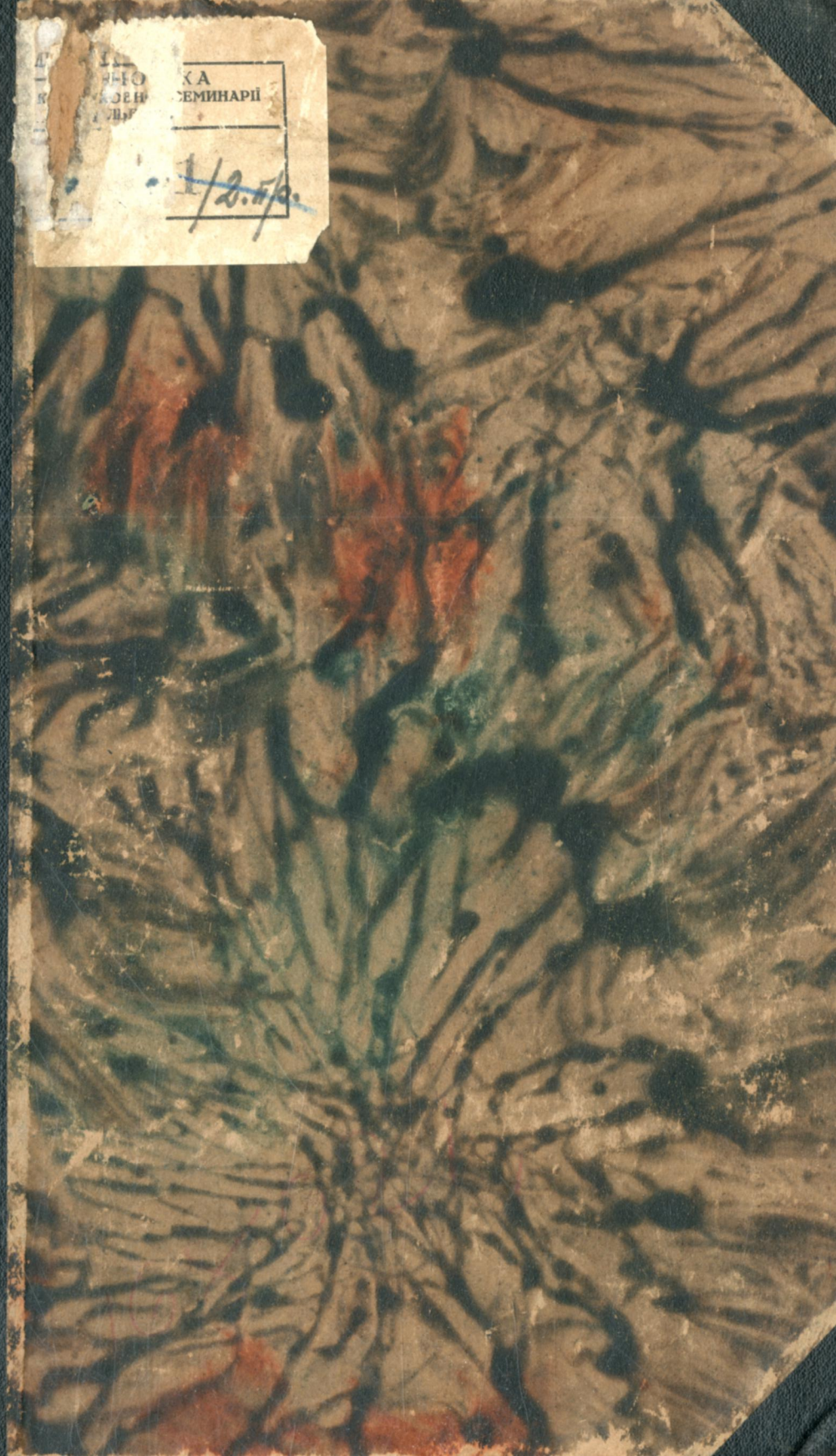
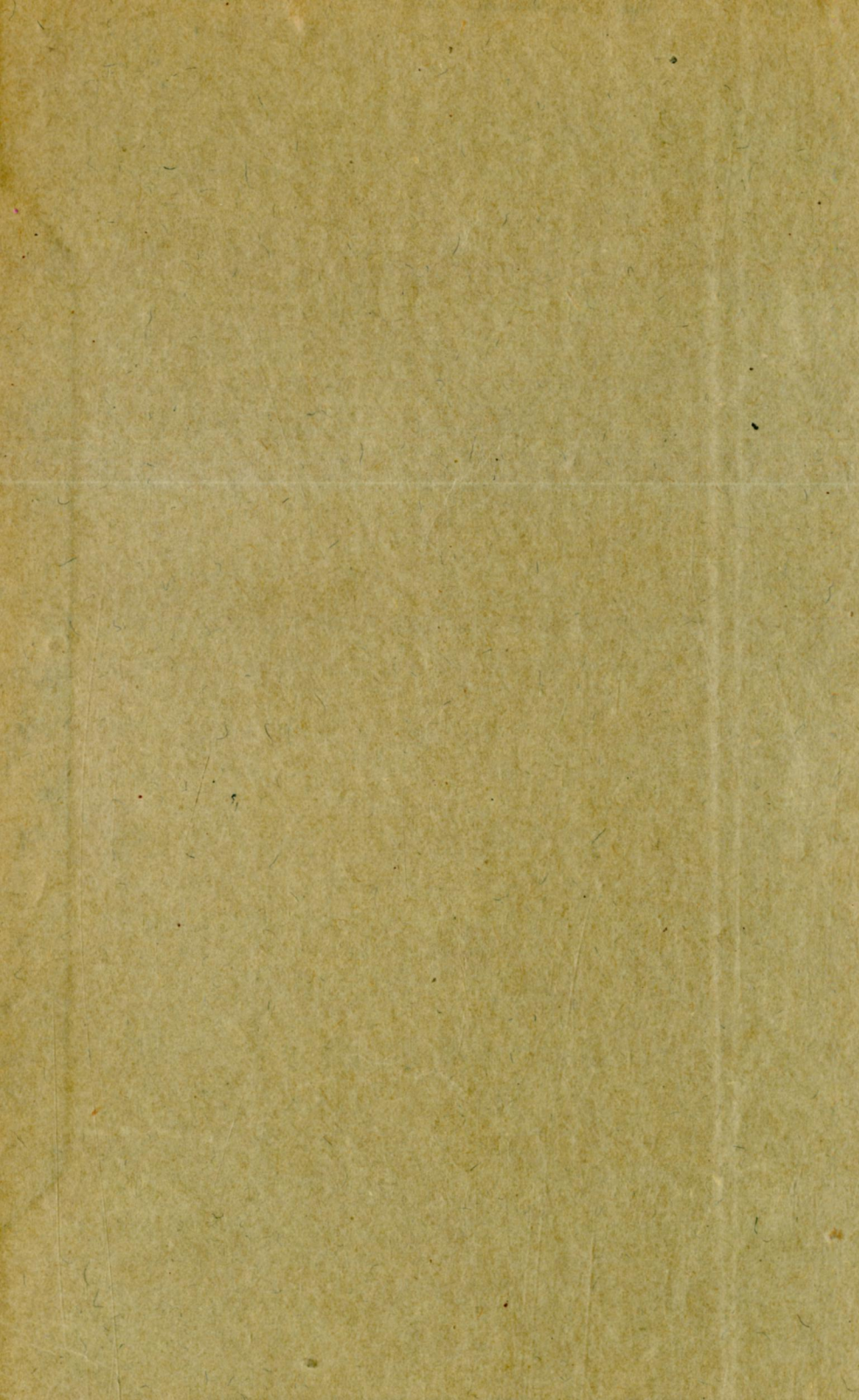

Д-р
К-р
Л-р
М-р
Н-р
О-р
П-р
Р-р
С-р
Т-р
У-р
Ф-р
Х-р
Ц-р
Ч-р
Ш-р
Щ-р
Ъ-р
Ы-р
Ь-р
Э-р
Ю-р
Я-р
КА
СЕМІНАРІЇ
1/2.5/3.

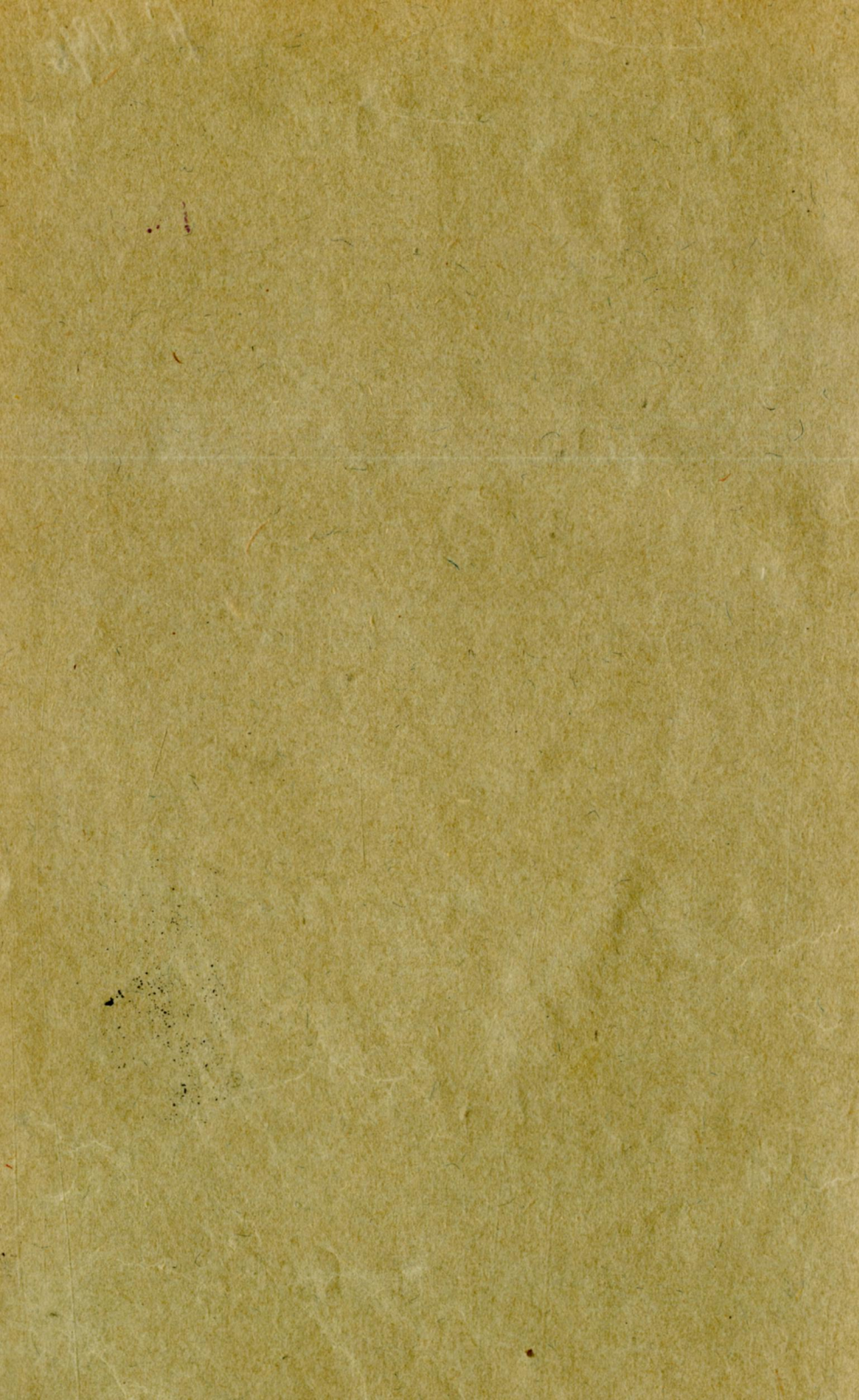

2006
2013

~~F 1987~~

г. 1987

30980

ЕДВАРД ЛІКОВСЬКИЙ

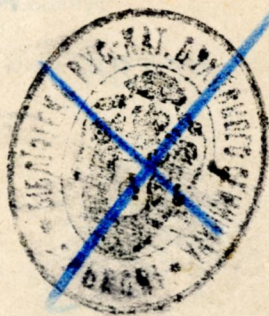
ПОЗНАНСЬКИЙ ЕПИСКОП - СУФРАГАН

43.672
Львів. Бібліотека
АН. УРСР

БЕРЕСТЕЙСЬКА УНІЯ

(1596)

НА УКРАЇНСЬКУ МОВУ ЗА ДОЗВОЛОМ АВТОРА ПЕРЕВЕЛИ
ВАСИЛЬ КУЗЬМА І ОСИП ЗАТОРСЬКИЙ

ЖОВКВА :: НАКЛАДОМ ЧИТАЛЬНІ УКРАЇНСЬКИХ БОГО-
СЛОВІВ ІМ. МАРКІЯНА ШАШКЕВИЧА У ЛЬВОВІ :: 1916

Б 168021 Ру

255У (с 47.71)

ЛВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР

~~281302~~

ЛВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
№ И 58418

ПАМ'ЯТИ

короля Жигмонта III., в. канцлера коронного Яна Замойського,
кардинала Вернарда Мацеївського, митрополита Іпатія Потія
і єпископа Кирила Терлецького,

головних творців Берестейської Унії

в 300-літню її річницю

присвячує

АВТОР

Передне слово автора.

Від часів Петра Скарги, котрий сейчас по берестейським соборі в 1596. р., яко его учасник, описав перебіг собору і оголосив его оборону, ніхто з польських істориків через 300 літ не заняв ся розслідженєм та обробленем сеї так важної хвилі в польській історії. Правда воно, що жерела, котрі відносять ся до Берестейського собору і Унії з римською Церквою на нїм довершеною, еще перед кількадесятьма роками були заховані в архівах, в части недоступних і се в певній мірі може послужити за оправдане сеї разячої байдужности польських істориків зглядом так епохальної події, якою була Берестейська Унія.

В послідних сорокових літах оголосили різні наукові російські товариства обильні материяли до історії руської Церкви з державних та давнійших єпископських і уніятських монастирських архівів. Сї інтересні публікації з одної сторони, а з другої зближаючи ся триста-літні роковини довершеної на згаданім соборі Унії руської Церкви стали для мене вже перед одинаццяти роками понукою до докладнішого розглянення оголошення документів, до відвідин приступних для мене архівів і ближшого ознайомлення з досить богатою російською літературою, котра займає ся тим предметом. На жаль, зібрані перед одинаццяти роками материяли могли бути лиш в малій части тоді оброблені, тому, що ізза адміністраційних занять в дієцезії, котрі заскочили мене в 1886 р., а від них звільнити ся не було в моїй

силі, я був приневолений відложити перо на довший час. Як не будь ті занятя еще доси не покінчили ся, колиж 1896. рік щораз більше зближав ся, а ні звідки не було вістки, аби хто небудь з наших писателів брав за перо, щоби в міру прибуваючих нам історичних жерел представити сей важний момент у відповіднім сьвітлі, постановив я дещо доповнити зібрані досі материяли, оброблену їх частину переробити, зачатку працю до кінця довести і 300-літний ювілей берестейської Унії вшанувати осібною монографією, котру отсе віддаю до рук Поважаного Читача.

Праця ся, підлешую собі, є тим більше на часі, що сходить ся зі замітним змаганєм св. Отця, папи Льва XIII, коло з'єдиненя відлучених східних Церков з західною Церквою. Досить вказати на апостольські Послання послідних двох літ: *»Praeclara Gratulationis«* і *»Orientalium Dignitas Ecclesiarum«* і на установлене у біжучім році сталої окремої комісії, зложеної з кількох кардиналів і богословів, котрої завданем є працювати над практичним переведенем гадки сьв. Отця, зближенєм східних Церков з західною. Ні один папа від часів Євгена IV. у XV. віці не заняв ся так горячо справою з'єдиненя християнського Сходу з Заходом, як Лев XIII. Тай і зерно кинене ним на Схід не впало на землю цілком скалисту; фермент у східних Церквах від хвилі відозви сьв. Отця є безсумнівний і наколи ріжні признаки не зводять, хвиля з'єдиненя так дуже бажана папою і всіми вірними може мимо накопичуваних позірно противностей і трудностей бути ближшою, як нам загально видає ся!

Книжка моя відносить ся тільки до одної часті східної Церкви, колись могутчої і чисельної, нині в наслідок зовнішнього гнету значно зменшеної, яка числить еще кілька міліонів вірних, братнього Полякам і через довгі віки тісно з ним злученого руського народу. Чей може ота галузь і не дуже велика, відиграє в будуччині в Церкві неаби яку ролю. Не зрікаємо ся надії на з'єдиненє зі вселенською Церквою відлученої східної Церкви. Воно наступить з хвилею, коли Росія

одержить свободу релігійну і політичну, а одну і другу виможе на російським правительстві скорше чи пізніше поступ західної цивілізації у російській суспільности; перед її впливом Росія не в силі замкнути себе на довго. Вже з сеї причини, поминаючи інші, треба Полякам більшої лучности з руською Церквою і з Русинами та більшого взаїмного зближення до себе і треба їм істнуючі на жаль непорозуміння з Русинами усувати та стісняти з ними узол лучности.

Докладнійше обізнанє з історією Церкви, а тим самим пізнанє провин, котрими провинили ся предки Поляків зглядом Унії і руського народу і приписанє їх собі є найпевнішим середником до осягнення тої ціли.

До сего має служити також книжка, котра не криє провин з польської сторони, противно отверто висказує і відкриває блуди польського ряду, латинського єпископату і польської суспільности зглядом Унії і дає при кожній нагоді докази прихильного настрою зглядом неї. Коби лише її по руській стороні прийнято з такою прихильністю, з якою она до неї звертає ся!

Яка єї наукова вартість, не моя річ про се судити, яле якийнебудь осуд видасть про ню компетентна критика, того певно мені не відкаже, що я не пощадив труду і праці, щоби в вузеньких відносно рамах дати докладний образ предмету, який я постановив представити. Досить кинути оком на обильний матеріал, який я перечитав і прослідив, а котрий так на початку книжки, як і в бігу оповідання вірно подаю, щоби мати понятє, якого приготування вимагала та невеликого обему праця.

Нім скінчу, то мушу зложити на сім місци щиру подяку Єго Емінінції кардиналови Ледоховському, префектови Конгрегації для розширення сьв. віри, за найласкавіший дозвіл користати в минувшій році з архіву Пропаганди, без того трудно було би мені подати вірний образ понтифікату митрополита Велямина Рутського, єго праць та зусиль в обороні Унії; відтак гр. Жигмонтови Чарнецькому з Руська за ласкаве ви-

позичуване мені в часі моєї праці зі своєї багатой бібліотеки дуже рідких, а важних письм полемічних, відносячих ся до Унії з кінця XVI. і початку XVII. віка, правдивих білих круків, а вкінци генаральному секретарови краківської Академії п. проф. Др. Станіславови Смольці за охотне уділене мені записків з ватиканського архіва, відносячих ся до Берестейської Унії, котрі зладжено за старанем Академії в останних кількох літах з неоціненим хісном для науки історії.

Писано в Познани, дня 19. червня 1896

АВТОР.

Річеві помилки і пропущення,

які треба справити перед читанєм книжки

Стор.	Рядок	Звідки	Надруковано	Має бути
XV	14	з гори	Apostołow	Apostatow
XVI	3	з низу	1860	1680
	3	з гори	Риму	Росії, саме задля релігійної спільности,
	3	з низу	безсмертний	безсторонний
	5	з низу	ч. 223	ч. 33
	6	з низу	загрожений	забезпечений
	20	з гори	св'ященників	письменників
	25	з низу	(1577 — 79)	(1556 — 68)
	32	з низу	сумнѣня	сумѣня
	34	з низу	безсловестнѣ	безсовѣстнѣ
	36	з низу	XV. в.	XVI. в.
	43	з гори	Ярошинських	Ярмолинських
	43	з низу	Аркадій	Аркудій
	44	з гори	університетах	універсалах
	65	з гори	ним	тим
	66	з гори	Герберт	Гербест
	88	з низу	захована	зредагована
	91	з гори	певний	непевний
	92	з гори	Острожинкого	Острожського
	95	з низу	Італії	Волощини
	97	з гори	коротко	ворожо
	97	з гори	Балакіма	Болобана
104	16	з низу	привелеїв	привелеїв з латинським, тобто відновляєся привілей
110	1/2	з низу	лиш митрополит	лист митрополита
112	12	з гори	бо	або
116	16	з гори	уневажнити	зробити неможливою
117	1	з гори	Балабана	Болобаном
128	4	з низу	Тої	Того достоїнства
131	4	з низу	Zużaniśu, еретика виклято	Zużaniśu, еретика виклятого
131	9	з гори	князів	попів
132	17	з гори	не лиш	тільки
134	12	з низу	Legmen Arieus	de Deguien »Oriens«
136	12	з низу	митрополита	в оточеннї митрополита
138	2	з гори	Михайла	Николая
141	17	з низу	цілковиту	про цілковиту
141	14	з низу	Так,	Однак,
141	13	з низу	часто	часто заклопочувалась, так теж часто
141	8	з низу	як люди дають	які люди дали
144	19	з низу	патріярхи	патріярхи відступили
145	5	з низу	Стрільбицького	Стрельбицького

Стор.	Рядок	Звідки	Надруковано	Має бути
147	3	з гори	загрозив	і загрозив
150	23	з низу	до	від
156	4	з низу	Кристофора	Антірресіс або Апольогія проти Христофора
159	12	з низу	Філярета	Філялета
160	18	з низу	призначеної	призначеним
160	3	з низу	Relatio	Relatio
161	12	з низу	Унїятів	і Унїятів
164	10	з гори	спору	опору
164	19	з низу	синоду	сходу
167	1	з низу	коротка	картка
168	7	з низу	функцій	фундацій
170	20	з гори	на	не
172	17	з гори	вагаєшся	тим журишся
172	2	з низу	коли собі пригадуєш	все те можеш забути
174	13	з гори	Guerpinae - Калїнки	Гепена і Калїнки
174	16	з низу	die guel	die quel
175	8	з гори	Bolegnett'obu	Больонетта
175	20	з низу	князя	князя в справах церковних
177	1	з низу	закидають	намовляв його
177	4	з низу	Унїї	заказують
				Унїї. Без сеї заохоти шляхти були би брацтва й так певно вступили до борби проти Унїї
179	10	з низу	гідну	гідну витревальість
181	18	з гори	провідників	проповідників
181	14	з низу	обітницею	агітацією
191	4	з гори	Кунцевича	Курцевича
192	11	з низу	Кунцевич	Курцевич
193	14	з гори	Константинови	Конашевичови
221	10	з гори	не	се
221	18	з низу	христїянином	арєянином
228	17	з низу	зошитів	сшитків проповідий
235	14	з низу	себе	других
240	4	з гори	відступниками	диссидентами
240	17	з гори	зарозуміло опрокинув	зухвало повалив
246	2	з гори	віддали нам в опіку католицьку	віддала нам в опіку католицька
246	14	з гори	відлучуючи	виключуючи Білої Руси се е
248	6	з низу	graeci	latini ritus et graeci
257	13	з низу	відносинам	візитаціям
259	5	з гори	родичів	отців
261	15	з низу	єпископів.	єпископів, переважно більше сенаторів, ніж єпископів.
265	11	з низу	значний	що дня
271	1	з гори	Мешків	Мелешків
271	2	з гори	споглядав	оглядався і котрого радився
275	14	з низу	своїм безграничнім бунті	своїй безграничній буті (самоволї)
285	17	з гори	суперечити	суперничати
287	8	з низу	повільности	услужливости
288	19	з низу	звати	вистрашити
295	7	з гори	прислугуюче їм	і на владсть, прислугуючу їм
309	13	з низу	з увірення в чистилице	визнавання огня чистилицького
309	6	з низу	подібно	окрімшню

Важніші друкарські помилки

Стор.	Рядок	Звідки	Надруковано	Має бути
IX	12	з низу	auctorum	actorum
XII	17	з низу	gredque	grecque
XII	13	з низу	Nefeie	Hafeie
XIV	6	з гори	nome	nonce
XIV	9	з гори	an	en
XVI	17	з гори	Arieppus	Archieppus
XVI	19	з гори	Schillmann	Spillmann
XVI	13	з низу	Vognè	Voguè
18	5	з низу	владиком	приказав владикам
20	6	з низу	в. с том IV	в томі VI
21	7	з гори	Михаїл	Мисаїл
21	16	з гори	Михаїла	Мисаїла
22	4	з гори	теперішних	тогочасних
22	7	з гори	Михаїла	Мисаїла
39	3	з низу	Peregrinaticy	Peregrinatiey
47	4	з низу	Морახовського	Мороховського
56	11	з гори	Теопемпт	Теолепт
61	3	з низу	Тарнавська	Тарновська
62	12	з низу	Варшавецький	Варшовецький
97	3	з низу	Маляснина	Маляспіни
100	11	з гори	зажив	заживав
104	9	з гори	спору	опору
117	6	з низу	вухарками	кухарками
121	2/4	з гори	Єпископи..... папи	Унія берестейська
130	2	з гори	прибули	вибрали ся
130	13	з гори	підбурювали	підбурювати
137	19	з низу	Зміст	З міст
144	7	з гори	сейчас	знова
156	8	з гори	не побоювалися	були без страху уніяцькі
160	1	з гори	Апокрізіс	Апокрізії
161	7	з низу	ревнійше	тим ревнійше
173	3	з низу	Аркадія	Аркудиєм
176	5	з низу	i corele	in corde
180	8	з низу	Росію	Русію
181	4	з гори	загорнув під свою владсть	вже мав був під своєю властю
181	4	з низу	віри	вірі
182	17	з низу	Саломерецьких	Соломерецьких
183	9	з низу	праці	речі
186	2	з гори	патриархи	патриярха
186	13	з гори	брацтво	брацтво, не були
186	8	з низу	Венямин	Велямин
191	11	з низу	боніцією	баніцією
194	7	з гори	се	за се
195	12	з гори	Білій	на Білій
207	5	з гори	мала	мала обмаль
209	6	з низу	позбавлення дієцезії	позбавлення
212	5	з гори	папський	і папський
214	5	з гори	протосінгля	протосінкеля
218	15	з гори	руської	руській
235	1	з низу	Ракачовського	Рикачевського
236	13	з гори	i	і він мав
236	4	з низу	Кревду	Кревзу
238	3	з гори	поручав	порушав
240	15	з гори	краю	в краю
244	1	з низу	Кульчицький	Кульчинський

Стор.	Рядок	Звідки	Надруковано	Має бути
244	16	з низу	позбув ся	намагав ся позбутись
248	2	з низу	provenda	promovenda
249	2	з низу	proptio	propitio
251	5	з низу	Аркадія	Аркудия
257	7	з гори	та	так,
257	15	з низу	сцяттика	подагра
262	4	з гори	бігуном	двигарем
263	3	з гори	Церков	Церков нутрішно.
264	5	з низу	на его канонізацию	до канонізації его
265	2	з гори	рівняють	рівнає
266	6	з гори	Аркадиєм	Аркудиєм
275	5	з низу	a... do	e....da
276	13	з низу	оборонця	»Оборона
276	12	з низу	єдности	єдности«
280	7	з гори	бо	бо в Варшаві
282	3	з низу	Стеблецький	Стебельський
274	3	з гори	Задунавю ¹⁾	до цього бракує замітка у низу: ¹⁾ Стебельський III, стр. 200
284	3	з низу	Бантима	Бантиша
284	2	з низу	1885	1805
291	17	з низу	надавши докази его велико	давши засвідчене великої
292	16	з гори	білоголових	женин
293	4	з низу	Стебельського	у Стебельського
303	13	з низу	Філярет	Філялет
305	19	з гори	Гівель	Гізель
306	6	з гори	що	виказує, що
306	3	з низу	obcej	obojej
307	4	з гори	мимо сего	себе святими
313	1	з низу	Szuszi	Susza
314	16	з гори	в	з
315	5	з гори	інші	гадані

Виказ жерел, з котрих автор черпав.

Рукописи.

I. Ватиканський Архів.

Nunziatura di Polonia, томи XIV, XV, XX, XXI, XXXI, XXXIX, XL, XLV.

Borghesiana III. 89b, 89c, 89d, 91a,b, 91d.

II. Архів Конгрегації de Prop. Fide в Римі.

Двадцять два томів in fol. Переписка Василян і руських єпископів з префектом Пропаганди. Із сих головню томи III, IV, X, XII, XVII. обнимають документи, котрі відносять ся до нашої праці. Том X містить в собі акти канонізаційного процесу св. Йосафата Кунцевича, переписані завдяки старанню о. Ігнатія Волоцко ЧСВВ.

Точний виказ сих документів, якого не має Архів Пропаганди, находить ся в Кракові, в Музею князів Чарторийських під ч. 2204 і тит.: Elenchus auctorum in Residentia Romana Ordinis S. Basilii M. Congr. reperibilium. (Давнійше іменно ці документи находили ся в римськїм монастирі руських Василян біля церкви св. Сергія і Вакха і доперва по смерті послідного монаха о. Домбровського († 1871?) були перенесені до архіву Пропаганди.

III. Руський архів Митроп. у Львові.

Manuscriptum Antonii Lewiński під ч. VII, fol. Є се грубий том рукописів переписаних через о. Ант. Левинського. Удїлив мені єго бл. п. преосв. еп. Пелеш.

IV. Музей князїв Чарторийських в Кракові.

Ч. 754, том III. in fol.

V. Бібліотека Товариства Приятелів наук в Познани.

Два томи in 4° рукопису, що має тит.: »De vita et necesse B. M. Josaphat, Excerptum ex Commissione Generali in causa canonisationis«. Том I. обнімає 504 ст., том II. 462 ст.

Документи зібрані в обох томах відповідають документам X тому актів руських Василян в архіві Пропаганди, а були відписані з Митрополичого архіву уніятського через бл. п. о. Шиманського, пралата холмського, обряду руського. Під кінець вони були власністю бл. п. кс. Яна Козьмена.

Печатані документи.

1. Акты относящиеся къ исторіи Западной Россіи, собранные и изданные Археографическою Коммиссією. Том IV (1588—1632 г.) С.-Петербург. 1851 in 4°.

2. Архивъ Юго-Западной Россіи, изданные временною Коммиссією для разбора древныхъ актовъ. Часть первая, томъ I Кіевъ 1859 и Часть вторая томъ I. Кіевъ 1861.

3. Архивъ Юго-Западной Россіи. Часть первая, томъ VI. Акты о церковно-религіозныхъ отношеніяхъ въ Юго-Западной Россіи (1322—1648 г.) Кіевъ 1883.

4. Archiwum domu Sapiehów, wydał A. Prochaska, tom I, in 4° (Listy z lat 1575—1606). Lwów 1892.

5. Документы, объясняющіе исторію Западно-русскаго края и его отношенія къ Россіи и къ Польшѣ. СПетербург. 1865.

6. Harasiewicz, Annales Ecclesiae Ruthenae. Leopoli. 1862.

7. Historica Russiae Monumenta 2 vol. Petropoli 1841—2.

8. Supplementum ad Historica Russiae monumenta. Petropoli 1848.

9. С. Голубевъ, Кіевскій митрополитъ Петръ Могила и его сподвижники. Томъ I. Приложенія: Матеріалы для исторіи западно-русскаго края. Кіевъ 1883.

10. Ювильное изданіе въ память 300-лѣтняго основанія львовскаго Ставропигійскаго Братства. Львовъ 1886. том I. fol.

11. Monumenta Confraternitatis Stauropigianae Leopoliensis. edid. Dr. Wladim. Milkowicz. Leopoli 1895. Tom I. pars I. (Pars II. 1898).

12. Памятники древне-русского канонического права. Часть первая. СПберб. 1880.

13. Relacye Nuncyuszów Apostolskich i innych osób o Polsce. 2 tomy. Berlin 1864. Видане бібліотеки польської в Парижі.

14. Vetera monumenta Poloniae et Luthuaniae historiam illustrantia, edit. Aug. Theiner. Romae, tom II. 1851, tom III. 1863, in fol.

15. Volumina legum вид. Петербурське 1859.

16. Витебская старина, составилъ и издалъ Сапуновъ. Томъ I. Витебскъ 1883.

17. Временникъ Института Ставропигійского во Львовѣ 1869, 1870.

18. Жизнь князя Андрея Михайловича Курбскаго въ Литвѣ и на Волынѣ. Акты изданные временною Коммиссією, 2 тома. Кіевъ 1849.

Історичні письма.

1. *Ἀντιρρόσις* abo Apologia przeciwko Krzysztofowi Philaletowi, który niedawno wydał książki imieniem starożytnej Rusi. (Автор Потій. Попр. перев.) W Wilnie 1600. (Книжка незвичайно рідка). [Передрукована в руським і польським тексті в III томі: Памятники полемической литературы въ Зап. Руси, 1903, Кол. 477—981. Дод. пер.].

2. Антоновичъ М. В., Монографіи по исторіи Западной и Юго-западной Россіи. Томъ I. Кіевъ 1885.

3. Avril Adolphe, Acte du saint et oecumenique concile de Florence pour la réunion des églises. Paris 1861.

4. Baronius Caesar Cardinalis, Annales Ecclesiastici. Tomus VII, Augustae Vindel. et Venetiis 1739.

5. Bartoszewicz Jul. Szkic dziejów kościoła ruskiego w Polsce. Kraków 1880.

6. Civiltà catholica la, vol. IV, ser. VI. Roma 1865.

7. И. Чистовичъ, Очеркъ исторіи западно-русской церкви. СПберб. Часть I 1882. II 1884.

8. Contieri Nicola, Vita di s. Giosafat. Arcivescovo e Martire Rutheno. Roma 1867.

9. Codex Constitutionum Ordinis S. Basilis M. ex sancitis antiquiorum capitulorum congregationis Ruthenae. Poczajoviae 1791.

10. Dubowicz Jan, Archim. Dermański, Hierarchia abo o Zwierzchności w cerkwi bożej, we Lwowie 1644.

11. Ekthesis abo krotkie zebranie spraw, które się działy na partykularnym to iest pomiastnym Synodzie w Brześciu Litewskim. W Krakowie 1597.

(В часі писання праці був мені відомий лишень сей примірник, що находить ся в музею князів Чарторийських в Кракові; підчас печатання я мав в руках другий примірник з Бібл. гр. З. Чарнецького з Руська сеї нечувано рідкої книжки. [1903 р. передрукована вона в III томі Памятників полемічної літератури, кол. 329—76. Дод. пер.]).

12. Examen Obrony, to iest odpis na skript Obrona Wericatii nazwany. W Wilnie 1621.

13. Fiedorowicz Piotr. Obrona św. Synodu Florenckiego. Wilno 1603.

14. Флеровъ Іоанъ, О православныхъ братствахъ въ Юго-западной Россіи. СПетербург. 1857.

15. Franko Iwan Dr. Z dziejów Synodu Brzeskiego 1596 r. »Kwartalnik histor.« R. IX, Z. I. Lwów 1895.

16. Guépin Alphonse Dom, Bénédictin de la Congr. de France. Saint Josaphat, Archevêque de Polock, martyr de l'unité cathol. et l'Église grecque unie en Pologne et en Russie. 2 tomes Poitiers 1874.

17. Gorzycki Kazimierz, Połączenie Rusi Czerwonej z Polską przez Kazimierza W. Lwów 1889.

18. Nefele Karl Joseph, Conciliengeschichte. Bd. VII, 2 Abt. Freiburg i. Br. 1874.

19. Herbest Benedykt S. J. Wiary kościoła rzymskiego wywody y greckiego niewolstwa historya. W Krakowie 1586. (przedr.)

20. Hergenröther J., Handbuch der allgemeinen Kirchengeschichte. 3 Bd. Freiburg i. Br. 1876—1880.

21. Jedność św. Cerkwie wschodniej y zachodniej przeciw skryptowi Synopsis przez Bractwo wileńskie Przenajśw. Trójcy Wilno 1632.

22. Каменскій-Бантышъ Н., Историческое извѣстіе о возникшей въ Польщѣ Уніи. Москва 1805.

23. Kiszka Leon, Kazania i Homilie Męża Bożego Hipacyusza Pocięja, Metropolity Kijowskiego, z listem Melecjusza Patryarchy

Alexandryjskiego, a responsem Hipacyusza (i jego biografię). Suprasl 1714.

24. Kojałowicz Albert Wijuk S. J., *Miscellanea rerum ad statum ecclesiasticum in M. Lituaniae Ducatu pertinentium*, Vilnae 1650.

25. Кояловичъ М. Литовская церковная унія. СПб. 1859. 2 том.

26. Костомаровъ Николай, Историческія Монографіи и Изслѣдованія. Томъ III, СПб. 1880.

27. Krewza Leon, archim. wil., *Obrona jedności cerkiewnej, abo dowody, którymi się pokazuje, iż grecka cerkiew z łacińską ma być zjednoczona*. Wilno 1617.

28. Kulczyński Ignatius OSBM., *Specimen ecclesiae Ruthenicae Romae 1733 i nowe wydanie paryskie 1859*.

29. Kobierzycki Stan., *Historia Vladislai, Poloniae et Sveciae Principis*. Dantisci 1655.

30. Kognowicki Kaźm., *Życie Sapiehów*, 2 tomy. Wilno i Warszawa 1790 i 1791.

31. Likowski Edward, *Historia unii kościoła ruskiego z rzymskim*. Poznań 1875.

32. Łukaszewicz Józef, *Dzieje kościołów wyznania helweckiego w Litwie*. 2 t. Poznań 1842.

33. Макарія, архієпископа Московскаго, *Исторія русской церкви (до кінця XVII віку)* 12 томів. СПб. 1868—1883.

34. Morochowski Heliasz, *Paregoria albo Utulenie uszczypliwego Lamentu... zmyślnego Theophila Orthologa*. Wilno 1612.

35. Mużyłowski Andrzej, protopop Słucki, *Antidotum prezacnemu narodowi ruskiemu przeciw Apologię jadę napelnionej, którą wydał Melety Smotrzhysky, r. 1629 (bez місця друку)*.

36. Малышевскій проф., Александрійскій Патріархъ Мелетій Пигасъ и его участіе въ дѣлахъ русской церкви. Кіевъ 1892. Томъ I.

37. Naruszewicz Adam, *Żywot J. K. Chodkiewicza*. Kraków 1858. 2 tomy.

38. Niemcewicz J. U. *Dzieje panowania Zygmunta III*. Kraków 1860. 3 tomy.

39. Ostrowski Teodor ks., *Dzieje i prawa Kościoła polskiego*. Poznań 1846. 3 tomy.

40. Памятники полемической литературы въ Западной Руси. СПб. 1878 и 1882. 2 тома (Третий 1903, Дод. пер.).

41. Pierling S. J.

a) Rome et Moscou (1574—79). Paris 1883.

b) Antonii Possevini Missio moscovitica Parisiis 1882.

v) Un nome du Pape en Moscou. Paris 1884.

r) Le saint Siège, la Pologne et Moscou (1582—87). Paris 1885.

r) Les Russes au concile de Florence (Revue des questions historiques 52. Paris 1892. Juillet).

42. Pitzipios J. G. L'Eglise orientale 3 tomes. Rome 1855.

43. Pełesz Jul., Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom. 2 Bde. Wien 1878—1880.

44. Plewy Stefanka Zyzaney, heretyka z Cerkwie Russkiej wykłętego. Wilno 1596.

45. Poselstwo do Papieża Rzymskiego Sixta IV od duchowieństwa y od książąt y panów ruskich w roku 1476. Wilno 1605.

46. Philalet Chrystofor (Бронський) *ΑΠΟΚΡΙΣΙΣ* abo odpowiedź na xiążki o Synodzie Brzeskim imieniem ludzi starożytney religiey greckiey w porywczą dana r. 1597 (Передрукована [разом з руським текстом Дод. пер.] в Памятниках полемічної літератури том II. Петерб. 1882).

47. Possevini Antonii S. J. Moscovia. Vilnae 1586.

48. Pocięja Hipatiego metrop. kijowskiego, O przywileiach nadanych od N. Krolow Polskich, y przedniejszych niektorych dowodach, ktore św. Unią wielce zalecają y potwierdzają. (Без місця і року печати. 1605 р.? — Дуже рідка книжка, находить ся в бібліотеці гр. З. Чарнецького).

49. Петрушевичъ А. С., Сводная галицко-русская лѣтопись съ 1600 по 1700 годъ. Львовъ 1874.

50. Piasecki Paulus eppus, Chronica gestorum in Europa singularium. Cracoviae 1645.

51. Przegląd poznański, p. 1862, том 34.

52. Rostowski Stan. S. J. Lituanicarum Societatis Jesu historiarum provincial. Vilnae 1768.

53. Сборникъ науковий Галицко-русской Матицы. Львовъ 1867.

54. Skarga Piotr S. J. W. a) O iedności Kościoła Bożego pod iednym pasterzem. Wilno 1577.

б) O rządzie y iedności Kościoła Bożego pod iednym pasterzem. W Krakowie 1590.

в) Synod Brzeski, Kraków 1597. (Cfr. Описание и оборона събору руского Берестейского. У Вильни 1597. Дод. пер.]

г) Na Threny y Lament Theophila Orthologa do Rusi Greckiego Nabożeństwa Przestroga. Kraków 1610.

55. Смотрицкий Мелетий.

а) *'ANTIPAFH* albo odpowiedź na skript uszczypliwy przeciwko ludziom starożytney religiey greckiey od Apostołów Cerkwie wschodniey wydany. W Wilnie 1608.

б) *Θρηνον* czyli Lament iedyney świętey powszechney apostolskiey wschodniey Cerkwie z obiasnieniem dogmat wiary pierwey z greckiego na słoweński a teraz ze słoweńskiego na polski przełożony przez Theophila Orthologa. Wilno 1610. В бібліотеці гр. Жигм. Чарнецького в Руську).

в) Verificatia niewinności y omylnych po wszystkiey Litwie i Białej Rusi rozsianych... nowin... chrześcijańskie uprzątnienie. Wilno 1621.

г) Appendix ad Examen obrony. (Без дати і місця печати).

г) Elenchus pism uszczypliwych przez zakonniki Zgromadzenia Wileńskiego ś. Troyce wydanych. Wilno 1622.

д) Apologia Peregrinathey do krajów wschodnich przez mię Melecysza Smotryckiego, Medycyny Doktora, Archiepiskopa Płockiego... sporządzona y podana A 1626 w monasterze Dermańskim.

е) Protestacya przeciwko Soborowi w Kiiowie obchodzonemu. Lwów 1628.

є) Paraenesis abo napomnienie od w Bogu Wielebnego Melecysza Smotryckiego. W Krakowie 1629.

ж) Exaetesis abo Expostulatia to iest rozprawa między Apologią y Antidotum. We Lwowie 1629.

56. Skuminowicza Teodora, Przyczyny porzucenia Dizuney Wilno 1643.

57. Sielawa Anastazy Z. S. B. W., Antelenchus, czyli odpis na script uszczypliwy zakonników cerkwie odstępnę św. Ducha, Eleuchus nazwany. Wilno 1622.

58. Stebelski Ignacy Z. S. B. W.

a) Dwa wielkie światła czyli żywoty ŚŚ. Panien Ewfrozyny i Parascewii.

б) Chronologia.

в) Przydatek do Chronologii

Перше вид. 1781, друк Львів 1866.

59. Sowita wina, to iesf odpis na skrypt nazwany Verificatia niewinności przez Oyce monasteru wileńskiego św. Troicy. Wilno 1621.

60. Susza Jacobus, Eppus Chelmensis, Cursus vitae et certamen martyrii Beati Josaphat Kuncevicii, Archieppi Polocensis. Romae 1665.

61. Susza Jacobus, Eppus Chelm. Saulus et Paulus Ruthe-nae Unionis, sive Meletius Smotriscius, Arieppus etc. Romae 1665 et Bruxellis 1864.

62. Shillmann Josef S. J. De Union von Brest. »Stimmen aus Maria Laach« Bd X u. XI. Freiburg in Br. 1876.

63. Стрѣльбицкій Іоаннъ, Уніятскіе церковные соборы съ конца XVI вѣка до возсоединенія уніатовъ. Одесса 1891.

64. Szaraniewicz Izidor, Patryarchat wschodni wobec kościoła Ruskiego w Polsce. (Rozprawy i sprawozdania Akademii Umiejętności, tom X i XI. Kraków 1878 i 1879.

65. Vogné de Melchior, De Byzance à Moscou. Revue de deux mondes« t. 32.

66. Василій Острожскій священникъ, О единой истинной православной вѣрѣ и о святой соборной Апостольской церкви. 1588 г. (Памятн. полемич. литер. томъ II).

67. Wielewicz Jan T. J., Dziennik spraw domu OO. Jezuitów u św. Barbary w Krakowie. 3 tomy. Kraków 1881 do 1889.

68. Żebrowski Szczęśny, Kąkol, który rozsiewa Stefanek Zizania w cerkwiach ruskich w Wilnie. Wilno 1595.

69. Żochowski Cypryan, metrop. kiiowski, Colloquium Lubelskie. Lwów 1860.

70. Żywot św. Józafata Kuncewicza, męczen. Arcybpa Połockiego według dzieła O. Guépin. Lwów 1885.

Вступ.

Берестейська Унія, котрої історію хочемо оповісти, належить без сумніву до подій великої ваги в історії руської Церкви під польським волододінем і в історії самої Польщі. Не відмовляє їй вправді того значіння ні один з поважних наших істориків, але не кождий з них видасть о ній справедливий суд для того, що вслід за нею пішло роздвоєне руського народу на два стороництва: уніятів і неуніятів, які через довгі літа себе взаємно поборювали, а Польща завдяки сему мала немало клопотів. Звідти то й неохота і свого рода упереджене до тих, що довели до Унії, або менше чи більше до неї причинили ся. Найбільше дістало ся Жигмонтови III. і Єзуїтам, під котрих впливами він оставав.

„Релігійний фанатизм Єзуїтів і Жигмонта III., котрим то они цілковито заволоділи, спровадив на Русинів Унію і всі її злощасні наслідки для Руси і Польщі“ — так в один голос повторяють польські історики, а тим більше російські. Кілько то в тім правди, а кілько пересади і ложі, викаже наше оповідане.

Не перечимо деякої участі Єзуїтів в навазаню злуки руської Церкви з римською, а викажемо її подрібно на своїм місци; однак ся участь не переступила ніколи дозволених границь; обмежувала ся она лише на підданю гадки про Унію, на представлюваню церковних і політичних користий, які міг з неї досягнути руський і польський нарід; на релігійнім осьвідомленю і просьвічуваню Русинів, а іменно на усуваню упереджень, розповсюднених між руським народом проти католицької Церкви і на заохочуваню поодиноких руських одиниць в народї, щоби заняли ся приготованем Унії. В переговорах в справі Унії не беруть вже

Єзуїти або ніякої, або дуже посередню і незначну участь, а вже зовсім їх не бачимо в практичнім єї переведеню. Що більше, в тім часі, коли поміч їх булаби найбільше пожадана для скріплення і утвердження Унії, они не тільки спроневірили ся первісній своїй ідеї злуки обох обрядів руського і латинського під одною головою, що єї голосили Поссевіно і Скарга, але навіть шкодили єї перетяганем в своїх школах руської шляхотської молодіжи на латинський обряд.

Жигмонт III., віруючий католик, без сумніву був речником, приклонником і покровителем Унії; але гадка Унії від него ані не вийшла, ані не накидував єї єпископам, коли зрозумів єї потребу, а впрочім не потребував їм накидувати єї, бо почин до неї вийшов від них самих.

Чиж міг він, як католицький монарх і володар над католицьким народом, спротивити ся тому так похвальному намірови для того, що по довершеню діла показали ся небажані наслідки, яких в цілій грозі годі було предвидіти, коли чотирох єпископів вже в 1590 р. виявило гадку злуки з католицькою Церквою? І не зділав сего; однак коли прийняв з вдоволенем заяву перших єпископів, не наглив, а чекав з державною акцією обережно і розважно більше як чотири літа аж до хвилі, коли вже мав в руках докази всіх руських єпископів, що приступають до заяви перших своїх чотирох товаришів. Ся згода єпископів на Унію дозріла сама собою в їх умах; бо як побачимо пізнійше, так свободно і з такою незалежністю від держави обговорювали они і укладали питанє Унії, що можемо сумнівати ся, чи котра инша держава в Європі в тім часі, або і нині булаби дала тільки свободи в справі так великої ваги, що обходила так Церкву, як і державу, яку полишила свому єпископови польська держава, та з якою відбували ся наради руських єпископів перед берестейською Унією.

Що держава попирала морально змаганя прихильних Унії єпископів, то зовсім природно і згідно з задачею і післаництвом католицької Польщі на Сході і між славянськими народами. Від хвилі політичної злуки Литви і Руси під своїм скиптром, мала Польща багато причин так релігійних, як і політичних, щоби злучити руський нарід з собою також на полі церковнім. Сама она як католицька держава, не могла не хотіти такої злуки вже хоч би з тої причини, що був колись час і то не так дав-

ний, коли то Русь разом з нею узнавала єпископа римського головою цілої Церкви і що доперва під впливами російськими і в наслідок байдужности держави настав в початках XVI. віка цілковитий роздор між Римом, а руською Церквою.

Так само з політичних зглядів старала ся Польща о релігійну злуку Русинів з католицькою Церквою без огляду на се, чи понука до тої злуки булаби вийшла від руських єпископів, чи ні. Руський нарід від давна звертав своє серце і очи до Риму, *Росії*, а з Поляками яко латинниками і католиками, не жив ніколи в приязних зносінах.

Богато доказів на то дає нам книжка Tomiciāna, також свідчать про се всі руські писателі, признає то само в своїм звіті до Риму Єзуїт Поссевіно, чужинець, посол на дворі російським і Батория. Мимо люблинської Унії не була злука Литви і Руси з Короною еще цілковитою і Польща так довго не була певна Руси, як довго була она неуніятською т. є. як довго лучив єї узол релігійний з Росією. Заходила потреба перетяти той узол і то потреба нагла, бо Росія вже в 1589 р. відорвалася від Царгороду і сотворила в себе російський патріархат, від которого зовсім природно мали залежати если не зараз, то колись пізнійше, всі руські і славянські народи східного обряду, отже і Русини, що були під польським правлінням. Се мабуть зрозумів добре тодішній коронний канцлер Ян Замойський, а з ним і Жигмонт III. і длятого оба попирали усильно змаганя єпископів до релігійної Унії, підготованої вже єзуїтськими писателями, та знайшли вже в самій руській суспільности прихильний відгомін. Тодішні внутрішні відносини в руській Церкві були такі сумні, що багато поважних людей уважало Унію з католицькою Церквою за одинокий можливий для неї вихід.

З такого положеня і нерозлучного з ним настрою певної часті тодішньої руської суспільности, повинно було користати кожде оглядне правительство, що дбає про забезпечене і будучину повіреної собі держави.

Дуже поучаючо в тій справі пише один з новіших російських істориків, проф. київського університету Орест Левицький, котрий хоч Унії неприхильний, здобув ся на безсмертний осуд про неї. *Тодішній*

Він пише ось так: „Булоби дрібною річю (очень мелочно), приписувати інтригам і підступам Єзуїтів dokonane так великого

перевороту церковного, яким по правді була Унія, не до речі (несостоятельно) рівнож спихати єго на систематичне переслідуване польського правительства, або радше неможливо виказати істнованя такого переслідуваня; польське правительство може прискорило своїм попертем Унію, але єї не сотворило; противно можна би сказати, що правне положенє західно-руської православної Церкви не було анї гірше, анї ліпше до Стефана Баторія і в перших літах панованя Жигмонта III. Не треба однак шукати основних причин того (!) явища (Унії) в зовнішніх условиях тодішнього стану західно-руської Церкви, анї в інтригах Єзуїтів, анї в намірах польського правительства, але внутр єї самої і в зіпсутю головних підстав єї організму, в тій внутрішній отруї, що знищила єї організм і зробила з неї легку добич для кожного ворога. Головне жерело і корінь того зла криє ся в розстрою тодішньої єрархії і в крайній деморалізації більшої части єї представителів... а до того розстрою приложили свою руку царгородські патріярхи, наданєм ставропігійським брацтвам, котрі складали ся переважно з простих сьвітських людей, надзвичайних привілеїв, яких не було в канонах східної Церкви; ті брацтва мали власть над духовенством і єпископами і через то правильна адміністрація Церкви стала ся неможливою, а також вкрали ся до неї протестантські зародки. Без того всі інші причини не могли би сотворити Унії, бо такі перевороти, як Унія, ніколи не є впливом якогось зовнішнього напору, але вислідом внутрішнього заворушеня. І на відворот, то одно жерело (внутрішня деорганізація) укривало в собі тільки небезпечних зародків, що і без внішних причин мусіло допровадити Церкву скорше чи пізнійше, если не до Унії, то до інших дуже небезпечних переворотів¹⁾.

А що справді внутрішній стан Церкви був тоді так невідрадний, як змалював єго в короткім нашім нарисі згаданий автор, переконаємо ся о тім незабаром в дальшім оповіданю.

Так отже подвійний мали обовязок польські католики, чи то они звали ся Єзуїти, чи як інакше, тай саме польське правительство, використати той стан і виринаюче стремліне до Унії

¹⁾ Архивъ Ю. З. Р. том VI. часть I. Київ 1883. Предисловіе ст. 8, 9, 10, 15, 16, 41, 42, 43, 90, 93, 94, взагалі поручаємо увазі читача цілий вступ, що обнимає стокількадесять сторін і обговорює той предмет.

не тільки у руських єпископів, але і в народі, а вкінці піддержувати і попірати змагання всіми відповідними способами¹⁾. О скільки Польща в дійсности того доконала т. є. о скільки подавала помічну руку прихильним Унії чинникам в руській Церкві і між руським народом, о стільки має она в довершеню Унії історичну заслугу.

Польща на жаль не використала як слід побіди віднесеної над схизмою духом, подібно як не використала побід на полях битв, які віднесла силою оружною. Додавала она відваги і заохоти руським єпископам до прийнятя Унії, але коли Унія була вже принайменше формально довершена, она не давала їй відповідного попертя, але полишала єї собі самій навіть в дуже критичних для неї хвилях; виставляла єї на жир численних ворогів, та дивила ся байдужно, як бунтівники безкарно підбурювали проти Унії спокійну руську людність.

Без сумніву не було задачею польського правительства накидати Русинам Унію силою, але було єї обовязком, виступити рішучо проти бунтівників, коли вже прийшло до Унії за згодою єпископів в Римі, а потім на синоді в Бересті. Коли кн. Константин Острожський і брацтва ставропігійські: виленське і львівське, піднесли бунт проти єпископів і їх діла, повинно було правительство відмовити королівського потвердження, або навіть розв'язати такі брацтва, що переступали границі первісної своєї задачі, як то зробив єпископ володимирський Потій з упертим брацтвом в Бересті²⁾ і не впустити в границі держави найбільшого ворохобника, єрусалимського патріарха Теофана. Правительство повинно було дати відчутти свою силу і повагу також старому князеві Острожському, коли той станув отверто на революційнім становищу зглядом уніятських єпископів та самого короля. Був то великий політичний промах польського правительства, що не почувало ся до того обовязку, або що може не мало відваги сповнити єго, бо єму належить приписати той пожалування гідний роздор в руським народі по берестейській Унії і ті борби, що тревали кількадесять літ між уніятами. Не винна була тому

¹⁾ Львівське брацтво свідчить виразно в листі до царгородського патріарха в 1592 р., що багато Русинів думає над тим, якби то піддати ся папі і через то привернути лад і спокій в Церкві. Л. с. ст. 12. і А. З. Р. том IV. ч. 223. 33.

²⁾ А. Ю. Р. том I. Предисловіє ст. 191.

ані Унія, ані її творці, але слабосильне і немічне правительство, що давало ворохобникам цілковиту свободу, а не охороняло достаточну частину власного діла, яке могло під енергічним правлінням принести колись для цілої держави неоцінені користи.

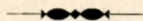
Що Унія відразу як слід не прийняла ся в краю, як могла і повинна була прийняти ся, велика вина спадає також на цілу тодішню польську суспільність. Она не розуміла її ваги і значіння і тому не тільки не підпирала її морально, але противно довгий час була їй неприхильною.

Мимо того всього показала Унія свою животворну силу і рацию істновання, коли мимо різних блудів правительства і польської суспільности удержала ся і вийшла побідно зі змагань, які тревали через трийцять кілька літ, та по сто літах свого істновання злучила з собою всі руські дієцезії з виїмком мстиславської. Працю нашу о берестейській Унії доведемо лиш до тої хвилі, коли то її буде і дальший розвій був під кожним зглядом ^{забезпечений} т. є. аж до кінця правління митрополита Венямина Рутського і початку пановання Володислава IV.

Заки приступимо до самого предмету, уважаємо за відповідне представити в першій частині короткий погляд на відносини руської Церкви до Апостольського Престола від часу прийняття Русинами християнства, аж до другої половини XVI. віка. Кине то нове світло на саму берестейську Унію і послужить за причинок до оправдання її в історії Руси і Польщі. Представимо дальше внутрішній стан руської Церкви безпосередно перед берестейською Унією; розкажемо рівнож про переговори між руськими єпископами, а польським правительством перед Унією; представимо сам акт Унії і обставини, серед яких Унію довершено, борби, які мусіла она провадити з православ'єм, заки запевнила собі істноване; вкінці поступенну побіду Унії і її утверджене в руській народі.

КНИГА ПЕРША

Погляд на відносини руської Церкви до Апостольської
Столиці від часу заведення християнства на Русі до дру-
гої половини XVI. віка.

РОЗДІЛ I.

Відносини руської Церкви до Апостольської Столиці від заведення християнства на Русі до флорентийського собору.

За приміром більшої частини славянських народів прийняла і Русь, послідна з них, сьвітло християнської віри зі сходу з кінцем X. віка. Великий князь Володимир, разом з боярами і своїм народом, прийняв хрест від царгородського духовенства в 988 р. З прийнятем хрещення від Греків прийняла Русь також грецький обряд служби Божої в славянським язиці, а також ерархічно була зависима від Царгороду. Та ерархічна зависимість мала для Руси вельми сумні наслідки, бо від того часу попала з царгородським патріархатом в той сам внутрішній нелад, моральний упадок, а що найважнійше — в схизму, в яку попав Царгород в половині XI. в., а з якої еще доси не підніс ся, мимо подаваної йому тільки разів помочи.

В хвили, коли християнство за проводом і старанєм кн. Володимира Великого прийняло ся на Русі т. є в X. віці, узнавав еще Царгород разом з іншими східними Церквами римського єпископа Головою цілої Церкви. Отже руська Церков була основана в часі єдности і злуки Царгороду з Римом і витревала в ній аж по кінець XI. віка, мимо того, що царгородський патріарх Михайло Керулярий попав в схизму.

На іншій місци виказали ми¹⁾, що руський єпископат еще кількадесять літ по схизмі Керулярия, почував ся

¹⁾ Порівнай нашу історію Унії руської Церкви з Римом оголошену 1875 р. в Познани у М. Leitgebra.

до тої єдності з Римом. З часом показує ся щораз яснійше-
лихий вплив матерної Церкви на дочерну. Однак руська Цер-
ков не зриває звязи з Римом мимо того, що і наслідники
Михайла Керулярия позіставали в схизмі, хотия і дальше
приймає митрополитів з Царгороду. Річ ясна, що таким чином
мала схизма легкий до неї приступ. Нею то заражує ся сьвя-
щенство і руський нарід. Вправді Русь не відриває ся відразу
цілковито від Апостольської Столиці і не виповідає послуху
сьвятійшому Отцю, як інші східні Церкви, бож не мала ані
особистих ані льокальних причин, які царгородську і взагалі
східну схизму приготували і виховали; все таки ізза тісної
лучности з Царгородом улягає і сама поступенно і незамітно
впливам схизми. Впливи ті цілком певно були на Руси вже
в початках XII. століття, та від того часу перетривала руська
Церков в такім стані аж до половини XV. в. т. є до вселень-
ського фльорентийського собору (1439 р.).

Навіть завойоване Червоної Руси Польщею¹⁾, а прочих
руських земель Литвою в першій половині XIV. віка, не змі-
нило зовсім відносин руської Церкви до Царгороду.

Великі князі литовські аж до Володислава Ягайла віддани
ідолопоклонству, не вважали на се, чи Русини склонюють ся
до Унії, чи до схизми. Під зглядом політичним може і відчу-
вали они деякі недогідности з причини перенесеня осідку київ-
ських митрополитів в границі московського князівства в 1328 р.;
і тому бажали повороту митрополитів з Москви до Києва,
або устанавлення осібної митрополії в границях своїх князівств,
але поза тим нічого більше. Послідне бажанє хотів здійснити
великий князь Ольгерд, та візвав царгородського патріарха
Фільотея 1371 р., щоби назначив окремого митрополита для
Малої Руси, Смоленська, Тверу, Нижного Новгорода, бо тодіш-
ний митрополит Алексей не тільки, що не хотів вернути на
Русь, але еще підбурював Росию до війни з Литвою²⁾. Однак
бажанє князя не здійснило ся.

¹⁾ Kazimierz I. Gorzycki, Połączenie Rusi Czerwonej z Polską przez Kazimierza W. Львів 1889 р. ст. 50. і слід.

²⁾ Acta patriarchatus Constantinop. edid. Miklosichs et Müller, том I. ст. 580 — 81. і Памятники древне-русского каноническ. права. Петер-
бург 1880. часть I. ст. 136—140 в Приложениях.

Подібно не вплинуло також на зміну відносин руської Церкви до Апостольської Столиці прилученє Червоної Руси до Польщі Казимиром В. 1340 р. Він вправді постарався о установе ерархії для латинської Церкви в новоздобутих краях около 1375 р. мимо опору люблинських єпископів, котрі присвоювали собі виключне право до юрисдикції над католиками Червоної Руси; але про руську ерархію ані не згадав, ані не старався знова злучити Русинів з Римом¹⁾. Протівно, як Ольгерд так і він віднісся 1370 р. до царгородського патріарха з жаданєм установе митрополії для Червоної Руси в Галичи, де від давен давна руські митрополити мали свій осідок; доперва в разі відмови грозив переведенєм Русинів на латинський обряд²⁾.

І дійсно сповнив царгородський патріарх жаданє короля і установив слідуєчого року в місяці маю галицьку митрополію і піддав під її владу єпископства: хомське, турівське, перемиське і володимирське³⁾. Тому то папа Григорій XII., коли на жаданє польських королів установляє в 1375 р. на Червоній Руси латинську ерархію, говорить о Русинах тих сторін як о схизматиках і єретиках⁴⁾.

Зворот на користь Унії руської Церкви з Римом поводи наступає доперва зі вступленєм на польський престол литовського князя Володислава Ягайла. Він то чи з політичних зглядів, щоби заховати підчинені собі руські землі від російських впливів, на які виставлені були через схизматичкий нахил київських митрополитів до Москви і частійше їх там перебуванє, як на Руси, чи під впливом римо-католицького духовенства, зачав поправді думати про Унію Руси, по злученю Литви з Короною. Бачимо се ясно з привілею даного виленському єпископови 1387 р. з нагоди основаня виленського єпископства. Там читаємо:

¹⁾ Monum. histor. Poloniae Theiner том I. ст. 531, 32, 51, 712, 13, 14 і Vitae Epprm. Premisl. Viennae 1844 р. XIX - XX.

²⁾ Acta patriarchatus С. том I. ст. 578—580 і Памятники древнерусского канонического права, часть I. Приложенія ч. 22.

³⁾ Acta patriarchatus С. том I. ст. 578—580 і Памятники і т. д. як під ²⁾.

⁴⁾ Порівнай згаданий дипльом Theinera Monumenta і т. д. в томі I. ст. 713—714.

»Щоби розширити католицьку віру в наших литовських і руських краях, ми постановили і під присягою прирекли, повернути на католицьку віру і до послуху Апостольській Столиці всіх литовців обох полів, якоїби секти они не були, у всіх наших литовських і руських краях. Крім того забороняємо подружа Литовців з Русинами, хіба що ті прирекли послух римській Церкві«¹⁾.

Нав'язав навіть письменні зносини з царгородським патріархом, щоби его в той спосіб наклонити до примирення з Римом. Се показує ся ясно з відповіді патріарха в січні 1397., яку прислав королеви і київському митрополиті Кипріянови вифлеємським єпископом. Відповідь звучить:

Патріарх хоче Унії з Римом і охотно буде її спомагати, але не зараз, бо зі всіх сторін невірні грозять царгородському цісарству і зближаючий ся воєнний час не дозволяє скликати вселенського собора, без якого не може бути доконане таке діло. Коли польський король упокорить невірних і поверне супокій в царстві, тоді на се буде відповідна пора²⁾.

Але Ягайло мав тоді іншу задачу до виконання, котра его ближше обходила, як поміч візантійському царству, хотяйби навіть в той спосіб мав зискати так пожадану Унію руської Церкви з Римом; він мав під боком Хрестоносців, котрих передовсім мусів упокорити, щоби ратувати власну державу. В виду услів'я поставленого патріархом, мусіла уступити на якийсь час надія і его пляни що до злуки Царгороду і Руси з Римом. Впрочім не була то так дуже відповідна пора для переговорів з Римом, а то тому, що якраз тоді настав роздор також в західній Церкві. Роздор той, як відомо, тривав 40 літ і скінчив ся доперва на соборі в Констанції, де вибрано папою Мартин V.

¹⁾ Kraszewski, Wilno od początków jego do roku 1750. том II. ст. 513 і 514; порівнай також »Miscellanea Rerum ad Statum eccles. in M. D. Lith. pertin. auth. Alb. Wijuk Kijałowicz Vilnae a. D. 1650. стор. 38, де автор дає Ягайлови таке свідощтво: Jagellone, Vladislav dicto, annitento in omnes M. Ducatus Lituaniae provincias religio Christi propagata est.... cum et per Rusiam Polonis aut Lituanis subiectam a Graeco schismate ad suscipiendam cum Romana Ecclesia unionem accedere cogerentur« etc.

²⁾ Acta patr. C. том II. ст. 280—85.

Коли переговори з патріархом розбилися, старався Ягайло приєднати Русинів до католицизму дорогою законодавства. На городельській зїзді 1413 р., на котрім списано урядово і торжественно акт вічної унії Литви з Кораною, признав король привілеї польського шляхоцтва тільки Литовцям рим.-кат. віроісповідання з виразним виключенем неуніятів¹⁾. Сподівався, що таким робом не одна руська родина покине схизму, та получиться з латинською Церквою, щоби не стратити доступу до краєвих достоїнств. Коли вкінці зібрався констанцький собор, що мав на цілі закінчити роздор папства, відновив великий князь литовський Витовт, як згадують руські літописці, без сумніву в порозуміню з Ягайлом, давні старання в Константиї і в Римі в справі злуки руської Церкви з західною. Ужив до тої цілі такої особи, як київського митрополита Григорія Цамвлака, Болгарина, котрого руські єпископи вибрали своїм митрополитом на синоді в Новгородку 1417 р. проти волі і затвердження патріарха, коли вже їм докучила була тиранія Греків, а передовсім послідного митрополита Фотія. Тому то Цамвлак, хочби для самих обставин, які товаришили єго винесеню на митрополичий престол, не міг сприяти лучности Руси з Царгородом. В 1418 р. бачимо єго на соборі в Константиї²⁾ однак переговори єго з собором і папою, не знати з яких причин, були без успіху³⁾.

Вже в тім видно ясне стремління польського ряду до заведення Унії на Руси, хоч не все видно рівну в тім напрямі енергію і зрозумінє ваги сеї справи. З тими змаганнями польського ряду сходяться щасливо старання о Унію, яких докладали царгородські цїсарі, передовсім Мануїл Палеолог і єго син Іван VII., як також царгородські патріархи. Між згада-

¹⁾ Руські літописи твердять, що сей акт вислано до Риму; але то менше правдоподібне і жадних о тім не маємо сучасних свідотв.

²⁾ Літописець руський вид. Даниловича ст. 240—41. W. Kojałowicz: Miscellanea ст. 43. М. Кояловичъ: Литовская Церковная Унія, Петербург 1859. том I. ст. 248—249. Hefele Conciliengesch. том VII. ст. 342, де Григорій мильно Юрієм (Georg) названий і Kulczyński, Specim. Eccl. Ruth. wyd. парижське 1859 р. ст. 207—14.

³⁾ Volumina legum, том I. ст. 31. вид. Петерб. 1859. »Praedictis libertatibus, privilegiis et gratiis tantummodo debent uti.... cultores christianae religionis, Romanae ecclesiae subjecti et nonschismatici velalii infideles.«

ними цісарями, а папою Мартином V. і Євгеном IV. вели ся через кілька літ в тій справі переговори, а як відомо, закінчили ся они тим, що на соборі ферраро-фльорентийськiм 1439 р. взяли участь не лиш сам цісар, царгородський патріарх і намісники, але також всі прочі східні патріярхи і велике число висшого і низшого духовенства.

РОЗДІЛ II.

Відносини руської Церкви до Апостольського Престола від фльорентийського собору аж до другої половини XVI. віка.

Прихильні хвилево відносини Царгороду до Риму принесли Руси деякі користи. В 1435. р. спалено на приказ в. князя литовського Свидригайла, зрадника митрополита Гарасима¹⁾. Тоді царгородський патріарх без всякого порозуміння з в. князем московським Василем Івановичом, іменував митрополитом Ісидора, ігумена монастиря сьв. Димитрия в Царгороді (1437 р.), звісного з єго згідливого та Унії прихильного успосіблення, що був послом на собор в Базилеї 1434 р. в справі Унії. Ісидор сейчас по номінації з початком 1437 р. відїхав до Москви. Там мав він представити ся неприхильному зглядом него цареви, котрий хотїв мати в себе митрополитом неунїята Йону, єпископа рязанського. Рівнож хотїв виєднати у Василя позволене поїхати на ферраро-фльорентийський собор, котрий мав на ціли злуку східної Церкви з західною. Бо і самому царгородському патріархови залежало дуже на тім, щоби так визначна часть східної Церкви, яку представляла київська митрополія, була заступлена на тім соборі. Великий князь Василь був зразу противний участи митрополита на соборі, скоро довідав ся яка єго ціль. Вкінци рішучість Ісидора побідила; Ісидор поїхав на собор не тільки сам, але разом з ним поїхав суздальський єпископ Аврамій, та багато Русинів і Росиян так духовного як і сьвітського стану, всіх около сотки. Дня 8. вересня 1437 р. вирушив Ісидор з цілим почотом через Твер, Новгород, Псков, Дорнат, Ригу, Балтик до Любеки,

¹⁾ Був час, коли Гарасим по прийнятю Унії був прихильним єї і в. князь з тої причини поручав єго Евгенїєви IV. Pefesz, Geschichte der Union том. I. ст. 366.

а звідти сушею через Німеччину до Феррари та станув на місци 15 серпня 1438 р.

Лишаємо на боці цілий перебіг собору та єго перенесене з Феррари до Фльорентії, як також опис чинної діяльності Ісидора в дискусиях над поодинокими спірними питаннями між одною а другою Церквою, щоби не перейти границь загального огляду відносин руської Церкви до Апостольської столиці перед берестейською Унією. Ограничимо ся лише на замітці, що митрополит належав до тих членів собору, котрі акт Унії радо та з переконанєм підписали. Підпис єго на акті фльорентийської Унії звучить: »Ісидор, митрополит київський і цілої Руси, заступник Апостольської Столиці найсв. патріярха Антиохії Доротєя, радо підписав«. Єпископ Аврамій з прочими руськими учасниками стояв по противній стороні.

По оголошеню акту Унії в фльорентийській катедрі дня 6. липня 1439 р. лишив ся Ісидор в Фльоренції єще кілька тижнів.

Папа за заслуги, які він поклав коло переведеня Унії, іменував єго 17. серпня надзвичайним легатом Апостольської Столиці для Польщі, Литви і Руси з як найширшим кругом повновласти¹⁾.

Дня 6. вересня 1439 р. опустил Ісидор Фльорентию та через Кроатию і Угри вирушив до Польщі. Вже в Венетії дня 7. грудня одержав іменованє на римського кардинала. З Буди, столиці Угрів, вислав він пастирський лист до своїх вірних, в котрім оповідає їм з радостію і теплими словами про довершене діло на соборі в Фльорентії.

»Ісидор Божою милостию митрополит Київa і цілої Руси, апостольський легат, всім своїм вірним мир і благословенє!

Веселіть ся і радуйте ся в Бозі, бо Церкви східна і західна, що від довшого часу були в незгоді з собою, повернули знова до єдности, любови і мира! Прийміть тому всі християнські народи, Латинники і Греки і ви Русини, Сербі і Волохи, що підлягаєть Церкві в Царгороді і всі вірні з радостію і одушевленєм ту сьвяту єдність! Передовсім прошу вас в імя Ісуса

¹⁾ Theiner, Monum. Poloniae hist. том II. ч. 56 і 57. — Acte du Saint et occumenique Concile de Florence pour la reunion des Eglises. Adolphe D' Avril Paris 1861.

Христа, котрого ласки доступилисьмо, щоби не було ніякого роздору між вами а латинниками, бож ви всі слуги Господа нашого Ісуса Христа, охрещені в Его Імя. А також і ви народи латиньского обряду любіть тою самою любовію християн грецкого обряду, бож они тим самим хрестом омиті... Коли Греки будуть перебувати в краях Латинників, то нехай беруть участь в латиньских богослуженнях, віддають Найсв. Тайнам ту саму честь, як се в своїх церквах роблять; нехай також в латиньских съвящеників сповідають ся і причащають ся. Так само Латинники в грецьких церквах і т. д., бо так рішив собор в Фльоренції, року Божого 1439. дня 6. липня¹⁾.

Коли прибув до Санча (в Велику п'ятницю 1440 р.), прийняло его тамошне польське населенє вельми величаво. На подтвердженє єдности з римським Престолом відправив Ісидор торжественне богослуженє в своїм обряді вперед в латиньскім костелі в Санчи, а потім в катедральнім костелі в Кракові на Вавели. Відтак вибрав ся на візитацию деяких частий своєї митрополії, щоби лично на місци оголосити акт Унії. І так стрічаємо его насамперед у Львові, в Холмі в товаристві короля, а в кінці в Київі та Смоленську. Всюди витало его населенє сердечно, та з великим торжеством. З Холму, дня 27. липня 1440 р. вислав лист до холмського воєводи, та каштелянів в обороні одного руського съвященика. В тім листі стверджує єдність Русинів з Латинниками: »А нам, Ляхи і Русини, що єсьмо католицькими христіянами, годить ся наповняти Божі церкви, а їх съвящеників не кривдити. Тепер (дав Бог) ми Латинники і Русини єсьмо братами. Дано в Холмі Р. Б. 1440«²⁾.

В Володимирі волинським поставив він єпископом Данила, коли той піддав ся фльорентийському декретови.

З Київa удав ся він до Москви, щоби і там оголосити акт фльорентийської Унії. В Москві станув около Великодня 1441 р. Перекоаний о великій неприхильности великого князя Василя II. зглядом Унії еще в часі першого свого побуту

¹⁾ Theiner, L. с. ст. 77.

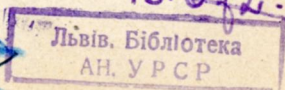
²⁾ »Съята єдність східної і західної Церкви«, видана виленським Брацтвом Пресв. Тройці в 1632 р. стор. 18; Colloquium Lubelskie Сург. Zochowskiego, Львів 1680 р. ст. 24. і Annales Ecclesiae Ruth. ст. 75. і 76. в замітці.

и-58418

28102

2

в его столиці, знав, що там чекає его трудна задача; а еще більше труду причинили додані Василем на собор товариші подорожи, котрі випередили его в повороті до Москви. Також не багато поміг ему лист папи Євгена, що поручав Василеві его і діло Унії.

По его приїзді, скликав великий князь до Москви всіх владик суздальського князівства. Але вже підчас торжественного візду до столиці не подобалося цареві, що Ісидор казав нести перед собою латинський хрест апостольського легата. Обурені его збільшилися, коли Ісидор підчас літургії, котру відправив з великим торжеством в цвітну неділю в присутності цілого князівського двора, владик та численного народу, згадав імя пали, котрого православні не згадують. А коли по літургії митрополичий диякон почав читати акт Унії, князь повстав з місця, та ганьбив митрополита, як облудного патріярха, убийника душ, єретика, — і тим так осьмілив мовчаливих доси владик, що они одноголосно осудили флорентийську Унію¹⁾.

По скінченні богослуження замкнув Ісидора разом з его товаришем Григорієм в чудівській монастири, звідки той доперва 15. вересня 1441 р. мусів спасати ся утечею. Тоді то Ісидор схоронив ся наперед в Твері, де однак не прийняв его прихильно князь Борис, подібно як в Новгородку на Литві великий князь Казимир Ягайлович, що був приклонником антипапи Фелікса V., противника Євгена IV. То холодне та повне недовіря поведеніє князівського двора, цілком відмінне від того, якого зазнав в Польщі, коли їхав до Москви, знеохотило очевидно Ісидора довше перебувати на Литві і Руси і він рішив ся повернути до Риму. Вже в 1443 р. бачимо его на папськім дворі.

Его наглий виїзд з Руси в так важній хвили, по недавно оголошенні декреті флорентийської Унії, зашкодив єї дуже,

¹⁾ Від того часу датує ся перше відірване церкви московського князівства від київської митрополії. В. князь Василь казав увязнити Ісидора, ^{митрополита} владиком свого князівства, вибрати особного митрополита в особі Йони рязанського, єпископа з титулом митрополита московського, та навіть не жадав для него потвердження царгородського патріярха, бо знав, що той стоїть по стороні флорентийського собору.

бо позбавив її визначного, та сьвітлого заступника, за те не пошкодив бодай на разі правному її істнованю на Литві і Руси. Акт Унії був записаний не тільки в руських церковних книгах¹⁾, на що пізнійше по довершеню берестейської Унії²⁾ покликували ся часто уніятські єпископи, але що більше, король Володислав Варненьчук актом видання в Буді в 1443 р., зрівнав руське духовенство, о скільки оно піддало ся фльорентийської Унії, у всіх привілеях з латинським духовенством³⁾. В дійсности однак позістав той привілей Варненьчука тільки на папери; руське духовенство не мало з него ніякої користи. Доперва по довершеню берестейської Унії відшукав его митрополит Іпатій Потій і покликавав ся на него проти неуніятів. По утечі Ісидора була Унія через якийсь час в великій небезпеці, бо в. князь московський Василь скористав з сего, що митрополія по утечі Ісидора була опорожнена, та виєднав в 1445 р. у Казимира Ягайловича, що той затвердив на київського митрополита для руських земель в Польщі, новоіменованого князем архієпископа, неуніята Йону. На щасте управа Йони на Руси і Литві не довго тревала.

Коли Апостольська Столиця довідала ся про іменоване Йони, прокинула ся зі своєї байдужности зглядом судьби руської Церкви по відїзді Ісидора, та в 1458 р. іменувала київським митрополитом ігумена Григорія, ученика і товариша Ісидора в его подорожи до Москви, по фльорентийським соборі. Царгородський патріарх Григорій Мамма, зєдинений з Апостольською Столицею, котрий в тім часі перебував в Римі, висьвятив его, а папа Пій II. заосмотрив его в буллу, в котрій підчинив его власти девять руських єпископств: чернігівське, смоленське, перемишське, турівське, луцьке, володимирське, полоцьке, холмське, галицьке і поручив его королеви Казимирови. Король Казимир, котрий 7. літ перед тим згодив ся на Йону лише тому, щоби руська Церков не була довгий час без

¹⁾ Exacthesis pag. 91., Львів 1629 р.

²⁾ Obrona św. synodu Florenckiego przez ks. Piotra Fiedorowicza, Вильно 1603 р. ст. 4.

³⁾ Про Ісидора, его участь в Соборі в Фльорентії та про его подвійний побут на Руси і в Москві є дуже цікава розправа О. Pierling S. J. Les Russes au Concile de Florence w Revue des Questions historiques Paris 1892. Juillet ст. 58—106.

голови, скоро Григорій явив ся на єго дворі, та вилегітимував ся як правний митрополит, узнав єго київським митрополитом, не тільки без опору, але візвав єще в. князя Василя, щоби поступив так само. Легко догадати ся, що зазив єго в Москві проминув безслідно; що більше Василь скликав сейчас до Москви владик свого князівства, щоби торжественно виречи ся Григорія та прокляти єго, як відступника і єретика. Їх ухвалу подав до відома Йона литовським єпископам, бо числив на їх уяглисть зглядом себе. Однак небавом переконав ся, що литовські єпископи уягли радше голосови свого монарха і Апостольського Престола як візваню московських єпископів, бо всі тепер піддали ся під владсть Григорія. Оден тільки, чернігівський єпископ Евтимій, зрадив ся по кількох літах, що був противником Унії, але коли побачив, що яко неунїят, не зможе вдержати ся на своїм престолі, зрік ся єпископства і віддав ся в опіку царя 1464 р.¹⁾

Загал католицьких ^{писменни-}св'ященників звичайно приймає, що від тоді без перерви, через 80 літ, позіставала Київська митрополія в єдності з Апостольським Престолом. Однак по розслідженю документів, які відносять ся до сєго періоду, ми не можемо без застереження прийняти сєго погляду, а то зі сліду-ючих причин:

Насамперед нема сумніву, що значна часть населеня київської митрополії признавала ся в другій половині XV. ст. до схизми, хотяй фльорентийська Унія була вже проголошена, та урядово на Руси принята. Сьвідчить про се між иншим лист короля Казимира Ягайловича до сьв. Йоана Капістрана, щоби прибув до єго держави і навертав Русинів відступників. — Лист той подає Райналд в продовженю літописи Баронія 1451 р. По друге папа Павло II. пише 1468 р.²⁾ до могилівського абата, що після звіту короля Казимира »є много неунїятів на Литві і Руси і число їх щораз збільшаєсь.«

¹⁾ Обширнійше о тім моменті з історії руської Церкви пише московський митрополит Макарій в. с том IV. ст. 1—40. Порівнай крім сєго ст. 36 сєго тому і том IX сєї історії ст. 17—25.

²⁾ Monumenta hist. Poloniae et Lithuaniae, Theinera том II. ч. 196. Порівнай також Kojalowicz, Miscellanea rerum ad statum Eccl. in M. D. L. pert Vilnae 1650 ст. 46 і Макарія »Исторія Русской Церкви« том IX. ст. 25—40.

В кінці папа Александер VI. говорить про київського митрополита, Йосифа Солтана і про Русинів взагалі як про відступників від Апостольського Престола¹⁾.

З другої сторони не дасть ся заперечити, що від часу митрополита Григорія II. аж до кінця XV. в. була свого рода єдність між декотрими руськими єпископами а Римом. І так митрополит Михайл, котрий був київським митрополитом від 1476—1477 р., а перед тим як смоленський єпископ, узнав над собою уніятського митрополита Григорія, а навіть вислав 1476 р. посольство до папи Сикста IV. з заявою, що він держить ся вірно Апостольського Престола. Просив також папу, щоби допустив Русинів до участі в ювілейнім відпусті, який сьвятковано попередного року в Римі, та щоби прислав на Русь своїх послів, котрі би полагодили деякі спірні питання між латинським а грецьким обрядом. В тім листі митрополита до папи були підписані крім Михайла також архимандрити, Київсько-печерський Йоан і виленьський Макарій, руські князі Михайло і Теодор, свояки короля Казимира Ягайловича, гетьман і маршал В. Князівства Литовського Ян Ходкевич, князь вяземський Дмитро та багато інших сьвітських і духовних достойників²⁾.

Знаємо також, що митрополит Йосиф Солтан 1498—1517), старав ся у папи о потвердженє его митрополичої гідности³⁾, а коли єї отримав, попирав ревню Унію на Литві.

1) Theiner, Monumenta Poloniae et Lithuaniae т. II., ст. 280.

2) Лист той перший раз був друкований 1605 р. митрополитом Іпатієм Потієм; в новіших часах видав его крилошанин Петрушевич 1870 р. у Львові на основі трох рукописів; ставропігійського, львівського, ватиканського і римської Пропаганди. Хотяй дивним здає ся, длячого перед Потієм ніхто не оголосив друком так важного документу, то все таки не сьвідчить то еще против его автентичности, як того хотять неунїяти. Надармо також схизматицький, московський митрополит Макарій, автор 12 том. науково опрацьованої історії руської Церкви старав ся виказати, що є він фальзифікатом XVI. в., а вносить то з его мови. Єму здає ся, що мова та походить радше з XVI в. як з XV. В порівнаню з зовнішними аргументами, які сьвідчать за автентичностию листа, є сей заміт за слабий. Історія Русской Церкви том IX ст. 43—53.

3) Theiner, Monumenta Poloniae том II. I. с. Лев Кревза Оборона церковної єдности ст. 68.

Якої гадки були інші митрополити з другої половини XV. в., напевно не знати. Які приміром були відносини митрополитів Симеона (1477—1488) та Йони Глезни (1488—1494) до Апостольського Престола, на основі ^{тогочасних} ~~теперішніх~~ жерел годі сказати. Про Макарія (1495—1497), наслідника Йони Глезни, знаємо тільки то, що коли був еще архимандритом, підписався на листі митрополита Михаїла до папи Сикста IV. Дуже цікавою є річю, що майже всі тогочасні руські митрополити брали канонічну інституцію з Царгорода. Правда, фльорентийський собор не зніс єрархічної залежності руської Церкви від царгородського патріархату, а то для того, що той приступив торжественно на згаданім соборі до Унії з Римом; тому то власне здавалося, що Руська Церква мала на дальше перестерігати єрархічної зв'язи з Царгородом. Але коли по упадку східно-візантійського цісарства, нові володарі Сходу не хотіли признати в краю уніятських патріархів і коли ті змушені були перенестися до Риму, а їх місце заняли відступники, накинені султанами, зв'язь київської митрополії з Царгородом, о скільки хотіла позістати дальше уніятською, повинна була устати.

Ми не дивували би ся, колиб по канонічну інвеституру звертали ся до Царгороду лиш деякі митрополити по Григорію II. Можна би се було пояснити тим, що они не знали, що тоді діяло ся в Царгороді, та якого духа патріархи засідали на патріаршім престолі. Та годі в той спосіб оправдувати Русь, коли се повтаряло ся довший час. Треба для того прийняти, що з виїмком трох висше згаданих митрополитів: Григорія II, Мисаїла і Йосифа Солтана, всі прочі були більше склонні до схизми, як до Унії. Бо такі як Мисаїл, Йосиф Солтан, що почували ся до єдності з Римом, не обмежували ся лише на іменованю з Царгороду, але відносили ся еще і до Апостольської Столиці о потверджене. В адресі митрополита Мисаїла дивує нас се, що крім его назвиска не находимо підпису ні одного руського єпископа, хотяй там підписало ся кількох архимандритів та багато світських достойників.

Наколи би тодішний руський єпископат був чував ся до лучности з Апостольською Столицею, то був би без сумніву не поминув доброї нагоди оказати свій послух зглядом Неї. Навіть Йосиф Солтан, сей при кінці свого життя горячий про-

пагатор Унії, в початках не міг рішити ся, чи має прийняти декрет фльорентийського собора, хотяй знаходимо его підпис на листі Мисаїла, та просить о раду не папу, але царгородського патріарха Нифона. Коли той відписав єму прихильно зглядом фльорентийського собора, поручив декрети ухвалені собором та наказав згоду з Латинниками¹⁾; доперва тоді зголошує ся Солтан за посередництвом і правдоподібно за радою латинського, виленського єпископа Альберта, до Апостольської Столиці. Тому то папа Александер VI. не зараз

¹⁾ Лист патріархи Нифона до Йосифа Солтана находить ся в «*Obronie jedności kościelnej*» Л. Кревзи, ст. 91—92; in *Colloquio Lublin*, ст. 26; *Przegląd poznafiński* 1862, том 34, ст. 161—164. Між іншими справами пише патріарх: »Просиш від нас помочи, та поручаючого листу до можливого вашого короля. Крім того хочеш знати о тім синоді; як він відбув ся, щоби ви могли здати з него звіт тим, котрі вам докучають і горячо сего бажають.

Нехайже вам буде відомо, що тамтой синод був скликаний і затверджений торжественно при загальній радості і то в присутності найяснійшого нашого короля, Івана Палеолога і найсв. царгородського патріарха, блаженної пам'яті Йосифа, котрий був недавно перед нами. Дальше в присутності намісників братів наших патріархів і інших архиєпископів і князів, що були представителями східної Церкви.

З другої сторони в присутності римського єпископа зі своїми.

Однак деякі з наших, котрі були позістали дома, не хотіли прийняти Унії, правдоподібно задля ненависти до латинників ширять роздор між вірними, а нами, що над ними маємо власть, хотять рядити, а ми їх не можемо відперти. А хто знає, чи не скарав нас так тяжко Господь і чи не карає еще і нині, що не допускаючи до съвятої єдності, втратили ми всяку поміч так, що Латинники не тільки нам ніякої помочи не присилають, але еще ворожо зглядом нас суть настроєні. Для того то не треба дивувати ся, що і вам роблять трудности. Однак твоя милість не мале маєш оправданє і викрут, если скажеш, що без поручення з Царгороду то є від свого патріарха нічо не можеш робити. Ми однак, хотяйбисьмо дуже хотіли, то не можемо ніякої ради дати в тій справі, на котрій нам так дуже залежить.

Тому нехай не нарікають, а радше змилосердивши ся над нашим нещастєм, нехай благають Господа Бога, щоби ми увільнені з неволі, знов за ласкою Божою злучили ся. А твоя побожність ніяким чином не опирай ся, але відноси ся до нас прихильно (бо ми також нашим съв'язеникам, що живуть на островах під достойним венецьким сенатом, дозволили разом з Латинниками відправляти молитви і зібрания) і пильно бережи нашу батьківську релігію і всі інші звичаї. Бо наші предки аж тогди получили ся з Латинниками в Фльорентії, коли всі наші привілеї зістали ненарушені і заховані і т. д.»

повірів тій заяві Солтана, але перед прийнятем его на лоно Церкви мусїв він єще зложити формальне визнанє віри.

Отже загальний вислїд нашого огляду відносин руської митрополії до Апостольської Столиці від часів фльорентийського собору аж до кінця XV. в. не дуже прихильно випав для Унії. Митрополит Ісидор оголосив фльорентийську Унію, як то бачилисьмо, без опору руських єпископів і загалу вірних, а попирав его в тім польський ряд, а передовсім король Володислав Варненчук.

Однак, коли по довершеній формальности треба було витревалої і горячої праці, щоби утвердити зачате діло, уступає Ісидор з Руси і через кілька літ не дбає за свою провінцію, навіть на стілько, щоби постарав ся о відповідного заступника, котрий би повів зачате діло. Звідси то пішло, що київська митрополія мусїла за дозволом короля піддати ся на якийсь час власти московського митрополита Йони, неунїята.

Вкінці 1458 р. одержала київська митрополія унїятського митрополита Григорія II. Але кільканайцятьлітнє правління того ревного пастиря не могло викорінити заціпленого зла, яке росло на Руси в протягу кількох віків. Не хотїла також до того допустити сусїдка, незєдинена Росія, чуйна на се, щоби на Руси не бракло ніколи прихильників православія.

Після Григорія II. майже всі митрополити, з виїмком Йосифа Солтана, цілковито занедбують справу Унії; навіть католицьке успособленє декотрих було дуже підозріле, хоч отверто не признавали ся до сего зі згляду на короля Казимира Ягайловича, що був католиком. Хотяй король спорив з латинськими єпископами і Апостольською Столицею, то однак через се не перестав бути католицьким монархом. Він мав також досить політичного розуму, щоби зрозуміти, як велику вагу для держави має одна віра в народї, а тим самим Унія руської Церкви з римською. Тому був він прихильний Унії, та наклонював київських митрополитів до єдности з Римом, — і тота єдність бодай на внї удержувала ся аж до кінця его панованя, а радше до кінця життя митрополита Солтана.

Нещасним в своїх наслідках було подружє в князя литовського, а потім короля польського Александра з Єленою, дочкою царя Івана III. Василевича. Александер сподївав ся, що

через посвоячене з царським домом забезпечить собі спокій зі сторони російської на східних границях Литви. Тимчасом не тільки, що не досягнув сего, але що більше, дав цареві через се змогу ворожого підбурювання в самім серці Литви т. є в її столиці Вильні.

Цар застеріг собі при супружестві дочки, що єї не будуть силувати до латинської віри, а навіть, що могла мати на своїм дворі православних священників і службу православної віри.

Менше важним є се, що цар жалував ся на свого зятя, немов би він мимо зложеної обітницї при слюбї, старав ся наклонити свою жену до прийнятя католицької віри, хотяй Александер і сама Єлена запевняли єго торжественно, що жалоби царя суть безпідставними. Важнійшим однак є то, що зі згляду на Єлену вештали ся по Вильні цілі рої православних попів, та під єї покровом ширили православну віру.¹⁾ Поперте Єлени двигало їх на визначні становища в руській Церкві, а кожде заняте ними становище ставало ся новим осередком схизми. По смерті мужа удало ся Єлені виеднати у Жигмонта Старого навіть київську митрополію для свого капеляна, неунїята Йони (1519—23). Від того часу схизма не мала жадних перепон зі сторони польського ряду, та широким руслом розливала ся по цілій Руси. Наслідники Йони II., Йосиф III. (1524—34), Макарій II. (1538—55), також давнійший капелян Єлени, а походження Росиянин, Сильвестер Бількевич (15~~56~~⁵⁷—69) і Йона III. Протасович (1579—88), були явними схизматиками, та ширили свобідно православїє, а з ним ненависть до Риму і католицизму. А йшло їм се дуже легко, бо королі Жигмонт I. і Жигмонт Август рівнодушно відносили ся до Унїї, а з другої сторони сама латинська Церква в польській державі т. є в Короні і на Литві почала розпадатися під впливом віттенбергських і жєневських єресей. — Серед таких сумних відносин в західній Церкві, що могло до неї тягнути Русь? Тому то в часі, коли більша часть руської шляхти, передовсім новгородського воеводства під напором апостазії князя Николи Чорного Радивила, склонює ся до єреси²⁾, то загал ру-

¹⁾ Акты Западной Россіи, Петербург 1846 р. том I. ч. 135. і том II. ч. 22 і 80.

²⁾ Antirresis або Apologia przeciw Krzysztofowi Philatetowi Wilno; у Данила Ланчицкого 1600 р. ст. 179.

ського народу і духовенства стоїть уперто на становищі передфльорентийської доби через цілий час пановання королів Жигмонта I. і Жигмонта Августа. Ось що пише про тім великім вкоріненню православія на Руси в XVI. віці дуже близький тим часам, майже тогочасний Лев Кревза, виленський архимандрит, в своїм творі: »Оборона церковної єдності« ст. 90. »Єдність Церкви почала упадати, а православіє ширити ся з приїздом московки, королевої Єлени, котра привезла з собою сьвященників з Москви, та допомогла їм зайняти найвизначніші становища в руській Церкві. Йона, передше архимандрит новоуфундованого нею минського монастиря, зістав пізнійше київським митрополитом. Також і Йосиф II. належить до тих, що тільки старанем Єлени з полоцького владики став київським митрополитом. Рівнож Макарій, як надворний єї владики, зістав по них київським митрополитом. Они то відновили схизму«.

Очевидна річ, що не так легко булоби їм се удало ся, колиби Унія по фльорентийським соборі була запустила в краю глибоко коріня, а польський ряд за Жигмонта Старого і Жигмонта Августа не був зглядом неї рівнодушним, та наколиби рівночасно латинська Церква в Польщі через єретицькі та релігійні незгоди не була роздвоєна. Та все таки з сего загального огляду на відносини руської Церкви до Апостольського Престола напевно можна прийняти, що руська Церков від свого основання цілий вік була в єдності з латинською, та що по довгій перерві знова в половині XV. віка до неї приступила і якийсь протяг часу, менше більше до кінця XV. віка, була в єдності.

КНИГА ДРУГА

Внутрішній стан руської Церкви перед берестейською Унією.

РОЗДІЛ I.

Руський єпископат.

Коли річ іде про вірну оцінку берестейської Унії, то треба передовсім ближше приглянути ся внутрішньому станови руської Церкви перед Унією. Якраз в кількох дальших розділах постановили ми змалювати образ сього стану. Перед нашими очима пересуне ся образ мальований дуже сумними і темними красками, однак не тому, будьтоби ми добирали ізза нашої односторонности або упередження таких красок, — поминаючи яснійші, але тому, що в сучасних документах і свідощтвах так уніятських як і неуніятських писателів, котрим скажемо говорити їх власними словами, не можемо мимо совісного слідження додати яснійших.

Зачнемо від руського єпископату. Дуже прикро приходить ся нам малювати якраз ту часть образа, бо годі в якій небудь епосі історії соборної або руської Церкви стрінати єпископат, що упавби так низько під зглядом моральним, як стало ся се на Руси. На се склало ся багато причин, які пізнаємо з дальшого оповідання. Однак вже на вступі звертаємо увагу на одну причину, котра пояснить найлучше сей упадок.

Після староцерковних постанов єпископи, даної духовної провінції, мали вибирати митрополита, а царгородський патріарх і король, мали его лише потверджати; за то вибір єпископів належав до митрополита. Від XV. віка ввійшло в звичай, що сам король іменував митрополита і єпископів. Митрополита мав затверджувати патріарх, а єпископів митрополит. Тимчасом митрополит не завсїди дбав про потверджене патріарха, а єпископи про потверджене митропо-

лита. Митрополитови лишило ся ледви право сьвячення новоіменованих єпископів¹⁾.

Х Декотрі єпископства обсаджували навіть незалежно від короля і митрополита родини князів Глинських на Полісся і Острогських на Волини, перші єпископство пинське і турівське, другі єпископство острогське і луцьке²⁾. Легко догадати ся, що в таких обставинах звичайно не рішали гідности, чесноти і заслуги сьвященічі кандидатів на опорожнені єпископства, але інші згляди, що не мали ніякої лучности з гідністю і урядом пастирським. Владиками не стають монахи, як сього вимагав старий церковний звичай, знані з сьвятости житя, та високої науки, але по більшій часті люди сьвітські, нераз і старші віком, що шукали на старість вигідного житя та обильного жерела доходів; звичайно якийсь королівський писар, литовський скарбник, часом властитель більшої посілости в воеводстві, домовий приятель можних князів на Руси, одним словом, котрийсь з панів руської шляхти, що тішив ся на королівськім дворі симпатіями, а котрий конче бажав поліпшити своє материяльне положенє. Нераз єпископство не було ще опорожнене, а вже они старали ся в королівській канцелярії о так звану експектативу. Колиж знова не помагала протекция, сягали по бажану гідність при помочи гроша. Лучало ся і таке, що куплену гідність відпродувано иншим за більшу ціну. Голосне на цілу Польщу і ганьбляче було старанє нараз двох кандидатів о володимирське єпископство около половини XVI. віка: Івана Борзобогатого Красенського, зубожілого в наслідок виставного житя шляхтича, і Теодозія Лазовського, холмського єпископа. Оба они, коли ще єпископство було обсажене, купили собі на нього в королівській канцелярії дипльоми, бо єпископство се уходило за найбогатше по митрополії. Скоро лише розійшла ся вістка о смерти дотеперішнього володимирського єпископа (1565 р.), старав ся один другого випередити. Красенський перший прибув до Володимира, осадив свого сина на єпископськім замку, а управу дієцезії віддав в руки сьвітських людей і триюмфував зі

¹⁾ Памятники изданные временною Комиссією для разбора древнихъ актовъ кievскихъ. Відділ II. ст. 30, 37. I, 35.

²⁾ Шапаневич: Patryarchat Wschodni; том VIII. ст. 270, Розправ і звітів Академії наук. Краків 1878. (Виділ історичний).

своєї побіди. Однак его триумф не тревав довго. Небаром надійшов з оружною ватагою єпископ Лазовський. По кровавій борбі здобув він єпископський замок і 12. вересня 1565 р. оголосив себе володимирським єпископом. Не помогло і се, що сам король вмішав ся в сю ганьблячу справу і візвав Лазовського перед суд. Лазовський зневажив королівського посла і лишив ся при єпископстві¹⁾. Красенського винагородив король єпископством луцьким, скоро лиш умер дотеперішний зверхник сього єпископства, котрий завідував дієцезією через 6 літ, хоч не мав ніякого сьвячення. Красенський вступив в его сліди, про єпископське сьвяченє не дбав, і доперва прийняв его в році 1571. під загрозою клятви зі сторони митрополита. Певна річ, що пастирі вибрані в такий спосіб не могли бути сьвітилами Церкви, ані їх управа славою і честію для неї.

Пригляньмо ся декотрим з них!

1. Від 1538—1555 р. був митрополитом Макарій II. Сьвідoctва руських писателів представляють его не лише як неук, але як наємника, так крайно байдужного на нелад і брак карности в Церкві, що Жигмонт Август був приневолений пригадати ему пастирські обовязки і візвати его окремим листом, щоби скликав владиків на синод до Вильна в ціли усуненя разячого згіршеня. Лист короля, що кидає ярке сьвітло на тодішне положенє Церкви, звучить ось як: »Жигмонтъ Августъ, Божою милостію король Польскій и пр... Вырозумѣли есмо съ повѣсти многихъ нѣкоторыхъ князей и пановъ, и тый слухы насъ доходятъ о нерадности и несправѣ, которая ся дѣеть межи духовенства вашего Греческого закону, такожъ межи князей и пановъ и простыхъ людей въ законѣ вашомъ, а зважа, ижъ межи владыкъ всѣхъ, яко на Волини ся дѣеть, ижъ не подлѣ правилъ святыхъ отецъ и ни подлѣ права, блуды и розпущенства ся великіи дѣють; а твоя милость, яко старшій ихъ пастырь, того вѣдати, а ни встихати не хочешь. Для чогожъ мы, маючи бачность первѣи на церкви Божіи і на вѣры хрестіанскіи, и тотъ блудъ хотячи повѣстятнуги, и въ доброй справѣ, яко и костелы наши Римскіи, такъ и ваши церкви подлѣ вѣры вашео заховати, видѣло ся намъ, абы твоя милость вчинилъ на то Соборъ духовный во всей

¹⁾ Архивъ Юго-западной Россіи, том I. ч. 12.

митрополіи своей, и послалъ по всимъ Епискупемъ и Архимандритомъ и по всему духовенству вѣры ваше, которіи суть подѣ справою твоей милости, и о томъ намову зъ ними вчинилъ, и винныхъ карати велѣлъ, подлѣ правилъ святыхъ отецъ, яко ся мають въ законѣ вашомъ справовати... Писанъ у Вильни¹⁾.

Наслѣдникъ Макарія, Сильвестеръ Білкевич (1558—68), умів заледви читати і писати²⁾. Обох однак перевищає нездарністю і браком всякої моральної вартости Онифор Дівочка, 1578—1588) безпосередний попередникъ Михайла Рагози, за котрого довершила ся берестейська Унія.

Місто власних слів подаємо знова лист, який вислала до него руська шляхта 14. лютого 1585 р. а в котрім закидує єму різні провини і взиває его до опам'ятання: »Великому нещастю своєму причитати мусимъ,... за вашего пастирства, вси велицѣ утиснены плачемъ и скитаємся, яко овцы пастиря неимущіе: ачъ вашу милость старшого своего маємъ, але в. м. подвизати ся і працы чинити, словесныхъ овецъ отъ волковъ губящихъ боронити, и ни троха ни в чомъ святому благочестію ратунку додавати не рачишь... Ино ваша милость будучи въ повинности той, не рачишь въ таковыхъ великихъ і гвалтовныхъ кривдахъ дбалымъ і потужнымъ засмученымъ быти, што ижъ такихъ бѣдъ первѣй николи не бывало и вже больше быти не могутъ, яко тые: за пастирства вашей милости, досить всего злого въ законѣ нашомъ стало ся, яко згвалченя святостей, святыхъ Тайнъ замыканя, запечатованя церквей святыхъ, заказане звоненя... А што еще къ тому, порубаня крестовъ святыхъ, побраня звоновъ до замку і гволи жидомъ? и еще ваша милость и листы свои отвореные, противку церкви Божое, жидомъ на помощь даешъ, къ потѣсѣ имъ, а къ большому оболженю закону нашего святого і къ жалю нашому.

Къ тому еще якія дѣються спустошеня церквей!... игумены съ жонами і съ дѣтьми живутъ, и церквами святыми владають... И инныхъ, и инныхъ и инныхъ бѣдъ великихъ и нестроенія множество, чого зъ жалемъ нашимъ, на тотъ часъ такъ много писати не можемъ... Бога ради обачъ ся ваша милость... Жаль намъ души и сумнѣня вашей милости і т. д.«³⁾

¹⁾ Акты Западной Россіи, Петербургъ, том III. р. 1848, ч. 3.

²⁾ Specimen Ecclesiae Ruthenicae Kulczyński ed. II. pag. 127.

³⁾ Акты Зап. Рос. том III. ч. 146, ст. 289.

2) Не дивно, що прочі руські єпископи не уступають в нічим митрополитам, своїм зверхникам. В висше згаданім листі, якого уривок ми щойно подали, нарікає руська шляхта, що митрополит дає високі гідности людям негідним, »которьи съ жонами своими кромъ всякого встыду живутъ и дѣтки плодятъ.« З виїмком пинського єпископа Макарія Евлашевського, котрий в пізнім віці за старанєм свого сина диссидента, прямо зі свѣтського стану вступив на владичий престол 1568 р.¹⁾, ледви чи котрий з руських єпископів був гідний свого достоїнства. На доказ подамо кілька примірів.

Архиепископ полоцький Симеон (від 1538 р.) знаний був як симоніст; за гроші продавав духовні бенефіція найнегіднішим особам, та без канонічної причини уневажнював супружества. Надужитя его стались так голосними, що аж сам король Жигмонт узнав за відповідне два рази проти него виступити і то раз, коли митрополит мовчав, як Симеон через свою захланність допровадив катедральну церков в Полоцьку майже до цілковитої руїни і рік пізнійше, коли без канонічної причини розірвав супружу звязь одного боярина, тай дозволив єму вступити в нове подруже з сестрінкою²⁾.

Знаний нам вже володимирський єпископ Теодозий Лазовський, був публично обжалований власним духовенством не лиш о ріжні хабарі, але також о грабіж чужого майна, і о розбій. За се змусив его король до резигнації³⁾.

Не ліпше було правління его суперника Івана Красенського, єпископа луцько-острожського. Здає ся, що головною задачею того пастиря, було збогачувати церковним майном своє потомство. В тій цілі розігнав монахів василиянського монастиря в Дубні, загорнув їх майно, а навіть церков ограбив з дорогоцінностей. На багатий монастир жидичинський, що був призначений Стефаном Баториєм на удержанє грецького вигнанця, єпископа меленського, Теофана, напав оружно зі своїми синами, пролив кров на місци посвяченім Богу, прогнав єпископа старця, а монастир ограбив⁴⁾. На свѣтське ду-

¹⁾ Акты Зап. Рос. том III. ч. 65; Bartoszewicz Jul.: Szkic Dziejów Kościoła ruskiego w Polsce, Краків 1880, ст. 124.

²⁾ Акты Зап. Рос. том II. ч. 201, 231 і том III, ч. 2.

³⁾ Архивъ Юго-Зап. Рос. том I, ст. XXIII—XXV і ч. 2.

⁴⁾ Архивъ Юго-Зап. Рос. том I. ч. 25, 34, 40.

ховеньство накладав щораз то нові тягарі, а коли сьвященики не хотіли вволити єго домаганням, замикав їм церкви, та забороняв відправляти богослуження. В самім Луцьку 1583 р. було замкнених з тої причини девять церков¹⁾.

Епископи холмський, пинський і перемиський мимо найвиразнійших постанов східної Церкви мешкають разом з жінками і дітьми в своїх єпископських столицях і своїм поведенням дають народови згіршене, та позваляють другий раз женатим сьвященикам, справувати сьвященичий уряд. Нарід з болем серця дивив ся на се, і явно грозив, що коли би такий стан потревав довше, відверне ся від руського обряду, а перейде на латинський.²⁾

А який прикрий, та відражаючий вид представляє ся нам на престолі львівським, котрий займає (1568—1607.) владика Ґедеон (Грицько) Балабан! Ґедеон обняв львівську столицю, яка повстала недавно зі звичайного намісництва руських митрополитів, по батькови, чоловікови неспокійнім, що не умів жити без спорів і колотнеч. Дорогу до неї промостив собі силою, по зявзятій борбі з иньшим кандидатом, Іваном Лопаткою Остаповським, що рівнож старав ся о сю гідність. Через 30 літ правив нещасною дієцезією, а тих трийцять літ були неперерваним пасмом згіршеня, гнету і здирства церков і монастирів, сварки і процесів, передовсім з львівською Ставропігією, вкінци бунту проти своїх зверхників, митрополитів і патріархів. Митрополит і патріарх кидають на него клятву. Він кпить собі з неї і дальше так само поступає. Коли мимо здирств і симонії забракло єму гроший, забирає цілий скарб унівського монастира, річи церковні продає жидам а монахів заковує в кайдани та вивозить до одної зі своїх посіlostий, і там держить їх під сторожію свого свояка. Подібно поступає з добрами церковними і школами львівської Ставропігії. Царгородський патріарх пише про него 1588 р.: »сотворивъ все лукавствіе неправеднѣ и безсловѣстнѣ»³⁾. У всіх єго злочинах помагає єму єго велика і богата родина, якій в нагороду за се давав що найкрасші бенефіції. Івана Балабана

¹⁾ Архивъ Юго-Зап. Рос. ст. XXVIII і ч. 33.

²⁾ Соловьевъ: Исторія Россіи том X. ст. 25.

³⁾ Акты Зап. Рос. том IV. ч. 5, 33. 135, 137.

посадив в Уневі, Григорія в Жидичині, а братового сина Ісаю, призначив на свого наслідника. Імя Балабана пішло від тепер в приповідку. На означенє чогось гидкого і нечесного уживано назви: »се балабанський звичай«. Єпископи — то стовпи Церкви; коли ті стовпи в руській Церкві захитали ся в своїй основі, зовсім природно, що ціла будова Церкви схилила ся до упадку.

РОЗДІЛ II.

Низше руське дрховеньство сьвітське і монаше.

1. Головною прикметою низшого руського духовеньства як сьвітського, так і монашого в XVI. в. є груба темнота т. є. цілковитий брак загального образования і знання елементарних правд віри, якої оно мало учити других. Моральний упадок і брак всякого впливу на нарід був лиш безпосереднім і природним наслідком тої темноти. Вина такого стану була виключно по стороні єпископату, котрий сам темний та неморальний, не дбав про закладанє шкіл, в котрих будучі сьвященники моглиби приготувити ся до так взнеслого стану. Аж до половини XVI. в. не подибуємо на цілій Руси ніодної висшої школи, що могла би заспокоїти хоч найменші вимоги. Заледви ту і там при монастирях і церквах находять ся нужденні початкові школи, в котрих крім читаня, писаня та церковного сьпіву не вчили більше нічого. Доперва суперництво з чином Єзуїтів, який почав розширять ся на Литві і Руси в другій половині XV. в. і оснував при своїх колегіях школи, куди горнуло ся велике число молодіжи без ріжниць віроісповіданя та обава, щоби ті школи не відвернули від Церкви молодіжи, що в них образувала ся, викликали основанє кількох висших руських шкіл. Великим передусім страхом наповнила виднійших представителів руської Церкви вістка, що за радою єзуїти Поссевіна, посла на дворі Стефана Баторія і Івана Грозного, папа Григорій XIII, заложив в Вильні 1582 р. колегію під проводом Єзуїтів, призначену виключно на вихованє руської молодіжи в католицькім дусі.

Першу висшу руську школу, щось в роді академії, заложив в Острозі 1580 р. руський вельможа, князь Константин Острогський; в слідуючих роках повстають нові школи за

старанєм руських братств¹⁾: у Львові 1586 р., в Вильні 1588 р., в Білій 1594 р. Був се вправді поважний зворот до лїпшого, але тих кілька шкіл на величезнім просторі руської країни і Литви, при утрудненій в тих часах комунікації, не могли вплинути на загальне піднесенє низького уровня руського клира. Як низький був той уровень, вказують свідощтва тодішних Русинів, так уніятів, як і неуніятів.

На першім місци ставимо свідка найбільше віродостойного, бо найбільшого противника Унїї, князя Константина Острожського. В часах, коли зі сторони руського єпископату вели ся вступні приготування до заключеня Унїї з римською Церквою, та коли ще була надія, що і він сам возьме участь в тім хосеннім для Церкви і руського народа ділі, пише він до тодішнього володимирського єпископа, Іпатія Потія в 1593 р.: »А не через нічо иншого розмножило ся між людьми [руським народом] таке лїнивство, оспалість, відступництво, як лиш через се, що не було учителїв, не було проповідників Божого слова, не було проповідий, а в слїд за тим прийшло знищенє і зменшенє слави Божої і Церкви, настав голод Божого слова»²⁾.

Лев Кревза, виленський архимандрит, що перейшов з православя на католицизм, застановляючи ся в своїм творі: »Оборона церковної єдности« (видано в Вильні 1617 р.) над користями, які мала Русь зі схизми, говорить: »Користий не було ніяких, противно самі шкоди. Між духовенством і свїтськими людьми загальна темнота так, що декотрі свїтські вельможі спроваджували до своїх шкіл з заграниці єретиків. Мелетий Смотрицький, неуніятський полоцький архиєпископ, давнїйший завзятий пропагатор схизми та рішучий противник полоцького архиєпископа сьв. Йосафата Кунцевича, в наслідок безнастанного читаня письма старих Отців східної Церкви, та тронутий Божою ласкою, прийшов до пізнаня правди і вернув на лоно католицької Церкви. Між иншим пише він ось що: »Русь неуніятська є без науки подїбно, як Церков грецька. Трех проповідників годї в нїй подибати. А і ті не умілиби

¹⁾ Флеровъ: О церковныхъ православныхъ Братствахъ. Петербургъ 1857, ст. 87; Чистовичъ: Очеркъ западно-русской Церкви, Петербургъ 1882, часть I. ст. 210.

²⁾ Лев Кревза: »O jedności cerkiewney« ст. 99.

сказати і слова, як би не користувалися католицькими жере-лами. Зголоднілий на слово Боже нарід, ледви животіє»¹⁾.

Руська неуніятська шляхта київського і волинського воєводства так говорить в інструкції для послів на сойм в 1607 р.: »До сего вже дійшло злим звичаєм і порядком, що по ті часи нема людей образованих в тій релігії навіть при катедральних церквах.« Тому домагаєся, щоби на будуче наложити обов'язок на єпископа володимирського і луцького, щоби при катедральних церквах закладав духовні семінарії, в яких би училися, та приготовляли ся до духовного стану шляхотські діти в числі 20²⁾. Не менше поважним свідком є королівський секретар Ілля Мороховський. Він полемізує з Смотрицьким, котрий ще тоді був неуніят, в своїм творі *Paragoria* або »*Utulenie uszczypliwego Lamentu*«, так пише о тодішнім неуніятським духовенстві, а тим більше о руським духовенстві з перед Унії: »Через єї (східної незєдиненої Церкви) недбальство вступають в сьвященничий стан цілковиті неуки, лихих обичаїв. Головна їх задача не була відправа богослужень, справоване сьв. Тайн, та голошене Божого слова, але гонене за грошем та забавами. Вслід за тим дістає ся сьвященничий уряд не людям побожним та ученим, але переходить після природного права з батька на сина. При сьвяченю не питають ся о побожність і науку, але о се, чи вже оженив ся«. Дальше згадує, що вже навіть дійшло до того, що в неуніятській Церкві гіршать ся, коли уніятські сьвященники на Літургії по Євангелію голосять слово Боже в зрозумілій мові. Називають се папською видумкою. »Їх (схизматицькі) сьвященники — додає він — з причини цілковитого лїнивства, мало що знають о законі Божім, а еще менше о догмах католицької віри.« — »Не згадую вже про негідне справоване Тайни Покаяня і інших Тайн, бо всі о тім добре знають. А запобічи сему чоловік не в силі, бо булоби се навіть ангелови трудно»³⁾. Дерманський архимандрит на Волині Дубович, каже в своїй »Гієрархії«, що багато найзнатніших руських шляхтичів лише тому

¹⁾ Ехаethesis, Львів 1629, карта 6 і 7. — і Paraenesis тогож автора. Краків 1629, ст. 32 і 33.

²⁾ Архивъ Юго-З. Р. Київъ 1861. том I. ч. 8.

³⁾ *Paragoria*, Вильно 1612, ст. 22.

покинуло руську Церков, а перейшло до римської, що в цілій Церкві не було кому звірити ся зі своєю совістю та навчити ся правд сьв. віри, бо сьвященики цілком не дбали о свої вівці, а самі не сповідаючи ся, нікого не розрішали, бо не знали форми розрішення, а коли вже часом розрішали, то певно за гроші.

Наслідки тої темноти духовенства були такі, що Русь перед берестейською Унією сама не знала, в що вірила, передовсім від часу, коли до своїх шкіл почала спроваджувати учителів ариян і лютеранів, як то учинив князь Острожський і виленське братство сьв. Духа. Нераз боронила Русь найочиднійший блуд ариянський, лютеранський або кальвінський думаючи, що се правда віри східної Церкви.

Полемічні католицькі писателі сьої доби, часто вертають до сего предмету і на примірах доказують своїм нездіненим братам їх незнане і прямо еретицькі блуди. Пишуть про се: Мелетий Смотрицький »в Апольогії«, »Paraenesis« і »Echaethesis«; Анастазий Селява, архимандрит виленського монастиря сьв. Тройці і Теодор Скуминович, подаючи причини, які наклонили єго до прийнятя Унії.

Мелетий Смотрицький сам о собі говорить в »Апольогії«, що як довго був схизматиком не знав, в що вірив, або радше не знав своєї віри. А коли так о собі говорить муж, що наукою і здібностями перевисив всіх зверхників своєї Церкви, то щож думати о прочій часті руського духовенства, а передовсім о низшім сільським? Ось які слова висказав Смотрицький: »Се мене найбільше боліло, що я єпископ, ба навіть архієпископ Церкви мого руського народа, не знав, в що я вірив. Неправдоподібним видає ся, щоби єпископ не знав, в що вірить; щоби учитель, що має других учити, сам того не знав;... а що мої слова правдиві, то переконаєш ся, коли скажу, що я більше вірив в блуди і ереси, чим в правдиву прийнятю зі сходу Христову віру; так учив я і других«¹⁾.

Кілька сторін дальше вичисляє ті блуди, які він в добрій вірі подавав в своїх письмах, бо думав, що така є наука східної Церкви²⁾.

¹⁾ Апольогія. Peregrinaciy do krajów wschodnich Мелетия Смотрицького 1628 р. у Львові ст. 11.

²⁾ Апольогія, ст. 22; порів. Paraenesis тогож автора від ст. 26.

В «Ехаethesis» пише: »Віруючи в ті блуди (єретицькі) і єреси, та нарушуючи православні догми, чи знав я, в що я вірив? Не укриваю а противно признаю ся, що незнане моєї віри було причиною, що я нарушував її догми«¹⁾.

Анастазий Селява дорікає провідникам схизми за се, що еще давнійше, заки прийняли Унію, ізза своєї недбалости і незнання Божих справ, допускали ся розширюваня єретицьких блудів, та вчислює подрібно жерела, з яких плила єресь між руське духовенство і нарід. »Позволяєте своєму народови затроювати ся наукою іновірців і вже давно за ваших вам подібних предків була Русь цілком затроєна. Перед Унією був Скорина сторонником Гуса і друкував вам в Празі книги по руськи. Принималисьтє їх вдячно, бо як не прийняти праці земляка, що звав себе Русином з Полоцька. Кождий хвалив собі їх друки. Говорилисьте: се друкував чоловік чесний, Русин, наш брат. — Семен Будний і Лаврентий Кришковський видали по руськи свої ариянські блуди і розповсюднювали їх між попами. Ті так одушевляли ся ними, що еще тепер відбираючи їм сї книги з рук не мало маємо клопоту. Говорять, що се старі, добрі церковні книги і віддають їх доперва під примусом. Причинили ся до сего головно московські черці, котрих мабуть сам чорт научив єреси, о котру були обжаловані в Москві. Коли они прийшли в нашу країну, прилучили ся до визначнійших вельмож, та разом з ними затроїли своєю наукою велику часть Руси. З сего повного їди жерела вийшов також сей заразливий потік Зизанія і т. и.«²⁾

Те саме закидає перед Унією Теодор Скуминович руській Церкві: »Незнанє спасенних річий, та темнота так опанували плодовиті в християнство широкі краї..., що можна сумнівати ся, чи між духовними булоб знайшло ся хоч десять мудрійших, які добре здавалиби собі справу зі своєї віри. А як би був хто запитав ігуменів, або архимандритів про тайну походження сьв. Духа, про славу Сьвятих і т. и., то певно не відповіли би нічого, еслиб не заглянули до »Клирика« (анонім неуніятського писателя) Зизанія, »Антірафи«, »Трену« і »Ан-

¹⁾ Ехаethesis або Expostulatio, то є Розправа між Апольорією а Антидотом М. Смотрицького А. Д. 1629. Львів; expostulatio III.

²⁾ Antelenchus, Вильно 1622, ст. 49 і 50.

тідоту», книг переповнених блудами, та ріжними ересями. Хто-небудь, перечитавши кілька розділів з тих книжок, уважав себе вже за великого богослова, на котрого авторитеті мусіла полягати ціла Церков. А кілька то було таких ігуменів, котрі не лише не розуміли труднійших питань, але дуже часто не знали, кілька є сьв. Тайн, та яка їх форма і материя. Бог сьвідком моєї совісти, що все те, що я сказав, се чиста правда. Візитуючи деканати: овруцький, мозирський і річицький, та протопопії на Полісью, стрічав я навіть таких сьвящеників, що не вміли »expedite« по руськи читати, а лише силябізували¹⁾

Вправді Скуминович пише доперва в першій половині XVII. віка, але коли еще в тім часі серед руського неуніятського клиру були можливі такі відносини, коли вже існували декотрі неуніятські школи, то о скільки сумнійшим мусів бути просьвітний стан перед заложенем тих шкіл, отже еще перед берестейською Унією.

В парі з неучтвом йшла неморальність духовенства, яке не мало понятя про своє взнесле покликанє, та яке уважало свій уряд за звичайне ремесло.

Право східної Церкви заборонює сьвященикам по смерти жінки, коли они вже мають сьвячене на диякона, другий раз женити ся. Тимчасом царгородський патриарх Єремія, задержавши ся в переїзді до Москви 1589. р., на Литві і Руси, стрічав багато сьвящеників, що вже мали другу або третю жінку, тай без перешкоди зі сторони єпископа справували дальше свої пастирські обовязки²⁾. Не дивно, що духовенство, не зважаючи само на найсьвятійші закони Церкви, терпіло в своїх парохіях незаконні супружества, що більше само на такі звязи дозволяло, або розривало супружества. А простий нарід мовчав, бо думав, що так має бути. Так само Ґедеон Балабан в своїм пастирським листі з дня 12. марта 1591. р. нарікає на духовенство перемиської дієцезії, яку одержав від митрополита в заряд³⁾.

Се, що Ґедеон Балабан пише про духовенство перемиської дієцезії, та про моральне здичіне руського народу,

¹⁾ Причини покинєня схизми. Вильно 1643. Розділ V. § 3.

²⁾ Акты З. Р. том IV., ч. 17; пор. Antirrisis або Апольорія против Христофора Філялята, Вильно 1600., ст. 98 і 99.

³⁾ Акты З. Р. том IV., ст. 29.

відносить ся менше більше до всіх дієцезій в тім часі. — Висше згаданий Мелетий Смотрицький, котрий може найліпше знав внутрішні відносини Церкви, пише в своїм творі »Напімнене до руського народу«: »Деж то старане у сьвящеників, деж та дбальість о спасенє душ? Деж той корм для зголоднілих сердець? Сьміло говорю, бо такий стан вже довго триває... тут на нашій руській землі простий народ по селах, містах, та місточках не знає, що то є віра християнська, що то є церковні сьвятощі, що то є молитва »Отче наш«, »Вірую«, »Десять заповідей Божих«, взагалі всего, що кождий християнин повинен знати. Ніхто не зазнає потіхи віри християнської, яка пливе зі слуханя Божого слова; кождий жие наче худоба.¹⁾ В наслідок такого занедбаня руського народу парохіяльним духовенством, ціле жите народу ограничало ся на знаню і повненю виключно зовнішних практик релігійних, на поклонах образам, та на строгім береженю численних строгих постів.

Зате висшій верстві руської суспільности, передовсім заможнійшій шляхті, надоїла темнота руського клиру, а не могучи в своїй Церкві найти заспокоєня своїх релігійних потреб, громадно переходила або на протестантизм, що широким руслом почав втискати ся на Литву і Русь, або до римської Церкви. Тому минає ся з історичною правдою тверджене руських письменників наших часів, будьтоби доперва Унія була для руської шляхти мостом для переходу на латинський обряд. Одна частина руської шляхти приняла латинський обряд перед берестейською Унією. Доказує нам се Мелетий Смотрицький. Єще яко неуніят, говорить в своїм »Θρηνοσ-ї«, що найвиднійші шляхотські і княжі родини єще перед заключенєм Унії покинули руський обряд, а прийняли латинський, а то родини князів: Слуцьких, Заславських, Саламерецьких, Головчинських, Крошинських, Збаражських, Вишневецьких, Сангушків, Чарторийських, Пронських, Роженських, Масальських, Горських, Соколинських, Лукомських, Пузинів; дальше шляхоцькі родини Ходкевичів, Глібовичів, Зеновичів, Кишків, Сапігів, Дрогостайських, Войнів, Волловичів, Паців, Галецьких, Тишкевичів, Корсаків, Тризнів, Мишків, Семашків,

¹⁾ Paraenesis або Напімнене до народу руськ., Краків 1629, ст. 33.

Гулевичів, Ярошинських, Калиновських, Мелешків, Скуминовичів, Потіїв і много інших, яких еще довго можна би вичисляти¹⁾.

Те саме говорить Анастазий Селява, звертаючи ся до православних Русинів, такими словами: »Чи може Унїя є причиною сего, що так багато князїв, сенаторів, шляхтичів покинуло руський обряд, та руську народність, що тепер тяжко і зі свівчкою знайти руського шляхтича, а щож доперва сенатора? О ні, се стало ся еще перед Унїєю²⁾.

Причини сего відступства подає дерманський архимандрит Іван Дубович, згадуючи про свідокства Смотрицького, або Ортольога, як то часто себе називає Смотрицький. »Богато їх — каже він — перенесло ся до римської Церкви лиш тому, що не було кому повірити безпечно своєї совісти, та не мож було нігде дістати духовного корму для душі³⁾. Дубович подає навіть докладно час, від якого римська Церква почала між руською шляхтою позискувати сторонників. »По році 1560. обряд руський тратить сторонників, а римський зискує⁴⁾.

Инша часть руської шляхти в досить великім числі еще перед заведенєм Унїї перейшла на протестантизм; відносить ся се передовсім до шляхти воеводства новгородського. В тій частині Руси заледви сотний шляхотський дім не був заражений ересию; в інших частинах Руси пішло їх також не мало за еретицькими нововірствами. Сучасний, а на Руси перебуваючий Грек Аркудій, ось як відзиває ся до Русинів: »Глядіть, чи не більше намножило ся тепер на Руси Ариян і анабаптистів, гляньте найлучше на новгородський повіт, як страшно розширила ся там проклята ересь, ледви сотний шляхотський дім найдеш, щоби не був тою ересею заражений, а деінде також не лучше⁵⁾.

Коли католицька струя взяла в краю верх, перейшла тота шляхта за приміром польської зараженої ересию шляхти

1) *Θρήνος* т. є плач єдиної і загальної апостольської східної Церкви — Теофіля Ортольога. Вильно 1610. ст. 15.

2) *Antelenchus*, ст. 48 і 49.

3) *Гієраpxія*, ст. 192.

4) *Гієраpxія*, ст. 206 і пор. *Paraenesis*, ст. 53 і 54 і *Obrona Jedności cerkiewney*, ст. 108.

5) *Antirresis*, ст. 179.

на лоно католицької Церкви. Отже з того виходить, що анї Унїя, анї римська Церква не завинили в тїм, що руська Церква стратила шляхту, але сама Церква, або радше єї пастирі своїм неуцтвом, та недбалостию. Тї знова руські шляхтичі, що лишили ся при своїй Церкві, крайно легковажили своє духовенство задля єго простого поведеня. Ясний образ відносин руського духовенства до руської суспільности дає нам висше згаданий Грек Аркадій, чоловік, що мав досить нагоди приглянути ся ближше церковним відносинам на Руси. »Хто — говорить він — обстав за владиками і їх духовенством, хто промовив хоч одно слово за попами, коли їх кривджено, та коли відбирано їм церковні добра? Небораків попів трактовано на рівні з простими хлопами і ставлено низше від гарбарів і шевців, а до того на університетах уміщувано їх підписи по всїх, на самїм кінци; на них самих і за кожду церковну обслугу накладано податки, на яку то несправедливість не були наражені анї жидівські школи, анї татарські мечети. Глядіть, що за спосіб; піп обовязаний за церковну обслугу платити 2 золоті, протопіп 4; покажіть менї, де є так написано про жидівських рабїнів, щоби так оплачували школи, як наші попи церкви. Хиба се крамарі сидять над товаром? Якаж тоді пошана для руських попів зі сторони їх власних панів, а особливо тих, що признають себе Русинами, коли они мусять їздити з підводами і ходити з плугом на роботу до своїх панів. А чи про ті всї вичислені кривди і гнети, не згадуючи вже побоїв і вязниць, згадували де наші мальовані православні, чи призадумували ся коли на яким зїзді або соймі?... О що вам ходить? Чи о Юліянову неволю; чиж хочете панувати над своїми духовними не лиш в сьвітських справах (чого вам не заборонюють), але і в духовних (до яких не маєте права); хочете рядити ними і Божими церквами не лиш ви, але і жінки ваші? Подивіть ся, що за лад в ваших церквах, котрі вже нераз кровю зросили ся... Хочете, щоби піп був у вас за простого хлопа... з жидами їх зрівналисьте¹⁾.

Зовсїм те саме пише про гнет і пониженє руського духовенства перед Унїєю виленський архимандрит Лев Кревза: »В Царгородї сам цїсар, в Москві сам великий князь, а у нас

¹⁾ Antirrisis, ст. 77—79 і ст. 139.

кожний шляхтич, що має попа, рядить ним як хоче; деколи каже єму ходити на роботу, а у декотрих така безбожна зарозумілість, що если котрий не послухає, так сейчас карає его. В справах, які відносять ся до богослужень, велить лише себе слухати, а жадної вартости не має се, що без него зробить¹⁾.

2. Пізнавши докладнїйше моральний та просвітний стан руського свѣтського духовенства перед берестейською Унією, киньмо єше на хвилину оком на монаше духовенство в тїм часї. Монаше жите в східній Церкві має для неї більше значїне, та є певнїйшою ознакою будьто єї розцвїту, будьто упадку, чим в західній Церкві. Східна Церков має лиш один чин Василянський. З посеред сего чина, яко обовязуючого до целїбату, вибирає ся східних єпископів, бо свѣтське духовенство, особливо схизматицьке, его не заховує. Руська Церков завсїгди не лиш примїнювала ся до сего звичаю, але на всї важнїйші місця духовні покликувала монахів, яко більше від свѣтського духовенства образованих. А хоч в XVI. віці були виїмки, що з особливої королївської ласки якийсь свѣтський чоловік зістав єпископом, то всетаки перед свѣщенем на єпископа мусїв бодай короткий час перебути в монастири, прийняти монашу рясу і зложити монаші обїти. Впрочім і сї виїмки належить зачислити до над'ужить.

Колиж василянський чин не стояв тоді на відповіднім науковім, та моральнім уровени, то мусїло се відбити ся на цїлій руській Церкві, о скілько провідниками єї були члени сего тіла. А яке було монаше жите на Руси перед Унією, а навїть єще якийсь час по єї заключеню, сейчас довідаємо ся з сучасних свїдоцтв.

Свїдоцтв тих маємо дуже багато, так зі сторони унїятів, як і неунїятів, так зі сторони людей свѣтських, що дбали про добро Церкви, як і зі сторони осіб духовних. Перша і найважнїйша на цілу Русь київська Лавра вже за часів Жигмонта I. находила ся в такім занепадї, що тодішний архимандрит усунув спільне жите монахів, а монастирські добра розділив між своїх дітий, та свояків. Доперва король положив кінець сим надужитям²⁾.

¹⁾ Obrona Jedności cerkiewney 1617 р. ст. 94.

²⁾ Пелеш. Geschichte der Union, том I, ст. 597.

Виленьскій магістрат жалує ся перед королем Стефаном в 1584 р., що виленьскій монастир сьв. Тройці, котрого архимандритом був сам митрополит, хилить ся до занепаду і то не лиш з огляду на будівлю, але також і на его духа, тому що архимандрит не дбав про него. Наводимо слова жалоби: »тотъ монастырь до великого знищеня прышолъ, и яко будованемъ не по малу показилъ, такъ и въ иншихъ справахъ оного монастыря порядку некоторого нѣтъ«¹⁾. Та жалоба не багато помогла, бо кільканайцять лїт пізнійше пише про той сам монастир его архимандрит Лев Кревза: »перед Унією був в такім занепаді, що в нїм перебував ледви один сьвітський піп, а мимо того ледви міг удержати себе. Мури в нїм валили ся, монастир заростав кропивою«²⁾. Галицько-руська шляхта жалує ся 1586 р. перед митрополитом Дівочкою на оплаканий стан монашого житя: »В монастырехъ честныхъ вмѣсто игуменовъ и братіи, игумены съ жонами і съ дѣтьми живутъ и церквами святыми владають і рядятъ«³⁾.

Далеко вірнійший образ морального занепаду, який панував в руських монастирях перед Унією, дають нам уніятські писателі, котрі нїм стали уніятами, самі на собі зазнали сего монашого житя по руських монастирях. Згаданий передше архимандрит Лев Кревза пише так про часи перед Унією: »Жите монаше так підупало, що крім одежи, та зверхного вигляду, нічого монашого не було. Більше о тїм говорити і жалко і встидно. Хто хотїв, міг на власні очі о тїм переконати ся«⁴⁾.

Зовсім те саме говорить наслідник Кревзи на виленьській архимандрії, Анастазій Селява: »О як багато гидких перед Богом і людьми проступків знайшли би ми (в ваших монастирях), а колиб ви їх випирали ся, то міста і близько них лежачі оселї вказалиб вам всі місця, на котрих щонебудь гидкого стало ся, а таких місцевостей найшлиб ми дуже багато, почавши від Києва аж до Вильна. А ті проступки тим гірші, що ніхто їх не карає; сьвітські люди не сьміють, бо поважають

¹⁾ Акты з. Р. том III. 144.

²⁾ Obrona Jedności cerkiewney, ст. 108.

³⁾ Акты З. Р. том III, ч. 146 і ч. 10.

⁴⁾ Obrona Jedności Cerkiewney, ст. 72.

духовний стан... А самі також не карають, бо винні відкликують ся до своїх монастирів, а кождий, котрий з них вийшов, має повну незалежність крім духовних сьвячень. З сеї самоволі виходить таке, що монахи живуть в тім монастири, в котрім хочуть, та як довго хочуть, виїзджають до вподоби, їздять по чужих монастирях і так розволочили ся, що не всидять довго на однім місци¹⁾. Королівський секретар Морохівський в своїй відповіді на »Плач« Смотрицького говорить, що до неуніятських монастирів вступають звичайно люди, які зазнали на сьвіті розпустного життя і затужили за тихим життям в монастири. Та вже в короткім часі наприкрє ся їм келія, та стають знова непогамованими розпустниками²⁾. Інтересна поява! Мимо того, що так уніятські як і неуніятські писателі виступають проти упадку монашої карности в незєдиненій Церкві, ні один з неуніятських писателів не підніс голову в їх обороні. Видно, що не було чого боронити!

Трудно вкінці дивувати ся сему занепадови, коли зважить ся, що провід і архимандрії всіх важнійших руських монастирів находили ся або в руках єпископів, яких моральна вартість нам вже знана і котрі стреміли лише до побільшення своїх доходів, або що гірше, в руках людей сьвітських, що прислужили ся чимсь державі, або королеві.³⁾ Они жили в монастирях разом з жінками і дітьми, та очевидно зовсім не дбали о карність. Не були се спорадичні случаї, але загал руських монастирів в XVI. в., о скільки був лучше вивінований, стрічав ся з подібною судьбою³⁾.

Серед таких відносин було байдужним, чи руських єпископів вибирано з чина василиянського, чи впрост зі сьвітського стану, як то часто в XVI. в. лучало ся. Такий Чин василиянський, як ми его щойно пізнали, перестав бути школою, що мала виховувати єпископів, як також не було нею жите прожите на сьвіті, на різних услугах дня Річипосполитої. Супроти того загального зіпсутя, що огорнуло всі

¹⁾ Antelenchus, ст. 43—44.

²⁾ Paregoria Морохівського, Вильно 1612. ст. 27 і Вел. Рутського, Discursus de corrigendo regimine in ritu graeco. Guepin, S. Josaphat, том I. ст. CIX.

³⁾ А. З. Р. том II, 47, 83, 110, 132, 152, 158.

ступені руської церковної єрархії, мусимо уважати за корисну появу сю обставину, що, коли зло дійшло до найвисшої точки, а зі сторони церковної єрархії не було надії на поміч, почав будити ся дух і напрям реформаторський серед сьвітської, руської людности. Хто кермував тим рухом, та які користи приніс він руській Церкві, довідаємо ся в слїдуючїм розділі.

РОЗДІЛ III.

Світські люди реформаторами руської Церкви — Брацтва.

1. На чолі нового реформаторського руху станув князь Константин Острожський, що походив з родини В. Князів Київських, найможнійший тоді не лиш на Руси, але в цілій Польщі. Річні его доходи несли на тодішні часи казочну суму 15 мільонів польських золотих, а двір его був уряджений на взір королівського. Один з сенаторів сповнював у него уряд маршалка двора. Посілости его обнимали майже цілу Волинь. Був патроном 1000 руських церков; навіть обсаджував луцько-острогське єпископство. Горячий патрийот, привязаний до польської корони, був би радо віддав своє майно і жите в її обороні, чого докази вже нераз дав в борбах з Москвою, та Татарами, а не менше при заключеню люблинської Унії; був рівнож широ привязаний до руської Церкви, якої був сином. Царгородські патріярхи признавали ему певного рода нагляд над руською Церквою; рівнож і Стефан Баторий віддав в его опіку Церков та позволив ему предкладати кандидатів на опорожнені руські єпископства. Тому в Церкві мав князь більшу повагу від київського митрополита, а навіть від самого патріярхи. Руська шляхта і духовенство корили ся перед ним, коли старали ся о его ласку і прихильність. Князь добре бачив сей занепад Церкви і болів над ним, а не могучи числити на єпископат, що сей займе ся її піддвигненем, сам думав, як би зарадити лиху. В тій цілі порозумівав ся з папським нунцієм Больонетто (Bolognetto) і з Єзуїтом Поссевіном, коли сей перебував в Вильні, яко посол Апостольської Столиці на

дворі Баторія і московським¹⁾. Порозумівав ся з Поссевіном²⁾ мимо того, що ненавидів Єзуїтів, а також з берестейським сенатором і каштеляном, та намовив его вступити в духовний стан і прийняти сьвячення на єпископа, якого потребувала реформа Церкви. Щоби піднести значіне Церкви, заложив власним коштом острожську академію 1580 р., в якій крім богословія учили языка словянського, грецького і латинського. Першим ректором сеї школи був Гарасим Смотрицький, чоловік високообразований, батько славного Мелетія Смотрицького³⁾. Однак заходи князя не увінчали ся відповідним успіхом.

Зносини з Поссевіном (в р. 1581, 82, 83) лишили ся мабуть тому безуспішними, що Поссевіно, яко перше услівє реформи Церкви, ставив злуку з Римом, та відмовленє послуху царгородському патріярхови. Князь не відкидав рішучо гадки злуки, але не хотів від сего зачинати поправи Церкви, бо не розумів, що без сего о правдивій реформі годї думати і відложив рішенє на пізнїйше.

Острогська академія⁴⁾, заснована головно за старанєм князя, причинила ся без сумніву до піднесеня умового, та наукового уровня на Руси, бо завдячуємо єї побіч сьв. Письма виданє не одної релігійної книжки в руськім язиці, передовсім полемічного змісту; однак руській Церкві не принесла великих користий, противно принесла єї більше шкоди. А причина

¹⁾ Нунций Bolognetto доносить до Риму, що князь переговорював з ним (3. липня 1583 р.) в справі нового календаря і Унії і додає: «Duca dal principio del ragionamento si rese molto piu facile che non avera fatto del calendario, perche egli ancora detesto grandamente lo scisma per quanto si puote giudicare dal volto e'dalle parole e mostrando un interno dolore di tanto discordio fra il populo cristiano disse con molta tenerezza, che, se potesse con la vita propria comparare l'unione di s. chiesa, lo farebbe volentieri e morirebbe all'hora contentissimo».

²⁾ Голубьєвъ: Петръ Могила кїевскій Митрополитъ. Кїєвъ 1883, I том. Приложенія, ст. 27, де (1585) радить своєму внукови Янушови Радивиллови ходити радше на збори кальвінів, чим до церкви Єзуїтів, яких називає новими Ісусовцями.

³⁾ Макарій: Исторія Русской Церкви, том IX. ст. 411.

⁴⁾ Нунций Больонетто (Bolognetto) доносить до Риму з Кракова дня 20. марта 1583 р., що князь хотів прийняти до своєї школи учителїв з Риму, найрадше Греків, хочби і католиків, а навіть і латинників. Однак ніхто не хотів рішити ся на подорож до Острога. Архив Ват. Нунс. di Polonia, том XX ст. 122, 315.

сего та, що князь не маючи ясного поняття про науку і догми Церкви, що становить її зміст і суть, спроваджував без вибору до академії з заграниці професорів, з котрих, коли не більша то принайменше велика часть відносила ся до руської Церкви байдужно, або і ворожо, з котрих багато було явних а еще більше скритих єретиків, що ненавиділи руську Церков. Досить згадати, що через якийсь час ректором академії був Кирило Люкаріс, пізнійший патріарх александрійський, а відтак царгородський, звісний яко скритий кальвініст. Тому місто утверджувати Русинів в вірі східної Церкви, місто пояснювати правди віри, та взбуджувати побожність, професори острогської академії так з катедри, як і книжками, друкованими в острожській друкарні, що розходили ся по цілій Руси, затроювали своїх слухачів, та суспільність отруєю єреси, сіяли незгоду, та побільшували вже і так досить великий заколот в руській Церкві.

Реформаторські почини князя Острожського мали еще ту відемну сторону, яка виступила в більшій силі передовсім по прийняттю берестейської Унії, що князь, положивши без сумніву величезні жертви для Церкви, та виступаючи довший час явно, яко її протектор і оборонець, привик уважати себе головою Церкви, присвоював собі право мішати ся у внутрішні справи Церкви, накидав єпископам свою волю, а коли не хотіли его слухати, то сейчас на них обурював ся і давав їм відчути свій гнів. Нестримна его гордість усім своїм тягарем упала на цілу руську єрархію. Князь найшов гідних наслідників в особах руських шляхтичів, що в подібний спосіб почали поводити ся по своїх парохіях зі сьвященниками, як зі своїми слугами.

2. В реформаційнім русі, який зачав і провадив головню князь Константин Острожський, взяли участь також церковні брацтва. Інституція брацтв була чужа східній Церкві. Она до того часу не знала брацтв і доси їх не знає. Доперва беручи собі примір з брацтв, що істнували в римській Церкві, почали також і на Руси в половині XV. в. засновувати брацтва при декотрих церквах, головню монастирських. І так 1439 р. повстало руське брацтво у Львові, а кільканайцять літ пізнійше 1458 р. у Вильні. Були се так звані цехові брацтва; через довший час не давали они ніякої ознаки житя. Кільканайцять

літ перед Унією зачинають руські брацва, яких членами були головню міщани, організуватись, та бачучи упадок Церкви, проявляти сильнійшу діяльність. На своїх зібраннях ведуть річ не лише про брацкі справи, але радять також над справами Церкви, бо єпископи і духовенство соромно їх занедбали, та запустили, радять над потребою висшої освіти, піднесеня слави Божої, прикрасою церков, богослуженєм, уладжують на ті ціли складки, закладають школи, друкарні, спроваджують собі проповідників, та учителів, передовсім з Греції а навіть з Німеччини.

Зворот до ліпшого наступив з часом в наслідок живого руху серед міщанства більших руських міст. В тій праці львівське брацтво давало провід. В 1586 р. заложило оно у себе школу, яку пізнійше затвердив Жигмонт III. Учили в ній язика старо-церковного і грецького, пізнійше латинського і польського. Крім школи оснувало брацтво друкарню, з якої 1591 р. вийшла перша грецько-славянська граматика, уложена професорами братської школи; в слідующих роках виходило много книжок, передовсім релігійного змісту.

За приміром львівського брацтва пішло небавом виленське брацтво сьв. Тройці, котре рівнож зорганізовало ся так, як львівське, та основало також школу і друкарню. Менше більше в тім самім часі гуртують ся в брацтвах міщани в Луцьку, Києві, Могилеві, Бересті, Пинську, Минську, Білську, Оршій і в богато інших, менших місточках¹⁾.

Глядячи на ті старання руських міщан, здавало ся, що настав в Церкві зворот до ліпшого. А однак мимо величезної праці, та незвичайних жертв зі сторони руських брацтв, овочі тих зусиль не вийшли руській Церкві на добро, подібно, як і зусилля князя Острожського, а то головню з двох причин.

Серед оспалости і недбальства владик і сьвящеників по парохіях, росли в силу і значіне брацтва, що складали ся з людей сьвітських, в більшій части без всякого образования, а не ограничаючи ся на справах братських, намагали ся піднести славу Божу украшенєм церков, заснованєм численних

¹⁾ Флеровъ: О православныхъ церковныхъ братствахъ въ Юго-западной Россіи, Петербургъ 1857 і Акты З. Р. том IV, ч. 4, 18, 27, 28, 36, 94, 101, 119, і богато інших чисел.

шкіл і т. и., а тим самим зачали управляти Церквою і мішати ся до справ, що належали до духовенства, а не до них. З сего счинили ся спори, колотнечі, та ворогованя на съвященіків і єпископів, спори одного брацтва з другим, а навіть між членами того самого брацтва, так, що то, що одною рукою брацтва зробили, другою нищили; а місто служити загальній справі Церкви, дбали більше про своє значіне, привилеї, права, та заспокоєне личних амбіцій. Такий стан між брацтвами почав ся з хвилею, коли два східні патріярхи, антиохійський Йоаким 1586 р. і царгородський Єремія II. 1589 р. прибули на Русь в цілі збираня гроший, та піднесли до гідности Ставропігій вперед львівське брацтво 1586 р. а відтак виленське сьв. Тройці 1589 р. Через се згадані брацтва підлягали виключно царгородському патріярхови. Єремія II. потверджуючи ставропігіяльну гідність виленського брацтва, виразно пише в своїй грамоті: »Архиепископови, епископови, архимандриті, ігуменови, протопопови, попови, дияконови, каждому, хто би був противний тому брацтву, та вносив в него роздор, відмавляємо нашого благословеня«.

Йоаким признав львівському брацтву навіть право екскомуніки т. є клятви і нагляду так над низшим духовенством, як і над єпископами, та зобовязав їх до складаня звітів про ціле духовенство перед царгородськими патріярхами¹⁾. Справді треба було грецької злости, щоби в самім почині затроїти так пожиточну інституцію, вводячи єї в так неприродні відносини до своєї церковної єрархії, в відносини, котрі бідній Церкві могли принести лише як найгірші наслідки. Як довго брацтва розбуджували релігійного духа, та своєю печаливостію побуджували в тім напрямі висше і низше духовенство до більшої праці, дуже гарно сповняли свою задачу, клали великі заслуги около Церкви, та певна річ, що могли причинити ся до внутрішнього відродження руської Церкви. Від коли однак царгородські патріярхи призначали їм шпигунську ролю в Церкві, та поставили їх висше не лише над духовенство, але також над єпископів, від тоді перестали бути додатним чинником в відродженю Церкви. Своїм дальшим істнованям та діяльністю побільшували і так вже не малий заколот в Церкві²⁾.

¹⁾ Соловьевъ: Исторія Россіи том X. ст. 13.

²⁾ Apokrisis, ст. 269, в Памятниках полем. литературы, Петербургъ 1882 часть II.

Друга причина, чому брацтва не причинили ся до відродження Церкви, лежала в братських школах. Школи ті мали серед своїх професорів, подібно як і острожська академія, людей сприяючих ріжним єресям. Блуди свої голосили они яко правди руської Церкви з катедр в школах, а що гірше з амвона в церквах а також письмами друкованими в братських друкарнях, які розходили ся по цілій Русі між темний народ, що зі своєї віри не знав нічого крім обряду. Досить згадати Стефана Зизанія (Кукіля) і Ортольога (Мел. Смотрицького), професорів виленського брацтва, котрі маючи на цілій Русі славу учених людей, затроювали духа віри в широких верствах руського народа. Як бачимо, просвіта ширена братськими школами була для руської Церкви більше шкідливою, як попередна темнота і не могла причинити ся до відродження руської Церкви. Она на взір інших єресий в руській суспільности підсичувала лише ненависть до латинської Церкви. Звідси то і надії, які будили ся при основаню брацтв, що они видвигнуть з занепаду Церкву, та вплиють в неї нове жите, okazали ся небавом даремними.

В дальшій ході нашого оповідання викажемо, як то по заключеню берестейської Унії в протиставленю до єпископів, що станули по стороні Унії, стали ся ті брацтва головними стовпами схизми, та найзавзятійше єї боронили, бунтуючи відповідно до вказівок з Царгороду міщанство, та сільський нарід проти своїх пастирів.

РОЗДІЛ IV.

Царгородські патріярхи в виду внутрішнього занепаду руської Церкви перед берестейською Унією.

Само собою насуває ся питанє, яке становище заняли супроти занепаду руської Церкви її найвисші зверхники, царгородські патріярхи? Що робили патріярхи, щоби її ратувати, влити в неї нового духа, та нове житє на вид її упадку і пониження?

Заки відповімо на се питанє, мусимо вперед зобразити собі стан, в яким тоді находила ся східна Церков, а особливо царгородський патріярхат. Стан сей був дуже сумний! Коли східна Церков відступила від церковної єдности, погасало в ній то сьвітло науки, яке через тільки віків осьвічувало цілий християнський сьвіт, та завмерла в ній та сьвятість, яка була славою та особлившою окрасою Сходу в перших віках християнства. Від часу сьвятого Івана Дамаскина не мож знайти на цілім Сході визначнійшого богослова, крім Фотія, пізнійшого царгородського псевдопатріярха. Чим ближе часів, котрі описуємо, тим більша бездільність і темнота огортає сю колись від Бога багато вивіновану часть Церкви. Тяжке турецьке ярмо, що злягло на неї від половини XIV. в., довершило все проче. Вправді розбудив ся релігійний фанатизм підсичуваний гнетом ісляму, позістало пристрастне привязанє до зовнішнього релігійного обряду, зате завмер цілковито той релігійний та побожний дух, що в давних часах оживляв синів східної Церкви. До того всего вкорінила ся в ній симонія, яка з часом огорнула всі степені церковної єрархії. Патріярхи не доступають скорше своєї гідности, хиба що зложили султанови цінний окуп. Чим більше хто заплатив,

тим скорше міг сподівати ся ласки султана. Кандидати на сю гідність взаємно себе випереджували. Рідко коли лучало ся, щоби який патріярх до смерти удержав ся на своїм престолі. Зявить ся инший кандидат з більшою грошевою сумою, якому сприкрито ся ждати на смерть еще живучого патріярхи, дістає від султана апробату, а попередника усуває без ваганя. Тому лучало ся, що рівночасно три або чотири єпископи уважали себе за патріярхів, або один і той самий вертав кілька разів на свій престол, з якого его прогнано. В часі який описуємо, спорить з патріярхом Єремією II. его попередник Митрофан III., а за ним також від 1572 р. Пахомій і Теопемпт. Всі чотири старають ся о прихильність гарему, яко найпевнійшої запоруки заспокоєня своєї амбіції¹⁾. Певна річ, що патріярхи осягаючи в той спосіб свою гідність, відбивають собі свої гроші на єпископах, а сі на духовенстві. А коли з грецького духовенства не можуть стягнути сум вложених до кишені султана, та різних посередників, вибирають ся на Русь, Литву та Москву, щоби там видерти трохи гроша. Наслідком таких відносин був такий сам занепад грецької Церкви, який бачили ми на Руси. Послухаймо, що пише про ті відносини в листі до князя Константина Острожського сучасний, а так поважний сьвідок Іпатій Потій. Ось его слова: »Не бачу, щоби Церков в протягу кількох літ (т. є від часу, як сам князь узнав потребу єдности з Римом) стала ся хоч на око сьвятійшою, та богатшою в добрі діла; але чим дальше, тим більше упадає, тим більше темноти і простацтва. Між старшими і настоятелями церковними не панує нічо инше як лакізмство, симонія, лож, ненависть, обмова, упір, гордість, зарозумілість і инші блуди до того степеня, що навіть під тягаром турецької неволі не хотять поправити ся, або упокорити ся. Про знане сьв. Письма і инших духовних практик нема що й говорити. Докторів і добрих проповідників між ними зі сьвічкою не найдеш, а противно, покриваючи своє неучтво, уважають проповіді за папську ересь... Погляньмо на монаший стан, а не побачимо там ані послуху, ані боязни перед законом, бо як

¹⁾ Pitzipios, L Eglise Orientale Rome 1855, том III. ст. 82 Hergenröther, Handbuch der allgem. Kirchengeschichte, Freiburg 1877. том II. ст. 476.

скажені бігають по світі проти волі своїх настоятелів, шукаючи більше ситої страви... Кождий бачить, що з сего святого монашого чина заснованого Василиєм Великим, позістала лиш назва та тінь, а сама ідея загинула, бо монахи бурляючи по світі поза монастирями, збирають в нечесний спосіб гроші, які відтак легко пускають... Роблять то не лиш низші (монахи), але і настоятелі. Памятку сего полишив по собі в тих сторонах архидонський патріарх Гавриїл, котрий неначе крамар продавав святі річі, як велике і мале розгрішене... На те все глядів я власними очима в Бересті¹⁾.

Не лучші відносини на Сході і в Царгороді застав Мелетий Смотрицький, де перебув кільканайцять літ, щоби пізнати віру в самім жерелі. Оповідає, що в часі его побуту в Царгороді, один з тамошних учителів, єромонах Матвій, докоряв єпископам, що на єпископських престолах не засідають люди обзнакомлені з законом Божим, але ті, що мають бороду та повну калиту. За сі гіркі докори мусів покинути патріархат. Дальше пише Смотрицький, що пізнав трох митрополитів, які навіть писати не уміли. »Нині скоморох (весельчак) а завтра митрополит«²⁾. Ті знова з висшого духовенства, котрі мали висше образование, були по части заражені блудами єретицькими, лютерськими, або кальвінськими³⁾. Після свідোцтва Мелетія Смотрицького они явно з царгородських амвонів ті блуди голосили, яко правди східної віри. Загал темного духовенства і народа не визнавав ся на тім і пізнати ся не міг, бо правд віри учили їх з повного єретичних блудів катехизму Гаргана, який був тоді розповсюджений в Греції⁴⁾.

І чогож могла сподівати ся від такої Церкви, а радше від такої єрархії в своїм пониженю і розбитю руська Церков. Як могла грецька Церков сама мертва дати жите другій? Занята власним пониженем з причини музулманського гнету, роздерта внутрішними незгодинами, не мала она часу займатися справами иншої Церкви. Від початку XVI. в. аж по 1586. р. царгородські патріархи не дбають цілком про руську

¹⁾ Antirrisis, ст. 194, 195.

²⁾ Exaetesis, Expostulatio II.

³⁾ Hergenröther, I. ст. 476.

⁴⁾ Exaetesis у вступі.

Церков, та навіть не запитають, що в ній діє ся. Аж коли забракло грошей, появляють ся на Руси, наперед антиохійський патріарх Йоаким 1586 р., в імени царгородського патріарха, а в два роки опісля царгородський патріарх Єремія II. в переїзді до Москви. Кілька літ пізнійше, по опорожненню царгородського патріархату, висилає александрийський патріарх Мелетий Пігас свого протосінкеля Кирила Люкаріса на візване львівського брацтва, яке просило єго о поміч проти пригтовляючої ся Унії. З того часу маємо дуже оживлену кореспонденцію патріархів, або їх заступників, з брацтвами, з митрополитом і іншими руськими єпископами, а навіть з чільнішими особами з руської шляхти, як князем Константином Острожським¹⁾. В слід за патріархами і їх висланниками, іде ціла товпа зайдів, грецьких монахів і світських св'ящеників²⁾, але їм всім ходить більше о виманченє грошей від руського духовенства і народу, як о реформу і двигненє Церкви.

Побут Йоакима на Руси не лишив по собі найменшого сліду якоїсь реформи, хиба ту память, що підніс львівське брацтво до гідности Ставропігії, як се ми висше згадали. Через се виняв єго з під судовласти місцевого владики, а віддав під судовласть царгородського патріарха і таким чином викликав незгоду між єпископом а брацтвом.

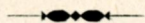
Про побут і діяльність Єремії II. на Руси, поговоримо пізнійше, а ту згадаємо лише, що єго управа не піднесла з занепаду руської Церкви. Щоби єї піддвинути, треба було звернути ся в иншу сторону і деінде шукати для неї помочи, а не в Царгороді. Маємо на думці Церков римську, котра відроджена під впливом рішень собору тридентийського, підносила ся з незвичайною скоростию з давнійшого занепаду до нового цвітучого житя і давала як найсильніші докази свого житя, так в інших краях, як і в Польші. І туди звернули ся з часом уми Русинів.

¹⁾ Гляди »Патріархат східний п. Шараневича, том VIII. Розправа іст. виділу Акад. Наук. Краків 1878, ст. 259.

²⁾ Акты З. Р. том IV. ст. 27 і 28.

КНИГА ТРЕТА

Переговори, котрі попередили берестейську Унію.

РОЗДІЛ I.

Перша гадка про Унію.

Після фльорентийської Унії, котра не тішила ся довгим житєм на Руси, почала на ново прозябати думка з'єдинення руської Церкви, остаючої під польським скиптром, з римською за почином єзуїтського чина, з хвилию появи тогож чина на Литві і руських землях.

Перед приходом Єзуїтів до Польщі, через більшу часть XVI. в. не стрічаємо зі сторони польського ряду ані зі сторони руського духовенства навіть найменшого сліду яких небудь змагань, або хотяй би лиш намірів воскресити давну єдність східної Церкви з західною. Се дасть ся легко вияснити. Католицька Церков в Польщі, котру підкопували в тім часі різні протестантські секти, котрі привели єї до страти значної части ісповідників, була занята виключно власною обороною і доки не вигоїла ся із заданих собі ран і не скріпила ся внутрішню, не могла думати про наверненє відлучених. Гадка релігійної Унії Руси з римською Церквою, повинна була прийти на ум Жигмонтови Августови вже по довершеню політичної злуки Литви з Польщею 1569. р., але на се треба було глубших релігійних почувань і сильнійших католицьких переконань, як посидав їх сей під иншим зглядом небуденний володар.

Тому не дивно, що в руській Церкві не зродила ся в тім часі гадка з'єдинення з римською, бо ся Церков в Польщі не представляла красшого виду від руської. Тимчасом в другій половині XVI. в. виступають Єзуїти наперед на Литві, а опісля на Руси. Уже в 1569 р. спроваджує їх до Вильна єпископ Валерий Проташевич. В 1574 р. Софія Одровонж Тарнавська ставить для них величаву колегію в Ярославі, Стефан Баторий в 1580 р. в Полоцьку, а в 1584 р. в Городні, Миколай Радивіл

Сирітка 1582 р. в Несьвіжу, а Іван Дмитро Соліковський, ставши львівським архієпископом, не міг відразу утворити для них фундації і тому удержує через якийсь час в архієпископській палаті лиш кількох членів чина: Якова Вуйка, Венедикта Гербеста і Нолая. Вкінці і сей довершує фундації в 1586 р.

В перших початках уважали Єзуїти головною своєю задачею борбу з ересями. І тій власне борбі посвячують всі свої сили від першої хвилі приходу на литовські і руські землі, нищать ереси з проповідниць, в школі, приватно в диспутах, живим словом і письмом. Коли однак побачили, що побіч ереси, так в Польщі, як на Литві і Руси, заволоділа схизма, а опутаний нею нарід, не мав понятя про основні правди катехизму, а тим самим не знав зовсім, в що вірить; коли побачили, що і шляхта не більше під зглядом релігійним просвічена, ба навіть несвідомо перенята протестантським сьвітоглядом; до того темне і неморальне духовенство на всіх єрархічних степенях звертають поволи в ту сторону свою апостольську працю¹⁾.

А що самотнім певним средством двигнення руської Церкви з її великого упадку уважали цілком справедливо відновлене давньої єдності з західною Церквою, тому почали сю гадку підносити насамперед з проповідниць.

Головним осередком ширеня Унії було з початку Вильно, де були визначніші люди в єзуїтських монастири. Вистарчить згадати, що першими його настоятелями були такі мужі як Станислав Варшавецький і Петро Скарга. Члени сего монастиря мали і поза мурами храма широке поле впливу, а то в висшій школі, założenій при монастири вже 1570 р., яку дванайцять літ пізнійше підніс Стефан Баторий до степеня академії. Там яко в осередній точці сьвітської влади на цілу Литву, збирали ся провідники литовської і руської шляхти.

Найревнійшим подвижником гадки про Унію між виленьськими Єзуїтами був Петро Скарга. В переднім слові до его твору: »O Rządzie u jedności Kościoła Bożego pod jednym Pasterzem,« оголошеного в 1590 р. читаємо: »Через сімнайцять

¹⁾ Архивъ Юго-Зап. Росс. Кіевъ 1883. том VI. ч. I. ст. 10, 11, 12, 58, в Предисловію і А. З. Р. том IV ч. 33.

літ посївом слова євангельської правди нашого спасеня в Великім Князівстві Литовськїм і в головнїм єго місті Вильні, загороджувано при помочи Божій і моєї братії доступ так новим єретичним блудам, як і старим грецьким, в які попав руський нарід. А крім сего, що писало ся проти єретиків, які тоді противили ся Божій правді, видав я також книжки о грецькій схизмі... маючи милосердіє над нашими братами Русинами, спорідненими з нами сусїдством, мовою і одною державою, які стоять при тій грецькій схизмі¹⁾.

В переднїм слові до першого виданя згаданого твору²⁾ пише Скарга, що коли з обовязку і монастирського послуху мав в Вильні проповіді о грецькій схизмі, много людий грецького обряду слухало сих проповідей.

І тому на жаданє многих з тих слухачів, оголосив друком 1577 р. свої проповіді, науки і диспути проти руської схизми.

Перше виданє своєї книжки присвятив Скарга князеви Константинови Острожському, київському воєводі, найбільшому руському вельможі, панови і властителеви 35 місточок і около 1000 сіл, котрі обіймали більшу часть Волиня, значну часть України і Поділя, де був патроном 1000 руських церков і двох єпископств, луцького і пинського³⁾. Присвячуючи свою працю київському воєводі, числив Скарга справедливо на се, що приєднавши для ідеї Унії, чоловіка такого впливу і значіня, а при тїм такого покровителя східної Церкви, яким був князь Острожський, запевнить тим самим тій ідеї побїду і триумф на Руси.

Вже перед кількома роками мав нагоду запізнати ся лично з князем на похороні єго шварга графа Івана Христофора Тарновського, на котрїм то похороні виголосив дві бесїди в честь помершого і позискав собі відразу єго довіре. Князь воєвода умовив ся навіть тоді зі Скаргою, що завїзве єго до Львова, щоби порозуміти ся з ним в церковних справах.

¹⁾ Віддруковано в «Памятникахъ полемической Литературы» — Петербургъ 1882. часть II. ст. 527.

²⁾ В першїм виданю має она наголовок: «О jedności Kościoła Bożego pod jednym Pasterzem» Вильно 1577; єсть віддрукована в «Памят. Лит. полем. часть II. ст. 227.

³⁾ А. Ю. З. Р. том VI. ч. I. ст. 51. в Предисловію.

Однак не прийшло з незвісних причин до сего з'їзду у Львові. Скарга користує з навязаного в Тарнові знакомства з князем і присвячує ему свою працю, де в переднім слові згадує: »що, то, чого би не міг ему сказати устно, посилає ему в отсім письмі з просьбою, щоби зволив прочитати і розважити; нехай не слухає тих, що оружем боронять грецької схизми і збещешують сьвяту, непорочну Церков сьв. Петра, а лише нехай ему вірить. Ваша Княжа Милість побачить, що лиш ми, котрі стоїмо на твердій скалі віри сьв. Петра¹⁾, голосимо правдиве евангеліє і науку богоносних Отців.

Як все, що вийшло з під пера Скарги, було небуденної вартости, так і згадана его праця, ледви показала ся, сейчас звернула на себе загальну увагу. Мимо свого полемічного характеру, має она еще і до нині незвичайну вартість. В першій часті свого твору викладає Скарга, що спасенє може бути лише в церковній єдности, і виказує ознаки, по яких можна пізнати правдиву Церков, а викладає се так основно і ясно, що годі нині вказати на иншу книжку в польській літературі, де би сі правди були виложені так само глибоко і приступно.

Друга часть занимає ся виключно відступленєм Греків від тої єдности і розбирає головні причини грецького роздору. Оповідає ту в історичнім порядку і з великим знанєм річи про непорозуміння межі Царгородом а Римом від IV. аж до XV. в. то є аж до фльорентийського собора і до заключеня фльорентийської Унії в руській Церкві київським митрополитом Ісидором. Трета часть твору се »пересторога і упімненє руських народів, котрі держать ся Греків, щоби злучили ся зі сьвятою Церквою і римскою Столицею«.

Цілу сю часть можна назвати горячою, і піднесеною проповідію до відірваних Русинів. На жаль годі єї тут помістити і мусимо обмежити ся на короткім єї змісті.

Насамперед питає Русинів »чи той дух, що розєднює, розділює людей, напоює заїлостію, а ненавидить згоду, є духом Божим, духом Христової любови«. Опісля виказує їм, що їх Церков ріжнить ся від римської не якимись маловажними, внїшніми обрядами, але правдами віри, які конечно до спасеня потрібні, а прецінь ся Церков не лише грецька, але їх

¹⁾ Памятники, 1 с... ст. 228 і 229.

власна на Руси, первісно була в римській єдності. Звертає увагу на сьогочасне упосліджене Церкви в наслідок роздору, на погорду духовного стану і управу сьвітських людей їх храмами, і нехай не сподіють ся нічого доброго, тай ніякої полекші від патріярха, який сам мусить Туркови кланяти ся, аж доки не получать ся з правдивим Христовим намістником.

А сполука ся не булаби цілком трудною, »нехайби пани руської віри, а передовсім митрополит з владиками радили спільно над їм, а опісля скликали за дозволом короля свою раду і покликали учених католиків, які би їм наглядно виложили потрібні річи«. Запевнює, що богослуженя лишилиби ся враз зі своїми обрядами і звичаями, »бо Божа Церков є прибрана ріжноманітними красками, як цариця«, щоби лише папа іменував митрополита, а всі хотіли годити ся в спірних точках віри з Апостольською Столицею. Рівнож представляє їм користи, які би вийшли з сего з'єдинення, і то крім духовних користий, крім висшої просьвіти, також політичні користи, не лише для Польщі, але і для них самих. »Держава (польська) в дочасних річах булаби могутійша і більше довіряли би вам преславні польські королі і от ся Литовська земля, тай наділяли би вас висшим урядами«¹⁾. Вкінци просить і завзиває, щоб не відкладали свого навернення, представляючи їм нещасте царгородської, а блаженний розцвіт римської Столиці.

Полякам робить справедливий закид, що до тепер не робили ніяких заходів коло справи Унії. »Много мож зділати, замічав влучно, намовою, добрим пожитем і товариством з руськими владиками і в порозуміню зі сьвітськими боярами грецького обряду. Як би ми були обережні, ми могли давно мати руські школи, переглянути всі руські письма і мати своїх католиків виобразованих в їх словеньській мові. Треба було перекладати для руського народа і на польську і на руську мову потрібні до сего річи, щоби скорше пізнав правду. Добре булоби посилати учених до визначнійших вельмож руського обряду, щоби їм вказували на їх блуди і небезпеку«²⁾.

Твір Скарги лискавкою розійшов ся по цілій Польщі і Руси. Одні Русини читали єго пристрасно і жадно і много

¹⁾ Памятники I. с. ст. 490.

²⁾ Памятники I. с. ст. 499.

з них перший раз довідувало ся про давні зносини грецької Церкви з Римом, про причини, що викликали роздор, а іменно, що колись так грецька Церков, як і руська жила в єдности з західною. Інші зі страху, щоби влучні слова Скарги не захитали до останка хитких в церковній вірі, викупували его твір і палили. Сам Скарга сьвідчить, що сей твір приніс багато хісна і коли він 1589 р. переїздив з королем через Литву до Інфлянт, найшов у виленських книгарів ледви один примірник і то не цілий. Пускаючи в сьвіт друге виданє, пише на вступі: »Сї книжки (о єдности Божої Церкви), як знаємо з досьвіду, вийшли многим на хосен і отворили їм очи, і багато тепер єще питає за ними і просять мене, щоби я в друге їх видав. Бо як сам успіх показує, будучи в Вильні, ледви міг я знайти одну і то без початку«¹⁾.

Друге виданє було присвячене Жигмонтови III. В присьвяті просить короля, щоби взяв собі до серця справу Унії. Слїдами Скарги пішов львівський Єзуїт, Венедикт Герберт, і оголосив у Львові 1586 р. малу розвідку в справі Унії п. з.: »Основи віри римської Церкви і істория грецької неволі« (»Wiary Kościoła rzymskiego wywody i greckiego niewolstwa historia«)²⁾. Однак більше прислужив ся Герберт справі Унії ревною Апостольською працею між Русинами, як сим малим і слабо написаним твором.

Сей праведний і знатний монах через 20 літ ходив від села до села по Червоній Руси, Волини, Поділю і Покутю та об'учував руський нарід, що не знав правд віри«³⁾. Інші єзуїтські монастирі, розсіянї вже тоді по Литві і Руси, працювали рівнож в тім дусі з меншим, або більшим успіхом, як се можна вносити з немногих натяків Станислава Ростовського в его

¹⁾ Памятники I. с. ст. 529. Пор. також А. З. Р. том IV. ч. 33, і Kojałowicza: Литовская Церковная Унія том I, ст. 47.

²⁾ Віддруковано в Памятниках полем. Литературы ч. II. від ст. 613—632. Пор. о. Герберті, Архив теол. о. Ябчинського том I, р. 1836 від ст. 461.

³⁾ О ревній праці Герберта над навертанєм неунїятів сьвідчить нунцій Bolognetto в листі до кардинала Птолемея Galli з дня 7. липня 1583 р. Архив Ват. Nunz. di Polonia XX. ст. 667.

історії єзуїтського чина на Литві¹⁾. Годі поминути на сїм місци єще одного Єзуїта, який не належав до жадного з литовських і руських монастирів, а прецінь повагою і своїм становищем незвичайно попер гадку Унії, яку перший раз видвигнув Скарга у Вильні. Маємо на гадці Антона Поссевіна, папського посла 1581 р. на дворі короля Стефана Баторія і царя Івана. Поссевіно їхав до Москви з надією, розбудженою самим царем, з'єдинити російську Церков з Апостольською Столицею; але скоро завів ся в своїй надії і в листах до папи Григорія XIII. переконає єго, що годі мріти про приєднанє російської людности для Унії так довго, доки не наверне ся руського народу в польській державі; рівнож замічує, що не тяжко їх навернути, як о тім переконав ся на місци з бесіди многих осіб. Треба лише поважно справою зайняти ся. Тому радить папі взяти ту важну справу в свої руки, видати до руських владик лист (breve) і завізвати їх по батьківськи до згоди і єдности з римською Церквою. Бreve того нехай привезе до Польщі який вчений богослов, котрий би міг служити єпископам доброю радою в їх сумнівах, а папа нехай пришле латинські або грецькі книжки про схизму, а він сам постарає ся в Вильні про їх руський перевід.²⁾

Крім того дораджував папі заложити з власних фондів руську колегію для убогої, руської і російської молодіжи. Там могла би она мати удержанє даром і образовала би ся в новооснованій академії в Вильні під управою Єзуїтів, а вихована в католицькім дусі, працювати-ме над наверненєм свого власного народу. Але побоював ся, що царі не скоро позволять молодіжи своєї держави йти на науку до Вильна ізза ворожого настрою Росії до Польщі; в такім случаю радить висилати молодіж родом з Росії, а жадну науки, до єзуїтських

1) *Lituanicarum Societatis Jesu hictoriarum provincialium pars I*, auctore Stan. Rostowski S. J. Vilnae 1768 ст. 120, 121, 156. і на інших місцях.

2) *Turgeniew: Supplementum ad historica Russiae documenta*. Petropoli 1848. Від ст. 39—41 вичисляє Поссевін бажані книжки: Твори Геннадія, а саме о приматі папи; *Enchiridion* про ріжницю схизми і Унії; Катехизм Канізія і сьв. Томи з Аквіну: Про блуди Греків; буллу Євгена IV. видану на фльорентийськїм соборі і и.

колегій в Оломунці, в Празі або до грецької колегії в Римі¹⁾. В дальшій переписці з папою згадує еще, що в своїй подорожі до Москви через руські землі мав нагоду стрінути ся з кількома руськими князями і деякими членами руської шляхти і з їх бесіди набрав переконання, що їм не тяжко з'єдинити ся з латинською Церквою; бо самі заявили, що якби їм отворити очи, они не вагалиби ся кинути православє, а злучити ся з римською Церквою²⁾.

І дійсно, в 1582 році станула в Вильні колегія себто семинар для руської і російської молодіжи, як радив Поссевіно і істнувала она там аж до знесеня єзуїтського чина через Климента XIV. Мала двацять вільних бурс, які однак мабуть ніколи не були всі заняті. Рівнож і папа Григорий XIII. оснував кілька вільних бурс для Русинів і Росиян в Римі при грецькій колегії сьвятого Атаназія, в Оломуці, в Празі та в Брунберзі.

Вкінці годить ся признати, що завдяки радам і заходам Поссевіна вийшло майже рівночасно крім писань Скарги і Гер-

¹⁾ Antonii Possevinci S. J. Moscovia. Vilnae a. 1586. Alter Commentarius de rebus Moscoviticis, Cap. Rationes promovendae in Moscoviam catholicae religionis: »In primis ergo Seminarium instituendum videtur, quod paternam V. Beatitudinis erga Ruthenos, quoque curam orbi terrarum ostendat, operarios autem suppeditet huic sanctissimo aedificio excitando. Si quaereretur, ubinam Seminarium istud esset instituendum, primum Vilnae aut Polociae dicerem pro Ruthenis Poloniae regni proque iis, qui huius triennii bello in Moscovia capti minus difficultatis afferre negotio possent. Qui vero ex Moscovia educerentur, hi vel Olomucium vel Pragmam mitterentur ad Pontificis Seminaria, in quibus ex eius linguae affinitate cum Ruthenica facilius, quantum satis esset doctrinae haurirent.

Maximi autem ponderis futurum sit ad Moscoviam convertendam, si episcopi sive Vladicae Regiae Russiae sese ad catholicam Ecclesiam aggregarent: propterea huc serio incumbendum videretur, si amantia breviter V. B. scriberet iisdem Vladicis, qui octo sunt, ad quos per unum theologum afferrentur... eos autem V. B. ad veritatem agnoscendam invitaret...» ст. 21—25. Гляди також: Supplem. ad hist. Russiae docum. ст. 72.

²⁾ Moscovia, карта 24: »Nam cum per Russiam regiam in Moscoviam veniremus, nobiles aliqui, qui schisma suum deseruerunt (стали протестантами), nobis fidenter dixerunt, si ea, quae a nostris audierunt, apud illos unquam dicerentur, maximum momentum ad eorum conversionem allatura«. Попівнай еще О. Pierling-a S. J. Le Saint Sieg, la Pologne et Moscovie, 1582—1587. Paris 1885; того-ж Un nonce du pape en Moscovie Paris 1864, і Antonii Possevinci Missio Moscovitica, Parisiis 1882.

берта еще кілька інших полемічних, руських і польських розправ, яких ціль була просвітити Русинів, як: »Геннадия Схолярія«, царгородського патріарха »Оборона флорентийського собору« (1581 р.), Єзуїта Василя Замаського »Катехизм Канізія« 1582 р. і інший катехизм без імені автора п. з. »Катехизисъ или наука всѣмъ православнымъ христіанамъ« 1585 р.¹⁾

Чи руські єпископи одержали бреве, за яким був Поссевіно, не знати. Однак сумніваємо ся, бо не стрічаємо найменшого сліду подібного папського письма, а тим менше нарочного папського відпоручника до владик на Руси.

В висше згаданім листі до папи натякує Поссевіно, що в переїзді через Русь розмовляв з деякими руськими вельможами в справі Унії. Межи тими вельможами був князь Константин Острожський. Він сам пише про се в листі до Іпатія Потія: »Я задумав і порозумів ся з Поссевіном, послом папи римського, що буду радити і диспутовати про деякі потрібні річі сьв. Письма не сам, але зі своєю старшиною і зі сьвященниками. А що Бог не хотів сего, не знаю, чи для нашого добра, чи зла і чи оно так стало ся, як подобало ся Г. Богу«²⁾.

Рівнож папському нунцієви Больонетто (Bolognetto), лежала дуже на серцю справа з'єдинення відлучених Русинів від католицької Церкви. В тій цілі відбув кілька нарад з синами князя Костантина Острожського, Янушом і Константином, як також з самим старим князем. На іншій місці, де є бесіда про становище князя Константина Острожського зглядом Унії, подаємо довший уступ зі звіту нунція до Апостольської Столиці про ту нараду з князем. Крім сего старав ся нунцій впливати на князя воєводу в справі Унії через архимандрита Палеольога, Грека, що прихильно відносив ся до католицької Церкви, а котрий перебував на дворі князя.

Старий князь заявив нунцієви (1583 р.), що готов жите своє жертвувати, щоби лише міг через се досягнути злуку обох Церков.

¹⁾ Макарія, Історія Русской Церкви, т. IX. ст. 421 і 422.

²⁾ Архів Ватик., Nunz. di Polonia том XX. Лист нунція Bolognetto з 6. липня 1583. р. Antirrisis albo Apologia przeciwko Krzysztofowi Philaletowi Wilno 1600, ст. 42.

Нунцій намагався переконати короля Баторія, що в інтересі Унії потрібно відновити привілей Володислава Варненчука, признаний руському духовенству після оголошення флорентийської Унії і візвати патріарха, щоби переніс свою столицю з Царгорода до Львова або Вільна і надавати руські єпископства лише таким особам, котрі є прихильні католицькій Церкві. Нунція попірав виленський єпископ Юрій Радивил. Однак король з проєктів нунція не пророкував великих надій для Унії¹⁾.

Рівночасно з Поссевіном звертав увагу Церкви і ряду на потребу Унії найзнатніший з поміж світського польського клиру тодішній письменник і богослов, Станислав Соколовський, професор краківського університета і королівський проповідник, в своїх двох латинських творах. Перший з них має наголовок: »Censura Ecclesiae orientalis« (1582 р.), другий: »De verae et falsae Ecclesiae discrimine libri tres« (1583 р.²⁾)

Ото все, що зділано для справи Унії в кільканайцяти перших літах від появи Єзуїтів на Литві. Обмежувалися вони на захвалюванню її в проповідях, в приватних розговорах, на народних місіях, в письмах, зі шкільних катедр, а передовсім з катедр виленської академії, вказуючи з одної сторони на внутрішнє відроджене і розцвіт католицької Церкви в розмірно короткім часі, бо від тридентийського собора, а з другої на безладє східної Церкви. Поза ті межі не вийшли вони аж до 1590 р. Єзуїти під проводом Скарги бажали справедливо, щоби навернене Русинів завершилося не инакше, як лише дорогою оśвiдомлення, переконання і добровільного рішення; і ніхто не зможе їм виказати, щоби коли небудь перли польський ряд до насильних средств. Зовсім природно, що така праця над з'єдиненем Руси з католицькою Церквою, яка велася впрочім ледви на п'ятих місцях просторого краю, вимагала довшого часу, щоби видати очевидні плоди. Але і то зрозуміле, що коли одні Русини з цікавості читали католицькі письма, які відносилися до їх Церкви, або бодай пильно ходили на проповіді, науки, єзуїтські диспути і опісля в певній

¹⁾ Архів Ватик. Nunz. di Polonia, I. c. і ст. 667., лист з 7. липня 1583 р. і том XXI, ст. 236, лист з 16. червня 1584 р.

²⁾ Łętowski: Katalog prałatów, kanoników i biskupów krakowskich. Kraków 1853, том IV. ст. 65.

мірі хилили ся до католицизму, то другі знова готовили ся до опору.

На чолі послідних зараз в початках праці виленських Єзуїтів, бачимо князя Андрея Курбського († 1583 р.). Він видів небезпеку, яка грозила православної Церкві; тому слав не лише упімнення до виленського посадника, Кузьми Мамонича, щоби виленські Русини не брали участі в єзуїтських науках і диспутах, або приходили тільки в товаристві вчених мужів грецького Чина, якіби з'уміли ослабити докази Єзуїтів, але також, щоби ослаблювати вплив Єзуїтів, спроваджував твори східних Отців і церковних писателів і казав переводити поодинокі уступи на руську мову. Що більше, навіть наклонив ожененого вже свого сина, князя Михайла Оболенського, що той покинув жінку і діти і через пять літ перебував в Кракові і в Італії на науці грецької і латинської мови, щоби при недостаточі інших вчених, міг бути своїм землякам переводчиком грецьких письм, а тим самим, як собі думав, боронити Церкву перед католицькими затіями¹⁾.

Рівнож Острогська академія, основана 1580 р. князем Константином Острожським, виступила від початку свого істновання до борби з Єзуїтами в обороні східної Церкви і православя. В відповідь на розправу Скарги »О jedności Kościoła« видав 1588 р. острожський сьвященик Василь, книжку під заголовком: »О единой вѣры сочиненіе острожского священника Василя«²⁾.

В слідуючих літах появилось з того самого жерела кілька інших полемічних письм, котрих авторами були по части протестанти, а по части такі православні, що сприяли протестантським ідеям.

Перші старання около навернення Русинів до єдиности почали ся за пановання Стефана Батория. Він числив ся з сим зростаючим опором Русинів против Унії, ба навіть бояв ся накинати Русинам григориянський календар, мимо сего, що форма календаря не мала нічого спільного з вірою; що більше,

¹⁾ Жизнь князя Андрея Михайловича Курбского, 3 томи, Київъ 1848—1856 і Макарія, Исторія русск. Церкви, т. IX., ст. 424 і сл.

²⁾ Памятники полем. литер. ч. II. від ст. 633—938.

двічі 1584 і 1585 р. наказував особними універсалами силувати Русинів до него¹⁾.

Рівнож Жигмонт III. в перших літах володіння йшов цілковито слідами свого попередника і доперва пізнійше став горячим приклонником Унії. В противнім случаю не бувби дав царгородському патріярхови дозволу на виконуване судовласти в своїй державі, коли той приїхав на Русь (1589 р.), ані не бувби в тім часі затвердив схизматицьких брацтв у Львові і Вильні, котрі підлягали безпосередній власті патріярха, поминаючи місцеву власть єпископську.

Так один як і другий король певно з вдоволенєм гляділи на працю Єзуїтів коло Унії, але нема сліду, щоби перед 1590 р., будьто посередно будьто безпосередно дали руським єпископам зрозуміти свої бажання: кинути схизму а перевести низше духовенство враз з народом на лоно католицької Церкви. І певно булоби не мало часу минуло, щоби король Жигмонт III. рішив ся на якийсь відважнійший крок в справі Унії, поки царгородський патріярх не присилував его і руське єпископство морально до скорого рішення.

¹⁾ А. З. Р., том III. ч. 139 і 140. Supplementum ad histor. Russiae docum., ч. 59 і 178. Antigrafe. Вильно 1608, розділ I. Verificatia niewinności. Wilno 1621, ст. 33.

РОЗДІЛ II.

Побут царгородського патріярха Єремії II на Литві і Руси в 1588 і 1589 р.

Відколи існувала руська Церков, являє ся на руській землі перший раз царгородський патріярх в 1588 р. Був се патріярх Єремія II. Цілюю його подорожи була Москва. Користаючи з нагоди переїзду через Русь, задержав ся як в переїзді до Москви, так і з поворотом трохи довше в деяких містах Литви і Руси. До Москви їхав, щоби випросити у царя гроший, яких йому треба було на оплату султанови, своєму зверхникови і тром своїм суперникам, котрі стреміли до того самого достоїнства і щоби там установити патріярхат, о який старав ся цар Теодор вже від двох літ при помочи антиохейського патріярха Йоахима, котрий перебував в Москві. Ледви переступив границі Польщі, а вже зі всіх сторін посипали ся жалі на цілковитий розстрій Церкви, на безпримірне жите єпископів і низшого духовенства, на їх найтяжші однак безкарні проступки, не згадуючи вже про цілковите занедбане пастирських обовязків. В слід за сим ішли погрози, що як так дальше потребає, то опустять православну церков, а перейдуть до латинської, де є більший лад, карність і старанє про релігійне осьвідомленє народу¹⁾.

Сим жалобам і однодушному покликови о поправу Церкви не міг оперти ся патріярх і обіцяв в повороті з Москви задержати ся довше на Руси, зарадити потребам Церкви і усунути надужитя. В тій цілі заосмотрив ся в дозвіл короля до виконуваня духовної юрисдикції в підчинених єму краях, та

¹⁾ Пор. попередний розділ.

дозволене ужити всяких конечних средств¹⁾ до переведення реформи і заповів синод в Вильні на місяць липень 1589 р.²⁾. Жигмонт III. дає йому цілковиту свободу ділання в так званім »глейті« з дня 15. липня 1589 р., а розісланим до всіх державних і мійських урядів. Він звучить: »Коли патріарх Єремія відвідав своїх підданих в Польщі, даю йому власть вглядати у всі церковні справи, має судити і карати духовних від найнижшого до найвисшого після приписів грецького послуху, і ані духовний ані світський уряд не сьміє йому в тім перешкаджати«. Сей побут патріарха в краю заповідав найкрасші успіхи. О скільки се здійснило ся, в скорі переконаємо ся.

На его поворот з Москви зібрав ся в Вильні в липни цілий руський єпископат, з виїмком архієпископа полоцького і єпископа перемиського, котрі ізза старечого віку і недуги не могли приїхати; зіхало ся також много низшого духовенства, члени брацтв і чимало руської шляхти. Був тоді в Вильні і Жигмонт III.

Заповіджений синод в Вильні не відбув ся. Зложив Єремія з уряду Онисифора Дівочку в наслідок жалоб, що доходили до него з усіх сторін і загрозив такою карою всім двічі і тричі жонатим сьвященикам, коли би важили ся дальше сповняти сьвященичий уряд; рівнож загрозив пинському єпископови, Леонтиєви, коли буде терпіти в своїй дієцезії сьвящеників двічі жонатих. На сїм закінчила ся головна реформа, що очевидно не заспокоювала найменших жадань руського населеня³⁾.

На опорожнений митрополичий престол треба було поставити нового пастиря. Дня 27. липня іменував король митрополитом мінського архимандрита, Михайла Рогозу, з припорученя новгородського воеводи, Скумина Тишкевича. Патріарх висьвятитв его на архієпископа, дня 1. серпня, але мабуть

¹⁾ Королівський універсал, уділяючий патріарсі сей дозвіл, гл. в Актахъ западн. Росс. IV ч. 16.

²⁾ Theiner, Monumenta Poloniae, т. III. ч. 46., де єпископ Вернард Мацейовський виразно звіщає пап. легатови Аннібалі про заповіджене патріархом синоду до Вильна і додає, що руські владики воліли би їхати до Берестя, до місця вигіднішого, бо ближшого.

³⁾ А. З. Р. том IV. ч. 17.

нерадо. Російські письменники пояснюють неохоту патріярха передчутем, що Рогоза буде відступником грецької Церкви. Ті самі письменники роблять з сего дальші заключения, що на вибір Рогози вплинули Єзуїти, бо Рогоза передше мав дати їм безсумнівні докази своєї охоти прийняти Унію¹⁾. Є се пусті здогади. Рогоза був монахом без догани, чистих обичаїв, але слабої і хиткої вдачі, сам нездібний до кроку так великої ваги як Унія і цілком не відносився прихильно до неї. Таке свідощтво дає йому навіть так загорілий противник Унії, як Коялович, в своїй історії Унії на Литві²⁾.

З Вильна удався патріярх в товаристві нового митрополита і єпископів до Берестя, а відбувши тут синод, наложив на митрополита обов'язок скликувати рік річно провінціональні синоди³⁾. На тім синоді, дня 16. серпня, підніс луцького єпископа Терлецького, до достоїнства ексарха. Такої гідності не доступив доси ні один руський єпископ, а давала она власть ексархови на рівні з юрисдикцією митрополита не лише над прочими єпископами — підчиненими йому, але ставила его понад митрополита. Сам патріярх говорить до руських владик в своїй грамбті, сповіщаючи се іменоване, що ексарх значить тільки, що в латинській Церкві кардинал, а узнаючи его юрисдикцію, називає его своїм »намісником« для поправи єпископів, для нагляду над ними і над цілим духовенством; може їх нагадувати, карати, а навіть зложити з уряду; а всіх вірних завзиває, щоби новоіменованого ексарха так само почитали і шанували, як его самого⁴⁾.

Іменоване патріярха здивувало всіх, для митрополита однак була незаслуженим ударом в лице і упокоренем. Поважний російський історик руської Церкви, московський митрополит Макарий признає: »що поставлене нового достоїнства ексарха з такою власттю в київській митрополії, було обиджаючим для місцевого митрополита і не могло нічого

¹⁾ Макарія, Історія русской Церкви, том IX. ст. 484 і А. З. Р. IV. ч. 20.

²⁾ Литовская Церковная Унія, том I. ст. 60, 264—268, пор. Antirresis ст. 46.

³⁾ А. Ю. З. Р. часть I. том I. ст. XXXV.

⁴⁾ А. З. Р. том IV. ч. 21. Ю. З. Р. часть I. том I. Киевъ 1859 ст. 252 і 253 і Макарія, Історія русской Церкви, том IX, ст. 488 і слід.

доброго пророкувати для цілої митрополії і додає «тяжко поняти сей крок патріарха»¹⁾.

Річ ясна, що се постановлене ексарха обиджало в найвишій степені митрополита, бо було найочевиднішою заявою недовіря до него, а опісля дало підвалину до роздвоєня церковної єрархії, якій передовсім в тім часі так дуже треба було одноцільного ділання, спрямованого до спільної ціли внутрішнього відродження Церкви. Але і легко поняти, чому патріарх таке зділав. Патріархови очевидно не так лежало на серці відроджене Церкви і поправа єпископів, як радше се, щоби не стратити так значної частини свого стада. В тій цілі уважав за потрібне протиставити непевному в своїх очах митрополитови іншого, обдареного не меншою властю духовного зверхника; здавалося, що буде міг на него числити, і що сей стане рішучо в обороні схизми і злуки з Царгородом, коли би митрополит заявив охоту зєдинити руську Церков з латинською.

Оттак все під ту хвилю промовляло за тим, що поступоване патріарха було в дечім лукаве, але мудре.

Наймудрішим і найревнійшим єпископом з цілого тодішнього руського єпископату був пинський шляхтич Кирило Терлецький. Він дав докази великої ревности і печаливості о добро Церкви від хвилі, коли 1585 р. став луцьким єпископом. Коли Терлецький обняв се єпископство по Йоні Красенським, якого скинено з єпископства за різні проступки, то застав єго в найбільшій неладі.

Духовенство було неслухняне і найпоганійших норівів; катедральна церков цілковито знищена, а єї дорогоцінності і маєтки розграбили свояки попередника. Терлецький обмежив самоволю духовенства, катедральну церков відновив, свояків Йони Красенського, що грабили церковне майно, висьмівали і оклеветували єго, візвав перед суд; боронив єпископського маєтку і своєї доброї слави, а своєю енергією і витревалістю побідив своїх противників. Не меншу відвагу і витревалість заявив в борбі зі своїм гнобителем, луцьким старостою, Семашком. В наслідок сего став Кирило незабаром найбільше популярним єпископом серед руського населення. Навіть князь

¹⁾ Тамже, ст. 490.

Острожський був для него дуже ввічливий. Не дивно отже, що патріарх звернув на него своє око. Інша річ, чи се, що здійлав патріарх, було для добра Церкви. О скільки однак осягнув намірену ціль, вневдовзі побачимо¹⁾.

Еще одну похибку поповнив патріарх Єремія в часі свого побуту на Литві і Руси, з подібних причин, що і установлене ексарха в особі єпископа Терлецького. Іменно виніс він львівські і виленські брацтва (1589 р.) до гідности ставропигійських брацтв, се є виняв їх з під власти місцевих єпископів, а піддав своїй безпосередній власти; уповажнив їх до наглядання не лише над низшим духовенством, але і над самими єпископами, дав їм право рішати про їх правовірність і доносити собі про неслухняних²⁾.

До сих брацтв належали самі люди світські, по більшій часті міщани, хочай з часом приступило до них чимало шляхти. І так вівці, стали наставниками над своїми пастирями, тай до сего в справах чисто духовних. Годі подумати щось більше неприродного, щось більше противного канону, над се розпоряджене патріарха. Дійсно, не пастирська ревність, але лукава византийська хитрість могла піддати патріархови такий нецерковний середник. Коли установлене ексарха, внесло роздор між руське єпископство і спиняло однудушну, духом любови назнаменовану працю єпископів, то знов основане ставропигійських брацтв, кидало кість незгоди і сіяло безнастанні роздори межи єпископською властю, а світськими людьми, до сего людьми найживішої віри.

¹⁾ Тому, що завів надії схизми, деякі письменники роблять много закидів характерови Терлецького, як пр., що був розбійником, що підробляв гроші, що давав захист злодіям і и. Але вже сама злоба тих закидів насуває сумнів на їх правдивість, а до сего еще і ся обставина, що доперва від часу, коли Терлецький заявив ся прихильником Унії, с. є. від 1594 р. єго вороги виступають з ними. Звістні автентичні документи не заключають в собі нічого, що давало би підставу до так тяжких закидів. А. Ю. З. Р. ч. I. том I. ст. XXX і сл. Вкінці порівнай о Терлецькім: А. З. Р. том III. ч. 133, 150; Виленській Археографічеській Сборникъ, VI. ч. 38. А. Ю. З. Р. ч. I. том I., ч. 44—47, 49, 51—53, 73; Макарія, Ист. том IX. ст. 448 і сл.; Кояловича: Литов. Церк. Унія том I. ст. 63—64, 269—270.

²⁾ Apokrisis, ст. 269 в II ч. Памятникѡвъ полем. Лит. Архив Ю. З. Р. том VI. предисл. ст. 12; А. З. Р. IV. ст. 150.

Через ті брацтва хотів патріарх, як влучно зауважує Костомарів, не лише знати все, що діяло ся на Руси, але держати в своїх руках руську Церков і рядити нею після засади: *divide et impera*¹⁾.

Якось незабаром показали ся наслідки сего нещасного правління патріарха. Давнійші спори львівського єпископа, Гedeона Балабана, з місцевим брацтвом, розгоріли ся єще сильнішою поломінею, відколи брацтво, чуючи свою незалежність від єпископа, відносило ся до него зі щораз грізнійшою поставою.

З Берестя поїхав патріарх в товаристві трох єпископів: Терлецького, Балабана і Хребтовича до Замостя до канцлера Замойського, куди вже в подорожі до Москви був загостив²⁾.

В другій половині 1589 р. покидає Єремія Польщу, збогачений грішми так в Москві як і в Польші і через Молдавщину попрямував до своєї столиці, побоюючись, щоби який з его трох суперників, не загорнув престола в свої руки.

2. По его відїзді настало на Руси у одних розчароване, у других розярене і обурене. Ніхто вже тепер не сумнівав ся, що з Царгорода годї надїятись обновлення Церкви. Зайшла єще в тім часі дрібна на позір обставина скріпляюча загал в переконаню, що Русь служить царгородському патріархови лише яко богате жерело доходів.

Небавом по відїзді патріарха, наспів до митрополита на Литву товариш подорожи Єремії до Москви, архієпископ Дионїзий, немов би в імени патріарха і з листом від него, з жаданем, щоби митрополит заплатив Єремії за своє сьвячене 15.000 аспрів. Однак вневдовзі виявило ся, що Дионїзий був обманцем, що доперва в Вильні підробив лист і печать патріарха і що не мав від него ніякого післанництва. Очевидно митрополит відмовив жаданих грошей. »А тому, що не лише менї, але і всім, кого я радив ся, видало ся підозрілим то, що пише в листї до львівської Ставропігії, я відмовив єму, хо-

¹⁾ Историческія Монографіи и Изслѣдованія, том III. ст. 193. Петербургъ 1867.

²⁾ Автор »Перестороги« А. З. Р. IV. ч. 149 розказує про підступ Балабана проти Терлецького, опісля про віддачу листа від патріарха до митрополита і зневагу єго посла обома єпископами. Поминаємо се оповідане, бо оно не є стверджене ніяким сьвідoctвом, а походить сумнівного жерела.

тячи сам писати про се до патріярха, чи так дійсно є, чи ні. З сеї причини лютий на мене Дионїзий відїхав«¹⁾.

Хотяй досить скоро стало явним, що не патріярх жадав гроший але обманець, що недавно був приятелем і довірником патріярха, то мимо того обуренє на Руси против царгородських Греків було велике.

Такі і інші вже висше згадані обставини зділали, що по відїзді патріярха руські владики почали поважно думати о зїрваню з Царгородом. Та дивно, що Терлецький і Балабан вели перед в тім змаганю, очевидно кождий з інших понук.

Рівночасно також у канцлера Яна Замойського і Жигмонта III. дозріла гадка, відлучити руську Церков від царгородського патріярха, а зєдинити з католицькою. У Жигмонта III. дозріла ся гадка переважно з релїгійних причин, під впливом Петра Скарги, який 1590 р. присвятив єму друге виданє свого твору: »O jedności Kościoła Bożego;« у Яна Замойського головно з політичних причин.

На рішенє Замойського міг вплинути сам факт утвореня Єремїєю нового патріярхату в Москві 1589 р.

Небезпеки сеї царської інституції, ледви чи міг не добачити генїяльний канцлер.

Зараз перший патріярх Йов назвав себе »патріярхом володимирським, московським, всеї Руси і всіх країв півночи,« а один з єго наслідників, Нікон, іменує себе 1656 р. не лиш патріярхом цілої великої і малої Росії, але видає прикази на Литву, неначе в межах свого патріярхату, іменує ігумена Марковського монастиря в Витебськїм своїм намісником на полоцьку і витебську диєцезію для тамошних уніятів, та звиває, щоби він не поминав відповідної нагоди, приминяя Уніятів на лоно схизми²⁾.

Що Русини ізза єдности віри хилили ся більше до Росії і на неї оглядали ся, знали про се тодішні державні мужі

¹⁾ Monumenta Confraternitatis Stauropigianae Leopoliensis edidit Vlad. Milkowicz t. I. Leopoli 1895, док. ч. CCLVIII. з 4. грудня 1592. Аж до оголошеня сих документів думали загально, що сам патріярх жадав гроший і що се спонукало руських єпископів виповісти єму послух. — Пор. для характеристики Єремїї в Макарія: »Исторія русской Церкви том IX. ст. 680—682.

²⁾ Витебская Старина, том I. Витебск 1883. ч. 125.

в Польщі. Рутський в однім своїм листі до римської Пропанди каже, що Русини були завсїгди нераді Полякам, лише таїли сю відразу і не виявляли єї на внї, а в часї воєн Батория звїщає Поссевіно папі Григорієви XIII, що в своїх Церквах молили ся за побїду російського оружа¹⁾.

Політичний змисл вимагав відтягнути Русь від православа, а тим самим відірвати єї від всякої звязи з Москвою і Царгородом. Опісля дізнаємо ся, як царгородські патріархи під впливом В. Порти 1621 р. користували ся своєю верховною, духовною властю на Руси на некористь Польщі, і що о много більша небезпека була би грозила Польщі, наколиби московський патріарх був розтягнув свою верховну власть на всїх Русинів в Польщі.

Згадуючи однак про політичну користь польського уряду з Унії Русинів з католицькою Церквою, годить ся також приглянутись на сїм місци близше причинам, якими руководили ся перші ініціатори Унії серед руського єпископату с. є Гedeон Балабан і Кирило Терлецький.

У Гedeона Балабана, чоловіка, як нам впрочім звїсно, хиткої вдачі, найважнїйшою, а може одинокою понукою був спір з брацтвом і патріархом, що стояв по стороні брацтва, яке будучи ставропигійським не хотїло признати над собою єго верховної власти. Патріарх загрозив Гedeонові клятвою і зложенєм з уряду, наколи він посьміє дальше нарушувати привілеї брацтва. Балабан не видїв иншого виходу з сего так тяжкого положеня, як виповісти патріархови послух, а піддати ся з цілою дієцезією під власть папи. Здавало ся, що обставини сприяли сему намірови серед досить загального невдоволення, яке голосно відзивало ся по від'їзді патріарха з Руси. Звірив ся отже наперед зі своїм наміром архієпископови Дмитрови Соліковському і просив єго, щоби поміг єму визволити ся з неволі патріархів і брацтв. Опісля мабуть за радою Соліковського, порозумів ся з Терлецьким. Що такий, а не инший був початок звороту Балабана до Унії, свідчать

¹⁾ Поссевіно доносить папі Григорієви XIII: »Senatus et rex imprimis, qui eorum (Ruthenorum) fidem suspectam habeat, cupit eos catholicos fieri; et enim incolae ipsi in schismate Moschis adhaerentes comperti sunt — orationes publice facere pro victoria eorum contra Polonos«. Supplem. ad hist. Russiae doc., nr. 2.

про се російські писателі, а найяснійше потверджує се сучасний подіям, митрополит Потій. В его листі до кардинала Баронія 1600 р., в яким Потій пояснює пізнійше відступлене Балабана від Унії, читаємо:

»Не диво, що львівський владика не остояв ся при сій єдности, бо не зачав єї зі щирого серця, ані для слави Божої, але більше для приватної справи тому, що на него негодували патріярхи за львівське брацтво; се признають і самі львівські братчики. Навіть і сам львівський архієпископ може сказати, що львівський владика приїздив до него до Дунаєва, благав зі слізми і падав до ніг, щоби освободив его з неволі царгородських патріярхів, обіцяючи покорити ся римському папі. Коли хто на стільки сьмілий, що очернює его, нехай радше порадить єму запитати ся про се луцького владика, який радо викаже безсумнівними доказами, що ніхто инший, а лише він почав насамперед сю єдність і відступив від патріярхів«¹⁾.

Противно Кирило Терлецький, личність під кожним зглядом висша від Балабана, який міг лише почувати ся до вдячності зглядом патріярха, за своє незвичайне вивисшене, мусів мати до свого кроку важні причини, коли мимо сего в недовзі по его відїзді з Польщі, відлучає ся від него. Головною причиною був у него без сумніву згляд на добро Церкви і на пекучу потребу скорого єї відродження. Наочно переконаний, що годі надїятись чогось від патріярха, котрий був більше зайнятий журбою про своє істнованє і удержанє себе на патріяршім престолі, як про добро і розвій своєї Церкви, рішив ся скоро відступити від него, а з'єдинити ся з римською Церквою.

Як страшний був тоді занепад в руській Церкві, була про се ширша бесїда в попередній книзі, тут можемо навести єще два достовірні і непідозрілі свідощтва: львівського брацтва і князя Константина Острожського.

Львівське брацтво пише в звіті, висланім в 1592 р. до патріярха про внутрішній стан Церкви: »Священики двічи жонаті як деінде так і в нас, відправляють сьв. Літургію. Епи-

¹⁾ Supplementum ad hist. Russiae doc. nr. 186 і поп. Antirresis, ст. 55 і 56 і Науковий сборникъ 1867 р. Львѡвъ ст. 111—134 і 199—210, Гедєонъ Балабанъ, єпископъ львѡвскій, Петрушевич.

скопи: холмський (Дионізий Збіруйський) і пинський (Леонтий Пелчицький), живуть з жінками, а до сего перемиський (Михайло Копистеньський) з жінкою введений в єпископство. Двоє-женці видячи се, сьміло сповняють дальше духовний уряд. Про многі інші (проступки) ми написали до александрийського патріарха. Церков дуже сумує. Особи на становищах впали в ріжні єреси і ті, що хотіли вернути до віри своїх батьків, тепер вирікають ся сего, вказуючи на нелад Церкви, а всі люди одноголосно говорять: наколи не наступить лад в Церкві, розійдемо ся, вкінці піддамо ся під римський покров і будемо жити в незаколюченім супокою! В другім листі того самого року (7. вересня) додає: »Наша православна Церков є повна всяких блудів і нарід побоює ся, чи не грозить їй цілковита загибель. Богато рішило піддати ся римському папі і жити під его властю, заховуючи без перепони цілий свій обряд грецької віри«¹⁾.

Князь Константин Острожський, великий покровитель Церкви, жаліючи над її упадком, дає сумний образ тодішнього стану сеї Церкви в листі до володимирського владика Потія (21. червня 1593 р.): »Явно всім, що люди нашої віри згіршили ся і так суть в богослуженнях отяжілі, лїнівї, недбалі, що не лиш не виконують своїх християнських обовязків і не обороняють Божої Церкви і старинної своєї віри, але еще самі з неї насьмівають ся і покидаючи її приступають до ріжних сект... І не через що инше розмножило ся між людьми таке лїнівство і відступство, як найбільше через то, що зникли учителі і проповідники Божого слова, устали науки, не чути проповідий... настав голод Божого слова, настало тому і відступство від віри і закона... Все перевернуло ся і упало, всюди гнет, наріканя, нужда і коли не зарадимо сему, Бог знає, який кінець нас чекає«²⁾.

Терлецький глядів з одної сторони на се зруйноване своєї Церкви, на гнет парохіяльного духовенства приватними патронами Церкви, їх повновласниками і віднаємниками, що присвоювали собі над бідними сьвящениками майже єпископську власть³⁾; з другої сторони видів, як сусїдна католицька Церков

¹⁾ А. З. Р. том IV, ч. 33.

²⁾ А. З. Р. том IV, ч. 45 і Antirresis ст. 41.

³⁾ Antirresis, ст. 76 і сл.

в останніх часах щораз більше відроджувала ся внутрішню, підносила ся духово, закладала семинарії і інші школи для образования духовенства, як зростав її вплив і поважане в суспільности і як родини заражені до недавна різними сектами, вертали назад на її лоно. Тож мусів признати, що Церков відродить ся о много скорше, коли піддасть ся католицькій Церкві, як коли дальше буде звязана з поневоленім і збещеним поганами царгородським патріархатом. А коли се признав, взяв ся рішучо до діла, бо як вже висше згадано, ціла інтелігентнійша часть народу готовилась перейти або до латинської Церкви, або до протестантських сект¹⁾ тому, що обридли були вже її нелад Церкви та необразоване і недбале духовенство²⁾.

Крім сего не були без впливу на дієцезію Терлецького два мужі: Вернард Мацейовський і берестейський каштелян, Адам Потій.

Вернард Мацейовський був в тім самім часі латинським єпископом в Луцьку, коли руською єпископією рядив там Кирило Терлецький. Мацейовський є звісний в історії польської Церкви, яко чоловік повний Божого духа, ревний пастир і горячий патрійот. Жиючи і працюючи серед руського населення, мав нагоду пізнати ближше внутрішні відносини руської Церкви, а заразом зблизити ся до знатніших руських личностей, а особливо до місцевого пастиря Русинів. З сеї нагоди користав, щоби на ближше пізнаних впливати в католицькім дусі. Справа з'єдинення руської Церкви з католицькою лежала йому так дуже на серцю, що коли патріарх Єремія їхав через Русь до Москви, Мацейовський шукав нагоди стрінутися з ним, наклонити его до розмови з католицьким духовенством і обго-

¹⁾ Leon Krewza w obronie jedności cerkiewnej. Wilno 1617. ст. 105; Анаст. Сѣлява в Antelenchu. Wilno 1622. ст. 47—50, Antirresis ст. 179.

²⁾ Зах. Копистенський, схизматичський автор, пише в своїй Палинодії (Полемиическая Литература I.) ст. 1057, що порядні люди стидали ся вступати до духовного стану, а до него «самии толко голоднии и неукое такъ натиснули были, же южь не розознати было, гдѣ былъ частшій пресвитеръ, вѣ корчмѣ чили вѣ Церкви?» Пор. Макарія I. с. том IX. ст. 567; Акты З. Р. том IV. ч. 149, ст. 205. Пор. *Θεῖνος*, с. в Плач східної Церкви Теофіля Ортольора. Вильно 1610. к. 15. Єрархія Дубовича, ст. 192. Paraenesis Смотрицького, ст. 53 і 54.

ворити услів'я Унії обох Церков. Патріярх умів зручно оминути сю стрічу.

По від'їзді Єремії з краю, найбільше залежало Мацейовському на приєднаню для Унії Терлецького, яко найвисшого достойника руської Церкви. Хоч скупі і дуже уривочні маємо вісти про взаїмні зносини одного єпископа з другим, то вже з сего, що знаємо, можна заключати, що ті зносини відбувалися часто і що одинокою їх ціллю і предметом була Унія. Нерішеному і хиткому з початку Терлецькому, додавав Мацейовський відваги, виступити рішучо зі своїми переконаннями, а заохотивши его до діла, служив ему опісля і другим єпископам за посередника між ними, а королем і канцлером. Звідси без сумніву немала часть заслуги доведена Унії до кінця, належить ся Мацейовському. Сю заслугу виразно признає ему папа Климент VIII. в листі до него, коли вже руські єпископи зложили присягу вірности в Римі 1595 р.

»Як велика часть радости, з якої дізнаємо з повороту руських єпископів на лоно римської Церкви, належить до Вашої Всечесности, дуже добре знаємо, пише папа: »Нехай справедливий Судия нагородить Тобі щедро в день заплати, за Твою працю, над злукою відірваних членів з Головою. Надіємось, що всьо, що еще лишає ся до зділаня, при Твоїй помочи точно стане ся, бо Ти з небувалою ревностию заняв ся сею спасенною справою¹⁾.

Адам Потій²⁾, берестейський каштелян, вчасти посередно через Мацейовського, вчасти безпосередно впливав на Терлецького в дусі прихильнім католицькій Церкві. Через зносини з кардиналом Коммендонієм, папським легатом в Польщі, переняв ся католицькими засадами (ідеями) і став горячим приклонником Унії. Укріпляв его в тім Мацейовський, до якого заходив часто, яко каштелян і Єзуїт Венедикт Гербест, що перебував в домі єпископа Мацейовського. Потій, ревний серед руського народу апостол, піддав Мацейовському гадку, щоби

¹⁾ Theiner: Vetera Monum. Poloniae et Lituaniae, том III. ч. 46 і 188 і Макарія, Історія Р. Ц. IX. ст. 515 і 516.

²⁾ Потій родив ся 1541 р. Перше образованє побирав в кальвінській школі князів Радивилів, був якийсь час на службі Радивилів і під їх впливом з схизматика став кальвіном. 1574 р. вернув на лоно католицької Церкви.

старався стрінутись з Єремією, як той буде їхати до Москви 1588 р. і наклонити його до розмови з католицькими богословами, бо думав, що се може вийти лише на користь зєдинення обох Церков. Коли прийде до такої розмови (*colloquium*), то без сумніву католики віднесуть побіду і нерішучих заохотять до зєдинення зі своєю Церквою. Колиж¹ патріарх не схоче розмови, то се буде для нас доказом, що схизма опираєся на слабоньких підставах, а тим самим стане новою понукою до її покинення.

Не таїв також Потій перед єпископом Мацейовським, що і він і много його однодумців слідять точно патріарха, чи приїхав на Русь по хабарі, чи для душевного хісна вірних¹). Перенятий ідеєю зєдинення руської Церкви з римською, шукав стрічи з Терлецьким, своїм пастирем, якого впрочім без сумніву стрічав у Мацейовського. На жаль не звісні нам ближші подробиці з його відносин до Терлецького в часі, коли був еще каштеляном; все таки довідуємося про його зносини з Мацейовським, случайно лише з його листу до нунція.

Серед заходів біля Унії, що виринули тепер між руськими єпископами, зникає з очий статі Потія через три перші роки. За те рука Мацейовського видна у всім аж до кінця. Чого однак зовсім не бачимо в сих стараннях, а чого найбільше належало би сподівати ся, то хиба участи Єзуїтів.

¹) Theiner, I. с. том II. ч. 46, де Мацейовський в листі до апостольського нунція в Польщі, описує се подрібно і висказує ся з великим признанем про Адама Потія. Називає его: *»authoritate, doctrina atque rerum usu non vulgari vir, quisque omnium eorum, quae ad religionem spectant, scientissimus inter suos esse videtur«*. Пор. також А. З. Р. т. IV. ч. 56 і 149, ст. 209 в примітці.

РОЗДІЛ III.

Заходи руських єпископів в справі Унії в 1590, 1591 і 1592 рр.

Після наказу патріярха Єремії (1589 р.) в Бересті рішили руські єпископи сейчас слідуячого року, по єго відїзді відбути синод. Сей синод мав первісно відбути ся в Белзі, місті холмської дієцезії; але митрополит нараз змінив свій первісний намір і заповів єго до Литовського Берестя на день 24. червня 1590 р. і запросив крім єпископів і архимандритів, також деяких знатніших сьвітських громадян і членів брацтв.

Тимчасом кілька чи кільканайцять днів перед тим, точне се означити годї, зїхали ся до Белза мабуть на зазив єпископа Кирила Терлецького, чотири єпископи, т. є. побіч Терлецького, львівський єпископ (Балабан), пинський (Леонтий Пелчицький) і холмський (Дионїзий Збіруйський¹⁾).

І на сїм зїзді станула перша спільна постанова згаданих єпископів: зірвати з патріярхом, а підчинити ся Апостольському Престолови.

Рішенє там уложене за згодою присутних а датоване з Берестя²⁾ звучить:

»Ми єпископи низше підписані особи заявляємо, що обовязок наш наказує нам дбати як про спасенє наше так і про стадо християнського народа і про ягнята Христові нам Богом поручені, та провадити їх до згоди і єдности. Длятого хочемо визнавати нашим пастирем одного старшого Пастиря і правдивого Намісника сьв. Петра, котрий на римськім Престолї Найсьвятїйшого Отця і узнавати єго нашим Головою, єму підлягати і завсїгди повинувати ся; з того побільшить ся

¹⁾ А. З. Р., том IV. ст. 34—36.

²⁾ Чому датоване з Берестя, викаже ся опісля.

хвала Божа в Єго сьвятій Церкві. Ми не хочемо сего дальше мати на совісти; тому ми постановили, як висше згадано, слухати Сьвятійшого Отця, Папу римського і піддати Божу Церков під зверхність і благословене Єго Сьвятости. Застерігаємо собі лише се, щоби нам Сьвятійший Отець лишив незмінені всі церемонії і обряди, т. є. Службу Божу і цілий церковний порядок, якого держить ся з давна наша східна Церков. Їх Королївське Величество зволить наші свободи, які ми подамо, зберечи і укріпити привілеями. А ми за таке запевнене і укріплене привілеїв Сьвятійшим Отцем і їх Королївським Величеством, прирікаємо отсим листом, зобов'язуємо ся і обіцяємо підлягати верховній Власті і благословеню Сьвятійшого Отця Папи римського. Сю гадку і бажане нашого серця заявляємо Богу в Тройці єдиному, а лист сей руками нашими опечатаний, передаємо старшому нашому братови Є. В. Отцю Кирилови Терлецькому, ексархови і єпископови луцькому і Острогському. Писано в Бересті тисяч п'ятьсот дев'ятого року двадцятьчетвертого червня». Підпис. Кирило Терлецький Божою милостию єпископ луцький і острогський, власною рукою. Леонтий Пелчицький єпископ пинський і турівський. Гedeон Балабан, єпископ львівський, галицький і Каменця подільського. Дионізий Збіруйський, єпископ холмський і белзкий¹⁾.

З Белза удали ся підписані на тій заяві єпископи до Берестя на заповіджений синод. Тут застали митрополита Михайла Рогозу і володимирського єпископа Мелетия Хребтовича. Не підписали єї лише полоцький архієпископ і перемиський єпископ без сумніву ізза старечого віку. Імени сьвітських осіб, що прибули на синод, не дійшли до нашого відома, з виїмком імени Адама Потія, берестейського каштеляна. Найбільше учасників вислали брацтва, передовсім львівські і виленські, оба ставропігійні, які від побуту Єремії на Русі стояли майже на рівні з єпископами, могли забирати голос у всіх церковних справах.

Предметом нарад і рішень синода були потреби, недостачі і гнет Церкви. Рішення синода містять ся в синодальнім посланію, яке видали єпископи до цілого народа. На вступі сего посланія

¹⁾ Cypr. Żochowski: Colloquium Lubelskie, Lwów 1680, ст. 32.

нарікають єпископи так на гнет, якого дізнає руська Церков з усіх сторін, як на упадок карности серед духовенства і народу, тай на очевидний занепад слави Божої в руськім народі. Тому, щоби положити кінець отсим безпорядкам, завести лад в цілій Церкві і мати нагоду порадитись спільно над важнішими справами, котрі відносять ся до Церкви, шкіл, шпиталів, навчання вірних, постановили рік річно зїздити ся в Литовськім Бересті на день 24. червня ради відбування синодів. На неприсутних без оправдання єпископів назначили на будуче кару 50 кіп литовських грошей, дещо менше на архимандритів і низших сьвящеників, обовязаних брати участь в синоді. Вкінці взаїмно зобовязали ся не присвоювати собі повновласти в чужих диецезиях, а на будучий синод привести з собою всі документи і церковні записи¹⁾.

В тих рішеннях Берестейського синода приходить еще один уступ, котрий для его ваги годить ся дословно з оригіналу навести: »А что которое постановление учинили и списали ся епископы нѣкоторые зъ насъ въ Белзѣ въ року теперешномъ тысяча пятсотъ девятысятомъ; тое постановление при зупонной моцы зоставуемъ и тымъ листомъ нашимъ стверждаемъ и по тымъ способомъ и тамошній нашъ зѣздъ, атожъ мы ся мѣли зѣждати въ Белзѣ... а въ иныхъ въ всѣхъ пунктахъ въ своей моцы отъ всѣхъ насъ захованъ быти маеть«.

Уступ сей не може відносити ся до чого иншого, як до звісного рішення чотирох єпископів в Белзі, щоби піддати ся під власть папи. В часі синода предложено на приватнім зібраню прочим єпископам списану в Белзі заяву, яку уважали за потрібне задержати до часу в тайні і тут єї всі присутні єпископи враз з митрополитом потвердили. І се мабуть хоче зазначити наведений уступ рішень синода. Деклярация єпископів має дату з Берестя, а не з Белза тому, що доперва в Бересті зістала остаточно ^{зведена Говалю} захована і через цілий єпископат принята.

Синод дав порученє Терлецькому, щоби разом з жалобами єпископів на гнет Церкви зі сторони католиків, вручив королеви також згадану заяву, що хотять зірвати зі схизмою²⁾.

¹⁾ А. З. Р. том IV, ч. 25.

²⁾ А. Ю. З. Р. том I. ч. 1. ст. XXXVII.

Коли пізнійше Балабан за намовою князя Острожського зірвав солідарність зі своїми товаришами, то закинув Терлецькому надужите єпископського поручення, бо на блянкетях з підписами і печатками єпископів місто списати жалоби руської Церкви проти гнету і предложити їх королеви, умістив згадану заяву. Не поручав єму сего ніхто, навіть єго пізнійші сторонники. В такім случаю не були би певно мовчали і наші єпископи, яких імена містили ся на заяві, були би протестували перед королем і народом супротив сьміливого надужитя їх імен в так важній справі¹⁾.

Більше як рік минув від згаданого щойно синода, заким Терлецький вивязав ся з даного собі поручення. Коли іменно вернув з синода до Луцька, не застав єпископа Мацейовського, котрий виїхав в королівській місії до Риму і забавив кілька місяців в дорозі. А без ради Мацейовського не хотів братись до діла²⁾. По друге здержували єго від скорого предложення королеви белзької заяви тодішні спори між королем а Замойським і розголошувана по краю чутка, мов би король хотів зречи ся престолом³⁾.

Крім сего мусів Терлецький якийсь час по синоді перебувати на ліченю в Сандомирі.

Коли вернув до Луцька, ожидали єго різні клопоти і процеси з рабівниками єпископських маєтків а то зі Зданом Боровицьким і Александром Семашкою, луцьким старостою.

¹⁾ А. Ю. З. Р., том I. ч. 109; *Annales Ecl. Ruth.* Гарасевича ст. 125 і Кояловича, *Литовская Церковная Унія* том I. ст. 89; Макарій *Исторія русск. Церкви* том IX ст. 588—90: «Но по истинѣ протестъ зтотъ былъ несправедливъ и нѣ заслуживалъ вѣры» пише Макарій.

²⁾ На сю неприсутність єпископа Мацейовського в Польщі в другій половині 1590 р. мало звертаємо до тепер увагу. Тимчасом з *Monum. vet. Lith. et Polon.*, т. III. ч. 120 і 135, виходить, що Мацейовський виїхав до Риму дня 24. цвітня 1590 р., що дня 7. липня мав торжественну авдиенцію у папи і що по тій авдиенції зістав єще кілька місяців в Римі, наперед для своїх, опісля для королівських інтересів, а по части і тому, що папа Сикст V. умер дня 26. серпня 1590 р. Вибраний по нїм Урбан III. жив заледви 13 днів і по довгій непевности, доперва 5. грудня вибрано Григорія XIV. Поворот Мацейовського до Кракова наступив доперва 1591 р. при кінци мая або з початком червня (порів. *Monum. vet. Lith. et Polon.*, том III. E. 154).

³⁾ Theiner, *Monum. Poloniae*, том III. ст. 186 і 188; Morawski, *Dzieje narodu polskiego*, Poznań 1871, том III. ст. 146.

Семашко не хотів его навіть пустити до єпископської палати і замкнув перед ним катедральну церков так, що в часі Великодня не могло в ній правити ся богослуженнє¹⁾.

Тимчасом зближив ся речинець нового синода, заповідже-ного на 1591 рік. З незвісних причин відбув ся він місто 24. червня доперва 26. жовтня в Бересті. З виїмком єпископів перемиського і полоцького взяли в нім участь всі прочі руські єпископи. Предметом нарад сего синода, побіч спору єпископа Гедєона Балабана з львівським ставропигійським брацтвом, були жалоби єпископів, що сьвітські уряди мішають ся у внутрішню управу Церкви. Митрополитови поручено пред-ложити ті жалоби королеви²⁾.

Чи говорили на сїм синоді про приступленє до єдности з римською Церквою, на певно не знати. На публичних зборах годі було про се говорити; над чим однак радили на дові-рочних зборах, про се рівнож не дійшла до нас вістка. Нема однак сумніву, що єпископи не збули сего предмету мовчки. Терлецький іменно мусів оправдати ся перед своїми товари-шами, чому не виповнив даного єму порученя з минушого року. Можливо, що старав ся, чи не удасть ся єму еще одержати підписів прочих єпископів на заяву з 24. червня 1590 р.³⁾.

В недовзі після синода 1591 р. вручив Терлецький коро-леви белзьку заяву з підписами чотирох єпископів в поро-зуміню з Замойським і єпископом Мацейовським, котрий вже був повернув з Риму. Королівська відповідь, датована з Кра-кова, надійшла дня 18. марта 1592. Король заявляє в ній свою вдячність підписаним на заяві єпископам, за їх готовість до Унії, прирікає їм і всім, що підуть за їх приміром, свою опіку і охорону перед переслїдованєм, якого могли би дізнати чи то від патріярха чи від кого иншого; обіцює боронити їх

¹⁾ А. Ю. З. Р. том I. часть I. ч. 72, 73, 75, 76 і ст. XLVII.

²⁾ Зубрицький: «Начало Унії» в Чтеніяхъ Моск. Историч. Общества 1878, VII, огл. III. 30—31; А. З. Р. IV. ч. 31 і 33 і Макарія, Історія Р. Ц. том IX. ст. 517—519.

³⁾ Хотяй присутні на минушїм синоді руські єпископи згодились на белзьку заяву, однак не дали на ню своїх підписів. Дотепер мали они підписи лише чотирох єпископів, шо єї уложили в Белзі.

урядів і маєтків і запевнює їм ненарушимість обряду і рівні привілеї з латинським духовенством¹⁾).

На тій точці лишила ся справа Унії до початку 1593 р. і не поступила ані кроку на перед, бо з руської сторони за-
нимав ся нею дотепер щиро і ревно один лиш Терлецький, Балабан був ^{не} певний, до того яко чоловік без моральної вар-
тости, не мав у свого народа ані поважання, ані впливу. Два
прочі владики, пинський і холмський ограничили свою участь
в розпочатім ділі Унії на підписі грамоти врученої королеви.
Стан річи 1593 р. зміняє ся, бо прибуває Терлецькому новий
здібний, а повний одушевлення співробітник.

¹⁾ Apocrisis, Christofora Philaleta (перший випуск 1599) новий
випуск в: »Памятникахъ полев. Литер.« Петербург 1882 часть II. ст. 1134
і Annales Ecclesiae Ruthenae ст. 163.

РОЗДІЛ IV.

Переписка князя Константина Острожського з володимирським єпископом, Іпатієм Потієм, в справі Унії 1593 р.

Послідного дня, місяця січня 1593 р., закінчив жите володимирський єпископ, Мелетий Хребтович, чоловік нездарний і недбалий пастир. З его смерти користує князь Константин Острожський, що еще 1591 р. за дрібницю поріжнив ся був¹⁾ з давнішим своїм любимцем, єпископом Кирилом Терлецьким, і старає ся на опорожненім тепер єпископським престолі посадити свого приятеля, берестейського старосту, Адама Потія. Адам Потій подружений з Острожецькою (не Острожинкою, як твердять деякі писателі), повдовів саме в тім часі. Князь нечаяно, на першу вістку про смерть М. Хребтовича, поспішив сам до старости, щоби любовію его до убогої в добрих пастирів Церкви і своєю приязнею спонукати, вступити в духовний стан і прийняти достоїнство володимирського єпископа. Коли староста на се згодив ся, просив короля о іменоване для Потія. Королівську номінацію можна було легко одержати для чоловіка, що мав за собою великі заслуги біля вітчизни, тимбільше, що був звісний королеви зі свого прихильного настрою зглядом Унії. І тому вже 20. марта одержав Потій від короля номінаційну грамоту, а рівночасно візвав король митрополита, щоби его висвятив.

¹⁾ Межи наїздниками єпископського майна Терлецького, о котрих висше була бесіда, був також один боярин князя. Єпископ жадав задоситьучинення; князь однак відмовив, бо вірив більше слугі чим єпископови. Звідси холодні відносини. Пор. А. Ю. З. Р. том I. ч. 76. А. З. Р. IV. ч. 149. Макарія И. Р. Ц. IV. ст. 511 і Кояловичъ: Лит. Церк. Унія, том I. ст. 93.

Тому, що право східної Церкви вимагає, щоби єпископи походили з Чина сьв. Василя В., мусів Потій найперше постричи ся в черці. Обряди сі відбули ся дуже торжественно в катедральній церкві в Володимирі. Постриг его Кирило Терлецький в присутности князя і після звичаю чина змінв він імя Адам на Іпатій. Тому від тепер будемо все називати Потія тільки тим іменем.

В особі нового єпископа позискала справа Унії визначного заступника, та провідника. На гадку Унії навів Терлецького Вернард Мацейовський. Він був для него також головною пункою в діяльності, а Потій еще яко староста Берестя, мрів про Унію, тай уділяв Мацейовському і Терлецькому рад і вказівок, в який спосіб взяти ся за діло, щоби ввести в жите Унію, одинокую поміч і спасенє Церкви¹⁾.

Колиж став володимирським єпископом, не спішить ся Потій переводити в жите своїх бажань і намірів, не тому, щоби їх яко єпископ понехав, але тому, що наразі бачив величезні труднощі, котрі стояли тому на перепоні. До того зовсім не знав про розпочаті вже, але еще тайні переговори єпископів з королем²⁾. І зовсім справедливо єму здавало ся, що приготування низшого духовенства і народу до прийнятя Унії повинно випередити всі внішні змагання завести єї. Тій тихій праці пастирській віддав ся він з великим запалом і ревностию також яко єпископ. Однак той спокій єпископа непокоїв князя Острожського, котрий як знаємо, вже давно бажав Унії. Навіть почав підозрівати Потія, чи він з прийнятем єпископської мітри не змінив своїх давних переконань. Тому в три місяці по висвяченю Потія, відзивав ся до него перший в довгім і краснім листі (дня 21. червня), на кілька днів перед синодом в Бересті (дня 24. червня).

На вступі пише до него князь, »що віддавна мав охоту, котра не меншала, але все збільшала ся, в такому занепадї, знищеню і опущеню нашої матери сьв. східної Церкви, шукати, розважати і роздумувати над способами, котрими можна би

¹⁾ Навіть московський митрополит Макарій дає йому доказ, що бодай перші старання Потія о Унію походили з найліпшого жерела. Истор. Руск. Церкви IX, ст. 536.

²⁾ Antirresis, ст. 46 і 47.

було привернути Христову Церков до первісної карности. Невдавно — каже він — не для слави того світа, але боліючи над занепадом Христової Церкви, та для пониження єретиків і тих, котрі відпали від Риму, а колись були нам братьми, задумав я, чи — то постановив з Поссевіном, не сам, але з своєю старшиною і пресвитерами радити і диспутовати над деякими кінцевими річами свв. Письма«.

Дальше напоминає Потія, »щоби на найблизшій синоді, котрий мав відбутися в Бересті вже за три дні, обдумав з митрополитом і прочими єпископами средства і способи, котрими можна би усунути роздвоєне між Церквою східною і західною, і сам зобов'язався, на тій самій основі, яку ухвалюють єпископи, порозуміти ся лично з папою, бо виїздить до Італії для поратования здоровля«.

Однак в супереч намірови порозуміти ся з папою на тій основі, на котру згодяться єпископи на синоді, долучає до листа деякі услів'я угоди, які уважав за кінцеві. Між тими услів'ями були такі, на котрі як легко міг предвидіти, руські єпископи ніколи не пристануть.

Услів'я князя були слідуєчі:

»Збережене обрядів в цілості: полишене Церкві всіх домів божих, не приймати нікого з обряду латинського на грецький; допустити митрополита і владик до сойму і сенату; візвати всіх східних патріархів, щоби прилучили ся до згоди і єдності; крім того вислати єпископа Потія до Москви до царя, а єпископа Балабана до Риму в тій самій цілі. Вкінці князь додав, що в Церкві мусить ся поправити справи, особливо що до свв. Тайн і інших людських вигадок і жадав, щоби закладати школи, бо через брак шкіл в нашій духовенстві розширилась темнота«¹⁾.

Лист князя разом з услів'ями доручили володимирському єпископови два єго дворяни, сураський староста, Василій і Вишеньський.

Потій, хоч не довго еще був єпископом, перечитавши лист князя і услів'я, відразу зрозумів, що тою дорогою не дійде ся до Унії, що єпископи не можуть ніяк дозволити, щоби світська особа, хоч би навіть найвисше поставлена в суспільности, вела в чисто духових справах переговори

¹⁾ Antirresis, ст. 41 і 46; А. З. Р. IV, ч. 45.

з Апостольскою Столицею, як сего бажав князь. Крім того обурило Потія порівнянє сьв. Тайн з людськими заботонами, бо се зраджувало, що князь вже тоді сприяв протестантським поглядам. Рівнож обурило его і се жаданє, щоби до злуки з Римом приступити не инакше, як тільки спільно зі східними патріярхами і московським царем, наче би князь не знав о недавній невдачі переговорів Поссевіна з царем і патріярхом, коли би навіть хотіли, то турецький султан на злуку з Римом не позволить. Отже посліднє жаданє князя давало до пізнання, що він ледви чи серйозно бажав Унії Церкви з Римом.

Не дивно, що Потій відмовив бажаню князя. Заслонював ся браком відваги виступити з проєктом на синоді, бо з гори знав, що се буде без хісна тому, що митрополит був неприхильного успосіблення до Унії. Тим меншу мав охоту до подорожи до Москви, де знайшов би скорше вязницю як згоду на Унію. Також не скрив свого здивованя, що князь назвав сьв. Тайни людськими заботонами. Вкінці радив князеви, щоби сам, як впливовий муж і заступник руської віри, старав ся у Его Милости короля о переведенє своїх намірів¹⁾.

На синоді, котрий відбув ся в Бересті, дня 24. червня 1593 року, о скілько знаємо, ні один з присутних єпископів не порушив справи Унії. Одиноким предметом нарад того синоду були дальші непорозуміння єпископа Балабана зі ставропігійським брацтвом у Львові. Балабан опирав ся привілеям, які признав патріярх брацтву з кривою его єпископської власти і поваги. Рішенє синоду вийшло на некористь львівського єпископа. Синод узнав его винним, та позбавив управи дієцезією. Впрочім не була на се відповідна пора, провадити дальше переговори в справі Унії. Король виїхав до Швеції по корону, котра йому належалась в спадщині і не вернув до краю перед днем 2. жовтня 1594 р., а великий канцлер і рівночасно коронний гетьман по виїзді короля, зайнятий був загальним ополченєм в цілі відпертя Татар, що йшли до ^{Золочини} Італії в поміч Туркам, а також обороною границь держави. Отже не було з ким вести переговорів.

¹⁾ Antirresis ст. 46. — Відповідь Потія доказує також, що переговори з королем розпочаті 1591 р., були йому до тепер зовсім не знані.

РОЗДІЛ V.

Переговори в роках 1594 і 1595.

Перші подвижники Унії не дали єї упасти, а до того і самі обставини змушували їх повернути до неї при першій нагоді.

В червни 1594 р. мали руські єпископи після рішення з р. 1590, зіхати ся на синод. Тим часом соймова конституція з 1593 р. забороняла всякі численніші зібраня, в часі неприсутности короля, а тим самим і синод. Гнезненський примас, яко заступник короля, перестеріг о тім митрополита, але доперва тоді, коли вже той прибув з кількома іншими єпископами до Берестя. Межи ними були Іпатій Потій і Кирило Терлецький. Інші, що знали про соймову конституцію, не явили ся в Бересті. Дуже численний був зїзд братських депутатий. Однак з огляду на краєвий закон не важив ся митрополит утворити властивого синоду. Перевів тільки суд в справі Гедео́на Балабана, котрий не зважав на рішення минулого синоду і яко непослушного рішенням синоду, викляв его публично з амвона катедральної церкви. Крім того затвердив проекти, які виготовили брацтва про їх відносини до місцевої єпископської власти. Проекти ті мали прийти під рішення найближшого синоду. Рішене виклятя підписав побіч митрополита лише Потій¹⁾.

Терлецький відмовив підпису, бо не хвалив того поведеня митрополита і еще перед закінченем зїзду опустив Берест.

¹⁾ А. Ю. З. Р. том I. ч. 107; А. З. Р. IV. ч. 48 і 49 і Макарія Історія том IX. ст. 546.

Невдоволений опікою, якою митрополит щораз то явніше огортав брацтва¹⁾, котрі вже тоді ^{берестя}коротко виступали проти Унії, удав ся Терлецький до Жидичина. Тут стрів ся з Балабаном і в порозуміню з ним, внїс протест проти виклятя львівського єпископа, як не синодально рішеного²⁾ та порозумів ся що до дальшої діяльности, якої треба було підняти ся в справі єдиненя Церкви східної зі західною. В наслідок того удались до Сокаля (може в липни), де зіхали ся з холмським єпископом Дионізієм Збіруйським і перемиським Михайлом Копистенським і відновили давнійший акт Унії, який списано в Белзі і Бересті 1590 р.³⁾. Терлецькому поручено, щоби став ся о підписи прочих єпископів, а передовсім митрополита.

Заки еще Терлецький зіхав ся з митрополитом, вислав він на руки Замоївського лист, з просьбою о королівське затвердженє засуду на Балабана, який видано в Бересті⁴⁾. Замоївський дізнавши ся від Терлецького про сокальський зїзд, не згодив ся на просьбу митрополита, але поручив Терлецькому, щоби дав йому до зрозуміня, що місто сварити ся з львівським єпископом і ставати в обороні брацтв, нехай радше подумає над тим, що приносить хосен Церкві т. є нехай займе ся Унією.

Терлецький підбадьорений Замоївським почав обїздити єпископів, щоби зискати їх підписи. До митрополита прибув в самім початку місяця грудня. Дня 2. грудня мав уже єго підпис. Дату підпису митрополита має також декларація в Сокалі, котру підписало чотирох єпископів. Митрополит написав також від себе услівя, під якими годить ся на Унію, і зажадав, щоби їх предложили королеви. Між иншими домагав ся, щоб єпископи, по принятю Унії, задержали свої гідности, щоби руське духовенство під зглядом прав і привілеїв було

¹⁾ Поп.: Monumenta Confraternitatis Staupigianae Leopoli, том I. Львів 1895, де є повно на то доказів.

²⁾ Русская Бесѣда 1858 III книга I ст. 37; Кояловичь Литовская Церков. Унія том I. ст. 114.

³⁾ Кояловичь I. с. ст. 115.

⁴⁾ А. З. Р. IV. ч. 51 і Archiv. Watykan. Borghesiana III. 91. ав. Лист Нунция Малясина з 15. жовтня 1594 р. повідомляв, що єпископи приготавляючи Унію, просили канцлера Замоївського о охорону проти кн. Острожського, коли би той проти них виступив.

зрівнане з латинським, щоби король боронив їх перед церковними карами патріарха і не допускав до краю єго післанців, а також, щоби не позволив оголошувати єго розпоряджень¹⁾.

Також від кількох інших єпископів одержав Терлецький окрему інструкцію що до условин, котрі мав в їх імені предложити королеви. Єпископи домагалися деще більше від митрополита, іменно місць в сенаті для себе²⁾.

Аж 2. грудня 1594 р. мав Терлецький всі підписи єпископів з виїмком володимирського, Іпатія Потія. Чому поминув Потія, не знати. О висліді своїх старань зараз повідомив канцлера, а сей при стрічі з королем домагався конечно підпису Потія і повідомив Терлецького, що король бажає особисто бачити ся з Потієм і митрополитом. По тій заяві Замойського удав ся Терлецький еще в грудні до володимирського єпископа. Застав єго в Торчині, в домі єпископа Вернарда Мацейовського³⁾. Тут в присутности господаря дому перший раз довідав ся Потій про тайні переговори, почавши від 1590 р. і не тяжко догадати ся, що підписав ся з найбільшою охотою побіч підписів прочих єпископів так під деклярацією за Унією, як і під услів'ями, на котрих після бажання єго товаришів она мала опирати ся.

Терлецький показав Потієви також лист Замойського, в котрім містило ся бажанє короля побачити ся з ним і митрополитом. Тому Мацейовський радив, щоб оба єпископи, Потій і Терлецький поїхали разом до митрополита, та наклонили єго поїхати до Кракова до короля. Потій обіцяв передше повідомити митрополита про їх намір і запитати ся, в якій для него найдогіднійшій порі могли би єго відвідати. З тою постановою розїхали ся оба єпископи.

Тепер Потій сильно переконаний, що справа Унії стоїть на добрій дорозі і що має забезпечену опіку і прихильність ряду, віддавав ся єї з цілим питомим єму запалом.

Під датою д. 16. січня 1595 р. пише до митрополита довгий і сердечний лист, в котрім повідомляє єго, що завдяки Терлецькому довідав ся про стан переговорів про Унію,

¹⁾ А. З. Р. IV, ч. 53 і 54.

²⁾ L. c., ч. 55.

³⁾ Antirresis ст. 46—48.

вчисляє єму всі користи, які она дасть Церкві, її єрархії і духовенству; благає єго, щоби він, як найвисший заступник Церкви, став провідником справи, та покинув свою бездільність. Вкінці повідомляє єго, що король бажає побачитись з ними обома в присутности коронного канцлера. Однак хотів би наперед разом з Терлецьким єго відвідати і порозуміти ся в деяких важних точках, котрі відносять ся до тої справи; тому просить його, щоби доніс єму чим-скорше, де і коли могли би з ним стрінутися, бо справа не терпить проволоки. При тім еще раз усильно благає єго, щоби не легковажив собі тої так важної справи, бо хоч би їх двох відлучило ся від прочих єпископів, то се буде без хісна — они лишать ся самі, а всі підуть за другими єпископами. Від патріархів нехай не сподіє ся нічого; від них походить тільки заколот і роздор в Церкві. Вкінці просить, щоби єго лист заховав ся в тайні і нікому єго не показував¹⁾.

Терлецький мав по торчинській умові чекати на відповідь митрополита, однак з незвісних нам ближе причин не додержав слова і може еще, заки Потій вислав лист до митрополита, або в ту саму пору поїхав з підписами єпископів до Замойського і виєднав собі у него дозвіл представити ся королеви в Кракові, без митрополита, з документами, які мав в руках²⁾. Діяло ся се в тайні так, як взагалі все, що до тепер в тій справі роблено. Бояли ся іменно, щоби наслідком передчасного виявлення переговорів перед ширшою публікою, не вмішали ся в них не покликані одиниці і щоби через то не пішло все марно.

Вправді Потій, від початку єпископського урядованя в володимирській дієцезії, працював без упину в дусі католицьким і готовив терен під Унію серед духовенства і народа, але так обережно, що мало хто догадував ся до чого він стремить³⁾.

Одинокий Балабан, доведений до крайности в борбі з могучим ставропигійським брацтвом, відкрив в децім тайну, хочия нехтаємниченим годі було з того догадати ся всего, що діяло ся за кулісами.

¹⁾ А. З. Р., IV, ч. 56 і Antirresis ст. 46 і 47.

²⁾ А. З. Р. IV. ч. 59.

³⁾ Antirresis ст. 47.

Дня 28. січня 1595 р. скликав він диєцезальний синод до Львова і оточений сорок архимандритами, ігуменами і світськими пресвитерами, розводив ся широко над лихом роздвоєння Церкви, а опісля зобов'язав ся разом з присутніми зрівнати з патріархом, а признати папу своїм духовним зверхником. Митрополита і прочих єпископів завізвав, щоб ішли за єго приміром¹⁾.

На щастє се не звернуло на себе великої уваги не лише тому, що для нікого не було тайною, з яких понук виринуло се діло Гedeона Балабана і єго товаришів, але і з причини не найліпшої слави, якої зажив ^{аб} в руській суспільности Балабан зі своїми учасниками синода. Тому заява львівського синода, остала без впливу на дальший спокійний хід переговорів.

О много важнійшим було в сю хвилю захованє митрополита Михайла Рогози супроти наново навязаних переговорів руського єпископату з правительством. Михайло Рогоза, чоловік хиткий і слабої вдачі, що оглядав ся на руських вельмож, коли одержав лист Потія, найшов ся в великім клопоті, бо не знав, що має відповісти. Межи руськими вельможами побіч князя Острожського, мав в тім часі найбільшу повагу в народі і в Церкві новгородський воєвода, Теодор Скумин Тишкевич. І місто відписати володимирському єпископови, боязливий митрополит відносить ся до прихильного собі воєводи. Вже 20. січня посилає до него нарочного післанця з листом, щоби наспів до него, єще перед відїздом на сойм, що мав зібрати ся в лютім. В тім листі виключаючи себе облудно, доносить єму про рішенє єпископів піддати ся папі і називає се нечуваним в подїях Церкви. Пише, що боїть ся сеї роботи єпископів, як диявольського підступу, а воєводу просить о раду, що має зділати, бо не хотів би забирати ся до діла проти єго волі. А для ліпшої інформації залучає в відписі лист Потія до себе, а в кінци благає воєводу, щоби боронив на соймі Церков і єї права²⁾.

З цілого листа виходить, що він бажав би завернути з дороги, на яку вступив не так з доброї волі і переконання, як радше силою втягнений, коби лише хтось зі знатнійших осіб прийшов єму з помічю.

¹⁾ А. З. Р. IV, ч. 58.

²⁾ А. З. Р., IV. ч. 57.

Але на разі митрополит завів ся на новгородським воєводі. Передовсім воєвода не відповів йому сейчас, як сего бажав митрополит; колиж по чотирох майже місяцях, се є 10. мая наспіла відповідь воєводи, то не випала она зовсім після надії Рогози. Воєвода заявляє, що не може йому служити ніякою радою; про се, що знає, боїть ся писати; здалоб ся о тім устно поговорити, але ізза слабого здоровля не може їхати до него, хиба що митрополит сам его відвідає. На его думку головна причина сего нового заворушення Церкви лежить в непорозуміню Балабана з львівським брацтвом. До сего непорозуміння належить віднести перші кроки Балабана в справі Унії. А другою причиною є царгородський патріярх, котрий своїми посланнями і привілеями викликав заколот і спори в Церкві. Кінчить лист увагою: »Наколи Унія є з волі Божої, нічого не вдіємо, даремні наші старання«¹⁾.

З сего листа міг митрополит легко зрозуміти, що новгородський воєвода в сути річи не дуже противить ся Унії, але подібно як він, боязливий, нерішений тай числить ся з королівським двором і его настроєм. А який був настрій на королівським дворі, міг воєвода легко відгадати з листів митрополита, писаних до него в справі Унії, а також з сего, що чув в часі сойму в Кракові, де Терлецький вів тайні наради з королем, з Замойським та з духовними і світськими сенаторами. Хотяй предмет сих нарад мав лишити ся в тайні, все таки виявила ся та і инша вістка, яку міг собі доповнити Тишкевич, втаємничений митрополитом і Потїєм в сокальське рішення єпископів.

В переговорах Терлецького з королем і Замойським в часі сойму, в лютім (1595 р.) стануло на тім, що король згодив ся на всі услівя і жаданя єпископів, лиш рішення що до місць в сенаті відложив на пізнійше і зобовязав ся предложити его соймови. Також зажадав, щоби митрополит і володимирський єпископ взяли живійшу участь в справі Унії. Впрочім се бажанє заявив король одному і другому в листах, які передав до них через Терлецького.

Тимчасом Потїй з нетерпеливостію очікував на відповідь митрополита на свій лист з дня 16. січня. Звертає ся тому

¹⁾ А. З. Р., IV. ч. 65.

до него в друге дня 11. лютого. В сїм новім листї докоряє ему, що не відписав на єго перший лист, ані не дав нагоди бачити ся з ним. Доси чекав на відповідь в Берестї, тепер мусить вертати до Володимира, а по причинї лихих доріг нема надії скоро з ним побачити ся. А прецінь в справах великої ваги мусять конче взаїмно лично порозуміти ся і то в найкоротшій часї, бо саме під сю хвилю Терлецький веде з королем переговори в Кракові. Єще більше болить Потїя се, що мабуть на королївськїм дворі чують до него уразу, що він є байдужним зглядом дїла Терлецького; а в дійсности лишень тому держав ся з далека, бо не хотїв нічого зачинати без митрополита. Просить длятого єще раз митрополита, щоби не легковажив собі справи і не числив на Схід, бо нема на що числити, щоби забрав ся до розпочатого дїла і поїхав до короля, а по дорожї вступив до него. Вкінци подає раду скликати єще раз синод в червни, тай дає запоруку, що все задержить в тайні, що лише митрополит ему повірить.

Мабуть на сей лист надійшла вкінци відповідь, в котрій митрополит назначив Потїєви і Терлецькому зїзд з ним в Кобрини на день 17. мая¹⁾. Побоюване Потїя, неначе би король завів ся на нїм і чув до него жаль, показало ся вкоротцї безпідставним. Король добре вивідав ся, як не від Терлецького, то від Вернарда Мацейовського і Замойського про єго успособленє тай про се, що він зділав дотепер в своїй дієцезії для підготовлення вірних до Унії. Тому, коли Терлецький по вступних переговорах опускав Краків, дав єму король лист до Потїя під датою 18. лютого. В листї заявляє єму свою прихильність, похваляє єго ревність для Унії і старання, які вже поробив в сїм напрямі, та заохочує єго, щоби дальше працював в тїм дусі і поміг зачате дїло довести до щасливого кінця. Сего вимагає — пише король — добро Церкви, не згадуючи вже о тїм, що прадїди єго народа віками визнавали Унію, тай по нинїшний день єще промовляють за нею літургічні книги Церкви. Проче скаже єму Терлецький устно і радить у всїм єму довіряти²⁾.

¹⁾ А. З. Р., IV. ч. 59, II. 66.

²⁾ Тамже ч. 60.

Наслідком королівського листу Потій від тепер іде рука в руку з Терлецьким у всіх стараннях, заходах і переговорах в справі Унії: побоюване о щасливий вислід справи щезло, а бере ся до діла з довірем і відвагою.

А що митрополит заповів свій приїзд до Кобриня на день 17. мая, отже Терлецький і Потій удають ся там на означений день. Але завели ся в друге. Митрополит занепокоєний неохотним успособленем для Унії кількох руських вельмож, не приїхав до Кобриня, ані не оправдав ся. До того причинило ся також заворушене серед міщанства, викликане виленськими і львівськими брацтвами проти єрархів своєї Церкви, на яких кинено підозріне, що хочуть запродади латинникам Церков і віддати єї в неволю Риму.

Оба єпископи, володимирський і луцький, надармо ждали три дни в Кобрині. Вкінці вислали спільно докоряючий лист до Рогози, в котрім закидали єму, що закип собі не лише з них, але також з когось висше поставленого, за котрого відомостию мав відбути ся кобринський зїзд. Додають, що мали єму віддати важні і для него самого корисні справи, і закликають єго, щоби як найскорше зїхав ся з ними, найліпше в Бересті і то у спільнім інтересі цілої Церкви. Наколи сего не зробить, то погубить їх, а себе певно не охоронить, бо нехай знає, з ким має до діла, і що король єму не рівня¹⁾.

В кінці погрози віднесли успіх. Митрополит сейчас скликав єпископів до Берестя на день 12. червня. Ізза короткого часу годі було всім єпископам явити ся на заповідженім синоді. Крім митрополита явили ся лише єпископи: володимирський, луцький і пинський (Леонтий Пелчинський), і кобринський архимандрит, Йона Гоголь²⁾. Зібрані єпископи уложили дві адреси, одну до папи Климента VIII., другу до короля Жигмонта III. В першій заявляють: тому, що царгородські патріярхи не старають ся привернути церковної єдності, о яку всі давно в літургічних молитвах Бога благають і якої вимагає добро Церкви, приступають самі за згодою свого монарха,

¹⁾ А. З. Р., IV. ч. 66.

²⁾ Макарія, Истор. Р. Ц. IX. ст. 571, Голубьева, Петро Могила, том I. Кієвъ 1883, Приложенія, ст. 41, де є красний лист полоцького архієпископа Грегора до князя Радивила Сирітки з дня. 20. цвѣтня 1545, що доказує єго прихильність зглядом Унії.

Жигмонта III. до Унії заключеної в Фльорентії, в котрій вже колись їх предки жили, коби тільки папа дав їм запоруку, що не змінить східної літургії і ніяких церковних обрядів. В імени духовенства і стада Богом в їх опіку відданого, висилають від себе до сьв. Отця, Іпатія Потія і Кирила Терлецького в ціли заключеня Унії¹⁾. В адресі до короля просять майже о те саме, о що просили єго на сокальськім зїзді і годять ся на заведене Григоріянського календаря, від чого пізнійше відступили по причині великого ~~спору~~ ^{суперечки} народу.

На адресах підписали ся всі руські єпископи без виїмку, бо Потій і Терлецький їздили до неприсутних і дістали їх підписи.

Скоро всі єпископи підписали ся, поїхав Потій з Терлецьким в липни з адресами до короля до Кракова, щоби покінчити переговори, які розпочав Терлецький. Особистої участі митрополита вже тепер король не жадав. Переговори вели дальше в Кракові з відпоручниками руського єпископату Лев Сапіга, литовський канцлер, Ян Замойський і Вернард Мацейовський зі сторони короля, а папський нунций на польськім дворі зі сторони Апостольської Столиці.

Всі услівя, які поставили єпископи, прийняли відпоручники короля, а король потвердив: »Руське духовенство зрівнане під зглядом прав і привілеїв Володислава Варненьчука з 1443 р.; єпископат вільний від клятви і інших церковних цензур патріярха; єпископами стають на будуче тільки родовиті Русини, король вибирає єпископом одного з чотирох поставлених кандидатів. Король годить ся дати єпископам місце в сенаті, але мусить ту справу предложити насамперед соймови. Маєтки записані Церкві королівськими предками вернуть до Церкви, як би під ту пору находили ся в неправних руках. Церков і монастирів руських не можна перемінати на костели і монастирі латинські. Брацтва вертають під судовласть єпископів. Всі церкви в королівських містах і оселях будуть зависимі виключно від єпископів, а богослуженє в них буде відправляти ся після вподоби духовної власти. В границі держави не вільно буде нікому з Греції приїздити в ціли вико-

¹⁾ А. З. Р. IV. ч. 68; Theiner: Vetera monum. Pol. III. ч. 185. Annales Ecclesiae Ruthenae, ст. 193.

нування юрисдикції над Церквою¹⁾. Той привілей видано 2. серпня.

З апостольським нунциєм порозуміли ся руські відпоручники рівнож без труда вже 1. серпня, на підставі домагань руського єпископату.

Коли переговори кінчили ся, вислав еще король 28. липня до митрополита лист з подякою, що признав потребу відлучитись від Царгороду, де саме аж чотирох приписує собі право до патріяршого достоїнства, і що рішив підчинитись під зверхність Апостольської Столиці. Загріває его, щоб витревав в добрій постанові, нічого не бояв ся, бо в нїм мати ме покровителя, а Церков дістане привілеї, яких жадав²⁾.

По укінчених переговорах хотїв король, щоби єпископи, видєлеговані на послїднім берестейськїм зїзді до Апостольської Столиці (12. червня), не отягали ся з подорожею до Риму і сейчас по полагоджєню домашних справ вибирали ся в дорогу. Від того часу не було жадної оправданої причини, щоби дальше заховувати в тайні рішення ухвалені в справі Унії. Тому деякі єпископи, як: луцький, холмський, перемиський і львівський повідомили в пастирських листах з 27. серпня вірних своїх єпархій, що цілий єпископат разом з митрополитом рішив в ціли уратованя душ собі повірених, піддати ся під зверхність римського папи і візвали їх, щоби то рішенє своїх пастирів прийняли покїрно і з вдячностю та в нїчїм єму не противили ся³⁾.

¹⁾ А. З. Р., IV. ч. 78 і 79 і Макарія Истор. Р. Ц. томъ IX. ст. 571—580.

²⁾ А. З. Р., IV. ч. 77.

³⁾ Тамже, ч. 83.

РОЗДІЛ VI.

Дволичність митрополита Михайла Рогози у веденні нарад.

Єще до недавнього часу приписувано доволі загально ініціативу Берестейської Унії митрополитови Михайлови Рогозі. Після тої гадки мав він бути учеником і орудієм виленських Єзуїтів, і що він в тій справі діяв після тайної єзуїтської інструкції. Таку інструкцію винайшов Лукашевич мабуть в архіві виленсько-єзуїтської коллегії і оповістив в своїх: »Dzieje wuznania helweckiego na Litwie«¹⁾. А вжеж лиш трохи треба було довіря і спокійної розваги, щоби переконати его, що такої неморальної інструкції не міг написати ніоден чернечий збір тай що се, що Лукашевич мав в руках, могло бути хіба фальсифікатом уложеним ворогом Єзуїтів і їм приписаним. Тому злишнім булоби над ним довше задержувати ся.

Рівнож не міг бути Рогоза учеником і питомцем єзуїтських шкіл. Нема на то найменшого доказу, щоби він у них виховував ся, а поодинокі дати з его життя свідчать якраз противно. Єзуїтська школа в Вильні, найдавніша зі всіх литовських шкіл, повстала 1570 р., а вже 1576 р. бачимо Рогозу на становиску надвального писаря виленського воєводи, князя Богуша Корецького, а три роки пізнійше стає він архимандритом в Минську²⁾. Мусів отже в 1579 р. мати бодай 30 літ, бо годі зрозуміти, щоби его в молодшім віці покликали на гідність архимандрита. Тож під сю пору, як Єзуїти основували школи, Рогоза кінчив свої шкільні студії³⁾.

¹⁾ Ст. 70. в замітці.

²⁾ Архивъ юго-запад. Россіи, том I, ч. 17 і А. З. Р. том III, ч. 110.

³⁾ Кояловичъ: Литовская Церковная Унія, т. I, ст. 63 і 264. і Макарій: Історія Р. Ц. IX. ст. 484.

А як мало займав ся від 1590 р. питанєм Унії, мали ми нагоду переконати ся з дотеперішного оповіданя. Але і в дальших розділах не побачимо в житю Рогози ні одної хвилі, в якій би він розвинув якунебудь діяльність біля Унії. Противно, ціле його поступованє — особливо чим ближшою була хвиля довершеня Унії — зраджує до неї неохоту, дволичність, ба навіть лицемірство. Не хоче зразити собі короля, як також зривати з руськими вельможами, противниками Унії. Тому то роля его є дволична, яка не лицює, не то єпископови і найвисшому зверхникови Церкви, але навіть звичайному чесному чоловікови. Що одною рукою під напором окруженя і єпископів підписує, що другою счеркує. Противило би ся дійсному станови річи, колиб ми уважали его чоловіком слабим і хитким, хоч в сути річи не злим, який в душі так само бажав Унії, як Потій і Терлецький, тільки що не мав відваги бажати єї отверто і понести для неї яку небудь жертву.

Вже згаданий висше его лист до воєводи Скумина Тишкевича (з дня 20. січня 1595 р.) свідчить про велику его нещирість, тому що дійсно 2. грудня 1594 р. згодив ся підчинити Церков під зверхність папи, а перед воєводою удає, начеб не знав, що єму робити: чи згодити ся на сокальську ухвалу єпископів, чи ні; але єще в далеко гіршім світлі являє ся его особа в слідуючих місяцях.

Дня 12. червня (1595 р.) підписав він в Бересті спільно з другими єпископами адресу до папи і до короля, в якій радо заявив, що приступить до єдности з Римом, а два дні пізнійше пише до новгородського воєводи і випирає ся свого підпису та заявляє, що застерігає собі шість тижнів до наміслу. Тому користаючи з того часу, засягає ради у воєводи, »бож нічо не хотів би робити без его волі і згоди своїх братів«. Долучує відпис письма до Папи, з пропущенєм свого підпису, та відпис привілеїв запевнених Церкві на случай Унії. Натякає, що волівби зречи ся митрополичого престола, але боїть ся, щоби не заняв его зарозумілий Терлецький¹⁾. Відповідь Тишкевича з Олики з дня 29. червня була дійсно для митрополита ганьблячою. Бо воєводу вже поінформували о тім, що зайшло на посліднім берестейським синоді, як також і о

¹⁾ А. З. Р. IV, ч. 69.

живих переговорах між правительством а руським єпископством за посередництвом Терлецького і Потія. Тому не мало дивує ся, як митрополит може писати о тім, що владики без єго волі схочуть запровадити так важну зміну в Церкві; бож він має цілком відмінні відомости з королівського двора, впрочім рада єго булаби тепер сьмішною і марною, скоро листи митрополита і владиків за Унією були вже відійшли до короля. Повинен був перед тим порозуміти ся зі шляхтою і народом, заки рішив ся на такий крок. Тепер вже за пізно. Думає, що тепер митрополит буде мусів йти за своїми єпископами туди, куди они єго поведуть, але відвічальність спаде на них¹⁾.

Мимо того і дальше остає Рогоза на своїм дволичнім становиску і в третє пише (дня 19. серпня) до Тишкевича в тім самім дусі, що й передше. Запевнює воєводу, що не думає піддати ся під зверхність римського папи, що між єпископами була тільки мова о прийнятю григориянського календаря і то зі згляду на руських міщан, замешкалих між латинниками і що в тій справі мав ще відбути ся синод. Колиж довідав ся, що Потій і Терлецький вибирають ся до Риму, здержує їх від сего. Однак сумніває ся о тім, чи єму се удасть ся. Вкінци додає, що не думає пожертвувати східного обряду, бо не уміє латинської мови і не буде єї на старість вчити ся, колиби Унія вимагала зміни обряду²⁾.

Дещо осторожнійше висказує свої гадки не довго по тім (1. вересня) в пастирськім посланію до своїх вірних, щоби усунути їх занепокоєнє. Запевнює, що ніколи не відступить від східної віри і обряду і не впровадить до Церкви нових звичаїв, радше заохочує їх, щоби самі кріпко держали ся при своїй східній Церкві. Про Унію і єї велике значінє не згадує ані словечком³⁾, хоч повинен був так зробити за приміром єпископів: холмського, луцького, перемиського і львівського⁴⁾. Що більше, єще того самого місяця (28. вересня) пише до князя Острожського з повною сьміливістю. Вправді дякує

¹⁾ А. З. Р. IV. ст. 96 і 97.

²⁾ А. З. Р. IV. ч. 80 і Голубєвѣ, СС. ст. 44., де знов в листі до князя Радивиля Сирітки з дня 20. серпня 1595 р. говорить: »о своїй склонности до єдности з сѣв. католицькою Церквою«.

³⁾ А. З. Р. IV. ч. 83.

⁴⁾ А. З. Р. IV. ч. 82.

князеви за его ради і вказівки, але вельми сумує і боліє над тим, що князь повірив поголоскам, немов би він належав до тих, які запроднують Церков в римське ярмо, а то тим більше, що якраз під іменем князя кружать по Литві листи, що він є Юдою і зрадником своєї віри. Пригадує князеви, що не лише завчасу повідомляв его о починах Унії, але і о тім, хто її приготавляв. Він вже з самого початку радив ся его, що має робити і що тепер готов стояти по стороні православної Церкви, хотяйби прийшло ся і смерть потерпіти. Збиває закид князя, немовби він післав свого слугу Григорія з Терлецьким і Потієм до Кракова і Риму. Протівно говорить, післав я его до владик, щоби они не їхали до Риму перед зібранєм синоду. На синоді моглиб обговорити сю справу не лиш духовенство, але й сьвітські горожани, без котрих не годить ся братись до діла. На пропозицію князя, щоби скликав синод, відповідає, що не знає, як до сего взяти ся, тим більше, що єпископи его не слухають. Тому радить, щоби князь від себе візвав єпископів на синод до Новгородка, та щоби они привезли там з собою протести проти єдности, зі що найменше 200 підписами руської шляхти¹⁾.

Князь сеї ради не послухав, мабуть бояв ся короля і канцлера Замойського; але митрополит улягає вкінці его намовам і дня 28. жовтня взиває духовенство на синод до Новгородка на день 25. січня 1596 р. з причини відїзду Потія і Терлецького до Риму без попередного порозуміння з тими, котрі також повинні були висловити свою згоду на Унію. За-разом доносить духовенству, що повідомив о тім короля і просив его о позволенє на скликанє синоду²⁾.

Вкінці, єще одна черта дволичности митрополита. В році 1594. викляв він прилюдно а берестейській катедрі єпископа Гедєона Балабана за переступленє синодальних ухвал. На домаганє Замойського зняв з него клятву в Слуцьку, де приватно зїхав ся з Балабаном (1595 р.) Замойський, здає ся, натякнув єму, що король виклятя Балабана не потвердить і що митрополит більше прислужить ся добрій справі, коли місто спорити поєднає ся з львівським єпископом і перетягне его на сторону Унії.

¹⁾ А. З. Р. IV. ч. 87.

²⁾ А. З. Р. IV. ч. 89.

Колиж се несподіване звільнене Балабана з клятви, головно в таборі противників Унії, викликало велике вражінє, оправдує ся митрополит в листі до князя Острожського, що тому так поступив, щоби в особі Балабана мати союзника в борбі проти Унії, тим більше, що Балабан не належить до єпископів, які Церков запроднують¹⁾).

Тож нема чого дивувати ся, що Унія не удасть ся так, як могла і повинна була удати ся, скоро найвисший зверхник Церкви в той спосіб єї підкопує, проти неї тайком підбурює, навіть ворохобню організує, мимо того, що двократно прилюдно єї підписав. Побіч князя Острожського поносить він значну часть вини пізнійшого роздору руської Церкви.

¹⁾ Макарія, Истор. Р. Ц. том IX ст. 563—570, де находят ся лиш митрополит *а*

РОЗДІЛ VII.

Відносини князя Константина Острожського до переговорів.

Князь Константин Острожський був далеким від переговорів в справі Унії, які вели ся між руськими єпископами, а королем і єго канцлером, Яном Замойським. Не втаємничили єго в них з боязни перед шкідливим єго впливом на переговори.

Перші глухі вісти про переговори дійшли до князя на початку 1595 року по зїзді єпископів в Сокали і по подорожи Терлецького з сокальською ухвалою до короля до Кракова. По відмові володимирського єпископа в справі Унії перед двома лїтами, чув князь до него відразу і від тоді через довгий час не відзивав ся до Потїя.

Занепокоєний і обурений послідними вістками, що єпископи посьміли підприняти без него щонебудь в справі Унії, перервав мовчанку і запитав (9. марта 1595) Потїя, де перебуває луцький владика, бо довідав ся, що він виїхав кудись в посольстві від кількох осіб і що він там робить¹⁾.

Потїй відповів, що не знає, чи Терлецький їздив від кого в посольстві до короля, що від него немав ніякого поручення²⁾, а о єго подорожи довідав ся сам доперва пізнійше. Вже висше згадалисьмо, що Терлецький сам без Потїя, не зважаючи і не чекаючи на него, удав ся з декларацією єпископів і з їх услівами до короля.

Однак щоби князь не думав, що він не годить ся на заходи своїх товаришів зєдинити обі Церкви, старає ся пере-

¹⁾ Antirresis, ст. 48.

²⁾ Макарій і Кояловичь закидають несправедливо Потїєви, що був нещирим для князя. З повисшого знаємо, що Терлецький лише за порозумінєм з Замойським їздив до короля.

конати єго про потребу сего зєдиненя і вчисляє користи, які би з того мали оба народи, польський і руський, а яко відповідне средство до осягнення тої ціли поручає скликати синод¹⁾.

Князеви лучила ся нагода доказати, що щиро думав про Унїю, коли кільканайцять лїт тому порозумївав ся про неї з Єзуїтом Поссевіном і нунциєм папським Больонетто (1583) і коли єще перед двома лїтами взивав Потїя, щоби порозумїв ся з другими єпископами о способі зближеня Церкви східної до західної. Але мабуть ображена гордість, що єпископи не питаючи ся о єго раду, на власну руку тою справою заняли ся,²⁾ або переважаючи тоді на єго дворі протестанські впливи спричинили се, що про предложєня Потїя вже і чути не хотїв, і відписав єму (дня 21. марта) з докорами і легковаженєм руських єпископів і синодів, які они відбували, протиставлячи їх синодам новохрещєнцїв³⁾.

Потїй чув ся тим листом дуже ображеним і не міг єго збути мовчанкою. Відзиває ся отже до князя вже 25. марта і ударяючи на похвали, які князь давав новохрещєнцям, не таїть своєї боязни о єго душу з причини щораз тїснїйшої єго злуки з іновірцями; опісля розбирає закиди, які они робили єму і єпископам і опрокидує насамперед закид, будьтоби він в Унїї шукав своєї користи і свого вивисшеня. »Иншої користи, каже, не знаю над користь і добро Церкви, а найменше думаю о кардинальстві або митрополїї, бо вже доволї тяжить на менї гідність, котру посїдаю і нераз я жалував, що єї підняв ся на просьби В. Князївської Високости«.

На закид будьтоби давав комусь (Терлецькому) блянкети, відповідає: »про нїякі блянкети не знаю; однак, хоч не давав я понуки до нїякої річи, не хотївбим позїстати поза другими, коли они роблять щось доброго. Мавбим впрочім, додає, сказати князеви в тїй справі багато важних і пильних річий, про які згадувати в листї не маю відваги, а не знаю коли менї удасть ся побачити князя³⁾. Хотяй Потїй не одержав

¹⁾ Antirresis, ст. 48 і 49 і Apokrisis, в Памятникахъ полев. Литер. часть II. ст. 1063.

²⁾ Antirresis, I. c

³⁾ Лист той під датою 25. марта 1595 р. находить ся в Antirresis ст. 50—53.

на сей лист ніякої відповіді, то не тратив надії, що князь стямить ся в своїм гніві на єпископів і післав єму дня 16. червня услівя Унії, які поставив єпископат, так королеви як і папі і долучив до них лист, де благає князя, щоби не вірив клеветам, будьтоби єпископи запродували Церков латинникам і хотіли свій рідимий обряд заступити римським. Долучені услівя переконають єго, що єпископи жадають тепер більше, як він жадав єще 1593 року. Бо з виїмком календаря, котрий прецінь не є правдою віри, має Церков заховати все що мала, а за то зискає багато інших прав. Від царгородської Церкви не мож нічого сподівати ся, навіть спасенної науки; там знищила все довголітна поганська неволя. Єсли про стан річи не повідомляв князя так довго, то тільки тому, що передше не було нічого певного. Колиж вкінці всі єпископи порозуміли ся з митрополитом, спішить донести єму о тім і просить єго, як могучого і побожного пана о поміч і оборону. Бажав би також лично бачити ся з князем і то перед своєю подорожю до Кракова, куди завіззав єго король і додає, що по дорозі єступить до Люблина¹⁾.

На той лист прийшла відповідь (24. червня), але дуже прикра; не називає вже князь Потія своїм пастирем і рішучо протестує проти проєктованої Унії²⁾, а для надання більшої ваги своєму протестови, видає рівночасно відозву до духовенства, шляхти і народу, в якій перестерігає їх перед зрадниками-єпископами. З кількох уступів тої відозви можемо пізнати, як великою ненавистю палав вже тоді князь Острожський до єпископів і до Унії:

»Наші ложні пастирі, пише він, митрополити і єпископи, засліплені славою сьвіта і самолюбством, стали вовками, відступили від одної правдивої і сьвятої нашої східної віри і наших зверхних пастирів, східних патріархів, а перейшли до західних. До часу лише ховають ся в овечу шкіру і не виявляють правдивих своїх замірів; але вже порозуміли ся з собою, як Юда з Жидами, щоби продати Христа, щоби виставити на поталу всіх правовірних християн... Тому, що більша часть православних горожан наших сторін уважає мене

¹⁾ Antirresis, ст. 57—61.

²⁾ А. З. Р. ч. 70 Antirresis, ст. 61.

своїм провідником, хоч я уважаю себе тільки рівним братом всіх; з боязни, щоби я не відповідав перед Богом і вами, скоро дійшли до мене певні відомости про явних відступників і зрадників Христової Церкви, заявляю вам всім разом і кожному з осібна, що я спільно з вами буду завзято опирати ся тим ворогам нашого спасеня, щобиśmy не впали в їх підступні сіти... Щож може бути більше безстидним і безправним, як коли шість чи сім переворотних людей порозуміє ся з собою, щоби опустити наших патріархів, і хоче нас всіх, як би німих за собою потягнути? Що нам з таких пастирів?«¹⁾

Се було вже явним виповідженем війни єпископам! Однак Потій не зражує ся тим і не устає в змаганнях, щоби упокоїти гнів князя на себе і єпископів і настроїти єго прихильнійше до справи, котра недавно єще, як здавало ся, єму самому дуже лежала на серці.

Щасливий случай хотів, що володимирський єпископ їдучи до Кракова, задержав ся в Люблини і застав там князя. За посередництвом підліського воєводи, князя Заславського, вдало ся єму зблизитись до него. Там оповів єму цілий перебіг переговорів з найбільшою отвертостію, почавши від першої хвилі порозуміння чотирох єпископів: луцького, львівського, пінського і хомського в Белзі р. 1590. Не затаїв також того, що понуку до переговорів дав не хто инший, а таки сам львівський Владика Балабан. Предложив єму всі дотичні листи і переговори єпископів з їх підписами і печатками, щоби не мав найменшого сумніву так про те, що єпископи від короля і папи жадали, як також де кінчили ся границі їх уступок.

До тих інформацій додав: »єслиби князеви не подобало ся то, що єпископи зробили доси, нехай знищить і спалить їх переговори і поставлені услівя і нехай повяже і поставить нові після своєї найлучшої гадки, а всі єпископи підуть за ним«. Потім упав єму до ніг і просив зі слезами в очах, щоби не противив ся сьвятому ділу, але радше попер їх своєю могутчою опікою, і як колись давав перший понуку до Унії, так тепер нехай поможе довести зачатє діло до щасливого кінця.

¹⁾ А. З. Р., IV. ст. 71, і Костомаровъ, I. с. III. ст. 227.

Здавало ся, що Потія слова поділяли на князя; бо сей при кінці розмови заявив єму, щоби лише виеднав у короля синод, а він буде на тім синоді старати ся, щоби єдність довершила ся на славу Божу і користь Церкви¹⁾.

Був то лише обман! Князь, як сей час довідаємо ся, вже тоді носив ся з іншими плянами! Тимчасом Потій поспішив до Кракова, повний надії і довіря до обітниці князя, котрого доси не переставав поважати, як також не легковажив єго впливу на руський нарід. Коли станув перед королем, ужив цілої своєї краснорічivosti, щоби вимусити на нїм жаданий князем синод, котрий впрочім в давнійших своїх листах сам уважав конечним до успішного переведеня Унії.

Король був противний з початку синодови, маючи вже в руках писемну заяву за Унією цілого єпископату, бо бояв ся, щоби синод не спричинив нового роздвоєня і заколоту в руській Церкві. Позволив однак на него під напором Потія, який представив безосновність єго боязни. Ті побоювання не були безпідставними, бо вже в часі побуту Потія і Терлецького в Кракові доходили з краю до відома королівського вісти, що Острожський і єго сторонники не думають про Унію, а бажають синоду, щоби лише єї перешкодити²⁾.

Щоби однак переконати ся о дальших замірах князя, вислав король до него дня 28. липня двох сенаторів: кн. Януша Заславського і Якова Претвича і повідомив єго, що всі руські єпископи згодились на Унію з католицькою Церквою. Робить се тому, бо знає, що сам князь бажав давнійше Унії і о неї старав ся і має надію, що та вістка єго утішить і він попре змаганя єпископів.

При тім згадує, що єпископи бажають синоду єще перед відїздом Потія і Терлецького до Риму. Він сам не бачить потреби синоду, бо там де многі радять, трудно о згоду, однакож бажав би, щоби князь висказав свою гадку єго послам, які мають до сего потрібні інструкції³⁾.

Рівночасно казав король виготовити запрошеня на синод, але їх не розсилати, аж надійде успокоююча відповідь від

¹⁾ Antirresis, ст. 61 і 62.

²⁾ Antirresis, ст. 62.

³⁾ А. З. Р., IV. ч. 76.

князя Острожського. Потїєви і Терлецькому поручив вернути домів і приготувляти ся до подорожи до Риму. На скликане синоду мали чекати найдалше чотири тижні. Коли в протягу того часу не одержать візваня, мали прибути до Кракова а звідси прямо вибрати ся в дорогу до Риму, щоби зложити заяву послуху Апостольській Столици. Рівнож і Потїй від себе вислав два листи до князя воєводи в справі синоду і Унії. Перший лист вислав, коли виїзджав з Кракова до Володимира (дня 5. серпня) а другий, коли минав чотиротижневий реченець побуту в Володимирі а не було ніякої вістки про скликане синоду (дня 23. серпня) В листах просив князя, щоби домагав ся скликаня синоду, бо без попередного синоду і згоди на нїм духовенства і горожан на Унію, а особливо князя воєводи, не хотїв би їхати до Риму і заключати Унії. Князь не відповів Потїєви на ніодин з єго листів. Бажав вправді скликати синод, але тільки в тій ціли, щоби Унію ^{зробити неможливим} уневажнити¹⁾.

Відповідно до свого заміру, відвів князь Балабана від солідарности з митрополитом і прочими єпископами, єще перед прибутєм королївських сенаторів. Предчував він, що доки по своїй стороні не буде мав котрогось з єпископів, не зможе на якийсь час забурити Церкви ані не уратує на довго схизми. А вибрав собі на першім місци власне Балабана, бо пізнав єго моральну вартість і знав, що ні один крім него не зрадить скорше своїх товаришів і не зірве з ними солідарности. І не завела єго надїя. Балабан пішов навіть дальше, як князь бажав, бо дня 1. липня випер ся в володимирськїм городі всякого удїлу в переговорах в справі Унії і заложив протест проти всему, що єпископи зробили досї в сїй справі, а Терлецькому закинув, що надужив довіря своїх товаришів, бо на одержаних від них блянкетах, місто скарг на утиск Церкви, умістив згоду на Унію. Сам князь не вірив певно тій декларації Балабана, але она була єму на руку²⁾.

¹⁾ Antirresis, ст. 62, 63 і 69 і Apokrisis, в »Памятникахъ полем. Литер.« часть II. ст. 1066—1067.

²⁾ Архивъ Ю. З. Р. том I. часть I. ч. 109. Протестови Балабана не вірять навіть самі російські писателї. Макарій, том IX. ст. 586 пише: »Но по истинѣ протестъ етотъ былъ несправедливъ и не заслуживалъ вѣры«. — Кояловичъ I. с. том I. ст. 95. А. З. Р. том IV. ч. 113 і Временникъ Ставроп. Львовъ 1809 ст. 73.

Незабаром приєднав князь за Балабана^{о.м.} перемиського єпископа, Михайла Копистенського, знаючи однак, що за допомогою самих Русинів не досягне задуманої цілі, оглянув ся за спількою з протестантами. Але саме той останній крок князя був зі всіх найгірший і знівечив его пляни.

Дня 12. серпня вислав він свого дворянина Лушковського на протестанський синод до Торуня, та взивав і просив згромаджених на нїм диссидентів, щоби прибули на руський синод, який має зібратися в справі Унії в найближшій часі; щоби злучили ся з ісповідниками руської Церкви до спільної борби проти католиків і взагалі справу східної Церкви уважали за особисту справу. В тїм самім листі, в котрім ставить протестантам згадане предложене, нарушує короля і закидає єму кривоприсягу на случай, єслиби схотїв без попередного синоду і без загальної згоди на Унію до неї приневолювати, а крім того відзиває ся з погрозами, що виступить в обороні свободи з оружною силою з 15 до 20 тисячами людей, скоро король і папські приклонники ужиють насильства. Папу називає антихристом. Ось декотрі уступи з листу князя:

»Я навіть мало прошений і без вашої понуки бував і приставав з Їх-Милостями, бо кривду Їх-Милостий уважав за свою власну. А тепер і овшїм, коли є так велика причина, повинні ми яко такі, що єсьмо дальші від Римлян, а ближші своїми обрядами з Їх-Ммлостями, тим тїснійше лучити ся з Їх-Милостями...

Тому, як завсїгди, так і тепер єсьм так прихильним і сприяючим Їх-Милостям панам євангеликам, що беру кривду Їх-Милостий за свою власну... Я є того переконання, що, коли сильно в тїй справі опремо ся, то Є. К. Милість не буде против нас насильно виступати, бо зі мною одним може прибути до В. Милости єсли не двацять, то певно пятацять тисяч людей, а не знаю чи Їх-Милість пани папісти, кажу духовні, зможуть тїлько людей зібрати... На случай насильства... хіба вухарками моглиби нас засипати, а не почотом. Наші свьязники мають з ласки Божої слюбні жінки тай чесні дїти правого ложа. Не мало є також Їх-Милостий панів литовських, і то велике число, котрі стануть по нашій стороні. Ті правди, котрі наші духовні потайки і підступно нам накинули, посилаємо до Їх-Милостий. При помочи тих правд перетягали

нас на сторону ворога Сина Божого, а піддаючи нас під покров Антихриста (папи), відлучили нас від Господа Христа«...

Той лист попав в королівські руки і спонукав короля, що відступив від гадки скликання синоду, бо було річю ясною, що при таких намірах князя, які він виявив в своїм листі, синод місто скріпити справу Унії був би її ослабив.

Саме тоді, як лист князя воеводи писаний до торунського синода був в руках короля, прибув до него післанець від князя з просьбою о синод. Легко догадати ся, яка відповідь стрінула князя. До неї додав король пересторогу, щоби тямив ся, бо добре знає, з якими намірами він носить ся і як собі дозволяє осуджувати свого монарха, католицьку Церкву і її начального Зверхника¹⁾.

Однак се цілком не опам'ятало князя. Він ширив дальше заворушення і невдоволення серед руської людности. З допомогою прийшли йому волоські єпископи, котрі на вість, що на Руси ведуть ся приготування до Унії, зібрали ся в Яссах 17. серпня 1595 р., і вислали синодальний лист до руського духовенства і народу з зазивом, щоби не слухали своїх єпископів — відступників, а стояли вірно при царгородських патріярхах²⁾.

Постава князя і викликане ним в деяких верствах руської людности негодоване проти Унії, затревожили короля і його окружене. Тому скликав король в половині вересня раду міністрів, деяких литовських і польських сенаторів, та нунція Маляспіни, щоби розважити, що має робити; чи розпочате і близьке сповнення діло довести до кінця і вислати єпископів до Риму, чи радше здержати їх від подорожи. Одноголосно рішено здержати безпроволочну подорож і чекати, аж князь Острожський охолоне в своїм завзяту і займе зглядом Унії приязнійше становище. Такого змісту листи пішли безпроволочно до Потія і Терлецького. Але заки дійшли до них листи, оба вони вже були прибули до Кракова³⁾.

Приїзд їх спричинив нові наради 22. вересня. Тепер гадки поділили ся. Одні заявили ся в друге проти подорожи єпископів до Риму і звертали увагу на зростаючий, від часів побуту

¹⁾ Antirresis, ст. 69—72.

²⁾ Временникъ Ставроп. Львівъ 1869, ст. 139.

³⁾ Архів Ватик. Borghes. III. 91 d. Лист нунція Malaspin-u з 15. вересня 1595 до кардин. секрет. стану.

на Литві патріярха Єремії, вплив виленського братства св. Духа на нарід, на можливість заворушення руської людности проти Унії і на факт, що Русини повідомили в останній хвилі Царгород про се, що діє ся на Руси і взивають патріярха, щоби скинув митрополита і єпископів з їх урядів. З передчасно заключеної Унії — казали — може легко прийти до роздору Руси. Крім того мало стояти у князя готових сто-пятьдесять їздців, щоби пустити ся в погоню за їдучими до Риму єпископами і в дорозі убити їх. На всякий случай радили скликати вперед синод, а як би зі згляду на князя виринув сумнів, що до єго успіху, то постарати ся о загальний собор, зложений з латинського і східного духовенства.

Другі думали противно. Єпископи не повинні отягати ся з подорожю до Риму, бо князь Острожський не буде міг занепокоїти населенє в виду великої королївської поваги в краю. Русини не можуть нарікати на насилуване їх совісти, коли самі їх пастирі домагають ся Унії. Чекати на загальний собор, то довга справа і тратить ся теперішну корисну хвилю, а не знати, яке становище зглядом Унії займуть слїдуючі монархи.

Жадали, щоби також нунций висказав свою гадку; але він відмовив сего.

Тоді візвали до участі в нараді Потїя і Терлецького, та постановили їм слїдуючі питання. »Чи суть певні, що до митрополита і прочих єпископів? чи суть певні, що до духовенства, шляхти і народу? Що відносить ся до єпископату і народу, притакнули. Що до духовенства, то сподїють ся, що піде за їх голосом, бодай в їх дієцезиях; що до шляхти, то запевнювали, що много заявило охоту приступити до Унії, а тільки тому не зробили того письменно, щоби справа не виявила ся. Крім того заявили, що коли їх безпроводочна подорож до Риму є получена з обавою на будуче, то далеко більша небезпека грозить цілій справі, если Унії сейчас не заключить ся. Коли повернуть домів без успіху, скажуть їх противники, що католики усунули їх від себе, а патріярх мимо того позбавить їх урядів, скоро довідає ся о їх переговорах в справі Унії. Правда, що зверхности єго над собою довше признавати не хочуть і не можуть зі згляду на спасенє своїх душ, а що без зверхника не можуть бути, то мусять признати папу своїм головою. До Унії не спонукує їх нічо иншого як згляд

на спасене власної душі, душ відданих собі в опіку овець і добро вітчизни. Не треба покликувати ся на примір митрополита Ісидора, бо Ісидор був сам один, а їх є багато. До того мають над собою короля, що любить горячо Церков, а як відкладати муть Унію на пізніше, годі знати, який буде его наслідник. Если король заопікує ся єпископами і духовенством, то запевнить нарід, що Унія не є відступством від давньої східної віри і від релігійних обрядів і коли до того зрівнає руське духовенство з латинським, не буде сумніву, що Унія в тім случаю принесе інші плоди, як за Ісидора.

Під впливом заяви єпископів, по їх виході з палати нарад, змінено первісну ухвалу і рішено, щоби без проволоки вибрали ся до Риму і щоби рівночасно король окремим універсалом успокоїв Русинів, що Унія не зносить ані віри, ані їх обряду¹⁾.

Впрочім не тратили єще надії, що удасть ся приєднати до Унії князя Острожського²⁾. В тій ціли мали післати до него Мацейовського, луцького єпископа, підліського воеводу, литовського канцлера, а яко богослова Скаргу. Навіть нунцій рішив ся піти до князя, бо казав, »як его приєднаємо, не буде тоді ніякої перепони«³⁾.

Нунцій поручив папі єпископів, що їхали до Риму і радив єму, щоби для забезпечення Унії домагав ся покликання до сенату всіх руських єпископів, або бодай деяких з них і кінчить свій лист словами: »прийми сьв. Отче ту Унію, як плоди Твого посольства в Польщі і плоди Твоїх сліз«⁴⁾.

¹⁾ Arch. Watyk. Borghesiana, III, 91 d. лист з 22. вересня 1595 того самого нунція.

²⁾ Тамже Borgh. III, 89, лист нунція Malaspin-u з 12. січня 1596 р.

³⁾ Тамже Borgh. III, 91 d. Чи була тота депутація у князя, не відомо.

⁴⁾ Arch. Watyk. Borgh. III, 91 d. »Riceva dunque la Beatissima Sua Persona il frutto di questa unione, come frutto della sua legatione, come frutto delle lacrime sue«. Папа Клементий VIII був нунциєм в Польщі.

КНИГА ЧЕТВЕРТА

Епископи Іпатій Потій і Кирило Терлецький їдуть до Риму,
щоби в імені цілого руського єпископату піддати руську
Церкву під владу папи.

—◆◆—
Унія Берестейська.

РОЗДІЛ I.

Єпископи Іпатій Потій і Кирило Терлецький їдуть до Риму, щоби в імени цілого руського єпископату піддати руську Церкву під власть папи.

В кілька днів після наради сенаторів, міністрів, нунція і єпископів Потія і Терлецького, відбутій дня 22. вересня в Кракові, вибрали ся єпископи володимирський і луцький в дорогу до Риму.

Єще перед їх відїздом видав король дня 24. вересня згідно з ухвалою згаданої наради універсал до Русинів, повідомляючи їх про свою волю і бажання, щоби всі єго піддані хвалили Господа Бога, одним серцем і одними устами. Заразом візвав одних, щоби радували ся і дякували Богу, що вкінці сповнять ся їх бажання, других упімнув, щоби не опирали ся своїм пастирям, але пішли їх слїдами, а також повідомив, що двох єпископів в імени прочих удає ся до Риму, щоби довершити акту зєдинення руської Церкви з Апостольською Столицею, з застереженєм ненарушимости східного обряду¹⁾.

Дня 25. падолиста прибули Потій і Терлецький до Риму.

На Апостольськїм Престолї сидїв тоді папа Климент VIII, давнійший нунций в Польщі, котрому то краєві відносини не були чужими. З невисказаною радістю прийняв папа вістку, про висланє руським єпископатом Потія і Терлецького до Риму. Вже третього дня по прибутю мали они у него послуханє, на котрїм вручили єму поручаючі листи від короля і від деяких сенаторів. Тревало однак кілька тижнів, заким могло наступити торжественне заключенє Унії. Треба було вперед

¹⁾ Annales Eccl. Ruthenae. Гарасевич, ст. 196; Костомаровъ: Историческія Монографіи, т. III. ст. 251.

бути певним, що услівя поставлені цілим руським єпископатом дня 2. грудня 1594 р. і дня 12. червня 1595 р. на синоді в Бересті, а обговорені з королем і нунциєм в Кракові, прийме Апостольська Столиця без зміни. Тому довший час нараджувалися в кардиналами, визначеними папою. Руські єпископи жадали: щоби »справованє сьв. Тайн і цілий руський обряд полишилися ненарушеними так, якими були до хвилі Унії, і щоби їх не лише тепер, але і на будуче незмінювали.

Апостольська Столиця охотно згодила ся на се, навіть не вимагала, щоби Русини до нікейського символу віри додавали »і Сина«, бо єпископи прирекли, що догму о сьв. Трійці будуть викладати згідно з наукою римської Церкви.

В нарадах з кардиналами обговорено також без сумніву услівя поставлені королеви що до прав і привілеїв руського духовенства, а передовсім що до сенаторської гідности єпископів, бо папа в своїх листах до короля і сенаторів виразно поручає їх додержати. Від прийнятя Русинами григориянського календаря папа відступив, бо Потій і Терлецький заявили, що его прийняте стрінуло би ся з надто великим опором.

Коли обі сторони погодили ся, назначив папа день 23. грудня на довершенє Унії. Папа хотів, щоби се торжество відбуло ся як найвеличавійше. Перебіг торжества був слідуєчий. Коли Папа окружений кардиналами, іншими церковними достойниками, римськими князями і дипломатами, засів на престолі в салі Константина в ватиканській палаті, ввели руських єпископів і їх почет. Коли єпископи зложили папі належний поклін, відчитав Евстахій Воллович, крилошанин виленської катедри, в руській і латинській мові синодальний лист руських єпископів до папи з дня 12. червня 1595 р. В тім листі говорять єпископи, що памятаючи давню єдність східної Церкви з західною, а видячи теперішнє роздвоєнє тих Церков, вже від давна просили Бога о приверненє єдности і ждали тільки, чи східні патріярхи самі тим не займуть ся. Коли однак переконали ся, що сего сподівати ся по них не можуть, не так може з причини їх злої волі, як радше для того, що стогнучи під поганським ярмом, хочби хотіли, то наміру свого виконати не можуть; тому постановили самі зі згляду на спасенє власних душ і овечок їм відданих, по порозуміню з Їх величеством Королем, відновити єдність на

фльорентийським соборі поновлену і затверджену, а предками їх прийняту.

В тій то власне ціли посилають в своїм імені єпископів Потія і Терлецького до сьв. Столиці, застерігаючи собі лише ненарушене дотеперішних руських обрядів.

На тім листі були підписані всі єпископи не виключаючи Балабана і Копистенського¹⁾.

В імені папи на відчитаний лист, відповів кардинал Сильвій Антоніянні і красноречиво вихвалював старання єпископів біля привернення церковної єдності: »За ласкою Божою, сказав, повертаєте до скали, на якій Христос збудував свою Церков... до матери і Учительки всіх Церков, до сьв. римської Церкви по стопятьдесятьлітній розлуці, на добро ваше і вашого народу і на невисказану радість сьв. Отця. О як справедливо і ви самі прославляєте доброту і мудрість Божу, котра вас просвітила, і ви зрозуміли, що члени тіла відділені від голови не можуть самі жити, і подібно як галузка відтята від пня не може видати овочів, як потік відділений від жерела висихає, так вкінці не може мати Бога Отцем, хто не має Церкви матерію.

»Справедливо отже і розумно поступили: ваш митрополит і другі єпископи, ваші товариші, що з так далеких сторін прислали вас сюди до апостольських порогів, щоби ви віддали належний послух правдивому наслідникови сьв. Петра, а намісникови Христа на землі, і покинувши давні блуди прийняли чисту і ніяким блудом незіпсовану віру... Сповніть отже радість сьв. Отця і тої сьв. кардинальської колегії і зложіть визнання католицької віри. Бо сьв. Отець готов прийняти вас, вашого митрополита, ваших співбратів єпископів і цілий руський нарід до церковної єдності... щоби було одно стадо і один пастир«²⁾.

Коли Антоніянні скінчив свою промову, відчитав відповідно до того візвання наперед Іпатій Потій в латинській мові в імені своїм і всіх без виїмку руських єпископів визнання віри, після форми приписаної для Греків, повертаючих до єдності віри

¹⁾ Гапаревич, *Annales Eccl. Ruth.* ст. 193 і 194 і Theiner, *Monumenta hist. Poloniae* III, ст. 232—49.

²⁾ Baronius, *Annales ecclesiastici*, VII, De Ruthenis a S. Sede receptis, ст. 859. Venetris et Augustae Vind. 1739.

і закінчив его присягою і власноручним підписом. То само зробив Кирило Терлецький в руській мові.

По зложенім визнанню віри обома єпископами, промовив еще до них сам папа, заявляючи свою радість і невисказане щастє з причини повороту руського народу до сьв. Церкви. При тім напоминав їх, щоби були вірні ласці Божій, котрої доступили і котра їх спонукала до так великого діла і щоби були послухними тій матери, сьв. Церкві, котра не шукає своєї земської користи, але спасеня і добра душ. Вкінци запевнив їх, що ніколи їм не бракне его опіки і помочи. Коли скінчив, уділив присутнім і цілому руському народови апостольського благословеня.

Так описує приняте Русинів до єдності Церкви тодішний кардинал Бароній в своїй церковній літописи¹⁾. Папа казав на спомин тої важної хвилі в історії Церкви, вибити золоті і срібні медалі, з'ображуючі намісника Христового, як приймає руських єпископів з написиою: »*Ruthenis receptis*«²⁾ і роздав їх присутнім єпископам і їх товаришам. Кардиналови пені-нтенціарієви поручив звільнити обох єпископів і їх товаришів від всяких церковних цензур, в яких могли знаходити ся з причини схизми і дозволити їм справувати духовні функції. Таку саму власть одержали Іпатій і Кирило Терлецький зглядом митрополита, своїх прочих товаришів і руських сьвященників. Того еще дня видав папа буллю »*Magnus Dominus et laudabilis nimis*«, і оголосив католицькому сьвітови, що Русини приступили до церковної єдності. В тій буллі описує папа докладно наради руських єпископів між собою в справі Унії, згадує про синод з дня 12. червня 1595 р. в Бересті, про прибутє Потія і Терлецького до вічного міста і про зложене ними визнанє віри в присутности его і кардиналів, а вкінци потверджує цілий їх обряд у всіх его частях, з виїмком того, що противило би ся правді і науці католицької віри³⁾. Потій і Терлецький, котрі еще якийсь час задержали ся в Римі, описали в двох листах з вічного міста своє приняте сьв.

¹⁾ Baronius, l. c. ст. 862 і 863.

²⁾ Відбитка медалю знаходить ся у Баронія, l. c. ст. 863.

³⁾ Гарасевич, *Annales Eccl. Ruth.*, ст. 202—214. Буллю ту подали в цілій основі на кінци діла в додатку разом з іншими документами, котрі відносять ся до Унії.

Отцем і кардиналами, а то в листах: до архієпископа Карнківського і до єпископа Ґедеона Балабана. Лист до Карнківського мав на цілі виеднати у короля за посередництвом примаса універсал, котрий би успокоїв руський нарід, що так старий календар, як і релігійний обряд на случай Унії, будуть заховані без зміни¹⁾.

Оба єпископи старали ся еще в послідній хвили відвести Балабана від союзу з князем Острожським і схизматиками. Коли описали знані нам подробиці прийняття і коли запевнили Балабана, що сьв. Отець всі дотеперішні їх обряди затвердив, додають: »Лучше нам бути під одним найвисшим пастирем, чим під пятьма, або шістьма, а дасть Бог, що в згоді і любови з римськими духовними, любов і оборона сьв. Церкви і порядок будуть певнішими«²⁾.

¹⁾ Niemcewicz, Dzieje panowania Zygmunta III. том I, ст. 274—277, видане Туровського, Краків 1860.

²⁾ А. Ю. З. Р., том I, часть I, ч. 116; Гарасевич, I. с., ст. 199—201.

РОЗДІЛ II.

Підбурювання проти Унії в часі між заключенем Унії в Римі а синодом в Бересті 1596 р.

В перших днях лютого 1596 р. вибрали ся Потій і Терлецький з поворотом до вітчизни. З якими почуваннями вертали, легко догадати ся. Чувство радости і вдоволення ізза довершеного обов'язку, приказаного дійсною і наглячою потребою і добре зрозумілою справою Церкви, певно не було свобідне від страху і непокою, як загал народу і духовенства прийме їх діло, довершене з таким трудом і заходом. Коли опускали родинний край, вибираючи ся до Риму, вже з далека доходив до них відгомін бурі, яка збирала ся над їх головами. Чи тимчасом зловіщі хмари розійшли ся, могли сумнівати ся. Папа заосмотрив їх в поручаючі листи до короля Жигмонта III., до декотрих духовних і св'ятських сенаторів, як: кардинала Юрія Радивилла, краківського єпископа Станислава Карнківського, гнізненського архієпископа, Соліковського львівського, до єпископів куявського, холмського, луцького л. обр., до канцлера Яна Замоїського, канцлера литовського Льва Сапіги, Януша князя Острожського, містоканцлера королівства, Яна Тарновського і до інших, вкінці до митрополита Михайла Рогози і прочих руських єпископів.

Папа дякує королеви за его поміч в довершенню так похвального діла і просить его о дальшу опіку над Унією, а передовсім, щоби покликав руських єпископів до сенату і в той спосіб підніс їх повагу і скріпив Унію. »Тоді (пише папа) они суть гідні від хвилі, коли ми їх прийняли до нашої єдності і признали їх нашими братами, а крім того з'обов'язеш собі митрополита, єпископів і руський клир, а вже говорити

Тобі не потребує про те, які користи прийдуть з того для цілого Твого королівства. З'єдинених з Церквою єпископів поручає духовним і світським сенаторам, щоби їм не відмовляли свого попєртя і не спротивляли ся признанню їм сенаторських крісел. Особливша похвала дістала ся луцькому єпископови, Вернардови Мацейовському, пізнійшому кардиналови, котрий не щадив заходів і трудів, щоби розірвані члени Церкви злучити в одну цілість. Подібну похвалу одержав в. канцлер Ян Замойський¹⁾.

Трох духовних сенаторів, львівського архієпископа, Дмитрія Соліковського, луцького єпископа Вернарда Мацейовського і холмського єпископа Гомолінського з'обов'язує, щоби в єго імені взяли участь в руській синоді, на котрій акт Унії має бути торжественно всіми руськими єпископами поновлений і оголошений.

Вкінці в листі до митрополита і до руських єпископів, не виключаючи єпископа Гедеона Балабана, як підписаного на акті Унії, привезенім до Риму Потєм і Терлецьким, висказує свою велику радість по причині їх приступлення до Унії, признає їм різні привілеї. Митрополиті признає між іншими право іменованя і св'ячення всіх руських єпископів без порозуміння з Апостольською Столицею і заявляє їм, що цілий їх обряд, о скільки не має в собі нічого противного правдам католицької віри, затверджений.

На митрополита накладає єще обов'язок, щоби в найближшій часі скликав синод в цілі торжественного оголошеня Унії з св. Апостольським Престолом.

З початком марта 1596 р. станули Іпатій Потій і Кирило Терлецький на родинній землі. І з вдяки Господу Богу за щасливо довершене діло, як також за щасливий їх поворот, відправив єпископ Вернард Мацейовський в своїй катедрі в Луцьку торжественне »Тебе Бога хвалимъ«²⁾.

Але гірка доля зачала ся тепер для ініціаторів Унії, тим більше, що начальник руської Церкви, митрополит Михайло

¹⁾ Monumenta Poloniae hist. Theinera, том III., ст. 250 і прочі. Таких листів вислав папа 16, через вертаючих до краю єпископів, всі суть датовані з дня 7. лютого.

²⁾ А. Ю. З. Р., том I, 116, 96.

Рогоза не заперестав відгравати непевної і двозначної ролі. Ледви Терлецький і Потій в минулім році ^{виступав} прибули до Риму, випер ся, як вже чулисьмо, в присутности князя Острожського участи в маючим довершити ся ділі. На єго отже чинну і енергічну співроботу Потій і Терлецький не могли числити.

Рогоза зволікав також із скликанєм синода, який приказав сьв. Отець і був може радий, що відбуваючі ся по воєводствах земські соймики, котрі вибирали послів на будучий варшавський сойм, відвертали уми в иншу сторону.

І дійсно ті соймики, особливо київські, волинські, минські, новгородські, полоцькі, давали бажану нагоду противникам Унії, а передовсім їх провідникови старому князеві Константинови Острожському, підбурювали ^{бу} руську шляхту проти Унії і єї творців: Потія і Терлецького. В згаданих округах не відбув ся ні один соймик, на котрім би не заложено протесту проти злуки Русинів з Римом, довершеної Потієм і Терлецьким, і на котрім би не поручено послам, щоби жадали на соймі в Варшаві, усунути з уряду Потія і Терлецького і признати довершений ними в Римі акт неістнуючим.

Коли отже в маю 1596 р. зістав отворений варшавський сойм, піднесли послы руської землі разом з князем Острожським, відповідно до одержаних інструкцій, великий крик проти Унії і головних єї творців. Однак король їх не слухав і тому они в останній день сойму заявили в присутности сенату і сойму, що Потія і Терлецького, котрі без відома східних патріархів і руського народу, самовільно піддали ся під власть папи, не будуть уважали за своїх пастирів і не допустять їх до власти над собою. Крім сего виголосив князь Острожський в присутности короля бесіду, повну жалів на релігійний гнет. Відписи своїх протестів розіслали послы в ціли успішної агітації по всіх воєводствах і долучали їх ту і там до городських актів¹⁾.

Потій і Терлецький перестрашені погрозами князя і послів, просили короля, щоби на ново затвердив їх в гідности і єпископських урядах і виставив їм нові номінаційні патенти. Король се вчинив в ціли їх успокоєня дня 21. мая.

¹⁾ Apokrisis, ст. 1123, вид. в «Пам. Полем. Литер.» том II. Петербург 1882; А. Ю. З. Р., часть I. том I. ч. 123.

Побіч князя Острожського виступило до борби проти Унії еще перед синодом в Бересті ставропігійське брацтво при церкві сьв. Тройці в Вильні. Вплив того брацтва не обмежувався на самім Вильні, але сягав вже тоді далеко поза границями литовської столиці на Литві і полудневій Руси. Попирало оно отже дуже успішно підбурювання князя Острожського серед руської шляхти. На чолі опозиції виленьського брацтва стали в тім часі дидакал Стефан Зизаній (Кукіль) і двох братських ^{молііз} князів: Василь і Гарасим. Мимо того, що вже в січні 1596 року на синоді в Новгородку були покарані церковною клятвою, як учителі підозрілої віри і ширителі єретицьких блудів і тим самим були усунені від наущання в церквах, не зважали на се і вступали дальше зухвало на проповідницю церкви сьв. Тройці і з неї підбурювали нарід проти єпископів, називаючи їх публично зрадниками східної Церкви, котрим всі правовірні повинні виповісти послух.]

Особи Василя і Гарасима менше нам знані, але імя Стефана Зизанія, котрий вже перед подорожжю Потія і Терлецького до Риму видав був книжку під заголовком: «Книга Кирила про Антихриста» і кілька інших менших письм, голосне було тоді на Литві і на Руси.

Він переняв ся лютерськими блудами і розсївав їх з проповідальницї і письмом, яко правдиву науку східної Церкви, вщїплюючи рівночасно в нарід ненависть до католицької Церкви і папи. Згідно з німецькими єретиками того часу не називав папу инакше, як антихристом і отверто перечив декотрі правди віри, в які вірили в східній, як і в західній Церкві. Непросьвічена достаточнo руська суспільність не пізнавала ся довго на тім. Колиж на синоді в Новгородку осудили єго, як єретика, суспільність засліплена ненавистю до митрополита і єпископів, яко справдішних зрадників Церкви, засуду того признати не хотіла¹⁾.

Король наказав митрополитови, не знаючи про синодальний засуд, ставити згаданих ворохобників перед духовний суд

¹⁾ А. З. Р., том IV, ч. 91. — Пор. також полемічні письма проти Зизанія, як: «Plewy Stefanka Zyzanizy», єретика виклято ~~з~~ руської Церкви. Вильно 1596 р. і «Кукіль», котрий розсїває Стефан Зизаній в руських церквах в Вильні. При тім коротке напiмненє до Унії руської Церкви з латинською. Вильно 1595 Щасн. Жебровського.

дня 22. мая, а потім віддати їх сьвітським судам, брацтву забрати вівтар, а членам его заборонити вступу до церкви сьв. Тройці. Тож коли митрополит доніс королеви, що Зизаній, Василь і Гарасим вже суть синодом осуджені і що мимо сего не перестають справувати духовних функцій, засудив він їх дня 28. мая на прогнане з краю¹⁾.

Для успокоєня збаламученого ворохобниками народа, котрі розсївали фалшиві про Унію вісти, оголосив король дня 14. червня розпоряджене до духовенства і руського народа. В тім розпорядженю повідомляє про заключене Потїєм і Терлецьким в імени цілого руського єпископату Унії з римською Церквою і про відновлене тим способом давного союзу існуючого вже довший час між обома Церквами. В ціли торжественного затвердження Унії цілим руським єпископатом і духовенством, митрополит заповідає, що скличе на день 8. жовтня синод до литовського Берестя. На тім синоді можуть брати участь ~~не лиш~~ ^{тільки} єпископи і руське духовенство, як також сьвітські особи, о скільки они суть прихильними Унії, з виключенем чужинців, людей іншої віри²⁾.

Від засуду митрополита і короля, відважив ся Зизаній внести відклик до литовського трибуналу в Вильні, а осьмілені его поведенем інші противники Унії, підбурювані князем Острожським, внесли протести проти митрополита і єпископів київського города. Трибунал візвав митрополита на суд, а коли король зганив переступлене его компетенції і заборонив на будуче судити церковні справи, зачало бурити ся виленське міщанство, яке стояло по стороні Зизанія. Оно уряджувало тайні сходи́ни, приготовлюючи формальний бунт проти короля і митрополита і підбурені уми не успокоїли ся скорше аж король загрозив посадникам і радним міста, що за всякі неспокої они будуть відповідати³⁾.

Вкінці нерішучий митрополит постановив скликати синод до Берестя, з тими самими застереженнями, які вже король умістив в своїм розпорядженю. Ся тільки заходить ріжниця,

¹⁾ А. З. Р. том IV, ч. 94 і 95.

²⁾ А. З. Р., том IV. ч. 97 і А. Ю. З. Р., том I. ч. 120.

³⁾ А. З. Р. том IV. ч. 98, 99, 101.

що митрополит яко реченець отвореня синоду, назначив день 6. місто 8. жовтня.

З короткого часу попереджаючого синод користали пильно єпископи Потій і Терлецький, поучаючи докладно нарід і своє духовенство про значіне і користи Унії. Праця однак поступала повільно, по причині що йно описаних підбурювань. В диєцезії володимирсько-берестейській стрічав ся Потій з найбільшими перешкодами зі сторони берестейського брацтва так, що не могучи поконати єго опору був змушений брацтво розв'язати і усунути єго провідників від сьв. Тайн і від всяких духовних потіх. В луцькій диєцезії робив найбільші труднощі намірам єпископа Терлецького жидичинський монастир, на чолі котрого станув свояк львівського єпископа Ґедеона Балабана, Григорий Балабан¹⁾.

Про праці інших руських єпископів в тім напрямі нічого не знаємо. Противна сторона в виду того, що не могла перешкодити скликаню берестейського синода, звернула ся о поміч до Царгороду. Князь Острожський і оба ставропігійські брацтва виленське і львівське, жадали висланя богословів і пастирського листу до вірних. Царгородська патріярша столиця була тоді осиротілою від року 1594 до року 1597 в наслідок смерти патріярха Єремії. В часі осиротіння завідували нею адміністратори. Був отже в Царгороді не малий клопіт, як помочи братам схизматикам. З того клопоту увільнив їх александрийський патріярх, Мелетий Пірас. Він не мав вправді ніякої юрисдикції над руською Церквою, мимо того прислав князеві Острожському довший пастирський лист, в котрім ганить відступників від царгородських патріярхів, ганить також римських єпископів, що неправно присвоюють собі зверхність над східною Церквою; а князя Острожського і разом з ним вірно стоячих при давній Церкві виславляє і заохочує до дальшої витревалости²⁾. Лист той впрочім без значіння, повний загальників, привіз князеві Острожському Кирило Люкаріс, давнійший учитель Острожської Академії, знаний з криптокальвінізму, а пізнійше наслідник Мелетія Піраса на александ-

¹⁾ Antirresis, ст. 166 і 167.

²⁾ Apokrisis, ст. 1667 і слід. в II. том.

дрийським престолі. Заразом поручив єму патріарх, щоби задержав ся довший час на Русі і своєю радою підтримував схизму¹⁾. За ним прибув в тім часі на Русь, як мнимий висланник і заступник Царгородського патріарха протосинкель, а в дійсности самозванець Никифор²⁾. В часі, коли до Никифора дійшли вісти з Русі, що має відбутися синод в Бересті, знаходився він в Молдавії (від р. 1595), де був вмішаний в політичні непорозуміння і причинився, що султан позбавив влади прихильного Польщі господаря Єремію, а на його місце поставив ворожого їй воеводу Стефана. Прибувши на Русь, виказував ся Никифор якимсь документом, що патріарх Єремія II. іменував його протосинкем т. є патріаршим заступником. Если документ той був автентичний, чого однак ніхто не справдив, то міг відносити ся тільки до часу перед смертю патріарха. Бо з його смертю, котра наступила в 1594 р., скінчилась також після правних понять, власть патріарха єму дана, іменно власть так незвичайна, яку собі приписував Никифор. Не мав отже права виступати в характері заступника патріарха. Не був також Никифор завідателем царгородської патріархії, бо в часі осиротіння патріаршої столиці між Єремієм II. а його наслідником Мелетієм Пірасом, вчисляє патріарший катальог двох інших адміністраторів: Матвія

¹⁾ Про Кирила Люкариса пор. том VII. зібраних документів через Ант. Левинського в Архіві львівської руської митр., ст. 579; Сьвящ. Петра Скарги Пересторога, на Трени і Ляменти Теофіля Ортольога до Русі грецького Богослуження. Краків 1610, ст. 108—110; а іменно Leo Allatius, De consensu Eccl. Orient. cum Occident. кн. III. р. XI. ч. 4; Торгенев, Historica Russiae monumenta том II. ст. 411—434; Legemien Aniens christianus, том III. ст. 518 і сьвящ. Шиманського »Документа до історії блажен. Йосафата Кунцевича« в Przegl. pozn. том 34 ст. 176.

²⁾ Никифор на Синоді в Бересті ложно представляє як висланник царгородського патріарха, мимо того, що патріарша столиця була тоді аж до року 1597 осиротілою і що від року бодай, коли втік з Царгороду задля рішених неправильностей, блукав ся в Молдавії і ширив політичні інтриги (Ekthesis). Про Никифора пор. А. З. Р. том IV, ч. 117, Велика вина, Вильно 1621 ст. 28 і слід. Сьвящ. Шиманський, документа до історії бл. Йосафата Кунцевича в Przeglądzie pozn. том 34 ст. 175 і слід. Сьвята єдність Церкви східної і західної привілеями правами стережена р. 1632 в Вильні ст. 40.

і Гавриїла, а про Никифора не згадує¹⁾). Крім того тяжило на Никифорі не без підстави підозрінє о шпігунство в користь Туреччини і тому то на приказ Замойського, коли переступив польську границю, піймали єго і умістили в Хотині у вязниці. Однак з відси він утік і удав ся на двір князя Острожського. Перебуваючи у князя, питає дня 13. вересня митрополита Михайла Рогозу, називаючи себе патріяршим єгзархою і протосинкелем, чи то правда, що він перестав згадувати в літургії царгородського патріярха?²⁾). Такі то були відносини на Руси в часі, коли мав зібрати ся синод в Бересті!

Не суть они на разі для синоду сприяючими!

¹⁾ Малышевскій, Александрийскій патріярхъ, Мелетій Пигасъ і єго участіє въ дѣлахъ русской церкви том I. ст. 410 і слѣд. Київ 1872 р. Малышевскій старає ся вправді доказати, що Никифор мав гідність, котру собі приписував, але дати через него подані і докладно розважані, доводять щось цілком противного. Після нашої гадки був він простим обманцем, що удавав патріяршого висланника.

²⁾ А. З. Р. IV. ч. 106 і 111 і Ekthesis ст. 9—10.

РОЗДІЛ III.

Синод в Бересті від 6. до 10. жовтня 1596 р.

Коли зближив ся день 6. жовтня після старого стилю, прибули на заповіджений синод до литовського Берестя митрополит Михайло Рогоза, володимирський єпископ Іпатій Потій, луцький єпископ, ексарх, Кирило Терлецький, полоцький архієпископ Гермоген, пинський єпископ Іван Гоголь, холмський єпископ Дионізий Збіруйський, а з латинських єпископів, яко папські делегати, львівський архієпископ Іван Дмитро Соліковський, луцький єпископ Вернард Маційовський і холмський єпископ Станислав Гомолінський. До помочи, яко богослови були їм додані Єзуїти: Петро Скарга, его товариш Юстин Раб, Мартин Лятерна, давнійший проповідник Стефана Батория і Каспер Ногай. З руського духовенства прибуло трох архимандритів: брацлавський, лавришівський і минський, крім того відповідне число сьвітського духовенства¹⁾, яке стояло по стороні Унії.

З руських єпископів бракувало отже двох митрополитів: ^{в окрузенню} Львівського єпископа Ґедеона Балабана і Михайла Копистенського. Явили ся они вправді також на час в Бересті, але вже від першої хвилі свого прибуття, уникали сторонників Унії, а прилучились до партії князя Острожського, котрий прибув з численним оружним відділом. В тім відділі було також 23. послів руських країв, багато з парохіяльного клиру, заступники чотирнайцяти брацтв, як: виленського, львівського, случького і інших, кількох архимандритів, а на їх чолі архимандрит печерської лаври Тур, сербський митрополит Лука,

¹⁾ Макарія, Исторія Русской Церкви том IX, ст. 654. Макарий ложно дає Лятерні імя Максима.

двох протосинкелів Греків, Никифор, мнимий заступник царгородського патріярха¹⁾, і Кирило Люкаріс, правдивий заступник александрійського патріярха²⁾. В цілі побільшення свого сторонництва привіз князь з собою крім того кільканайцятьох іновірців³⁾. Від першої хвилі прибуття до Берестя дало сторонництво князя пізнати, що не має наміру брати участі в синоді скликанім митрополитом і що радше бажає собі, щоби митрополит і єпископи з ним зєдинені, брали участь в зборах, в котрих Никифор мав обняти провід. Коли митрополит окру-

¹⁾ Никифор прибув на синод мимо закиду короля.

²⁾ Король виразно наказав оружно на синод їздити ся і сам князь Острожський просив о той заказ короля, а мимо то прибув сам з дружиною 200 уоружених людей, щоби кинути пострах на сторонників Унії, що зіхали ся на нараду.

³⁾ Після Ekthesis, або короткого зібраня справ, котрі діяли ся на партикулярнім т. є місцевім синоді в Литовськім Берестю, вид. в Кракові р. 1507 анонімом схизматиком (ст. 33), суть вичислені (ст. 22 і 21) слідуючі учасники:

- 1) з трибуналу В. кн. Литов. 2
- 2) з Київського воеводства 3
- 3) з Волиня 10
- 4) з врацлавського 3
- 5) з перемиської землі 2
- 6) з пинського повіта 2

Зміст:

- 1) З Вильна 4 — від тамошного брацтва 8
- 2) від львівських брацтв 3
- 3) від львівських передміщан 3
- 4) з Пинська 2
- 5) з Білська 5
- 6) з Берестя 1
- 7) з Підгаєць 1
- 8) з поділь. Камінця із Галича 1
- 9) з Києва 1
- 10) з Скали 1
- 11) з Врацлава 1
- 12) з Володимира 1
- 13) з Минська 1
- 14) з Слуцька 1
- 15) з Луцька 1

Ekthesis є дуже рідкою книжкою — знаходить ся в музею князів Чарторийських в Кракові. Бібліотека Оссолінських у Львові, о скільки знаємо, не має її.

жений руськими єпископами, папськими делегатами і духовенством в катедральній церкві сьв. ^{Никола}Михайла, відправляв дня 6. жовтня Богослуженє перед отворенєм синоду, ніхто зі сторони князя не прибув на то Богослуженє; противно, Никифор зарядив в протестантськїм домі проти правовірного синода антисинод і отворив єго яко ексарх царгородського патріярха¹⁾. Коли послы не могли відшукати митрополита ані в єго мешканю ані де инде, віддали то візванє, або парагностик зборища, пинському єпископови, щоби єго вручив митрополитови²⁾.

В четвер дня 7. жовтня³⁾ надїхали в кінци очікувані королївські послы: князь на Олиці Микола Христофор Радивил, литовський канцлер Лев Сапіга, і берестейський староста Дмитро Галецький. Зараз по прибутю зійшли ся з князем Острожським і докоряли єму, що мимо виразного королївського закиду, заїхав до Берестя оружно і в товаристві людий иншої віри, що не повинні мати місця на синоді, а що гірше, в товаристві чужинців, підозрілих о вороже зглядом Польщі успосібленє. Князь оправдуючи ся заявив, що він готов мирово і згідливо трактувати справу, просив лише, щоби синод відбув ся спокійно.

Яку вартість мало запевненє князя, то показало ся вже по упливі пів години. Королївські послы опустивши єго помешканє, удали ся до єпископів, щоби з ними порозуміти ся що до порядку нарад синоду. Рівночасно доносять їм, що від схизматицького сторонництва прийшло посольство до митрополита. Зацікавлені послы ідуть з єпископами до митрополита і застають там сімох делегатів з архимандритом київсько-печерським, Никифором Туром на чолї, котрі як раз перед їх приходом відчитали митрополитї другий парагностик з упімне-

¹⁾ Мнимий лист патріярха Єремії датований з р. 7101, т. є. 593. місяця падолиста і іменуєчий Никифора ексархою з властїю патріярха без ограниченя часу і справ і для того самого вже підозрілий, бо жаден духовний зверхник нікому не дає такої делегації. Знаходить ся в Апокрісис, ст. 1319—1322 в II. том. Пам. полем. Литер., Петербург 1882 р.

²⁾ Апокрісис, ст. 1035—1037. Назви »збори« будемо стало уживати для короткости вираженя.

³⁾ З причини спізненого прибутя королївських послів, митрополит з єпископами ограничив ся дня 6. тільки на відправі вступного Богослуженя, очікуючи прибутя послів.

нем, щоби разом з єпископами прийшов на синод, який відбуває ся під проводом протосинкеля Никифора і оправдав ся, чому злучив ся з латинниками. Заразом загрозили, що если того не зробить, зложить его патріярший протосинкель і его товаришів з єпископської гідности, як непослушних і неправно, бо без дозволу патріярха, відправляючих синод. Ся зарозумілість здивувала так королівських послів, як і руських єпископів, а коли делегати зборів жадали відповіді, заявили їм, що відповіді не одержать¹⁾.

Королівські послы пізнавши ціль прибуття делегатів до митрополита, вернули до київського воєводи і запитали его, чи знає він про посольство до митрополита. А коли той признав, що стало ся то за его відомом і дозволом, не щадили єму докорів, що в протиставленю до даної обітницї заколючує спокій і згоду, що проти краєвих законів скликує з маршалками соймики в релігійних справах²⁾ і як сьвітський чоловік вдирає ся до справ церковних, неналежачих до его компетенції; що проводить синодом, чого сам король не сьмів би зробити, а в кінци перестерігає его, щоби не підносив бунту проти королівської волі. Ізза так рішучого виступу королівських послів, здавало ся, князь знова склонить ся до згідливого порозуміння, бо згодив ся на виміну гадок і диспуту між делегатами одної і другої сторони.

Слїдуючого дня т. є 8. жовтня в п'ятницю, відбула ся в его мешканю і в его присутности товариська розмова делегатів обох сторін. Зі схизматицької сторони були виделеговані між іншими Балабан і Копистенський, також кілька іновірців; з унійтської сторони, побіч королівських послів і інших, прибув Петро Скарга і Юстин Раб, его товариш з монастиря. Скарга яко найбільший бесідник і найвизначніший богослов, забрав перший голос в тій нараді. Королівські послы вже на

¹⁾ Костомаровъ »Историческія Монографіи и Изслѣдованія« том III. вид. II. Петербург 1880 ст. 308 і Ekthesis другий день. Ekthesis відмінно представляє, що залучаючи другий парагностик не застали делегати зборів митрополита дома і вручили его пинському єпископови. Віримо більше представленю наочного сьвідка, Петра Скарги.

²⁾ Збори поділили ся на два сторонництва: духовне і сьвітське. Кожде мало свого маршалка. Духовного, був маршалком Никифор, сьвітського, був волинський посол Гулевич.

вступі висказали велику радість короля на вість про згідне поступоване митрополитів і всіх владик не виключаючи Балабана і Копистенського, а стверджену власноручними їх підписами, що хочать приступити до Унії, до котрої король нікого не намавляв, а тим самим не силував. Відтак пригадали, що сам князь Острожський перед кільканайцяти літами старався через Посевіна, у Григорія XIII о Унію, а коли Потій і Терлецький вернули з Риму, просив короля о синод, на що король слідами давніших своїх попередників, опікунів Церкви, охотно згодився: що той князь, коли зближався реченець синоду, жадав від короля: а) заporуки забезпечення і свободи для учасників синоду, б) наказу, щоби ніхто не приходив з оружною дружиною, в) дозволення щоби іновірці і Никифор Грек могли брати участь в синоді а в кінці, г) можности відклику до великого сойму, на случай непорозуміння на синоді. На доказ правди своїх слів показали лист князя до короля, а разом вияснили чому король, на перші два жадання князя згодився, а прочі відкинув. Не міг він — говорили послы і то зовсім справедливо — дозволити, щоби іновірці і Никифор брали участь в синоді, бо сей має на ціли згоду Русинів з Латинниками, а не з іновірцями, а Никифор є ворогом Польщі і збігцем з хотинської вязниці. Не міг також дозволити на відклик від синодального засуду до сойму, бо духовні справи не належать до компетенції сойму.

Тимчасом той сам князь, котрий домагався безпеки для учасників синода і мирного відбування нарад, проти власного домагання і королівського наказу, прибув з відділом оружно́ї дружини і відлучився зі своїми сторонниками від синода скорше, чим той зачав наради, а тим самим дав доказ, що его сторонництво оживляє не дух любови але дух незгоди, що оно не хоче єдности і мира але роздору і війни. Тому ми не допустимо, кінчили послы, щоби свобода нарад єпископів була zagrożена, ізза того оружного і численного наїзду.

В дальшій бігу тої товариської розмови, забрали голос делегати Унії і жалувалися, що противна сторона, довіряючи своїй численности вже від першої хвилі прибуття до Берестя, уникала всякої лучности з Уніятами; не шукала з ними порозуміння, але зорганізувалася відразу в осібний соймик, допустила до него іновірців і своїм духовним маршалком вибрала

Никифора, збігця, обжалованого о зраду Корони і о его прихильність до її ворогів: що не лише відступила від правдивого синода, від митрополита і владик, але в домі, сплюгавленим єресью присвоїла собі нечувану власть усувати пастирів з їх урядів, котрої то власти навіть король не має; що любов і згоду своїх старших з Латинниками, вміняла за гріх відступлення від патріярха, мов би чеснотою було сїяти колотнечі між братією, роздирати Христову одежу і лучити ся радше з еретиками, чим з католиками, а блуд ставити висше над правду, або мов би єдність церковна не була услівем спасеня і не годило ся покинути патріярха, відступника від правди і єдності Церкви, а пристати до найвисшого пастиря християн. Заклученя свої закінчили уніятські делегати заохотою і просьбою залишити неправі наміри, а приступити до спокійних нарад над церковною єдністю. По тих заклученях очікували уніятські делегати диспути над справами, які порушили они самі і королівські послы. Тимчасом противники Унії по вислуханю одних і других, повстали зі своїх місць і відійшли, щоби зложити звіт з того, що чули, тим котрі радили під проводом Никифора. Вечером дали королівським послам слїдуючу відповідь:

»Вітцівську печаливість Єго Королівського Величества, нашого Милостивого Пана, цілковиту згоду між підданими приймаємо з найбільшою ^{про}вдячністю, а уповажнені до тої згоди, дуже радо заклучимо її так з нашої ^{обчак}християнської повинности, як і зі згляду на ради Є. К. В. Так, як бачимо з історії, ся сьв. згода, як дуже часто ^{ми}ізза неусунених перепон розривала ся. Не хочачи отже непотрібно будувати на будуче нетревалі річі бажаємо, щоби до тої згоди приступили ^{ми}осторожнїйше при помочи певних средств і прямили дорогами, щоби збудована на добрій основі довго, а дай Боже вічно могла тревати. Але взявши під розвагу, як ^{ми}люди дають тепер причини до заклученя згоди, як також, що нема на то згоди цілої східної Церкви, а особливо дозволу Патріярхів; бачучи, що заклученє того зєдиненя повірено Владикам по більшій часті підозрілим, а ріжниці в правдах християнської віри, яких є немало, не можуть бути тут усунені; нині отже не видимо сильної підстави тої згоди. А до неї не спішимо ся тому, щоби се не принесло нам як у Вп. панів послів злого зрозу-

*Заклученого валах
так тож даємо!*

міння, так у Є. К. В. неласки. А коли ціла східна Церков, а особливо патріярхи, котрим як зверхности духовній підлягалисьмо, на се згодять ся... коли всі ріжниці в правдах віри і обряді між східною а західною Церквою будуть усунені і коли в той спосіб устелить ся дорога до цілковитого і тревалого зєдинення, тоді ми охотно до неї прилучимо ся¹⁾.

По такій заяві було річю ясною, що порозуміне з противною стороною було не можливе. Услівя поставлені через зборище: щоби чекати на дозвіл всіх патріярхів і цілої східної Церкви, були того рода, що усували всяку надію позискати князя і єго сторонників для Унії.

Впрочім згадана заява була лише наслідком постанов, які ухвалили того дня на засіданю зборища, а іменно: а) »щоби митрополита і владик, котрі стояли по єго стороні за Римом, позбавити урядів, б) щоби на тім синоді (!) нічого не постановляти зглядом Унії руської Церкви з західною без дозволу патріярхів і цілого Сходу і без цілковитого усунення всіх ріжниць в правдах віри, але держати ся витревало східного Богослуження і обряду існуючого від давна і затвердженого правами, привилеями і згодами, а навіть присягами королів, в) щоби не приймати нового календаря, який явно противить ся церковним канонам, але уживати давного«.

Перед відповідію королівським послам, а може рівночасно з нею, в кождім разі того самого дня, одержав митрополит з єпископами від Никифора і зборища третій парагностик, на котрий після схизматичьких письменників мав відповісти: »Не знаю, чи ми справедливо, чи несправедливо поступили, але піддалисьмо ся західній Церкві!« Скарга не згадує о тім вислові митрополита в своїй історії берестейського синоду; але оно не видає ся нам неправдоподібним в устах дволичного і не рішучого митрополита, який оглядав ся на всі сторони. Никифор, скоро одержав відповідь митрополита, еще раз висказав своє обуренє на відступників від православної Церкви, а особливо на облуду митрополита, а хвалив тим більше присутну на зборищу шляхту за єї вірність зглядом східної Церкви. Підчас дальших нарад, того таки дня викликав з за-

¹⁾ Apokrisis, ст. 1043—47 і Документа до історії блаж. Йосафата. Przegląd Pozn., том 34, 1862 р. ст. 252—254.

сідання Петро Скарга київського воєводу, та так довго з ним на особности розмовляв, що Никифор почав непокоїти ся. Тимчасом упімнення і представлення вимовного Єзуїти показали ся даремними, а обави Никифора безпідставними¹⁾. Коли королівські послы побачили, що даремними є їх старання біля погодження обох сторін, візвали митрополита і руських єпископів, щоби приступили до сповнення своєї задачі. В суботу отже дня 9. жовтня з рана задзвонили дзвони всіх берестейських церков на знак, що того дня відбуде ся нова публична синодальна сесия.

Руські єпископи прибрані в понтифікальні ризи, окружені папськими і королівськими послами йшли серед церковних сьпівів в торжественнім поході улицями міста до церкви сьв. Николая. А брало в нїм участь множество людей. Митрополит відправив Службу Божу, потім вступив полоцький архієпископ Гермоген на підвисшене місце і відчитав в імени присутних єпископів заяву приступлення до Унії. Она звучить:

»В ім'я єдиного Бога в Тройці, на честь сьв. Єго слави і людського спасеня, а на скріплене і вивисшене сьв. християнської віри:

»Ми низше підписані митрополит і владики, обряду грецького, зібрані в Бозї тут на чеснім синоді в Церкві сьв. Николая в Литовськїм Берестї р. Б. 1596 дня 9. місяця октобра після старого календаря, заявляємо всім, котрі повинні се знати, на вічну пам'ять, бо знаємо, що держава Божої Церкви є основана на Євангелию і науці Господа і Бога нашого Ісуса Христа має опирати ся на однім Петрі, як на скалі і оден лиш має нею заряджувати, що в однім тілі є одна голова, в однім домі один господар, котрий розділює челяди Божу поживу і дбає про добро всіх. Така то була управа Божої Церкви від часів апостольських по всі віки; всі патріярхи завсїди в справах віри і по духовні власти, в єпископських судах і з апеляціями звертали ся до одного наслідника сьв. Петра, папи Римського. То само показує ся з соборів і канонів, або правил сьв. Отців тай наші славянські письма з давен давна з грецьких переложені докладно подають в правилах сьв. Отців і най-

¹⁾ Костомаровъ І. с. ст. 310. — Архивъ Ю. З. Р., І, ст. 511 і А. З. Р., том IV, ч. 145.

давніші сьв. Отці східної Церкви то потверджують, котрі знали ту Столицю сьв. Петра і зверхність та власть єї над єпископами цілого сьвіта. Також не менше царгородські патріархи, від котрих та часть Руси приняла свою віру, ту зверхність Столиці і сьв. Петра знала, довго єї підлягала і від Неї брала благословеня. Від Неї то они дуже часто відступали, але ^{з того} ~~сейчас~~ з Нею єднали ся і повертали до послуху а вкінци на concilium або соборі Фльорентийськім р. Б. 1439 через патріарха Йосифа і царгородського цїсаря Івана Палеолоґа цілковито вернули до того послуху; вірючи, що папа Римський є вітцем, учителем, заступником цілого християнства і законним наслідником сьв. Петра. На тім фльорентийськім Соборі був також наш київський і цілої Руси Митрополит Ісидор, котрий довершив то зєдиненє царгородського патріархату і всіх Церков до неї належачих і утвердив ті руські краї в послусі і підчиненю римській Церкві. Для того польські королі, а іменно Володислав король польський і угорський і інші дали привілей духовенству грецького обряду, а на великім Соймі надали їм свободу, яку мала католицька Римська Церков. Коли від того церковного зєдиненя, царгородські патріархи, ^{і відступили} попали за той свій гріх відступства і зірваня церковної єдності під власть поганську і турецьку, через се наступило багато блудів і злих діл і занеханє правого надзору тих руських країв і багато гідкого сьвятотацтва. В слід за тим розсіяли ся ереси, що опанували майже цілу Русь, знищили цєркви і підкопали славу Божу.

»Ми не хочемо бути учасниками так великого гріха і поганської неволі, царгородських патріархів, котра за ним прийшла, і помагати їм в відступництві і зірваню сьв. церковної єдності. А щоби запобічи знищеню церков і погубі людських душ в наслідок ересей, котрі тепер повстали і щоби усунути небезпеку власного спасеня і відданого нам Богом стада, вислалисьмо минушого року до сьв. Отця Климента VIII. папи Римського наших достойних послів: владіку володимирського і берестейського Іпатія і Кирила Терлецького, владіку луцького і Острожського, за відомостию, дозволом і понукою Є. К. В. короля Польського Жигмонта III., побожного володаря, котрому дай Боже щасливе і вічне панованє, з просьбою, щоби папа, яко найвисший пастир цілої католицької Церкви приняв

нас під свою опіку, а увільнив і розрішив від зверхности царгородських патріархів, заховуючи нам без всякої зміни обряд і церемонії східних грецьких Церков. Папа на се згодився і вислав свої привілеї і письма з порученєм, щобисьмо скликали сноп і зложили на нїм ісповідь сьв. віри і прирекли послух римській Столиці сьв. Петра Климентови VIII. і Єго наслідникам. І то ми нині на тім синоді вчинили, о чім свідчать листи з нашим власноручним підписом і нашими печатками. Їх ми передали послам, котрих сьв. Отець, папа Климент VIII. вислав на той синод, т. є. Високопреосьв. архиепископови львівському, Іванови Димитрієви Соліковському і Вернардові Мацейовському, єпископови луцькому і холмському і то в присутности послів Є. В. короля Жигмонта III., вельможного Миколая Христофа Радивилла, князя на Олиці і Несвіжѣ, воєводи Троцького і канцлера В. Князівства Литовського Льва Сапіги і Дмитра Халецького, підскарбника тогож В. Княз. Литовського, старости берестейського і в присутности багатьох інших духовних і світських¹⁾.

По відчитаню того акту кинули ся латинські і руські єпископи в обняття і на знак єдності руської Церкви з латинською пішли всі походом до латинської церкви Преч. Діви Марії, де з вдячності Господу Богу за довершене діло, заспівали спільно »Тебе Бога хвалимъ«. Відтак слідувало оголошенє синодального засуду, котрим позбавлено достоїнства єпископів: Гедєона Балабана і Михайла Копистенського та виклято з церковної єдності Никифора і всіх членів зборища. Стало ся то не лише в цілі повідомлення народу і духовенства, що тепер не повинні мати ніякої духовної єдності з виклятими і позбавленими духовних урядів, але також в цілі публичного потвердження, що синодови прислугує зверхність над зборищем і єго предсідателем²⁾. Засуд той подали до відома

¹⁾ »Synod Brzeski« Петра Скарги вид. 1596 р. і »Obrona Synodu Brzeskiego« — тогож в II. томі Памятників полем. Літерат. в Западной Руси, Петербург 1882; А. З. Р., IV, ч. 103, 104, 106 і Annales Eccl. Ruth. Гарасевича, ст. 230, пор. еще Івана Стрільбицького, Уніятські церковні. Собори з кінця XVI. віку, Одесса 1891, вид. друге: Макарія, Історія Русской Церкви, том. IX, ст. 618—673, і М. Кояловича, Литовская Церковная Унія, том I, Петербург 1859.

²⁾ Акты З. Р., том IV, ч. 107 і 108.

рівночасно відстуникам. Вкінці поручено синодально володимирському і луцькому владиці, щоби без проволоки зложили королеви звіт з діяльності синода і просили о опіку перед насильством і підступами противної сторони.

На вість про оголошене декрету Унії внесла противна сторона протест і оголосила его в берестейським городі.

Протест датований дня 9. жовтня після »Апокрісис ст. 1051 звучить:

Ми сенатори, достойники, урядники і лицарі також і духовні релігії грецької, сини східної Церкви, зібрані на синод до Берестя, довідали ся нині і то від ВП. панів посланих на той синод Его Королівським величеством, що Ви заключили якусь угоду межи грецькою а римською Церквою разом з Митрополитом і кількома владиками, відступниками грецької Церкви. Їх вже вчашнього дня за той проступок усунули¹⁾ з уряду і правом духовним позбавили всіх достоїнств, бо робили се без нашого відома проти нашої волі і всякої справедливости.

Тому спротивляємо ся сему і всім особам, а їх поступоване уважаємо несправедливим. Постановляємо отже не лише за ним не іти, але навіть при помочи Божій всіми силами проти него бороти ся. За се будемо всіми силами підпирати і спомогати своє рішення і то саме будемо просили Его Королівське Величество. Сей наш спротив посилаємо до берестейського города, щоби его вписали в тамошні книги.

»Писано в Бересті дня 9. жовтня після старого календаря Р. Б. 1596«.

В неділю дня 10. жовтня відправили на закінчене синоду еще торжественне Богослуженє в церкві сьв. Николая при співучасті папських і королівських послів, на котрім Петро Скарга виголосив проповідь про єдність Божої Церкви і про користи з довершеної Унії.

Того самого дня оголосив митрополит спільно з зібраними єпископами пастирський лист до духовенства і руського народа. В нїм повідомляє про довершенє Унії і про позбавленє

¹⁾ Стало ся то по третім парагностику дня 9. жовтня на сесії зборища, але декрет позбавляющий урядів митрополита і єпископів датований доперва з дня 10. жовтня.

єпископських гідностей Гедеона Балабана і Михайла Копистенського, а всім учасникам зборища, котрі не хотіли піддати ся послухови сьв. Отця,¹⁾ загрозив церковною клятвою всім, котрі би посьміли уважати їх еще за сьвх пастирів. Дальше в тім листі повідомляє вірних, що просив короля, щоби на місце виклятих віддав їх уряди і достоїнства іншим особам¹⁾.

Рівночасно з тим відручним письмом єпископів зібраних на синоді вислав митрополит від себе лист до новгородського воеводи, Теодора Скуміна Тишкевича. В нім повідомляє воеводу про торжественне оголошене Унії дня 9. а zarazом перепрошує, що не повідомив его і не запросив на синод, а то тому, що візване королівське на синод наспіло несподівано і не було задля інших занять вже часу єму про се написати. Запевняє однак, що в наслідок Унії нічо в Церкві не змінить ся, що східна віра як також обряди в цілости буд уть заховані, а навіть старий календар Церков мимо Унії задержить; тільки на дальше не буде узнавати зверхности патріярха, котрий відбирав єпископам власть, а наділяв нею звичайних хлопів в брацтвах і в наслідок сего привів Церков до упадку.

Просить отже воеводу, щоби і на даліше не відмовляв єму ані своєї приязни, ані своєї помочи зєдиненій Церкві. Жалує лише, що Унія не злучила всіх братів в одно, що князь воевода київський зі своїми приклонниками не дав ся наклонити, щоби приступив до неї²⁾.

Позбавлені уряду і викляті з Церкви члени зборища відплатили ся незабаром митрополиті і єпископам в той сам спосіб. Зі згляду на то, що митрополит і з ним зєдинені єпископи приймаючи Унію, спроневірили ся патріярсі, якому присягли послух і що провинили ся проти II, IV, і VI загального собора, переходячи на сторону чужого патріярха, котрий після тих соборів стоїть на рівні з царгородським патріярхом і що прийняли то, чим Церква західна ріжнить ся від східної, вважають їх негідними тих єпископських достоїнств, які до тепер посідали і тому тепер відбирають їм їх.

Через архимандрита Никифора Тура повідомляють про се митрополита і єпископів, посылаючи їм своє рішення на

¹⁾ А. З. Р. том IV. ч. 109.

²⁾ А. З. Р. том IV., ч. 110.

письмі. Тур вручив засуд зборища митрополитови в палаті володимирського єпископа, а коли митрополит взяв письмо до рук, звернув післанцєви увагу, що письмо не має підписів¹⁾; сей відповів, що сповняє лише поручене синоду (?). Між тим надійшли королівські послї, а коли довідали ся з чим архимандрит прийшов до єпископів, заявили, що то явний непослух зглядом короля і з такою заявою вислали від себе до князя воеводи трох послів: Претвича, Туйського і Каменського. Ті послї мали також пригадати князєви, що в присутности королівських послів не вільно нікому видавати ніякого розпорядження без їх попереднього потвердження. Отже декрет зборища не має ніякого значіння, поминаючи вже, що таке поступованє є обидою для королівських послів. Князь вислухавши сю заяву здивував ся, що королівські послї чують ся тим обидженими, в виду того, що він і єго сторонництво терпить від тих, котрі заперли ся східної Церкви і тих, котрі їх в тім попирають. Як *небудь* оно не є, він стоїть при своїм і буде стояти.

До сего Гулевич, виступаючий як маршал сьвітської партії в зборищу, додав єще від себе: »засуд був післаний не лиш від князя, але від всіх нас. Если потреба, то ми всі пішлемо єго королівським послам«.

Делегати королівських послів відповіли єму, що з ним яко іновірцем і новохрещенцем, не мають нічого до діла, а прийшли лиш до князя.

Тодї зборище виділяло чотирох з поміж себе до королівських послів з запитом, яка є королівська воля? На се одержало відповідь, що волею короля є, щоби всі ісповідники східної Церкви злучили ся з римською²⁾ і що протосинкель Никифор не сьміє мішати ся до справ руської Церкви, бо після донесеня молдавського воеводи є він турецьким шпігуном.

Зборище не вдоволило ся відповідію королівських послів і вислало прямо до короля депутацию зложену з двох осіб: Малиновського і Древинського. В інструкції, яку дали пани на письмі своїм делегатам, вельможі, урядники і лицарі грецької релігії з держави В. Кн. Литовського, дякують королєви за єго

¹⁾ Ekthesis твердить, що були підписи.

²⁾ Архивъ Ю. З. Р. том I. ст. 529.

вітцівську дбалість біля зєдиненя обох Церков і заявляють, що самі бажали тої єдности. Однак знаючи з історії, що вже нераз старали ся о то зєдиненє, але оно ніколи не доходило до мети, і тому не хочуть прикладати рук до нетривкого діла, а іменно не можуть приступити до берестейської Унії, а то з слїдуючих причин: а) руська Церков становить тільки часть східної Церкви і від 600 лїт зависить від царгородського патріярха, отже не годить ся відступати від патріярха, а при-нимати Унію без єго дозволу і до того єще на партикулярнім синоді, б) недовіряють владикам, котрі одержали порученя заключити Унію, в) не можуть прийняти зєдиненя з західною Церквою, котра уважає папу за найвисшого голову Христової Церкви, бо східна Церков має самого Христа Бога за най-висшу голову Церкви і тим менше можуть се зділати, бо папська Церков в богатьох місцях наукою і обрядами ріжнить ся від східної, а ті ріжницї на партикулярнім синоді не можуть бути усунені. Тому просять короля, щоби усунув з урядів митрополита і з ним зєдинених єпископів, а надїлив тими достоїнствами инші особи згідно з постановами з 1575, 1576 і 1589 років¹⁾.

Того самого дня розіслав князь Острожський відозви спільно з духовними і шляхтою, що були на зборищу, до соймиків руських і литовських земель і напминав їх, щоби незанедбали зобовязати послів на найближший варшавський сойм, що будуть попірати їх протест проти Унії²⁾.

Слїдуючого дня т. є. 11. жовтня виготовив протосинкель Никифор відозву до руського духовенства, до сьвящеників і дяків, взиваючи їх в імени патріярха, щоби не піддавали ся митрополитови і єпископам-відступникам, але вірно стояли по стороні царгородського патріярха і вибрали собі нових єпископів і митрополита³⁾.

Ізза визиваючої постанови Никифора проти ухвал синода і краєвого законодавства, приказав король єго увязнити

¹⁾ Архивъ Ю. З. Р. том I. ст. 507 і слїд. »Документи обясняющіє Історію Западно-русского края«. Петербург 1865, ст. 163—183 і Костомаровъ: С. с. том III. ст. 313—315.

²⁾ Апокрісис, ст. 1049.

³⁾ Акты З. Р. том IV. ч. 111.

і поставити перед повітовий суд, яко публичного ворохобника і турецького шпигуна.

Вставив ся за ним київський воєвода представляючи, що так високого церковного достойника не повинен судити повітовий суд, але сенат. За его порукою увільнили Никифора з вязниці, а мав его судити найблизший варшавський сойм 1597 р., де відповідно до поруки привіз его князь Острожський. Тут его, як самозванця і турецького шпигуна, мимо оборони Острожського засудили на вязницю в мальборськім замку, де він і помер¹⁾.

Король Жигмонт III. повідомлений урядово Потїєм і Терлецьким про перебіг синоду і торжественне проголошене Унії, видав дня 15. грудня 1596 р. універсал до руського народа, в котрім потверджує акт Унії з римською Церквою і звиває Русинів, щоби узнали своїми єпископами лише єпископів зєдинених з римською Церквою, а з відпавшими єпископами Ге-

¹⁾ Суд на Никифора в Варшаві складав ся з кількох духовних і сьвітських сенаторів. Обвиняв канцлер Ян Замойський. Материялів до обвинення достарчили між иншими письма перелапані у якогось Волоха висланого ніби то по коні з Острога на Волощину. Він віз листи до якогось грецького монаха Пафнутія, котрий пише своїй сестрі, що пси ляхи бють ся між собою і змушують Русинів до своєї латинської віри. Замойський доказував, що тим Пафнутиєм був не хто инший лиш Никифор, мимо запереченя так післанця як і Никифора. По друге доказував Замойський, що підчас послїдної молдавської війни Никифор був агентом В. Порти проти Польщі. По третє закидав єму, що був самозванцем, що виступав як заступник і протосинкель патріярха на берестейськім синоді в часї, коли патріярша столиця була осиротїлою. Вкінці закинув, що посьмів проти краєвих законів і виразної королївської заборони проводити на публичних зібранях, зложений з духовних і сьвітських, котрі назвав синодом, що єпископів правно установлених самовільно позбавляв уряду і підбурював населенє проти Унії, заключеної за дозволом короля. Не помогла єму пристрасна оборона князя Острожського. Засуд запав одноголосно. А. З. Р., IV, стор. 218 до 219, там наведена мова князя в оборонї Никифора. По виголошеню своєї мови вийшов князь з салї сенату, не чекаючи на засуд. Коли князь Радивил вийшов за ним, щоби его спонукати до повороту і коли робив єму надїю на увільненє Никифора, відповів: «Нехай его (Никифора) зїсть (король!) і не вернув ся. — Пор. еще: Голубьева, I. с., ст. 46—60 і 63—64, де знаходить ся дневник сойму 1597 р.; крім сего Малышевскій, Мелетій Пірась і т. д. Київ 1872 р., том I, ст. 411—416; Костомаровъ, I. с., ст. 316—320, вид. II. Петербург 1880 і «Документы объясняющие Историю зап. русск. края і т. д.» ст. 183—189. Петерб. 1865.

деоном Балабаном і Михайлом Копистенським не мали ніякої звязи і не приймали від них духовної услуги. Наводимо той універсал дослівно в перекладі як документ великої ваги:

»Ми Жигмонт III., Милостию Божою король польський, великий князь литовський і пр. і пр., заявляємо всім і кожному з осібна чи то високого чи низшого походження, особам духовним і світським грецько-руської віри, нашим вірним підданим велик. князівства литовського, що нам, яко господареві все лежить на серцю побільшене слави Всемогучого Господа Бога і спасенє людських душ, а передовсім вірних і милих наших підданих, котрих нам Господь Бог віддав своєю волею і милосердиєм; заявляємо, що як є один Бог Всемогучий в Тройці, так також мусить бути одна Церков, одно хрещенє, одна віра, одно Боже стадо, один пастир, як се наш Господь Ісус Христос, приготавляючи спасенє душ на землі постановив і приказав. Він побудував і оснував на вірі сьв. ученика і апостола свого Петра Церков, яко на найсильнійшій опоці, котрої не переможуть ворота пекольні. Молитвами Господа нашого Ісуса Христа не уставала віра того самого сьв. Петра і єму то одному Господь і Спаситель наш Ісус Христос поручив пасти свої вівці і ягнята, єму одному приказав утверджувати в вірі своїх братів і прочих учеників і апостолів, єму дав ключі свого царства небесного і неустаючу силу тут на землі, отвирати і замикати, так, що, коли Столиця і Зверхність сьв. апостола Петра тут звяже, буде звязано і на небі, а що розвяже буде розвязано і на небі. Від апостольських часів тревало се багато літ і віків, аж вкінци за людські гріхи заразила ариянська єресь більшу часть сьвіта і християн, так, що і самі християнські цісарі, а навіть і деякі патріярхи, а передовсім царгородський, перебували довший час в тім блуді, відступали від послуху найвисшого і найстаршого свого пастиря. Сама лише Апостольська Столиця сьв. Петра заховала правдиву віру, утверджувала свою братію і дуже часто напроваджувала їх з дороги блудів на дорогу правди, як се недавно на загальнім флорентийським соборі патріярх Йосиф і царгородський цісар Іван Палеолог, повернули були цілковито до того послуху і увірили і признали, що папа римський є вітцем і учителем і пастирем цілого християнства і правним наслідником сьв. Петра. На тім самім соборі був з нашої держави

Ісидор, митрополит київський, галицький і всеї Руси і приніс тото зєдинене і утвердив всі руські краї в тім самім послуху і зверхности римської Столиці. Се і наші предки Їх-Милість королі польські прийняли і затвердили духовеньству руської Церкви ті самі привілеї, які мало духовеньство римської Церкви, щоби вже як діти одного вітця, уживали тої самої свободи. А скоро з невдячности ласці Божій царгородські патріярхи відлучили ся від тої єдности і за сей свій гріх відступства від єдности церковної попали в ярмо поганське турецьке, вкрато ся багато блудів, злих діл і гидкого сьвятокупства і в тих руських краях, поширяли ся єреси і опанували мало що не цілу Русь, церкви опустіли, слава Божа ни діла, а тим самим і надані привілеї і свободи пішли в забуте для дальшого нищення Церкви і духовного руського стану. Се все ми хочемо знова направити і привести в наших краях до первісного стану. Про се порозумілисьмо ся вже з вашими старшими духовними настоятелями, котрі самі дочитали ся в книгах своїх давних соборів і в правилах сьв. Отців, що всі патріярхи були завсїгди підчинені папі, уважали єго старшим своїм настоятелем і звертали ся до него у всіх важнійших духовних справах. Они бачуть, що царгородські патріярхи блудять проти соборів і правил сьв. Отців, тому не хочуть їм в тім помагати і довше перебувати в тім блуді і схизмі. Тому за нашою господарською відомостию і з поручення духовного свого собора, удали ся в тій справі до сьв. Отця папи римського Климента VIII., котрий, як правдивий отець Божого стада, прийняв вас до єдности з Божою Церквою, освободив від зверхности царгородських патріярхів, потвердив без найменшої зміни всі давні руські церковні обряди і за то все прислав вам письма і привілеї через єпископів володимирських і луцьких владик, котрих ви вислали з новгородського собору до єго сьвятости. Всечесність єпископ Михайло Рогоза, митрополит київський, галицький і всеї Руси, скликав за нашим дозволом загальний собор в Бересті на день 6. жовтня після руського календаря. Там зіхали ся інші єпископи-владики, володимирський, луцький, полоцький, холмський, пинський і многі архимандрити, ігумени, протопопи, попи, ченці, діякони і багато інших духовних і сьвітських грецько-руської віри і в катедральній церкві сьв. Миколая почали собор від хвали

Божої молитвами і богослуженнями. Три дні роздумували і розважали сю сьвяту угоду на підставі сьвятого Письма, рішень давних соборів і правил сьятих Отців і братним упімненєм і любовію взивали до того самого, єпископа перемиського Михайла Копистенського і львівського Ґедеона Балабана і інших їх товаришів, котрі вже перед тим добровільно до тої єдності приступили, нам як господареві своїми письмами се заявили, а тепер з намови впертих людей покинули свого старшого архієпископа, митрополита і братів своїх єпископів владик, опустили той дім Божий, місце сьвяте, на котрім зі своїми настоятелями повинні були сходити ся, а они анї разу за цілий час собора, не явили ся в церкві і волїли лучити ся з новохрещенцями ариями, богохульниками Господа Бога і з прочими ріжними неприятелями, єретиками і погорджуючими православну руську віру! Що більше взяли собі до товариства шпігунів і наших зрадників, якогось Никофора і інших Греків, людей чужосторонних, і обрали собі місто Божого дому, єретицьку божницю на місце зборів і майже зі злобою, впертостію і немов закаменїлим Фарановим серцем поступали і посьміли проти своєї зверхности і нас свого государа пана і проти своєї вітчини річи-посполитої виступити і потайки змовляли ся і вносили якісь спротиви і як довідуємо ся клали свої печатки і підписи на пустих паперах і до того самого змушували інших, що зовсім до собора не належали і на тих пустих паперах писали пізнїйше, що їм подобало ся і посьміли розсилати се по наших краях. Між тим Всечесність архієпископ-митрополит зі всіми прочими єпископами-владиками і з цілим духовенством радили над спасенєм людських душ і запобігали спустошеню Церкви, в звичайнім на собори призначенім місци в церкві сьв. Миколая в присутности послів сьвят. Отця папи римського, наших государських послів і великого здвигу визначних людей і загалу духовних і сьвітських. Там то они приступили до церковної єдности з Апостольською Столицею, признали папі Климентови VIII. зверхність над Церквою і Божим народом, яко найвисшому пастиреви і правдивому Отцю і присягою, підписом і печатами прирекли послух сьвятости єго і всім єго наслідникам римським єпископам, яко намісникам Христа. В той спосіб получили знова Церков і руську-грецьку віру з Церквою і вірою загально-римською,

так, що після слів і заповіді Божої сталисьте ся вже майже одним народом і одною Церквою Божою, одна віра одно хрещенє, один дім Божий, одно стадо під опікою одного правдивого пастиря, котрого установив Господь Ісус Христос.

Се подаємо вам до відома, щобисьте ся тішили і разом з нами одними устами і одним серцем віддавали честь Господу Богу Всемогучому в Тройці прославленому, а не слухали пустих поголосок і письм упертих людей і нерозсудних відступників, анї їх не приймали і анї їм не вірили, а своїх настоятелїв митрополита, владик, як свого архієпископа і своїх єпископів як найбільше поважали, слухали і проти них не ворохобили ся та проти них до ворохобні не допускали. Рівнож заявляємо, що Всечесність архієпископ, митрополит київський, галицький і всеї Руси не поблагословив, але викляв і позбавив єпископської гідности і відлучив від Божої Церкви перемиського владика Копистенського, львівського Балабана і інших їх товаришів і помічників, яко своїх відступників, котрі не лише відступили від добровільно перед тим прийнятої згоди і зєдиненя, але покинули Божу Церкву і получили ся з хулителями імени Божої християнської віри — новохрещенцями ариями і іншими єретиками, а зібравши ся в єретицькій божниці посьміли змовляти ся і розповсюднювати якісь письма проти своєї зверхности і накинати ся на людей не підчинених їх власти, зносили ся з людьми чужосторонніми, шпігунами і нашими зрадниками, брали їх до помочи в справах краєвих і допустили ся багато інших безправств не тільки проти свого настоятеля, але також проти нас гусударів та на шкоду нашої держави. Тому, щобисьте знали про се і від нинї, щобисьте не уважали Копистенського і Балабана за своїх владик і єпископів, не брали від них, яко проклятих благословленя, анї з ними не приставали! А щоби се кождий знав і щоби кождий міг се виповнити, приказуємо вам воєводам, старостам, дідичам, наставникам, самим намісникам і їх урядникам, також війтам, радним, лавникам, щоби сему рішеню берестейського синода в нічим не противили ся, а других наших підданих, еслиб єму спротивляли ся, карали. А відписи сего нашого листа всюди при костелах і церквах і торговцях мають бути поприбивані і всім до відома подані, инакше того не робити! Писано в Варшаві р. Б. 1596 місяця грудня 15. дня».

Надармо шукаємо в тім довгім королівським документі виразного затвердження обітниць даних тільки разів руським єпископам і апостольському Престолови в часі заходів біля Унії. Перед відїздом Потія і Терлецького до Риму зрівнав вправді король привілеєм з дня 2. серпня 1595 р. руське зєдинене духовенство з духовенством латинським, але по довершеню Унії було відповідне місце в універсалі еще раз ті права і привілеї торжественно затвердити. Нема там також згадки про признание унійтським єпископам сенаторської гідности, мимо того, що папа Климент VIII. кілька разів благав і упоминав короля, щоби і під тим зглядом зрівнав руських єпископів з латинськими. Винуємо в тім не лише короля, але гордість і зарозумілість тодішних польських єпископів, які легковажили руських єпископів, а почасти винуємо також невіруючих сенаторів, противних признаню руським єпископам сенаторської гідности. Жигмонт ізза величезних трудностей не поставив навіть внесеня до сенату, щоби той заняв ся сею справою.

Була се перша нещасна хиба польського ряду в справі Унії. Поминаючи інші згляди, про які в дальшім тягу нашого оповіданя буде мова, не сумніваємо ся, що чарови сенаторської гідности не був би опер ся ані Гedeон Балабан ані Михайло Копистенський і мимо найсильнішого натиску з противної сторони був би один і другий пішов за приміром митрополита і прочих товаришів. Справа Унії була би взяла тимсамим инший оборот; Унія була би для Церкви і держави стала ся тим, чим по гадкам єї творців мала і могла бути. За те мудро використали похибку ряду противники Унії. В кілька місяців по оголошеню берестейської Унії відозвав ся до Русинів новий адміністратор царгородського патріархату Мелетій Пірас, александрійський патр., який з початком 1597 р. обняв заряд царгородської патріархії. На весну тогож року (27. цвітня) вислав кілька відозв на Русь: до князя Острожського і до Русинів, що позістали в схизмі. У тих відозвах хвалив усе, що порішило берестейське зборище під проводом Никифора; затвердив позбавлене уряду митрополита і зєдинених з ним владик, а крім того визначив для Руси трох ексархів: Гedeона Балабана, Михайла Копистенського і князя Острожського. Перші два мали виконувати в єго імени на цілій Руси духовні уряди

в епархіях уніятських єпископів. Вкінці заохочував Русинів, щоби твердо стояли при православію і не дозволили відвести себе від православної Церкви ніякими приманами. За тими відозвами пішли незабаром інші до львівського брацтва, до князя Вишневецького і князя Кирила Ружинського, менше більше того самого змісту¹⁾.

Зі згляду на руський нарід та темне підбурюване і нерішуче духовенство, ~~не побоювалися~~ ^{лиши без страху умишляли} єпископи по прибуттю патріярших відозв о свою повагу і владу.

Тому пожаданим було і додало їм немало відваги се, що дня 22. мая того самого року прислав їм папа Климент VIII. »Significatum est nobis«, в котрім оголошує екскомуніку кинену на них патріярхом яко неважну, неістнуючу і без всяких наслідків в теперішности і на будуче²⁾.

¹⁾ Мальшевській, »Александрійский Патріархъ. Мелетій Пігасъ і его участіе въ дѣлахъ русской Церкви«. Київ 1872, том I, ст. 417 і том II прилож. ч. 17—26.

²⁾ Гарасевич, Annales, ст. 228, Theiner, Vetera Monumenta Poloniae hist., том III, ст. 270, і Макарія Історія русской Церкви, том X, ст. 241—44 і F. Spillman S. J. »Die Union von Brest« в Stimmen aus Maria Lach, 1876 р. в I. і II. томі Пор. еще до історії берестейського Синоду: Apokrysis або Odpowiedź na książki o Synodzie Brzeskim, Imieniem Starożytney Religjey greckiey przez Chrystophora Philaleta (Броньского Аріянина) w poręczyż dąna«. Вильно 1597 (в пам. полем. Литер. Петербург 1882, том II, ст. 1004—1820), і ^{Антіпресіс до апокрисиса проти Кристофора} Кристофора Філялета, котрий недавно видав книжки іменем Старинної Руси проти книжок написаних про берестейський Синод р. Б. 1597. Вильно 1600. (Автором був грек Петро Аркудий, спроваджений Потєм з Риму на Русь).

КНИГА ПЯТА

Берестейська Унія загрожена.

РОЗДІЛ I.

Інтриги князя Константина Острожського.

1) Князь Острожський вірний погрозам киненим по проголошенню Берестейської Унії, як в листі до Жигмонта III. так і в відозвах розісланих по цілій Русі і Литві, що буде Унії спротивляться усіми способами, розвинув по берестейським синоді на цілім просторі Русі і Литви завзяту агітацію проти постанов синода. Агенти, котрі були на его услужі, або котрі що найменше були послушними его приказови, розбігли ся по краю і розпалювали ненависть проти творців Унії і проти самої Унії, та поширювали про ню ложні і оклеветуючі вісти, немов би она була загладою східної віри, запродаєм Церкви Латиникам і замахом на руський обряд. Зато платні писателі вхопили на приказ князя за перо, щоби зогиджувати діло довершене в Бересті. Єще протягом 1597 р. написав на жадане князя Христофор Бронський социянин під псевдонімом Філярета зідливу відповідь під заголовком: »Апокрізіс«¹⁾, на історію і оборону берестейського синоду, видану Скаргою а в слідуючім році, пишучи під псевдонімом »Клерика Острожського«, оголосив в тім самім дусі що і Апокрізіс, розправу проти фльорентийського собору, яко відповідь на лист Потія, в яким Потій заохочує князя покинути схизму²⁾.

¹⁾ »Apokrisis« albo odpowiedź na książki o Synodzie Brzeskim imieniem ludzi starożytney religiey greckiey przez Christofora Philaleta w poryczą dana 1597 r. w Wilnie.

²⁾ Князь винагородив автора за ту книжку селом, Вільск, з кількома фільварками. — Порівнай Смотрицький Апольогія ст. 46 і 95. і Суша: Saulus et Paulus ст. 86. 2) Antirresis, ст. 202—203.

Не багато зважав князь на се, що так Апокрізіс¹⁾ як і в інших менших, а під его впливом і его охороною проти Унії виданих письмах, находили ся блуди проти віри східної Церкви, а котрі захвалювали людности руській, яко правди старинної віри східної Церкви. Ті письма як також відозви берестейського зборища духовенства і народу руського і листи патріярха, Мелетія Пігаса, прислані на Русь будьто під адресою львівського Брацтва в ціли піддержання духа спору проти Унії, випечатав князь власним коштом, по часті і в своїй острожській друкарні і розкидав в численних примірниках між руське населенє.

Головною цілю сеї так зручно веденої агітації було: відорвати від Унії передовсім низше духовенство сьвітське і монаше і недопустити, щоб Унія огорнула також посїлости неуніятської і протестантської шляхти. І ціль сю в короткім часі осягнено. Сьвітське духовенство, аж до берестейського синода загально до Унії прихильно настроєне¹⁾, прибрало під впливом агітаторів неприязну поставу зглядом уніятських єпископів, за ним пішло з малими виїмками духовенство монаше подібно і загал руського народу і шляхти, як сьвідчить єпископ Суша в своїм звіті про стан Унії призначеної²⁾ для »римської пропаганди«³⁾.

Коли митрополит Михайло Рогоза вибрав ся на пастирську візитацію своєї дієцезії, щоби особистим впливом і своїм зближенєм до духовенства і народу усунути злосливо про Унію розсівані ложні вісти і поучити їх чим є Унія і які користі духовні і дочасні запевняє она Русинам, знайшов так підбурене проти себе населенє, що коли зближав ся до Слуцька, приняло его градом каміня і коли би карита, в якій сидів, не була его заслонила, ледви чи був би уйшов з житєм³⁾.

Зате єпископи неуніятські: Балабан і Копистенський, викляті берестейським синодом з Церкви і позбавлені своїх гідностей, мимо того, що королівський універсал засуд на них потвердив, певні опіки могучого князя, позістали спокійно на

1) Архивъ Ю. З. Р. том VI. предисловіє ст. 101.

2) Гарасевич; Annales Ecclesiae Ruthenae Leopoli ст. 304. Relatio Harasiewicz:

3) »de laboribus Unitorum« Суша в наведенім звіті.

своїх єпископських престолах і виконували даліше єпископську судовість. Балабан навіть, яко патріярший ексарх, відвідав сусідні дієцезії, заняті уніятськими єпископами, справував в них сьв. Тайни і висвячував неуніятам сьвящеників. Так само архимандрит печерської Лаври в Київї, знаний нам з синоду берестейського Никифор Тур, позбавлений синодом гідности, вернув до свого монастиря і виконував в нїм уряд без перешкод зі сторони державних властей. Король, яко патрон Лаври, дав митрополитови Михайлови Рогозі презенту на архимандрию в ціли побільшення єго малих доходів. Тур не зважав на се, Лаври не опускав і отверто бунтував Киян проти митрополита і уніятських єпископів. Чув ся безпечним, бо київським воеводою був кн. Острожський.

2) Вже в 1595 р. оглядав ся князь Острожський за союзом проти Унії з протестантами. Тодішний замір не удав ся, а то з тої причини, що єще в час попав в руки короля єго лист з постановами союзу, а висланий до відступників, які радили в Торуні. Тепер повернув князь Острожський знова до давного заміру і назначив зїзд визначнійших неуніятів і протестантів на рік 1599 в Вильні. З початку мріли на виленським зїзді не лише про сьвітську, але також про релігійну злуку неуніятів з протестантами всіх відтїний. Неуніятське духовенство, що брало участь в зїзді, обманювало себе надїєю, що Лютерани і Кальвіни покинуть свою єресь а приймуть православє, бо думало, що грецька віра є більше зближена до протестантизму, чим до Церкви папської. Скінчило ся однак на синоді сьвітським, що мав на ціли запевнити собі взаїмну оборону проти латинських католиків і Уніятів.

Між иншими в актах тої конфедерації читаємо: »Для того (то є задля гнету і кривд) потрібною, а навіть конечною є для нас річию, подумати про себе і наше безпеченство і хотяй остаточно на нас нещастє не спало, то вже вчасніше належить єго віддаляти, а то ^{теж} ревнїйше і острожнїйше, що від сеї ревности зависить не лиш наше личне але і загальне добро, а говорячи яснїйше, не лиш ненарушенє правд і загальних свобід, затверджених угодами і присягами, не лиш безпеченство річи-посполитої, але захованє і помноженє слави Божої. На се передовсім маємо уважати ми, люди грецького і євангелицького віроісповіданя, і опирати ся на основі зало-

женій від давна річпосполитою... правдиво і щиро прирікаємо і присягаємо перед Господом Богом всемогучим за нас і за наші діти, що заховаємо сей взаємний союз, а з ним науку і свободну відправу служби Божої... за помічю Божою не допустимо, щоби нам відобрали ті права, чи то насильством, чи то правними дорогами, що будемо всі спільно стеречи і боронити наші церкви, збори, »Кірхи« і відправу в них (роз. служби Божої) а також будемо безнастанно опікувати ся всіми місцями, а особливо особами призначеними до служби Божої, яко підданими заключеному союзови: щоби знова усунути на будуче кривди, щоби насильства поборювати, будемо спільно, ревно і щиро старати ся на соймаках, соймах і інших народних зібраннях, а особливо у Єго Королівського Величества, о якого ласкавім до нас привязаню і о милосернім співчутю над нашим гнетом не маємо жадного сумніву, щоби річпосполита повздержувала своїх панів від тих надужить... Один другого маємо ратувати по приятельськи в кривдах і гнетах, чи то за віру, чи то за справи до неї належачі. Також, коли би відступники в який небудь спосіб хотіли робити якесь надужите, так в грецькім віроісповіданю як і евангелицькім, виступаючи проти нас, перешкаджаючи нам в службі Божій... в річах посвячених, або силою на нас наставляли... чи то в цілі змінення і зменшеня звичаїв питомих нашим віроісповіданням, чи то в цілі цілковитого їх викорінення... у всіх тих случаях без всякого викруту, як всі спільно, так кожда з нас частина, а навіть кожда одиниця з осібна, довідавши ся про се, мусить удати ся на то місце, де насильство має діяти ся, або вже діє ся... і нести поміч і ратунок... А в цілі скорших зносин зі собою, визначилисьмо тепер і взяли з поміж себе генеральних провізорів і заступників Церкви і християнських наших зборів, а іменно з поміж людей грецького віроісповідання: князя Константина Острожського, воєводу київського, князя Александра Острожського воєводу волинського, князя Сангушка, каштеляна врацлавського, князів: Адама і Михайла Вишневецького (і 15 інших і кількох з поміж евангелицького віроісповідання)¹⁾.

¹⁾ А. З. Р. том IV. ч. 138. Łukasiewicz: Dzieje kościołów wyznania helweckiego w Litwie, Poznań 1842. ст. 124 134.

Умовою сею запевнив собі князь Острожський більшість на соймках і соймах в борбі з Уніятами і католиками, а до того причинили ся також прихильні засуди в справі, котру сам боронив в литовським трибуналі, в найвисшій судовій інстанції на цілу Литву. В тім то трибуналі мали протестанти перевагу еще через цілий час правління Жигмонта III.

Забезпечивши ся в сей спосіб, підносив князь від тепер на всіх соймах скарги і жалї проти уніятських єпископів, жадаючи усуненя їх з урядів, яко відступників від Церкви і тим самим засїдаючих неправно на єпископських престолах, а коли его скарги не все знаходили відгомін на соймах, звертав ся тоді до литовського трибуналу, в яким западали звичайно засуди єпископам неприхильні. Сподівав ся і зовсім слушно, що коли йому удасть ся сею дорогою увільнити Церков від єпископів, творців Унії, Унія тим самим упаде¹⁾.

Материялу до скарг мала доставляти ціла комісія вибрана виленською конфедерацією. Єї то задачею було збирати вісти про дійсні і мнимі насильства заподіяні неуніатам і доносити про них послам. Насильством уважано, кілько разів лише котрий єпископ уніятський в містах і добрах коронних жадав від духовенства для себе послуху і відправляти богослуженя в душі уніятським, згідно з признаною собі королем властїю над всіми церквами цілої дієцезії. Кажемо в добрах коронних, бо про виданє церков в добрах приватних з початку єпископи уніятські і думати не могли, доки властителї тих посїлостий до Унії не приступили. Про Латинників довідуємо ся пізнійше, що они не робили ніякої полекші уніятським єпископам в своїх добрах.

Навіть в тих коронних добрах, де воеводи або старости були по сторонї схизми, в перших літах не скоро відважили ся єпископи силою переводити прислугуюче їм право; старали ся радше морально впливати на населенє і духовенство і викорінювати їх неохоту до Унії.

В протестах підношених на соймах так за життя князя Острожського, як і пізнійше, повторюють ся аж до збудів два аргументи проти Унії: що она неправно заключена, бо без

¹⁾ Antelenchus напис. А. Селявою від ст. 57 до кінця.

дозволу царгородського патріарха і без згоди на нього всего духовенства, шляхти і народу.

Аргумент перший був впрост недорічним. Вимагав від єпископату, щоби проти певнішого, внутрішнього переконання позіставав на дальше в блуді лиш тому, що в нім позіставали патріархи, дотеперешні їх духовні зверхники. А вимагав сего князь зі своїми сторонниками хоч знав, що царгородські патріархи знаходилися в так тяжкій ярмі турецькій і в такій зависимости від султанів, що хотяй би хотіли були узнавати зверхність папи, не могли сего зробити, задля спору султанів, які уважали папів за своїх найбільших ворогів в Європі.

Малиж отже єпископи руські в виду такого стану річи тревати дальше в схизмі і рівнодушно глядіти на се, як в наслідок номінальної, не маючої жадних інших раций зависимости від царгородських патріархів, крім історичних, що щораз більше вкрадався нелад до їх Церкви і як Церков що раз низше упадала? Чиж мали очікувати цілі віки, хотяй би навіть їх Церков в наслідок сего цілком попала в нелад, доки не засияє для патріархів в Царгороді ліпша доля? Чиж впрочім на фльорентийському соборі не порішили вже всі без ріжниць патріархи ^{єкхоту} синоду справу Унії з Римом, коли то еще свобідно могли висказати свою гадку і переконане і чиж тодішній митрополит руський спільно з ними не прийняв Унії, яка від тоді через пів століття менше більше удержувала ся на Руси? Коли отже вже конечно ходило о повагу патріархів східних, то творці берестейської Унії мали її за собою; не було потреби нового розбираня і розсліджуваня спірних питань межи Церквою східною а західною. Берестейська Унія оперла ся виключно на підставі оснований фльорентийським собором.

Не лучшим був другий аргумент князя Острожського і його сторонників проти Унії. Ставив він князя на становиску цілком протестантським і незгідним з основами віри східної Церкви.

»Унія берестейська була неправною — повторяли раз в раз на соймках, соймах і в різних письмах полемічних — тому, що довершила ся самими єпископами без участі світських людей, шляхти і народу:« В справах віри і релігії після основ так Церкви східної як і західної мають голос рішаючий не світські люди, ані навіть звичайні сьвященники, а лише ті,

що становлять Церков учачу, се є єпископи. До єпископського уряду належить рішати, що є правдою Божою і що має робити для спасеня повіреного єму стада; а обовязком овець є йти за голосом правних пастирів.

З тої підстави, яка впливала з науки східної і західної Церкви, виходили руські єпископи, творці Унії і в єї дусі жадали послуху від свого духовенства і вірних, тимбільше, що мали за собою державні закони, які жадному, котрого не затвердив король, не позволяли справувати в державі єпископської гідности і виконувати єпископської власти. Яке впрочім значіне могла мати в справі Унії гадка так темного духовенства, як се єго пізналисьмо, коли говорилисьмо про внутрішній стан руської Церкви. Оно то ледви уміло відчитати літургію, а правд катехізму добре не знало. Яке вкінці понятє міг мати сей темний загал, який зовсім не знав віри, а Унію певно з бігом часу був би прийняв враз з парохіяльним духовенством, коли би єго бунтівники, висланники князя Острожського, не були проти неї підбурювали, розсїваючи про ню найстрашнійші, ложні вісти¹⁾.

З більше чистою совістю могли уніятські єпископи жадати послуху від своїх вірних і з тої також причини, що в наслідок Унії не накидали їм нової віри, але заховали ціле, незмінне, первісне ісповіданє віри східної Церкви, не змінiali літургічного обряду, вимагаючи лиш узнання начальником, зверхником Церкви папу, в місце царгородського патріярха.

Впрочім, хто в тих часах питав в цілій Європі нарід про його гадку в релігійних і церковних справах?

Чи ж сї самі литовські і польські пани, Кальвіністи і Лютерани, що то так на соймах спільно з князем Острожським викрикували проти уніятських єпископів і жалували ся на гнет неуніятського народу, прийнявши єресь, отже иншу віру і то ложну, чи ж не виганяли зі своїх дібр католицьких сьвящеників і не спроваджували на їх місце протестантських проповідників, не питаючи ся народу про єго волю і чи ж не змушували його приймати накинений лютеранізм або кальвінізм?

Щоби сю важну, а звичайно несправедливо оцінювану справу насильства задаваного совісти неуніятів відразу без-

¹⁾ Костомаровъ: »Историческія Монографіи і Изслѣдованія« том III. вид. 2. ст. 325. Петербург 1880.

сторонно в'яснити, не можемо мовчки поминути ще сеї обставини, що жалоби на кривди і насильства задавані неуніятам уніятськими єпископами, а вношувані на соймах бували або в більшій частині видуманими, або грубо перецінюваними. Коли кільканайцять літ по заключенню Унії утворено осібну комісію в цілі розслідування тих жалоб, о чім низше будемо говорити, мимо того що комісія складалась з людей Уніятам неприхильних, показалось, що неуніяти в дійсности не могли доказати жадної правдивої кривди Уніятам. Тож навіть Костомарів, український письменник, Унії неприхильний, признає, що в тім часі був звичай прикрашувати кривди дізнані від противної сторони риторичними зворотами і для того на всі описи кривд дізнаних православними треба глядіти критичним оком¹⁾.

3) Противно, не тяжко було Уніятам навести цілий ряд скарг на кривди і переслідування, яких дізнавали від неуніятів, котрі не перебирали в средствах, коби лише досягнути свою ціль, а часто загрожували життю Уніятів, поставлених навіть високо в суспільности і в церковній єрархії. Досить згадати про ватагу Наливайка і єї напади в 1595 і 1596 р. на посілости Уніятів а іменно єпископа Терлецького. Провідник сей вийшовши з Острога, де брат єго був парохом, допускав ся грабежий і надужить головно в посілостях належачих до луцького єпископа, щоби пімстити ся на єпископі за Унію і доперва Жовківський увязнив єго і видав в руки властї²⁾.

Сам князь Острожський загарбав часті дібр луцького єпископства і потім вже їх ніколи не віддав. Не инакше поступали і інші руські і литовські магнати, так, що митрополит Потій ледви мав з чого жити. Вже висше згадалисьмо, як то в Слуцьку прийняли митрополита Рогозу градом каміня. На митрополита Потія в Вильні на улиці в білий день напав якийсь Тупека і топором відтяв єму два пальці в руці. На жите митрополита Рутського сприсягло ся в Києві кількадесять опришків, зфанатизованих Греком Теофаном. Архиепископа полоцького Йосафата Кунцевича замордували в Витебську

¹⁾ Костомаровъ *ibidem* ст. 125.

²⁾ Загально обвиняли тоді князя Острожського, що він знав, а може навіть намовляв Наливайка, щоби нападав на Уніятів. Князь обурював ся на сей закид, але цілком з него не очистив ся.

в найстрашніший спосіб і ще по смерті знущали ся над его тілом. В Києві утопили в Дністрі Василянина уніята Антона Грековича, чотирох інших уніятських монахів закованих в дуби замкнуто в Трехтемирові, в козацькій вязниці, иншого уніята повісили на дереві; деканови шаргородському іменем Матвієви, коли ішов спокійно дорогою, відтяли голову тільки длятого, що був уніятим. В перемиській дієцезії зарубали сокирою неуніяти Василянина Будкевича, коли приносив сьв. безкровну Жертву. Взагалі, після сьвідoctва єпископа Суші, до половини XVIII. віку потерпіло за Унію від козаків мученичу смерть що найменше 100 сьвітських сьвящеників¹⁾. Могили-бисьмо вичислити більше мучеників-Уніятів, але наведені приміри вистарчать на правдивість нашого твердження. Небезпека, яка легко грозила Унії зі сторони протестантів та зі сторони скарг і жалів, які на соймах і соймках підносили проти неї князь і его сторонники, лежала по части вже в тім, що коли сї скарги майже на кождім соймі поновляли ся, суспільність зачала вкінці вірити в їх правдивість, обявляти неуніятим співчуте, а відвертатись від уніятських єпископів, яко від тиранів та поповляючих надужите над переконаннями і суспільним спокоєм. Сьвідчить про се Іпатій Потій пишучи: »Вже ся справа вбила ся в уха майже всім горожанам Корони Польської і В. К. Литовського, які то скарги і наріканя підносять противники сьвятої Єдності на соймах і соймках, бігаючи і викрикуючи, що їм діє ся кривда під зглядом релігії та стародавних прав і вольностей. Отже легко приєднують собі серця і чувства декотрих до співчутя і легкого повірення«²⁾.

Тому не лиш задля більшости, яку осягали неуніяти получені з протестантами на соймах, але також задля усовершення, яке раз у раз повторяючи ся їх скарги і жалі у певної части католиків витворили, були відносини соймів до єпископів уніятських довгий час зовсім неприязні. Перший атак за

¹⁾ Гапаревич: *Annales Ecclesiae Ruthenae* ст. 305 — 308; *Przegląd Poznański* том 34. ст. 200—201; *Dokumenta do Dziejów bł. Józafata*, ks. prał. Szymański.

²⁾ »O przywilejach nadanych od Najjasniejszych królów polskich, które Unię Św. wielce zalecają i potwierdzają, przez I. Osw. y Najprzew. Hipacego (Pocieja) metr. kijowskiego i t. d.« — без подання місця і року друку (1609?) — коротка друга — паріація не є означена числами.

понукою князя, вимірено проти уніятських єпископів 1600 р. Українська і волинська шляхта в більшій частині від него зависима, обвиняла їх о впроваджене новостий до східного обряду. З подиву гідним запертем себе, свідомі своєї невинности, ставили ся єпископи перед сей невластивий суд і справді увільнили їх, але не так задля прихильности сойму, як радше тому, що обвинувателі їх не могли своїх закидів поперти доказами¹⁾.

Нову бурю проти уніятських єпископів викликав князь на соймі краківським 1603 р., коли не хотів зі своїми сторонниками приступити до нарад, доки схизматики не будуть заспокоєні під зглядом релігійним, то значить доки не усуне ся єпископів уніятських з їх престолів. Коли сего бажання не сповнено, а сойм в наслідок сего був розв'язаний²⁾, удали ся сторонники до трибуналу литовського і внесли жадане усунення з урядів митрополита і єдинених єпископів. Трибунал видав дійсно 1605 р. заочний засуд на митрополита і єпископів, котрого однак не виконано, бо король на се не позволив.

Справді грізним був для Унії 1606 р. памятник в наслідок заворушення Зебжидовського. Князь Острожський станув з українською і волинською шляхтою по стороні ворохобників, котрі уповаючи на своє імпонуюче число (було їх 60.000), жадали: »щоби король привернув до давного стану грецьку Церков, щоби усунув митрополита і владик підлеглих Римови, а опорожнені бенефіція віддав шляхті грецького обряду, що підлягала патріярхови і була вибрана на місци«.

Переговори протягали ся аж до будучого сойму варшавського (1607 р.) і на тім соймі примусили короля видати конституцію на слідуючих основах:

»Успокоючи грецьку релігію, котра з давна має свої права прирікаємо, що духовних гідностей і дібр не будемо роздавати инакше, як лише після їх функцій і давного звичаю наших предків т. є. шляхті руського народу і чисто грецької релігії не відносячи ся з упередженем до їх совісти і права, ані не відбираючи їм можности відправляти богослуження після давних їх обрядів. Двох бенефіцій одній особі не

¹⁾ А. З. Р. том IV. ч. 128 і 150.

²⁾ Piasecki: Chronica ст. 246.

будемо давати, але митрополиті митрополію, єпископам єпископства і т. д. Також церковні брацтва грецької релігії зіставляємо при правах і привілеях... При тім процеси, правні поступовання і баніції, які запали на особи духовні в якімнебудь суді так в Короні як і в В. К. Литовським і оскаржених увільняємо¹⁾.

Користи, які давала схизматикам та конституція, вимушена на королеви під напором тогочасної грізної політичної ситуації, були великі! Митрополита і єпископів не позбавлено вправді їх єпископств, але схизматики вимусили на королеви застережене, що на будуче єпископства і достоїнства будуть роздавані виключно руській шляхті чисто грецької релігії і на тій підставі сподівали ся, що по смерті теперішних владик одержать ті єпископства виключно їх сторонники; по перше тому, що дотепер лише мале число шляхти признавало ся до Унії, а по друге, що слова »шляхті чисто грецької релігії« після їх розуміння відносили ся лише до них.

Уніїти словом: »чисто грецької релігії« не признавали сего значіння, противно поясняли їх на свою користь; тому то задля браку автентичної інтерпретації, якої сойм не дав, стали ся они жерелом нових непорозумінь межі одними а другими, що звичайно виходило на некористь Унії.

Певною однак користию для схизматиків було потверджене згаданою конституцією ставропігіяльних брацтв, тих головних огнищ опозиції проти Унії, звільнених силою прислугуючих їм привілеїв від всякої єпископської власти!

Тож від сойму варшавського (1607 р.) неуніяти щораз то сьміливійше і відважнійше підносять голову проти митрополита і уніятських єпископів. Наслідки єго постанов дали ся відчуті головно в Вильні, духовенство вже позірно послухне митрополитови виповіло єму нараз 1608 р. послух, а злучило ся зі ставропігіяльним брацтвом до спільного опору проти него. На чолі зворохоблених стало двох: протопіп або декан Вартоломей Зашковський і Самуїл Сінчило, поставлений недавно Іпатієм Потієм, на архимандрита монастиря сьв. Тройці. Всі виденські церкви замкнено перед митрополитом, а позіставлено єму вільний вступ заледво до катедри і церкви сьв. Тройці.

¹⁾ А. Ю. З. Р. часть II, том I. Київ 1861. ч. 8 і 9.

Коли митрополит енергічно за помочію власти сьвітської домагався свого права, хопилися ворохобники насильств і уличних збіговищ¹⁾).

Предвиджуючи однак, що ізза поповнених безправств не устоять ся, постаралися при помочи можних протекторів, що на соймі 1609 р.²⁾ затверджено конституцію з 1607 р. зі слідуємим додатком:

»Ті духовні настоятелі, котрі прийняли Унію з римською Церквою, над тими, котрі до них прилучити ся не хочуть і на відворот над тими, що єї прийняли, не сміють жадним способом і під ніяким позором допускатись жадних надужить і напастий, але мають бути полишені в супокою на єпископствах, в монастирях, церквах і церковних добрах так в Короні, як і в В. К. Литовським і то під карою десять тисяч золотих«.

Заразом на зібраню Трибуналу (В. К. Л.) додав: »що, коли би одна сторона другій в часі від попереднього сойму щось загарбала, тоді дозволяємо свобідно доходити свого права перед Трибуналом »compositi iudicii«³⁾).

На підставі послідної соймової постанови внесли неуніяти скаргу перед Трибуналом литовський, на »compositi iudicii«, кажучи, що послідний додаток зістав пізнійше долучений до конституції і узискали від некомпетентного в справах духовних трибуналу, засуд позбавляючий митрополита митрополії і усуваючий Уніятів з Вильна.

Отсе наслідки агітації піднятої на велику скалю князем Острожським!

5. Завзятість проти Унії не опускала єго ані на хвилю аж до кінця єго старечого віка. Помер маючи понад 100 літ в своїм замку в Острозі дня 21. марта 1608 р.⁴⁾, не осягнувши

¹⁾ М. Коялович: Литовская Унія Церк. том II. ст. 303.

²⁾ А. Ю. З. Р. I. с. ч. 10 і А. З. Р. том IV. ч. 178.

³⁾ Коли конституція зістала видрукована, неуніяти протестували проти трибуналови »compositi iudicii«, твердячи, що на соймі постановлено, що має рішати »повний Трибунал« се є Литовський. — Трибунал повний складався з 4. духовних і 47. сьвітських (в більшій часті протестантів); »compositi iudicii:« з 4. духовних і тількиж сьвітських депутатів.

⁴⁾ Сю дату смерті подає Нісецький в гербарі, а о. Стебельский 1606 рік. Тимчасом в А. З. Р. том IV. еще 1607 року з дня 19. марта находить ся єго лист до львівського брацтва. Дата отже Нісецького є правдоподібнійшою.

своїї ціли, т. є. не знищивши Унії. Задав їй вправді глибокі рани, здержав її розвій через безпереривну дванадцятьлітню боротьбу з нею, відвернув від неї тисячі одиниць, але знищити її не з'умів мимо своєї поваги і впливу, який нераз перевищував вплив самого короля. Навіть сего дочекав ся, що два его сини еще за его життя стали католиками і покинули руський обряд, а прийняли латинський.

Коли молодший син Януш став католиком, не лише довгий час вязнив его в Дубні, щоби змусити его до відступства, але коли то не допомогло, добув шаблю і замірившись до удару, закликав гнівно: »Не гідний еси, виродний сину, щобишь жив довше«. Від поповнення злочину здержала его лиш влучна увага сина: »Не годить ся, отче, щобишь ту шаблю, котра в многих битвах ворогів вітчизни побивала, сплямив в моїй крові; радше даю тобі мою шаблю, сею відрубай мою голову, а я за католицьку віру, колиб міг, то тисяч разів готов жертвувати своє житє«¹⁾. Третий его син зложив католицьке ісповіданє віри на смертній постели. Нема сумніву, що коли би старий князь Острожський був зістав вірним своїм первісним намірам і прийняв Унію враз з Єпископатом, Унія навіть по сьвідощтвах російських писателів, не була би стрінула ся з так поважними трудностями, ані зі сторони шляхти, ані народа, ані духовенства, а поодинокі голоси невдоволених, викликані під впливом ставропігійських брацтв, були би скоро притихли, не маючи ширшого попертя в краю²⁾. Розумів то добре володимирський єпископ Іпатій Потій і для того, як перед заключенєм Унії пробував до неї кілька разів склонити князя, так по її заключеню, еще дня 3. червня 1598 р. в гарнім і довгім листі відзиває ся до него і закликає его на любов власної душі і її спасенє, щоби опам'ятав ся в своїй ненависти до Унії. На вступі перепрошує его, що до него пише, хотяй знає, що князь несправедливо терпить до него уразу, але сповняє обовязок свого пастирського уряду і має надію, що зі згляду на давну приязнь князь послухає его. Потім за-

¹⁾ Stebelski: *Genealogia książąt Ostrogskich* ст. 79 -80, Архів Ватиканський: *Nunz. di Polonia* том XX. fol. 315 і слід. Повідомленє нунція про тайне наверненє молодого князя Константина.

²⁾ Макарія: *Исторія русской Церкви* том X. ст. 359.

певнив князя, що на берестейським синоді жадної новости не ввели до руської Церкви, але повернули до сего, що стокалькадесять літ тому назад було введено на фльорентийським синоді і на Руси існувало, а лиш в наслідок недбалства настоятелів Церкви було занедбане; що всі обряди Церкви потвердила апостольська Столиця і ніхто їх не поважить ся нарушити. Вкінці відзиває ся до него: »О преславний князю, нащадку чесний великого Володимира, котрий охрестив руську землю, чиж жалуєш сего, що диявольські хитрости відкрили ся, справа проклятої схизми розвіяла ся і обернула ся в нічо? Чи жалуєш, що після пророка Озії зібрали ся разом сини Юди і сини Ізраїля і поставили собі самі одну голову, а після Євангелиста сьв. Йоана стало ся одно стадо і один пастир?! Чи В. К. Милість жалуєш сего, що красне дерево, защеplене коло пливучих вод, листє колись відтять, тепер знова защіплене видавати буде зелене листє і солодкий овоч?!...

Тож чи ^{чи стурпуєш} вагаєш ся Славний Князю, що з пророком Давидом можем засьпівати: »Се нынѣ что добръ, ѿлѣ что краєнѣ? но ѣже жити брѣтѣи ккѣпк!...«

О Христа любяче і Сьвітле Княже, коли сими річами турбуєш ся і на нас своїх слуг і богомольців гніваєш ся, то чи не випадало би тішити ся радше з того тимбільше, що передще Ти сам з великою охотою бажав і хотів се видіти, доки еще Бог не замкнув твоїх смертних очий? Що много королів і могучих панів бажало собі видіти, а не виділи, тож чому радше не радуєш ся з того і Господу Богу за се не дякуєш, що за твоїм почином і помочию та справа зачала ся і закінчила ся. Бо сьвідком мені Господь Бог, від коли я в сей стан духовний вступив, ніхто инший так дуже мене не напминав і не примушував до тої справи, як В. Княжа Милість, що ти на сей час се добре і сьвяте діло в своїй гадці мав, а сьвідчить про се лист В. К. Милости, підписаний власною рукою і висланий до мене паном Василем, суражським старостою. В. К. Милість мене внім напминаєш, заохочуєш і жадаєш і іменем Божим закликаєш; доказом того услівя і власноручні письма В. К. Милости, чого нам належить тримати ся і домагати ся і що застеречи у папи, заключаючи сю єдність, а тепер не розумію, як В. К. Милість, ^{в все се можеш радѣти} коли собі не пригадуєш, можеш бути завзятим противником сего!...«

Відтак перестерігає єго, щоб задля упередження до деяких одиниць не занедбував сьвятої справи і не мішав справи Божої з людськими: »Зверниж на се В. К. Милосте пильну увагу, бо маєш у всіх так велику повагу, що майже ціла Русь оглядає ся на Тебе! О як велика буде з сего шкода, коли множество людей в сій державі бачучи, що Ти є противником Унії, не приступлять до неї і як строгий рахунок будеш мусів здати перед Господом Богом, за погибель тільки душ людських!...«

»Ото всі лиш на тебе одного глядять, що ти зробиш, то саме інші зроблять і еще час догідний не минув і В. К. Милість можеш се зробити«.

В кінці радить єму, щоби сам звернув ся до папи, котрий є єму прихильний і если уважає, що чогось заключеній Унії не достає, нехай предложить се папі.

Князь на сі сердечні слова вірного приятеля, і повні любови до єго особи, навіть не відписав¹⁾. В єго імени відповів зїдливо Потїєви якийсь безіменний автор під псевдонїмом, »Клерик Острожський«.

Рівнож безуспішними були змагання сьв. Отця папа Климента VIII. Посередником папи в тій справі був кард. Вернард Мацейовський, до котрого вислав дня 23. жовтня 1604 р. лист, де також згадує:²⁾ »Коли сего одного (т. є. київського воєводу) приєднаєш до спільної згоди, всі підуть за повагою такого мужа«.

Кардинал правдоподібно згадав князеви про лист папи, бо небавом князь звернув ся сам листовно до папи, в котрім повтареє давні свої фрази, що бажає Унії, але лише за згодою всіх патріархів. У відповіді з дня 15. січня 1605 р. збиває папа лагідно єго твердженє і кладе головнo натиск на се, що Унія не є нічим новим, але є такою, яку вже кілька разів обговорювано і залагоджувано на соборах, а особливо на Фльорентийськїм соборі. Там запевнено ненарушимість обряду і в наслідок Унії зрівнано повагу і гідність обох Церков: східної і західної³⁾. З тим листом заперестав князь перепису-

¹⁾ Antirresis albo Apologia przeciw Krzysztofowi Philaletowi в Вильні. р. 1600 напис. о. Аркадія ст. 184—199.

²⁾ Theiner: Monumenta hist. Poloniae том III, ст. 285.

³⁾ Theiner I с. ст. 280.

вати ся з папою. Насуває ся питанє, як пояснити сю завзяту ненависть князя Острожського до Унії і римської Церкви від 1595 р. до кінця життя?

Він перший прецінь дав почин до Унії, сам, здавало ся, бажав її аж до 1593 р. і старав ся наклонити до неї єпископа Іпатія Потія, як се єму той еще в посліднім листі пригадав; з папським нунциєм Bolognetto¹⁾ і Поссевіном в її справі зносив ся вже в рр. 1582 і 1583! Нунций додає, що князь сам потім відшукав Поссевіна і з ним про ту саму справу говорив.

Причини, які князь на соймах і в приватних листах подавав, а які ми висше вже тільки разів чули, не могли бути дійсною причиною того ворожого успособлення. Історики Унії аж до послідних часів, не виключаючи ^{Гетмана} Гуєрінає-Калінки твердять, що причиною неохоти і опозиції князя зглядом Унії, була ображена гордість магната, котрий уважав себе патроном і майже зверхником руської Церкви, бо Унію заключено без єго участі і посередництва.

Нам однак ся причина не видає ся одинокою, але думаємо, що дійсної причини треба шукати в протестантським окруженю

¹⁾ Архів Ватиканський, Nunz. die Polonia, том XX. Лист нунция Bolognetto з дня 6. липня 1583 р. Нунций пише з Кракова до кард. Птольомея Galli, що старий князь на довгій конференції заявив єму: »che, se potesse con la vita propria comprare l'unione di S. Chiesa, lo fara volentieri et morira all' hora contentissimo. Onde replicand'io, che questo potera procurare Sua Ecclza, almeno fra popoli à lei soggetti con seminar buoni libri, con dar le chiese ai huomini da bene (?) et con far insegnar buona dottrina à giovanni die quel collegio che ha fatto in Ostrog; in offeriri (?) di procurare appresso Nostro Signore che si contentasse mandare alcune persone erudite a tali bisogni, se ben feci a la cosa molto dubbiosa per aversi di simili soggetti grandissima caristia. La qual' offerta fu sentita molto volentieri dal signor Duca et non solamente si contentò, ch'io facessi la richiesta à nome suo, ma mostro che gli saria carissimo et me ne ringraziò con levarsi in piedi, aggiungendo, che nello stato suo non avera persona d'alcuna erudizione per venir nominata dal Re a quelle chiese... All' incontro poi promettendo il duca, di far dal canto suo ogni opera possibile per ridurre i suoi popolo a quest' unione coula chiesa cattolica et riducendo si la difficolta à quei capi, che sono controversi frà Latini et Greci, de quali non convien chiarirsi da parte sospetta, disse, che si risolvera di mandare suoi huomini à nostro Signore non già per disputarne, ma per pigliarne la dichiarazione da Sua Santita...

Jo sapendo che il R. P. Possevino ha commissioni particolari in queste materie feci far noto à R. P. in R., ma si trovò fuori.

князя, якого початки сягають часу основання ним академії або висшої школи в Острозі 1580 р. Не могучи знайти достаточного числа відповідно образованих учителів поміж Русинами, брав їх князь звідки міг: з краю і з заграниці, з поміж кальвінів, лютеран а навіть ариян. З початку хотів прийняти учителів з Риму, хотяй би навіть католиків, коби лише східного обряду. Син его Януш, вже тоді католик, так принайменше запевняв папського нунція на польськім дворі Bolognetti¹⁾ *Болокетта* котрий то в сій ціли звернув ся до Риму. Ніхто однак з римських теологів не хотів підняти ся сеї місії. Не дивно отже, що скінчило ся на іновірцях¹⁾.

Вже в 1583 р., коли ходило о справу обсадження учительських посад при острогській школі, знеохочував старого князя спроваджувати римських учителів якийсь збіглець Moscopulos, що образував ся в Римі і удавав грека, а правдоподібно був Росіянином. Навіть впливав на князя в ворожім дусі зглядом сьв. Отця. Риму і Латинників, а передовсім зглядом Єзуїтів, на яких виговорював всяке можливе зло.

Коли спостеріг, що инший грек Палеолог, монах, прихильно успокіблений зглядом західної Церкви, а при тім головний дорадник князя, *в справах церк.* *нашавсь в Римі* щоб прийняв Єзуїтів на учителів острожської школи: старав ся підкопати довіре князя до Палеолога і усунути его²⁾.

Moscopulos вправді скоро стратив у князя ласку, коли его князь ближе яко інтриганта пізнав. Однак в слідуючих роках бачимо князя в товаристві далеко гірших ворогів Церкви, як кальвіна Кирила Люкаріса, котрий якийсь час був ректором острожської школи, а пізнійше приїздив до него в посольстві від александрийського патріярха; арианина Христофора Бронського, що писав під псевдонімом »Philaleta«; якогось Василя, сьвященника нежданого імени, що прибирав назву »Клерика Острожського³⁾; арианина Мотовила і инших, будьто

¹⁾ Архів Ватиканський, Nunz. di Polonia том XX. ст. 122, 315 і 329 і слід., том XV. ст. 253. — Коеспонденції нунція Bolognetto суть з 1583 р.

²⁾ L. c. том XX. ст. 329 і слід.

³⁾ »Клерик Острожський« видав повне жовчи письмо проти флорентийського собору у відповідь і в імени князя Острожського на лист Потія до князя в 1598 р. в справі Унії. Зміст сего письма, яке до нас не дійшло, пізнаємо з репліки Потія в »Antirresis:« ст. 202 – 230.

скритих, будьто отвертих єретиків, а особливо ариян пересяклих ненавистію до католицької Церкви. Тому не дивно, що старий князь з часом переняв ся протестантськими ідеями і ненавистію до католицької Церкви. Ариyani або польські соцініyani уважали єго своїм тайним сторонником¹⁾. Коли о. Петро Скарга оголосив 1577 р. книжку »O jędności Kościoła Bożego pod jednym Pasterzem« і присвятив єї князеви, поручив сей ариянинови Мотовилі відповісти на ню в своїм імені. Тож і відповідь була в душі ариянським. Князь утішив ся сею відповідию, а не видячи в ній нічого противного східній вірі, післав єї в дарі князеви Курбському, що був горячим ісповідником і оборонцем східної неунїятської віри. Коли той прочитав єї, написав до князя Острожського характеристичний лист, котрий тут наводимо:

»Поняти не можу — пише він, — звідки прийшла Вашій Високости гадка, прислати мені книжку написану диявольським сином, явним ворогом Христа, досаднійше говорячи, помічником антихриста! О горе, гідне сліз! О зло, гірше від всякого иншого! В таку зарозумілість і глупоту попадають християнські провідники, що не лиш не встидають ся удержувати в своїх домах тих їдовитих смоків, але беруть їх за своїх оборонців і помічників і що єще дивнійше, тим духовним бісам поручають оборону Церкви Божої і кажуть їм писати книжки проти піввірних Латинників. О сліпото і нерозуме! Хто чував, хто видав від віка, щоби вовк був сторожем вівчарні і щоби їдовита змیا була опікункою дітий? А тут дїє ся тисяч разів гірше, коли покликуєш на оборонців православної Церкви учеників Павла з Самозати (антитринїтаря) Фотина і Арія. Пане мій милий! І ти не встидаєш ся жити і братати з такими людьми! чиж ти вже перестав слу-

¹⁾ Sandi, Bibliotheca Antitrinitariorum Freistadii 1684, Vindiciae Arianorum ст. 283 читаємо про князя Острожського: Quamvis religionem unitarium, quam i corde amplectebatur aperte non sit professus, Unitariorum tamen fantor et patronus fuit». Також дочку свою Єлисавету видав за провідника антитринїтаріїв Кишку, а в листі до Іпатія Потія з дня 25. марта 1595 р. (А. З. Р. том IV. ч. 93 хвалить Антитринїтаріїв. Пор. єще Stebelski: »Genealogia książąt Ostrogskich« ст. 112.

хати і чи ти вже вирік ся пророків, які закидають вірним приставати з єретиками, яко ворогами божими?¹).

Отсе ключ до загадки, чому старий князь Острожський в останніх літах життя з такою завзятістю і ненавистістю переслідував Унію.

З другої сторони згадавши на дійсні і великі заслуги князя около вітчизни і на його горячий патрийотизм, не можна не боліти над тим блудом останніх літ його життя, не лиш в інтересі так важної справи, якою була Унія, але також в інтересі власного доброго імені.

Бо єретицькою опозицією останніх літ, затемнив авреолу своєї слави і заслуг. А если хто мав попірати діло Унії релігійної на Руси, то лиш він, котрий в молодих літах так много заслужив ся около люблинської Унії. *Без її заохоти шведи думали прагнути так певно вступили до борони чистоти Унії.*

¹) Архивъ Юго-Западной Россіи: том IV. часть I. предисловіе: ст. 135 і Сказаніе Курбскаго том II. ст. 216—226. другий наклад 1842.

РОЗДІЛ II.

Церковні брацтва в борбі проти Унії.

1. За голосом князя Острожського в борбі проти Унії і єпископів уніятських, йшла передовсім від него зависима шляхта, а особливо шляхта волинська і українська. До руських міщан і до народу його голос мало ще доходив. А прецінь сему, що бажав знищити Унію, мусіло залежати на тім, щоби покликати до борби з противниками всі верстви руського населення. Найблизше міщанства, а по часті і селянства стояли брацтва церковні. Вже в часі заключення Унії були они досить численні на Руси, а з початком XVII. віка повстають они щораз густійше так, що в тім часі находимо їх не лиш у Львові і Вильні, але в Минську, Луцьку, Могилеві, Слуцьку, Києві, одним словом у всіх значнійших містах Руси і Литви. Деякі з них, як виленське і львівське, мали в другій половині XVI. віка в народі велике поважанє та широкий вплив. Складали ся они головно з міщан і то не лиш міщан міста в яким они істнували, але також міщан інших доокочлих руських міст. Коли заключено берестейську Унію, стрічаємо в рядах братчиків крім міщан, також руську шляхту, а навіть магнатів і руських князів, як князів Острожських, Четвертинських, Огінських, графів Тишкевичів і інших. Вступленє руської шляхти, а особливо кн. Острожських в члени брацтв пояснимо собі тим, що хотіли они в той спосіб забезпечити участь брацтв, а тим самим міщанства в борбі проти Унії в наслідок їх організації, яку патріархи надали ставропігійським брацтвам, але сей зазив, полученій з вступленєм шляхти в члени брацтва, був для них одним товчком більше, щоби сю борбу розпочати і в ній видержати

Вже висше чулисьмо, як неприязну поставу зглядом Унії заняло виленське ставропігійське брацтво, коли вели ся переговори о Унію і коли доходили перші вісти про ті переговори до уший братчиків. Скоро лиш Унію заключено, перестали церковні брацтва займати ся ділами милосердія, спомагати убогих, вдів та сиріт, підносити величавість служби Божої жертвами і дарами, приокрашуванєм і будовою храмів Божих. Від тепер закладають школи і друкарні, а головною своєю задачію уважають боронити православіє і всіми силами спротивляти ся Унії. Нововступаючі члени зобов'язували ся особною присягою, що ані злим приміром, ані силою, ані страхом, не дадуть себе відвести від православія, а царгородскі патріархи при кожній нагоді пригадували їм в своїх грамотах, що они суть головним заборолом старинної Церкви, загроженої Унією. Силою признаної собі власти сими грамотами, доглядають від тепер не лиш своїх членів, не лиш міщан і духовенство свого міста, сіл і міст дооколичних, але звертають також своє бачне око на єпископів, чи стоять они твердо при православній вірі. В противнім случаю ставлять они опір їх розпорядженням і оскаржують їх перед патріярхами в Царгороді¹⁾.

Коли число їх членів, а zarazом средства материяльні безустанно зростали в наслідок жертв і записів поодиноких членів, прийшли брацтва до такого значіння, що їх уважали репрезентантами руського народу особливо в часі, коли руська шляхта щораз численнійше переходила, або до латинської Церкви або до Унії. Они то висилали на сойми депутації і упоминали ся о знасиловані права руського народу і обмежені привілеї міщанства²⁾. Коли на соймі не могли досягнути своєї цілі, не зражували ся неудачою, але зі всіми своїми скаргами і жалями удавали ся впрост до короля. Подиву гідну в тій мірі оказувало передовсім львівське ставропігійське брацтво³⁾.

В цілі успішного діланя були поодинокі брацтва не лиш в живій звязи з собою, повідомляючи себе взаємно про свої

1) Порів. Флеровъ: Іоаннъ О православныхъ церковныхъ братствахъ Петербург 1857 р. ст. 82—86, 179—182. А. З. Р. том IV. ст. 39.

2) Голубьевъ: І. с. ст. 164—167, де є звіт з сойму варшавського 1600 р. пересланий брацтву его послами на сойм.

3) Л. с. ст. 164—173.

праці, борби і перешкоди, які переходили, та шукаючи ради і помочи одні у других, але були також звязи з царгородськими і александрійськими патріярхами, котрі їх заохочували до витревалого опору проти Унії¹⁾.

Коли еще згадаємо, що більші брацтва удержували висші школи, яких учителями були люди нераз з висшим образованием, а при школах друкарні, з яких розходили ся у великій кількості полемічні письма: то легко можна собі представити, що інституція церковних брацтв представляла на Руси в тім часі велику силу. Станули они сильними рядами до борби проти Унії і не скоро уступали перед трудностями, які зустрічали. Сьміло ставили опір уніятським єпископам, до якого заохочували їх патріярхи своїми листами. Міщан настроювали фанатично проти Унії і в тім фанатизмі виховували молодіж в своїх школах. На соймики і сойми висилали своїх послів, щоби боронили прав угнетеної православної церкви. Не щадили жертв, бо знали, що золотим ключем можна зайти до кожної королівської канцелярії і в сей спосіб успішно попирали агітацію князя Острожського за его житя, а по смерті самі єї продовжали. Уніятські єпископи в своїм звіті до Риму про стан уніятської Церкви на Руси около 1622 р. згадують, що брацтва видали на ціли агітації проти Унії і на перекупство послів на сойми, урядників та королівських послів величезну на ті часи суму 200.000 зол. п.²⁾.

Тож в тих містах, в котрих існували брацтва, Унія зустрінула ся з сильнішим опором. Досить згадати Львів, Вильно, Могилів, Київ. У Львові не приняла ся Унія до кінця XVII. віка не лиш тому, що Балабан від неї відпав і его наслідники пішли его слідом, але еще більше для того, що могуча львівська Ставропігія, що удержувала звязь межи цагородським патріярхом, а цілою Русію і іншими брацтвами, стояла на сторожі схизми і не допускала Унії до Львова. Тому то не приніс успіху ані приїзд митрополитів Потія і Рутського до сеї столиці Червоної Руси, ані з'їзд всіх уніятських єпископів 1629 р. в тім місті в ціли засадження зерна Унії.

¹⁾ Голубьевъ: І. с. ст. 198—205, де суть два листи патр. Кирила Люкаріса писані до львівського брацтва 1614 р. з заохотою.

²⁾ Гарасевич: *Annales Eccl. Ruth.* ст. 257—258.

2. Живішим ще від львівського було виленське ставропигійське братство св. Духа. Оно чуло ся так могучим і так собі легковажило митрополита і королівську власть, що коли митрополит Потій ^{був на в'язні} ~~загорнув~~ під свою ~~власть~~ всі виленські церкви з виїмкою церкви св. Духа, оно зворохобило проти него священників в 1607 р. і передало всі церкви, а навіть катедру в руки неуніятів. Доперва при помочи королівської власти міг їх Потій на ново відзискати, при чім сам мало не стратив життя.

Під впливом виленського братства, про що в іншому розділі обширніше поговоримо, зворохобила ся полоцька архієпархія проти свого архієпископа св. Йосафата в часі, коли за старанєм святительського пастиря на Білій Русі відносини так уложили ся, що всі дякували Богу за Унію¹⁾. Висланники виленського братства заколотили сей спокій в Полоцьку, Могилеві, Мстиславі і Витебську, розкидаючи проти правного пастиря підбурюючі відозви і з'їдливі полемічні письма.

В лоні тогож братства знаходимо найзавзятіших про-^{во}відників проти Унії і найз'їдливіших полемічних писателів, які нібито боронили чистоти віри руської Церкви, а під позо-ром стародавньої науки руської Церкви з проповідниць і письмом ширили в народі отрую єреси. Досить навести двох визначні-ших писателів, яких імена в перших часах по заключеню Берестейської Унії були славні на цілу Литву і Русь та які кер-мували не лиш обітницею виленського братства, але своїм впливом сягали далеко поза Вильно. Першим з них є знаний нам вже з подій перед заключенєм Берестейської Унії, Стефан Зизаній, або Кукіль, найперше професор братської школи у Львові, а потім в Вильні. Був він лише дияконом, а мимо того проводив братством і явно з проповідальниці голосив во-рохобню, так проти митрополичої, як і королівської власти. Тим самим духом були навіяні его полемічні письма проти Унії, які ширив по світі. Не великої були они вартости, але в тих часах не були без впливу. Два рази був Зизаній викля-тим з Церкви, яко єретик, за блуди противні віри східної Церкви: раз в Новгородку в січні 1596 р. синодом руських єпископів, в друге на синоді в Берестю тогож року і король

¹⁾ Sowita wina, ст. 75.

засудив єго на баніцію. Никифор, мнимий царгородський ексарх, зняв з него клятву на берестейськiм зборищи і Зизаній всупереч клятві єпископів і свого митрополита, та баніції короля, по короткій неприсутности вернув до Вильна і дальше ширив публично незгоду і ворохобню проти духовної і сьвітської власти¹⁾.

Під єго проводом 1599 р. лучить ся виленське брацтво з протестантами до опозиції проти Унії і ставить до правительства ось такі домагання: »Заносячи жалі на гнет грецької релігії жадає вільних зносин з патріярхом, які король заборонив 1595 р.; незалежності від митрополита апостати (?); иншого митрополита висвяченого патріярхом; задержання старого календара і привернення братського престола в церкві сьв. Тройці²⁾.

Коли Зизаній уступив з ари, заняв єго місце далеко спосібнійший і небезпечнійший противник Унії, учитель в братській виленській школі, Мелетий Смотрицький. Був він з початку чоловіком сьвітським, пізнійше вступив до монастиря, відтак був архимандритом монастиря сьв. Духа в Вильні, а вкінці псевдо-архиепископом полоцьким³⁾. Образовав ся в старинних язиках в Острозі під проводом Кирила Люкаріса, пізнійшого царгородського патріярха, а в філософії у єзуїтській академії в Вильні. Від 1601 р. подорожував в товаристві молодих князів Саломерецьких кілька літ по Німеччині, звидів Вроцлав, Липськ, Норинбергiю, де зовсім заразив ся лютеранськими блудами. Вернувши до краю 1607 р. осів в Вильні, прилучив ся jako учитель братської школи до та-

¹⁾ Зизаній видав крім висше згаданих письм: »Обясненіє Никейскаго Собору« 1595 р. »Собраніє словъ Кирила Єрусалимскаго« 1599 р.

²⁾ А. З. Р. том IV. нрѣ. 138.

³⁾ Називаємо єго відмінно від инших писателів Smotrzycki, а не Smotrycki або Smotrycki, опираючись на тім, що сам письменник і в письмах і в друках як: в Apologi-ї, в Exaetesis, Напiмненню до Брацтва сьв. Духа і инших сам так підписує ся. По латині називає ся Smotriscius, а не Smotricius. Був він сином першого ректора школи Острожської Еразма Смотрицького. При крещеню одержав імя Максима, котре ставши монахом замінив на імя Мелетія. Єго монографію написав єп. Суша: »Saulus et Paulus Ruthenae Unionis sive Meletius Smotriscius«. Маємо під рукою нове виданє Івана Мартінова в Брукселі 1864 р. Перший наклад вийшов в Римі 1666 р.

мошного брацтва і брав чинну участь в борбі брацтва проти Унії. Яко перший добуток своєї борби проти Унії оголосив в Вильні 1610 р. друком: *Θρήνος* т. є. »Lament jedynej powszechnej Apostolskiej Wschodniej Cerkwie« на виродних синів, вперед в руській, а зараз потім еще того самого року в польській мові під псевдонімом »Теофіля Ортольога.«

Книжка була написана гарною мовою, з вимовою пориваючою і в спосіб ревноий, але трохи театральний. Вплив її на разі був незвичайно великий. Русини виривали її собі з рук і ставили її на рівні з письмами св. Івана Золотоустого.

Смотрицький назвав свою книжку „*Θρήνος*“ тому, що в ній стара Церков т. є. схизматицька плаче і нарікає на гнет і понижене зі сторони уніятів. »Гореж мені нужденній, читаєм зараз на вступі, гореж мені нещасній! Ах зі всіх сторін позбавленій дібр, гореж обдертій з одежи на публичну ганьбу мого тіла, горе мені обтяженій невиносимими тягарями. Руки в оковах, ярмо на шиї, кайдани на ногах, ланцюх на бедрах, меч над головою, глибока вода під ногами, з боку огонь неугасємий, з усіх сторін голосіня, з усіх сторін страх, з усіх сторін переслідування... Нема спокійного місця, ані безпечної оселі. День в терпінях і ранах, ніч в стонах і вздыханях... Передше красна і богата, тепер споганена і убога. Колись улюблена королева цілого світа, тепер всіми погорджена і гнетена. Приступіть самі до мене скоро всі народи і всі земські горожани і послушайте мого голосу! Тепер я посьміховиском світа, а передше подивом для людей і ангелів... Сини і дочки мої, які я породила і виховала, опустили мене і пішли за тою, котра нічого не терпіла«. А жалуючи ся на пастирів єпископів, що зрадили свою Церкву, пише дальше (картка 13):

»Богато тепер пастирів з імени, але мало з ^{речі} праці. Бо декотрі з нинішних пастирів розумного стада Христового, ледви чи суть гідні бути пастирями нерозумного стада ослів. Що більше не суть они пастирями, але хижими вовками, не вождами, але голодними львами, які одні вівці самі безпощадно пожирають, а другими без милосердія затикають пащі смоків. О нещасне стадо! хибаж може бути пастирем і учителем сей, що сам ніколи не учив ся? котрий не знає, які обовязки має зглядом Бога, та свого ближнього?«

Приступаючи опісля до подрібної характеристики тих пастирів, відзиває ся наперед (ст. 76) до митрополита Потія:

»Згадай сину, що недавно перед тим стало ся з твоєю братією, що стояло на тій самій дорозі, що і ти. З попередником твоім — говорю — якого ти наслідником на митрополічій престолі себе уважаєш і з іншими єго і твоїми співєпископами, котрі Вас в вірі і в ділах наслідували... Він (Михайло Рагоза) єще за життя ходив мов мертвий, і серед розпучливих окликів помер наглою смертю. А другого полоцького Германа мало що не першого пропагатора сеї вашої Унії, справедливим божим судом єще за життя, часто навіть при самім відправлюваню богослуженя, на великий пострах для всіх там присутних, злий дух сильно і страшно метав по церкві і зачатої Літургії не дав єму скінчити, аж до самої смерті і т. д. Пятій, а найблизший твій товариш луцький Терлецький, що приокрасив себе нераз чоловікоубійством, розпустою і іншими подібними чеснотами, про яких знає цілий луцький повіт... поспішив за другими«.

Тих кілька слів вказує, кілька то жовчи ворожої Унії містив в собі »Плач« Смотрицького, як підбурюючи ділав на уми читачів і спiniaв діло зєдиненя. А побіч наведених реторичних зворотів нарушував впрост примат папи в Церкві і інші католицькі догми. Нераз і сам не спостерігав, як в запалі полемічним виходив з ролі оборонця Церкви східної неуніятської і сходив на протестантські понятя.

А що по католицькій стороні справді бояли ся погубного впливу »Плачу« Смотрицького на руське населенє, видно з сего, що не лише старали ся, що Жигмонт III. (7. мая 1610 р.) за-казав єго розпродувати і читати¹⁾, але двох славних в тім часі католицьких писателїв хопило за перо, щоби відповісти на »Плач«, збити єго блуди і виказати руському народови, що автор плачу голосить єретичні блуди, яко правди віри старинної східної Церкви.

Перший відповів Теофілеви Ортольогови в 1610 р. Петро Скарга в своїм гарнім творі: *Na Threny i Lament Theophila*

¹⁾ Виленьске Брацтво сьв. Духа внесло до трибуналу скаргу проти сего заказу. Пор. Голубєвѣ І. с. ст. 183—190.

Orthologa do Rusi Greckiego Nabożeństwa Przestroga»¹⁾. Два роки пізніше виступив побіч него Русин, Ілля Мороховський, секретар королівський, пізніший володимирський єпископ з книжкою: *Paregoria albo Utulenie uszczypliwego lamentu mniemaney Cerkwie świętej wschodniej zmyślonego Theophila Orthologa*»²⁾. Вартість книжки Мороховського містить ся передовсім в тім, що не лиш виказує догматичні блуди »Плачу«, але краснорічиво зображає оплаканий стан руської неунятської Церкви під управою патріархів царгородських, в противенстві до внутрішнього відродження уніятської Церкви, яке наступило в відносно короткім часі по заключеню Унії.

Здає ся, що оба письма не були без впливу на Смотрицького. Він успокоїв ся на кілька літ, а навіть зближав ся до виленських Уніятів, та диспутував з ними. Очевидно захитав ся в своїх переконаннях і шукав правди. В тім часі написав »Палінодию« і »Про походжене сьв. Духа«, та оба твори в рукописи дав перечитати неунятським братчикам і монахам. Сі спалили їх і перестрашили ся, коли побачили, що він склонює ся до Унії. В наслідок того заборонили єму зносити ся дальше з Уніятами і присилювали єго, що сей 1617 р. позволив себе архимандриті Леонтієви Карповичеві постричи в черці. Яко монах посвятив ся виключно для катедри, яку мав в братській школі, учив язиків латинського і славянського, та видав словар і славянську граматику. Однак небавом виступає знова, яко полемічний писатель і в літах 1621 і 1622 оголошує кілька письм. Там ударає на Унію, а боронить схизму, а передовсім відновлену патріархом антиохійським Теофаном гієрархію неунятську на Руси в Києві 1620 р. проти всяких законів краєвих і церковних³⁾. В тих творах нарікає на понижене Церкви, пригадує єї давніші сьвітлі часи, коли то першорядні

¹⁾ В Кракові у Андрія Пйотрковчика 1610 р.

²⁾ В Вильні в друк. Льва Мамонича ч. 1612.

³⁾ Твори сі вийшли під слідуючими заголовками: »Werificatia niewinności i (chrześcijańskie uprzątnienie omylnych po wszystkich Litwie i Białej Rusi rozszianych o upad (sic) przyprawić zrzędzonych nowin« г. 1621 — »Obrona werificatii« і »Appendix na Examen obrony«. Дата появи двох послідних творів не подана, але вийшли они найпізнійше 1622 р. Яко автор не є підписаний на них Смотрицький, але брацтво сьв. Духа. Однак пізніше сам признає ся до їх авторства.

родини належали до неї і до брацтва св. Духа; боронить перед закидом патріярхи Теофана, немов би він був турецьким шпіоном; намагає ся переконати читача, що Теофан був в Києві за дозволом Жигмонта III. і що виленське брацтво доперва тоді, коли довідало ся, що Теофан одержував листи від короля, зачало з ним зносити ся і доперва тоді спільно з другими брацтвами старало ся о висвячене єпископів¹⁾.

Єго аргументи не переконали нікого з уніятів, противно сейчас відповіли єму в письмах »Sowita wina«, »Examen obrony« і »Antelench«,²⁾ котрі однак піддержували неуніятів в фанатично ворожій настрою зглядом Унії. В однім з тих письм признає Смотрицький, що брацтва, а передовсім виленське брацтво, ^{не духа} без участі єсли вже не в самім спровадженю Теофана до Києва, то принайменше в намові єго, щоби установив неуніятську єрархію на Русі і у виборі кандидатів на псевдо-єпископів, до котрих він сам належав з титулом архієпископа полоцького.

Коли одержав єпископське знамя, то з тим більшою повагою і успіхом, не покидаючи виленського брацтва аж до 1624 р. агітував на Литві проти Унії.

Зображаючи змагання головних брацтв проти Унії не можемо поминути київського брацтва³⁾. Належало оно в тих часах до наймолодших, то є найпізнійше оснований. Але своєю школою, яку Петро Могила підніс до гідности академії, розви-

¹⁾ Werificata niewinność: іменно від картки 3—16.

²⁾ Повні заголовки тих цікавих і поучаючих письм суть: Sowita wina to jest odpis na skrypt, Majestat króla Jego Mości, honor y reputacyą ludzi zacnych duchownych i świeckich obrażający nazwany Werificatia Niewinności, wydany od Zgromadzenia Nowej Cerkwie nazwanej św. Ducha. Przez Ojce monasteru wileńskiego św. Trójcy Z. S. Baz. Wilno 1621. Автором твору »Sowita wina« був Венямин Рутський.

Examen obrony t. j. Odpis na skrypt Obrona Werificatij, wydany od zakonników monasteru wileńskiego św. Trójcy. Wilno u Mamanowicza r. 1621. Antelenchus t. j. odpis na skrypt uszczypliwy zakonników Cerkwie odstępnjej św. Ducha Elenchus nazwany przez o. Anastazego Sielawę przełożonego monasteru św. Trójcy. Zakonu św. Bazylego. W Wilnie 1622.

³⁾ Голубевъ: I. с. ст. 235—256. Суть тут статuti київського брацтва, які потвердив Теофан 1620 р.

нуло так скоро широку і успішну агітацію, що передовсім сему брацтву треба приписати заслугу, що козаки, які з початку стояли з далека від всяких релігійних питань, нараз завзято станули по стороні схизми і тому Унія в Києві тай взагалі на Україні ніколи не запустила глибоше свого кореня¹⁾.

¹⁾ Макарій: Исторія русской Церкви: том X. ст. 463 і слід. і пор. Кояловича: Литов. Церк. Унія: том II. ст. 80 — 93. Статя »Про значіне Братств«.

РОЗДІЛ III.

Запорожські козаки по стороні схизми.

Запорожські козаки, яко збір збігців ріжнородної людности і з ріжних країв, не великий могли мати інтерес в борбах і спорах Уніятів з неуніятами. Хто небудь попав в колізію з законами свого краю, чи Русин, чи Поляк, чи Молдавин, чи Німець, коли хотів уникнути правних наслідків свого проступку, утікав на Запороже, яко в свобідний край. У сего рода людий, що жили при тім майже виключно з добичі і розбоїв, релігійний момент не може відгравати великої ролі. Тимчасом схизма зуміла сей незорганізований елемент використати для свого світогляду і то якраз тоді, коли здавало ся, що справа Унії входила на мирову дорогу, і що неуніяти, яких кілька разів побили і упокорили уніятські єпископи на соймах, притихли і не думали про борбу зі своїми противниками.

Була то хвиля, коли запорожські козаки під проводом Конашевича віддали Польщі не малу прислугу, борячи ся сильно з королевичом Володиславом проти Москви. В 1617 р. вернув Конашевич окритий славою з московської виправи на Запороже, де укладав широкі пляни свого будучого вивиснення, та роздумував, як би сего довершити. Нараз розійшла ся вістка, що патріарх єрусалимський Теофан, наслідник сьв. апостола Якова, в повороті з Москви прибуде на Україну. Запал розбуджений численними висланниками, що увивали ся серед українського народа, огорнув сю людність і всьо горнуло ся на его стрічу. Конашевич Сагайдачний користає з сего. Під впливом Йова Борецького, архимандрита Печерської Лаври, стає протектором православя на Руси, запрошує Теофана до Києва і жертвує ему 1500 козаків, яко бічну сторожу на цілий час его побуту на Руси.

Польське правительство занепокоїло ся справді вісткою, що Теофан прибув в границі Руси тим більше, що знало, що він був вислаником царгородського патріярха, Кирила Люкаріса, який змовив ся з султаном проти Польщі і намовляв царя зірвати недавно заключений мир з Польщею і спільно з Туреччиною напасти на ню¹). Приїзд патріярха стрівув ся власне з хвилею, коли заносило ся на молдавську виправу, а коли треба було як з одної сторони спокою в дома, так з другої сторони не можна було позбавляти себе помочи козацтва в грозячій війні. Тому то польське правительство гляділо на позір обоятно на ті відвідини, на овації для Грека і на его неповздержне і визиваюче заховане. Бо не досить сего, що коли Теофан приближив ся до Києва дня 23. марта 1620 р. Конашевич приймав его на чолі уоруженої дружини в брамах міста, що перший приступивши дякував ему, що зволив відвідати сю нещасну країну, позбавлену від давна своїх православних пастирів і заохочував его скоро зарадити сирітству Церкви, а на закінчене промови сказав: »Моя сила, моє добро, моя могучість, всі мої сили суть на твої услуги, потім упав три рази перед ним на землю і поцілував его в руку. За его приміром йшло духовенство, військо і нарід. Крім того розписано зазив до всієї неуніятської шляхти київського воєводства, щоби прибула на наради з патріярхом над справами Церкви. Три дні пізнійше збирали ся товпи около Теофана і під охороною козацтва начались наради.

¹ Sowita wina, ст. 59—60; Werificatia niewinności — passim. Депеші амбасадора французького в Царгороді, Пилипа Арлей де Сесі (Harlay de Cesi) до короля Людовика XIII, видруковані у Тургеневе, *Histor. Russiae monumenta* том II. ст. 411—434, дають доказ на інтриги Люкаріса проти Польщі; Посольство вислане до Москви жадало зірвати угоду з Польщею; а в листах до провідників руської схизми жадав патріярх (Люкаріс) підступного повстання на случай нападу Туреччини на Польщу. До того князь Семигородський Бетлем Габор з ненависти до Польщі за те, що перешкодила ему здобути Відень в користь Фердинанда II., старав ся конечно спровадити Турків на Польщу, а за посередника уживав Кирила Люкаріса. Кирило прирік ему поміч неуніятів на случай нападу війск его і турецьких на Польщу в надії, що через то приверне на Руси схизму до давного значіння (Piasecki: *Chronica*, ст. 392, 396, 397, і Тургеневъ, I. с. ст. 421). Архів Пропаганди том IV. ст. 63 і 65 і слід. *Relationes de pseudo-episcopis*.

Одні хотіли отвертої війни з Ляхами, інші жадали різні уніятських та латинських священників і єпископів, а кличем до виконання сего мало бути отроєне митрополита Рутського, за якого убите обіцяли велику нагороду. Сімдесять опришків вислано на него і на зєдинених з ним єпископів.

Заохочений сею поставою козацтва і українського народу, вислав Теофан також від себе листи до руських міст з зазивом, щоби вибрано і предложено єму особи відповідні на єпископів¹⁾ і щоби кожний, хто лише потребує чи сьвячення на сьвященника, чи інших духовних потреб, прибув до него до Києва. І дійсно небавом був окружений численними депутаціями брацтв і руських міст. Король задля грізної постанови козаків не міг поступити з Теофаном після краєвих законів, повитав его прихильним листом в границях своєї держави і висказав надію, що прибув в цілях мирних тай запрошував его до Варшави²⁾. Хитрий Грек, боячи ся судьби Никифора за запросини до Варшави, а обезпечений королівським листом, відбував тим ревнїйше наради над утвердженєм схизми на Руси і над погубою Унії. Плодом сих нарад, було відновлене неунїятської єрархїї на місце єпископів, що прийняли Унію. В церкві Печерської Лаври при замкнених дверях і забитих дошками вікнах висьвятив він дня 15. серпня 1620 р. в імени царгородського патріярха яко его повновласник, неунїятського митрополита і шістьох суфраганів на ті самі столиці, які були заняті уніятськими єпископами³⁾. Іменував отже єпископа проти єпископа, а добір осіб принайменше на головні столиці був незвичайно зручний.

На митрополита призначив здібного чоловіка Йова Борецького, архимандрита київської Лаври, на архієпископа

¹⁾ Голубьєвъ, І. с. ст. 256—261, де находить ся лист Теофана з 13. серпня до православних Русинів.

²⁾ Лист знаходить ся у Кояловича, Литов. Церк. Унія том II. ст. 319. Датований 1. серпня.

³⁾ Царгородський патріярх в тій ціли заосмотрив его в юрисдикцію. Здає ся отже, що ся річ була вже в 1618 р. в Царгороді уложена і відновлене неунїятської єрархїї на Руси порішене. Уповаженне се находить ся в Werificati-ї ст. 16 і у Кояловича І. с. ст. 317. Дата з (першого) 1. цвітня 1618 р.

полоцького проти сьв. Йосафата Кунцевича, Мелетія Смотрицького, знаного вже нам пропагатора з неуніятської ідеї в Вильні. Проти володимирського єпископа Мороховського іменував давнього секретара королівського, Кунцевича, потомка руських князів, спорідненого з всею українською шляхтою; проти єпископа перемиського призначив Ісаака Копинського, чоловіка бистроумного. Лиш на єпархії пинську, луцьку і холмську не найшов вже визначніших людей¹⁾.

Ледви висвячено згаданих владик, а вже на другий день розійшли ся по цілій Русі листи з повідомленем, що нові пастирі іменовані царгородським патріархом в недовзі обіймуть свої престולי. Опісля скликав Теофан з нововисвячених єпископів синод, на котрім ухвалено одноцільний плян дальшої борби проти Унії. Між иншими порішено підбурювати нарід проти уніятських єпископів і при помочи народу проганяти їх з єпископських столиць; єпископські столиці, монастирі і парохіяльні церкви забирали силою, а від королівського ряду жадали потвердження довершених подій. Цілу акцію віддано в руки брацтв яко таких, що з народом і міщанством мають найблизшу лучність і в руки козаків, і тому покликано всі брацтва до діла. Щоби однак тісніше звязати козаків зі справою схизми, вписано їх яко членів київського брацтва, яке Теофан на ново зорганізував. Від тепер кожде рішене брацтв було немов приказом для Запорожа²⁾.

Скоро вість про ті заговори, а особливо про відновлене неуніятської єрархії дійшла до Варшави, обурило до живого короля і сенат. Право іменування руських єпископів від кінця XV. віку прислугувало королеви; сойм затвердив его 1588 р.; а литовський статут карав боніцією і позбавленем дібр тих, що приймали духовні гідности без королівського дозволу. Тимчасом Теофан не оглядав ся на короля і его раду, заіменував аж 7 єпископів на руські столиці а усунув тих, котрим король потвердив сї столиці. Такого отвертого зневаження

¹⁾ Harasiewicz: Annales Eccl. Ruthenae ст. 259. Sowita wina ст. 59. Stebelski: Chronologia ст. 189. Kobierzycki: Historia Vladislai Poloniae et Turciae principis, Dantisci 1655. — Naruszewicz: Życie Chodkiewicza том II. ст. 138 — 240. Niemcewicz: Dzieje panowania Zygmunta III. том III 152, 162, 210

²⁾ Reatio Rutscii de vita et miraculis b. Josaphat в яктах Апостольської комісії том I. ст. 103.

краєвих законів не можна було спокійно стерпіти. Однак тому, що хвиля була критична, бо молдавська війна закінчила ся поразкою під Цецорою (1620 р.), а Турки користаючи з сего поразення виповіли Польщі нову війну, якої успішно не можна було вести без помочи козаків, отже треба було зручно взяти ся до діла. Для того король не виступив впрост проти Теофана, але видав універсал до всіх руських і литовських міст, щоби самозванчих єпископів вязнено і карано після краєвих прав, а митрополитови Рутському поручив кинути на них клятву¹⁾.

Нововисьвячені єпископи не настрашили ся ані королівської погрози, ані екскомуніки митрополита, але зараз по висвяченню розіслали по призначених собі Теофаном дієцезиях посланія, повідомили народ про свою номінацію і представили ся, яко правні пастирі. Їх висланники викидали з церков престоли посвячені уніятськими єпископами, усували де могли з парохій уніятських священників і удавали перед народом, що привертають давний грецький обряд, зіпсутий Унією. Збаламучений нарід не знав за ким має іти²⁾. Тимчасом зближав ся сойм в падолисті 1620 р., на котрім мали нарадити ся в справі бранки на надходячу війну і средств оборони. На сойм прибули численно неунїяти і протестанти; з Уніятів ніхто, або мало хто належав до сойму. Неунїяти подали собі руки з протестантами, а навіть деякі католики прилучили ся до них і перед приступленем до нарад в справі будучої війни зажадали вперед від короля, щоби затвердив висвячених Теофаном єпископів. На соймі був присутним також Конашевич і один з нововисьвячених єпископів Кунцевич, уповаючи в своє походжене з княжого роду, що єму і волос з голови не спаде. Конашевич лиш під тим услівем обіцяв в будучій війні поміч козаків, що жаданя неунїятів будуть сповнені. Король мимо прикрого положення, в яким находив ся, заявив: що прибули на сойм в справах державних, а не Церкви, що »вкінци банїция на висвячених Теофаном єпископів переносить ся на слїдуючий сойм«. Більшість послів, хотяй неприхильна Унії, обурила ся задля виступу Конаше-

¹⁾ Выебская Старина: том I нрѣ 66.

²⁾ Stebelski: Chronologia 125 і 126 другий наклад.

вича і прихилила ся на сторону короля. Тим способом мусіли неуніяти уступити¹⁾).

Теофан підчас варшавського сойму перебував еще в Київі. Король думав, що чемностію повздержить его від дальшого підбурювання козаків. Тому вислав до него осібного післанця з листом²⁾. В чемній формі листа вичитав Грек погрозу і небезпеку, яка ему грозила. Щоби забезпечити ся, видав для ока відозву до козаків і взивав їх до вірности зглядом Річипосполітої та роблячи їм надію, що король потвердить ^{не}уніятських єпископів; однак чимскорше вибрав ся в дорогу до Царгорода³⁾).

На самім однак відїзді, який був не менше сьвітлий як его приїзд до Київа, оказав свої чувства зглядом Польщі і Унії; тоді то докоряв ^{Константинові} ~~Константинові~~ за поміч Польщі проти Москви і зобов'язав его, що на будуче буде поборювати Унію, а латинників буде о стілько щадити, о скілько они не будуть попірати Унії⁴⁾. Аж до волоської границі супроводжали его козаки, а руська шляхта всюди по дорозі уряджувала ему величаве прийняте.

Легко собі представити, яке роззярене запанувало серед неуніятів проти Унії і єї єпископів в наслідок побуту Теофана в Київі. В повних розмірах показало ся се на варшавськім соймі, який зібрав ся з початком 1621 р., щоби дальше радити над приготованєм до зближаючої ся турецької війни. Митрополит Рутський предвиджував, яке небезпеченство грозить Унії і прибув також на сойм з полоцьким архієпископом Йосафатом Кунцевичом. Один і другий зазнали тут гіркого досьвіду. Не лиш неуніяти явно оказували їм свою погорду,

¹⁾ Архів римської Пропаганди, том IV руських документів василіянських ст. 63 містить реляцію Рутського про той сойм.

²⁾ Лист находить ся в Веріфікації ст. 28. і М. Кояловича, Литовск Церк. Унія, том II. ст. 321. Дата з 10. падолиста 1620 р.

³⁾ Пор. Werificatia niewinności, Коялович I. с. ст. 322. і Листи Жовківського Стан. Краків 1808 ст. 145. З листу Жовківського до Замойського Томи показує ся, що польське правительство підозріваючи Теофана о зрадничі цілі проти Польщі хотіло его піймати, приманюючи его до Львова. Однак намір не удав ся.

⁴⁾ Теки Нарушевича, том що містить документи від 1622 - 1630 р., де находить ся руська Хроніка, що містить в собі опис побуту Теофана на Руси.

але навіть католицькі послі і сенатори, не виключаючи єпископів, відвертали ся від них і публично на улицах Варшави показували на них, яко на тих, що заколочують публичний спокій, Унію лихословили і жаден з католицьких послів не хотів на соймі боронити їх справи. Король розжалений на католицьких єпископів за ту їх байдужність зглядом съвятої справи, докоряв їм^{3а} се явно. Одиноким приятелем і заступником уніятських єпископів був папський нунций Dotallevi. Він хоч був хорий, коли спостеріг небезпеку, яка грозила Унії в наслідок успособлення сенаторів, часто пізно вечером вставав з ліжка, ходив по єпископах та вказував їм на обовязок помагати митрополитови і відбував з королем наради¹⁾.

Коли отворено сойм, неунїяти з протестантами заєдно повторяли, що не прилучать ся до ухваленя краєвої оборони, доки не будуть заспокоєні під зглядом релігійним. Король старав ся з огляду на козаків з ними переговорювати, але на дармо. Мимо сего не захитав ся в обороні Унії і заявив, що радше корону зложить, чим позволить на кривду Церкви і Унії.

Коли в соймі ізза криків неунїятів і їх сторонників не мож було вести нарад, вдерла ся до сенату товпа і тут король мусів згодити ся на промову знаного вже нам провідника ворохобників Лаврентія Древинського, котрий менше більше тими словами відізвав ся до него:

»Нїколи, Найяснїйший Пане, не було таких заворушень і неладу в краю, як від часу Унії. Як велике число благородних горожан одноголосно обвиняє уніятських єпископів за кривди, яких они допустили ся. Річпосполита отже не має жадної користи з Унії; уніятські єпископи ограничують єї свободи та силою забирають народови церкви. Унія, яка удержує ся лиш насильством, повинна бути усунена. Найясн. Пане — кінчив свою промову — благаю Тебе в імени цілої Литви і Руси, увільни край від сего нещастя, прикажи, щоби уніятські владики уступили зі своїх престолів, а потверди тих, котрих висъвятив патріярх²⁾.

¹⁾ Про Dotallevi-ого пор. статю Юл. Бартошевича в Encykl. powszech. Orgelbranda, том VII. ст. 110. В архіві пропаганди находимо також в листах Рутського дуже прихильні про него згадки.

²⁾ Архів рим. пропаганди I. с. ст. 63 і слїд. і Przegląd poznański 1863 р. том 35, ст. 323. »Relatio de pseudoepiscopis«.

Присутний на тій промові митрополит просив о дозвіл відповісти на твердження Древинського. Краснорічивою промовою, котрої зміст подаєм на іншій місці, спонукав короля, що сей заявив через канцлера: »Если одна і друга сторона має до себе які жалі або скарги, то треба їх відложити на слідуючий сойм, а тепер треба радити над Річпосполитою, а не над релігією.

Схизматики не відважили ся перервати сойму і мусіли приступити до нарад, задля яких сойм був скликаний¹⁾.

За то по закінченю сойму вели тим завзятійшу війну проти Унії і поповняли ріжного рода насильства, а головню на Білій Русі під впливом підбурювань виленського брацтва сьв. Духа, та висланників царгородського патріарха, що був в змові з султаном. Ті мали порученє підбурювати неуніятську людність проти Польщі і наклонювати єї до повстаня в хвили, коли Туреччина ввійде в границі краю. Особливо члени виленського і київського брацтва, а на їх чолі Смотрицький і Борецький, були вмішані в той явний тоді в краю заговор²⁾.

Коли король довідав ся, що стало ся, поручив Литовському канцлерови Львови Сапізі дня 10. цвѣтня 1621 р., щоби установив комісію і при єї помочи вислідив турецьких шпійонів та їх спільників і відповідно їх укарав, а особливо Борецького і Смотрицького³⁾. Кільканайцятьом виленським братчикам доказано зрадничі затії та покарано їх вязницею, але найбільші виновники, Смотрицький і Борецький, остали на свободі і дальше юдили.

Велике заворушенє настало в столиці України, коли там дійшла вість про кару, яку наложив Сапіга іменем короля. Псевдо-митрополит Борецький ударив на тревогу і візвав козаків на громаднє зібранє дня 15. червня 1621 р., щоби нара-

¹⁾ Albert Wijuk Kojalowicz: *Miscellanea rerum ad statum ecclesiast. in magno Ducatu Lituaniae pertinentium*. Vilnae 1640, ст. 55 і 56.

²⁾ Пор. крім сего, що висше сказали ми про сю справу, Теки Нарушевича, die 4. Junii 1622 a. ex. bibliotheca Corsiniana vol. 675: *Adrianopoli dimissi sunt duodecim exploratores in Poloniam diversis viis cum litteris patriarchae Constantinopolitani ad Ruthenos schismaticos*.

Diarium Turcicae expeditionis; Kobierzycki: *Vita Vladislais principis Poloniae*. Dantisci 1655 ст. 725. Niemcewicz, *Dzieje panowania Zygmunta III*. вид. Туровського, Краків 1860 р. том III. ст. 167.

³⁾ Ks. Kognowicki: *Życia Sapiehów*, Вильно 1790 том I. ст. 338—340.

дити ся, яких треба ужити средств, щоби оборонити схизму перед дальшим подібним гнетом¹⁾.

Наради тревали три дни. Брали в них участь Борецький, єпископ Курцевич, 300 свѣтських попів і 50 черців.

Король вислав на збори Оборницького, щоби слѣдив перебіг нарад і доносив єму про всі подробиці.

З єго звіту, який вислав до короля, засягаємо наших відомостей²⁾.

Збори Запорожців отворив Борецький мовою повною нагальних висказів проти короля і Річпосполитої з причини гнету старинної грецької релігії. Потім відчитав лист від виленського брацтва і спис убитих, увязнених і вкинутих до кльоаків задля привязання до віри³⁾.

Коли митрополит скінчив, виняв Конашевич Сагайдачний лист, котрий одержав від патріярха Теофана, поцілував єго, відчитав і в кінці притиснув до чола на знак своєї улеглости зглядом патріярха. В тій хвили закликали зібрані: »присягаємо вірність нашій старій вірі аж до смерті«.

Другого дня впроваджено королівського посла на збори і єго торжественно прийнято. Козаки присягали королеви вірність і улеглість на єго поклик проти Турка, але під услівем¹ що заспокоїть їх релігійні жаданя.

Третого дня вибрано послів до короля: Конашевича, єпископа Курцевича і двох інших, щоби єму предложили услівя зборів: жадали потвердження Борецького і шістьох єпископів висвячених Теофаном, в противнім разі загрозили, що знищать все огнем і мечем, а шляхту на Україні вигублять. Сю гадку піддав зібраним Борецький.

¹⁾ Борецький був невтомимим в підюджуваню неунїятів проти Унїї на цілій Руси. Єще в тім самім році дня 15. грудня 1621 р. висилає пастирський лист до православних, в котрім заохочує їх до опору. Лист сей у Голубева І. с. ст. 261—264. Також другий подібний лист находимо тамже з 23. мая 1623 р. на ст. 264—267.

²⁾ Лист Оборницького знаходиться у Лукашевича: *Dzieje kościołów wyznania helweckiego na Litwie. Poznań 1842* ст. 165—166.

³⁾ Реферат ложний, бо Сапіга нікого з виленських неунїятів не засудив на смерть, але всіх на вязницю; по друге дістали ся они до вязниці не задля віри, але з причини доказаних їм зрадничих союзів заговорів з ворогами вітчизни — Турком — за посередництвом патріярха.

Рівночасно вирушило сорок тисяч козаків на поміч польському війську проти триста-тисячної армії Османа, що зближала ся під Хотин. По дорозі грабили і палили козаки села та місточка а на уніятським духовенстві допускали ся насильств і убийств.

Оборницький кінчить свій звіт до короля: »Най нас Господь заступить нечисленних, а до того злих католиків. Бо деж охоронити ся? Ми опущені і нема для нас безпечного місця; місточка і села знищені, людий також нема, бо що живе пішло у козаки. Анї Турок, анї хан не міг би був спричинити більшого спустошення«. Король поручив осібній комісії, щоби повідомила козаків: »що як до тепер не угнітано їх під зглядом релігійним, так і на будуче не мають чого бояти ся«. Про затверджене неуніятських єпископів не згадує королівська відповідь. Справу сю відложено на пізнійший час, бо не міг їм впрост відмовити зі згляду на близьку небезпечну війну.

Турецька війна закінчила ся сьвітлою побідою під Хотином. До сего не мало причинили ся козаки під проводом Конашевича. Тому то тепер відновили козаки давнійші жаданя, щоби неуніятська єрархія установлена Теофаном була вкінці затверджена¹⁾.

В жаданю своїм найшли нараз нового дуже небезпечного для Унії союзника і то зі сторони, з котрої найменше можна було єго сподівати ся, т. є. не лише зі сторони сьвітських і духовних католицьких сенаторів, але зі сторони публичної опінії, що була міродайною частию тодішньої польської суспільности. Дотепер єсли часом якась часть католицьких сенаторів і послів попірала на соймах жаданя і скарги неуніятів, то хіба длятого, що вірила в ті скарги і думала, що неуніятам справді діє ся кривда, а то тимбільше, що Уніяти зовсім або дуже слабо заступлені в соймах не мали можности боронити ся перед закидами, які їм роблено і виказати їх нестійність. Тепер показала ся загальна неохота до Уніятів і Унії зі зглядів і обставин чисто політичних. Щоби забезпечити державі

¹⁾ Турки завели ся в своїх надіях. Они сподівали ся, що в наслідок агітації царгородського патріярха схизматики повстануть з їх приходом в границі Польщі і злучать ся з ними. Тимчасом скінчило ся на пустих кличах, що лучше служити Туркови, чим католицькому королеви.

внутрішній мир і покінчити колотнечі незгоди́ни межи неуні-
ятами, а Уніятами, уважали відповідним заспокоїти жаданя
Запорожців і згодити ся на затверджене неуніятської ерархії.
Межи прихильниками сеї опінії бачимо навіть в канцлера
литовського Льва Сапігу, дотепер горячого сторонника Унії,
що систематично пропагував її в своїх розлогих добрах ли-
товських. Доказ сеї зміни опінії дав Сапіга в своїй кореспон-
денції з архієпископом Йосафатом Кунцевичом, про яку низше
будемо говорити. У одної части польських магнатів жерелом
сеї некористної для Унії опінії був страх, щоби незаспокоєна
козаччина не мстила ся і не пустошила їх розлогих лати-
фундій на Україні і Волині. Тим відгрожувала ся она вже на
по́слїдних зборах в Києві, з котрих звіт подає Оборницький.
Латинські єпископи, а на їх чолі тогді́шний примас Гембі́цький
посунули ся так далеко, що жадали знести Унію, а Уніятів
перевести на латинський обряд говорячи іменно, що Унія не
потрібна, а навіть небезпечна для держави, що ріжниця обрядів
не є в інтересі церковної єдності і що далеко певні́йшим
і тревалі́йшим буде зєдиненє Русинів з Церквою, коли приймуть
латинський обряд. В тій гадці відносили ся до Риму, де над
тою справою направду зачали нараджувати ся, а показує ся
се з листа префекта Пропаганди кардинала Ludovis-ого до
нунція Lancelott-ого¹⁾. — Католики особливо на Волині своїм
послам на слі́дуючий варшавський сойм 1623 р. поручили на
соймиках, щоби домагали ся на соймї ці́лковитого заспокоєня
козаків і не уніятів то є потверджене неуніятських єпископів

Неуніятські бра́цтва зрозуміли сей напрям і тим сильні́йше
агітували на соймиках через своїх представителів, не щадили
грошій, там де їх переко́нуваня були без успіху.

Сей некористний настрій публичної католицької опінії
зглядом Унії знайшов свій ясний вислів на соймї в 1623 р
Неуніяти вручили сенатови обширний меморіал, в котрім до-
магали ся узнання ерархії постановленої Теофаном, привернення
прав, які король і коронні конституції від давна їх релі́гію
признали а заразом заявили, що власти уніятських єпископів

¹⁾ Реляції нунцій том II. ст. 165 і 166, Інструкція для нунція
Lancelott-ого.

і папи ніколи над собою не узнають і повтаряли найрізноманітніші скарги на Уніятів¹). Прибув на той сойм митрополит Рутський, але прибули також: псевдомитрополит Йов Борецький і Мелетий Смотрицький мимо того, що на однім і другім тяжила баніція і підозріне, що були головною причиною заколоту між неуніятським населенєм. Коли Рутський хотів відповісти на закиди і твердження меморіялу, відмовлено єму голосу тому, що не був ані сенатором, ані послом. Надармо також просив польських сенаторів, щоби єго виручили і поперли єго справу, бо ті відказували ся то браком часу, то тим, що Унія їх не обходить. Ледви дозволили єму бути присутнім на засіданнях сенату і то хіба на то, щоби слухати гірких докорів, що Унія є причиною внутрішнього заколоту і щоби сидіти на посліднім місци поміж звичайними сьвященниками. Тут доперва показало ся як великим блудом було недопущенє руських єпископів до сенату на рівні з латинськими єпископами і перетяганє руської шляхти і то найвизначніших родин на латинський обряд. Після звіту Рутського до Пропаганди в Римі около 100 шляхотських родин рік-річно покидало руський обряд і переходило до Церкви латинської, особливо молодіж що виховувала ся в єзуїтських школах. Коли отже схизма мала своїх репрезентантів на соймках, соймах і в сенаті, Унія їх не мала, була безборонною і без опіки.

Латинські єпископи в наслідок реляції висланої Рутським до Риму єще перед зібранєм сойму, одержали через примаса Гембіцького осібне напiмненє від папи Григорія XV., щоби попирали митрополита на соймі. Також нунцій маючи подібні інструкції робив що міг, щоби ратувати Унію перед неуніятами²). — Одиноким успіхом тих забігів, і то головнo ізза доброї волі короля, що завсiди сприяв Унії, було установленє

¹) Меморіял сей звучить: »Supplikacya do Przeoświeconego Senatu Korony Polskiej i W. Ks. Litewskiego w r. 1623 do Warszawy na Sejm walny przybyłego od obywatelów koronnych i W. Ks. Litewskiego Religiey starożytnej Greckiej posłuszeństwa Wschodniego«. Нема місця друку, картка 22. Він віддрукований в »Документахъ объясняющихъ Исторію западнорусскаго края«. Петербургъ 1865 ст. 230 і слiд.

²) Реляції нунційв том II ст. 165. Архiв Пропаганди, том IV Кореспонд. Василянської ст. 65.

комісії, що складала ся з католиків і неуніятів, щоби розглянула і осудила взаїмні жалі неуніятів і Уніятів. Рутський згодив ся на таку комісію і сам до неї належав, хоч проводив на ній неприхильний Уніятам примас Гембіцький і хоч до неї вибрано Борецького і Смотрицького. — Комісія по переслуханю одної і другої сторони, мусіла признати, що неуніяти не могли поперти своїх скарг жадними переконуючими фактами. Скінчило ся отже на порученю обом сторонам, щоби заховали згоду і оминали спорів. Рішене сойму в тій справі відложено на пізніше.

Було се вже певного рода триумфом для Уніятів. Оминула їх принайменше на хвилю головна небезпека — potwierdжене неуніятських єпископів, а усуненє пастирів з престолів, які їм правно належали ся; — Сего то найбільше бояли ся ізза успособлення католицьких послів в хвилі скликаня сойму. — Декрет сойму звучав: *Uspokojenie ludzi religii greckiej poróżnionych dla nawalnych Rzeczypospolitej spraw na przyszły sejm odkładamy, a teraz pokój ab utrinque tak duchownym jako i świeckim ludziom, cuiuscunque status et conditionis zachowamy. Procesy jednak, wszelkie nadworne i komisarские decreta, banicze, sekwestry, ratione rozróżnienia w religii jeżeliby się jakie pokazały, kasujemy*¹⁾.

Однак усунена на разі небезпека грозила наново Уніятам на найблизшім соймі в виду загально неприхильного настрою католиків зглядом Унії і страху перед козаками.

Тимчасом само Провидіне прийшло в поміч руським єпископам, що було в смертельній тревозі про будучність своєї Церкви. Коли скінчив ся висше згаданий сойм, розійшлась при кінци падолиста 1623 р. вість по цілім краю про мученичу смерть сьв. Йосафата Кунцевича. Вістка ся викликала в одних обуренє, а в других переполох особливо, коли король провірив через своїх комісарів злочин. Тоді на его приказ згинуло двацять кілька найбільше винних осіб. Провідники схизми притихли зі страху, навіть козаки не підносили давніших своїх домагань; а опінія між католиками звернула ся в користь Уніятів. Такий стан тревав аж до кінця панованя Жигмонта III., котрий від смерти сьв. Йосафата з тим більшою рішучостию

¹⁾ Volumina legum том III. ст. 217. вид. Петербурське 1859.

боронив Унію. Відчували се добре неунїяти, що доки жиє Жигмонт III., нічого не осягнуть, але потїшали ся, що Жигмонт III. яко старець небавом перенесе ся до вічності і що під правлїнєм його наслїдників здобудуть собі то, чого дотепер безуспїшно домагали ся.

Тож ледви Жигмонт III. попрощав сей свїт, виступили козаки в імени неунїятів з давними жаданнями¹⁾. В часї безкоролївства стануло їх трийцять тисяч під оруже. До їх табору прибуло 300 неунїятських попів, які їх підбурювали і благали боронити прав і привілеїв схизми. Під впливом тих попів загрозили козаки, що єсли давні жаданя грецької релїгії не будуть сповнені, то огнем і мечем знищать Унію і з оружем в руцї здобудуть належні своїй Церкві права.

Володислав IV. не мав такої горячої віри, як його батько. Щоби забезпечити собі корону, успокоїти козаків, не страшити України і запровадити внутрішній спокій, згодив ся в пактах конвентів з застереженєм, що через то не думає жертвувати Унії, на слїдуючі жаданя козаків і схизми:

Артикул I. »Неунїяти мають свободу ісповіданя віри в цілій Річи-посполитій. Вільно їм посїдати, будувати, направляти церкви, семинарії, шпиталї закладати, друкарні і сповняти мїйські уряди без виїмку.«

Артикул II. »Лишають ся в їх посїданю церкви, які були тоді в їх руках; брацтва їх задержують свої права, а також вільно їм закладати нові брацтва«.

Артикул III і IV. »Сейчас по коронації буде іменований з помежи неунїятської шляхти новий митрополит, для неунїятів з титулом митрополита київського; сей буде обовязаний постарати ся о інвеституру у царгородського патріарха. Будуть також признані неунїятам три інші єпископства: луцьке, перемиське і мстиславське, відділене від полоцького. Рутський задержує також титул митрополита київського і доходи з митрополичих дібр на Україні, але сї послїдні лиш до єго смерти. Всї київські церкви, крім малого видубицького монастиря, вертають до неунїятів«.

¹⁾ Петиції і жаданя козаків у Голубєва, I. с. ст. 401 — 407.

Артикул V. Перемиська епархія подібно як львівська буде належати до єпископа неуніятського. Уніятський єпископ (Крупецький) одержить від короля 2000 зол. п. до смерті.

Артикул VI. Уніятський владика в Луцьку, Єремія Почаповський, відступить своє єпископство неуніятському єпископови, вільно лише буде йому уживати до смерті титулу владики і задержить архимандрию жидичинську.

Артикул VII. застарігав утворенє єпископства мстиславського для неуніятів з титулом єпископства мстиславського, оршанського і могилівського. Осідком того єпископства мав бути Могилів.

»Інший артикул признавав еще неуніятському митрополиті монастир під Городном, щоби там міг резидувати єго суфраган і висвячувати неуніятських сьвящеників для Литви. Інший знова ручив по королівській коронації установленє комісії зложеної з двох неуніятів і з двох Уніятів, яка би без дальшої апеляції розділяла монастирі межі Уніятів і неуніятів, в міру населеня кожного віроісповіданя.

Артикул XIV »дає свободу переходу з Унії на схизму і на відворот«.

Дуже болючим було утворенє неуніятського єпископства мстиславського, де вже від часів мученичої смерті сьв. Йосафата неуніятів було дуже мало¹⁾.

Митрополит з прочими уніятськими єпископами внїс спротив на повисші уступки, які призначено неуніятам²⁾, а які записано в городські акта, нїм еще їх сойм потвердив. То саме зробили латинські єпископи на чолї з примасом Яном Венжиком в злуці зі значним числом сьвітських сенаторів (54 сенаторів і послів). Митрополит перестерігав перед нещастями, які сї уступки на край спровадять і заявив, що анї він, анї єго суфрагани не будуть до них примінювати ся так довго, аж потвердить їх Апостольська столиця. Король писав два рази до папи Урбана VIII. і благав єго о потвердженє своїх уступок. Тимчасом новий неуніятський митрополит

¹⁾ Theiner: Monum. Poloniae hist, том III. ст. 399 - 401 і Голубевъ I. с. 408—432 (диярий сойму 1632 р.) а від ст. 432—446 меморияли неуніятів в справі кривд, які їм діяли ся 1596 р. і ст. 454 - 505 другай диярий сегож сойму.

²⁾ Голубевъ, I. с. ст. 447—450 і ст. 530—535.

Петро Могила, наслідник Борецького предвиджував, що папа не потвердить і тому домагався безпроволочно ввести в жите угодві точки.

Мимо запоруки короля, що до його католицьких почувань і запевнювань, що грозяче небезпеченство війни з Росією вимагає тих уступок, щоби через них запевнити собі поміч козаків проти Росії, папа відмовив потвердження і поручив руським єпископам, щоби всіми силами боронили прав Церкви¹⁾.

Щоби успокоїти совість, скликав король 18. лютого 1633 р. раду теологів і поставив їм питанє, чи годить ся перевести в жите уступки, зроблені неунїятам. Засїдали в тій радї Єзуїти, межи иншими славний Николай Ленчицький, Капуцини, Кармелїти і професори краківської академії. По довгих нарадах порішили більшостию голосів, що не вільно робити уступок, які є знасилуванем права Божого і пониженем віри і котрі потягнуть за собою погубу душ. Мимо того на найблизшій соймі (1633 р.) прирік король неунїятам виконати все, що записяг в пактах конвентів і відновив неунїятську єрархію згідно з давними приреченнями. Петро Могила обняв Київ з монастирами, Александер Пузина луцьке єпископство, Йосиф Бобрикович єпископство мстиславське. Не помогли сему жадні спротиви²⁾.

З політичної точки могли уступки Володислава IV. видавати ся на разї розумними. Хвилево осягнув ними се, чого бажав, т. є. поміч козаків проти Росії; але в пізнїйших літах не оборонили они Польщі від козацьких воєн, яким Володислав не менше хотїв запобічи своїми уступками.

Они задали болючі удари Унїї, але не змогли перешкодити дальшим єї розвиткам.

¹⁾ Theiner l. c. ст. 401 — 403. Архів Ват. Nunz. di Polon., том 43. Листи нунц. з дня 29. червня 1632 р. і 14. грудня 1632 р. і том 44. Лист кард. секр. стану з 31. липня 1632 р.

²⁾ Борби Унїятів з неунїятами викликані уступками Володислава описує докладно Суша в звіті до Риму: «De laboribus Unitorum etc.» У Гарасевича, *Annales Eccl. ruth.*, ст. 298 — 349. — Они стисло до задачі нашої праці не належать, тому не входимо в їх подрібний опис.

КНИГА ШЕСТА

Унія повільно побіджає.

РОЗДІЛ I.

Опіка папів і Жигмонта III. над Берестейською Унією.

1. Вже від самого початку нещастем Берестейської Унії було се, що як з одної сторони мала численних і могучих ворогів та противників, так з другої сторони мала прихильників і оборонців. Тим більше є нашим обов'язком висвітлити в тім оповіданню ті особи, що чи то своїм впливом, чи ділом і заходом постійно попирали Унію, та менше чи більше причинили ся до її побіди.

На першім місци ставимо папів. В часі, коли лиш деякі в краю думали про се, щоби попірати змагання уніятських єпископів, то папи постійно пригадують той обов'язок королеви, обом державним канцлерам та духовним і світським сенаторам. Своім нунціям знова передусім скільки разів довідували ся про більше грізну небезпеку для Унії, не занедбували їх поручати в даних їм інструкціях, щоби пильно стояли на її сторожі, та помагали уніятським єпископам в їх стараннях і заходах¹⁾.

Коли єпископи Потій і Терлецький зложили віроісповідане в Римі католицької віри і повертали до краю, висилає рівночасно папа Климент VIII листи до короля, духовних та світських сенаторів і до канцлера Замойського і поручає Унію їх опіці. Від короля домагає ся іменно, щоби прийняв до сенату всіх руських єпископів на рівні з латинськими єпископами а руське духовенство зрівнав відповідно до обітниць даних перед заключенем Унії в справах і привілеях з латинським духовенством.

¹⁾ Пор. Relacye Nuncyuszów Apostolskich, видане Рикачевського Берлін 1864. том II. в численних місцях.

»Упоминаємо, пише дня 7. лютого 1596 до короля, Ваше королівське Величество, щоби Ти не занедбував услівій і домагань, котрі поставили Русини перед Унією, оскільки то до Тебе належить, після своєї справедливости і великодушности і щоби Ти то саме приказав тим, до котрих з уряду належить додержане сего. Отже особливо одної річі домагаємо ся від Твоєї королівської великодушности, а се щоби Ти зєдинених руських єпископів приймив до збору духовних сенаторів польського королівства. Бо скоро они осягнуть таке високе становище, то і повага їх піднесе ся і тим успішнійше будуть могли боронити своїх прав, а сама Унія глибоше закоринить ся. Впрочім, коли ми їх приймали до ласки і єдности Апостольської Столиці і коли ми їх узнали за наших братів, то зовсім справедливо належить ся їм та сама честь, що иншим єпископам. А кілька се причинить ся до скріплення самого польського королівства, Ваше Королівське Величество се найліпше може оцінити¹⁾.

Подібного змісту були папські листи до духовних і світських сенаторів. По оголошенню Унії на берестейській синоді, поновляє папа свої давніші домагання до короля, успокоює Русинів, що до церковних кар, котрі оголосив царгородський патріарх на відступників схизми і заявив, що они не мають сили і значіння.

Коли 1598 р. Жигмонт III перебував поза границями краю, хочаби відзискати шведський престол, а підбурювання царгородських патріархів проти Уніятів не уставали, підносить знова папа свій голос і поручає єпископови гнізненському і львівському оборону уніятів перед підбурюваннями Греків²⁾.

Папа видячи, що руські єпископи є виставлені на гнет і переслідування схизматиків, що опустили їх католики в сенаті і соймах і що ніхто за ними не обставав, коли неуніяти висували проти них безосновні скарги, пригадує він королеви 1604 р. давню обітницю зглядом сенаторських місць для уніятських єпископів і закликає его, щоби бодай митрополитови дав посліднє місце по латинських єпископах, тим більше, що вже помиралі ті, котрі були найбільшими ворогами допущення руських єпископів до сенату.

¹⁾ Theiner, Monumenta Poloniae hist., том III, ст. 252.

²⁾ Theiner, Monumenta Poloniae hist., том III., ст. 269, 271, 272 і 282.

»Если не в иншій, пише, то бодай в тій цілі увійде митрополит до сенату, щоби міг відповідати на несправедливі схизматицькі закиди і боронити прав уніятської Церкви¹⁾.

Зі звітів нунциїв і руських єпископів довідався папа, що головним справником трудностей, противностей і перешкод, з якими Унія від першої хвилі мусіла бороти ся, був старий князь Константин Острожський; тому старає ся папа через кардинала Вернарда Мацейовського, гнізненського архієпископа а бувшого єпископа луцького, котрий дуже заслужив ся коло довершення Унії, прихильнійше настроїти зглядом Унії того могучого і впливового володаря²⁾. Скоро за впливами Мацейовського засіяла якась надія, що князь бодай перед смертю піде слідами єпископату, пише до него папа 15. січня 1605 р. і збиває єго аргументи, котрі позірно здержували єго від Унії, заохочує і наповідає єго, щоби не оглядав ся ні на антиохійського патріярху, ані на царгородського, лише щоби сам собою дав добрий примір і приступив до Унії, а тим потягне за собою прочу часть руського народа і через то осягне безсмертну славу³⁾.

Слідами Климента VIII іде і єго наслідник папа Павло V. Від першої хвилі, як обняв управу Церкви, не щадив похвал і заохоти митрополитови Потієви, щоби не уставав в своїй печаливости оборони, скріплення і розширення Унії, а дізнавши ся імовірно зі звіту Потія, що великої помочи в своїх пастирських трудах дізнав від великого литовського канцлера Льва Сапіги, посилає і до него лист з подякою і заразом просить, щоби не відказував і на дальше своєї помочи опущеному митрополитови⁴⁾.

Як попередника так також і єго самого боліло се дуже, що в сенаті і в соймах не засідав ніхто з Уніятів, підчас коли схизматики маючи там велике число своїх заступників, щораз то завзятійше домагали ся позбавлення дієцезії уніятських єпископів і дієцезій і їх гідностей. Тоді в друге пригадує ко-

¹⁾ Theiner, Monumenta Poloniae hist. том III. ст. 283.

²⁾ Там, ст. 285.

³⁾ Там, ст. 286.

⁴⁾ Там, ст. 288 297.

ролеви обов'язок допустити уніятських єпископів, або бодай лише митрополиту до сенату для оборони справ Церкви¹⁾.

Знаною річю є, що схизматики не гордили жадним оружем, щоби лише зогидити уніятських єпископів перед народом і виставити Унію на погорду. Між иншим пускали між народ ложні вісти, що Унія є загладою руського обряду і є містком до переходу на латинський обряд. Се вистарчало для темного духовенства і для народу прив'язаного більше до обряду, як до віри, котрої не знали, щоби уникати Унії. Щоби виказати, що ті вісти ложні вислав папа в 1615 р. дня 10 грудня на Русь заяву, що ніколи не було і не є наміром Апостольської Столиці в чім небудь нарушувати руські обряди, а тим менше їх зносити і заступати латинськими²⁾.

Не щадив навіть жертв, коли ходило о добро і розвій уніятської Церкви. Одною з найголовніших потреб Унії на Русі було поширенє просвіти межи духовенством, що находило ся в великій темноті задля браку шкіл. Тому 1615 р. огололосив постанову, силою котрої від тепер мало образувати ся чотирох руських молодців коштом Апостольської Столиці в Римі в грецькій папській колегії при церкві сьв. Атаназія³⁾.

Понтифікат Григорія XV тревав коротко, а все таки і він полишив сліди печальности про судьбу Унії. В хвилях найгрізнішої небезпеки для Унії двічі в рр. 1622 і 1623 закликає Григорій Жигмонта III, щоби не занедав опікувати ся уніятами і щоби боронив їх проти насильства схизматиків, а головно козаків. То само поручає гнізненському архієпископови, особливо домагає ся від него, щоби підпирав митрополита⁴⁾.

Понтифікат слідуєчого папи Урбана VIII припадає на час мук сьв. Йосафата, полоцького архієпископа і в части сумного для Унії володіння короля Володислава IV, котрому видавало ся, що через уступки в користь схизматиків а на шкоду Унії запевнить собі спокій на Русі і зєднає собі козаків. Через цілих 20 літ свого понтифікату (1624—43) переписує ся Урбан VIII дуже часто в справі Унії з королем і руським єпископа-

¹⁾ Там ст. 348, 349, 350, 354.

²⁾ Там ст. 360.

³⁾ Там ст. 359.

⁴⁾ Там ст. 366, 367, 368.

том, а побіч того присилає подібні вказівки своєму нунцієви в який спосіб має впливати на короля і сенаторів, щоби зєднана з Апостольською Столицею, руська Церква не потерпіла шкоди. Колиж старання нунція показали ся безуспішними і не могли перешкодити уступкам зробленим в користь неуніятів, відмовив папа тим уступкам сего потвердження. о яке просив его король¹⁾,

З другої сторони додавав відваги і заохоти руськии єпископам до дальшої борби в обороні Церкви; не щадив для них похвал, що так нужно зносили переслідуваня, бажав, щоби за їх стараннями Унія щораз більше в народі скріпляла ся і оцімала щораз то ширші круги²⁾.

За панованя того самого папи вийшли два упімнення: одно до польських єпископів, щоби не понижали руських єпископів і уважали їх за рівних собі, а друге до Єзуїтів, щоби не перетягали руської шляхотської молодіжи на латинський обряд. Василянам знова впрост наказав папа змінити обряд³⁾.

Одно і друге упімненє було викликане поновленими скаргами митрополита, що через полишене руського обряду шляхтою і Василянами слабне Унія і тратить найлучші сили.

2. А католицькі переконання Жигмонта III. склонювали его бути рішучим приклонником і оборонцем Унії. Він бажав релігійної єдности в своїх краях і коли вже польський протестантизм погасав за его панованя, зі смутком глядів, що великі простори Литви і Руси єще замешкували схизматичькі Русини. Коли отже у руських єпископів виявляла ся охота прийняти Унію, веліли єму его релігійні переконання попірати їх змаганя.

Політичні згляди мабуть не були також без впливу на его відношенє до Унії, але без сумніву були на другім місци. Більше значінє мали они в его канцлєря Яна Замойського. Коли на соймі в 1621 р. один зі схизматиків домагаючи ся привернення схизматикам їх прав додав, що не зізволить на податок на будучу війну з Туреччиною як довго не поступить по справедливости зі схизматиками, відповів король: »Нехай

¹⁾ Там, ст. 371, 377, 380, 402, 403, 417 і 418.

²⁾ Там, ст. 373, 377, 379, 381, 403 і 424.

³⁾ Archiv. Vat. Nunz. di Polonia, том 39 і Brevia Ordinis S. Basilii том I, ст. 48.

радше гине Річпосполита, згинь ти і я, щоби тільки сьв. віра остала не нарушена¹⁾).

Що однак думка про Унію не вийшла від Жигмонта, вже на іншій місці ми сказали і виказали, що заслугу коло її двигнення положили о. Петро Скарга, папський посол на дворі Баторого, Івана Грізного і Антін Поссевін. Раз кинена в народ, почала в ній прозябати тай Жигмонт III. присвоїв її собі. На жаль мав він звязані руки краєвим законодавством і тому не міг зділати для Унії того, чого по ній, яко по володіючим, можна було сподівати ся. Протекция его була радше моральна, як матеріальна; більше обявляла ся в обороні і захисті уніятів перед замахами дісуніятів, як в даваню їм додатної помочи і в діяльнім посуваню їх справи наперед.

Звісно, що в самих початках борби дісуніятів з Уніятами головною їх цілею було вирвати столиці з рук митрополита і уніятських владик. Колиби їм був удав ся сей намір, булиби одним замахом знищили Унію. Порушували ту справу на соймах, де в злуці з протестантами мали більшість і отягали ся приступити до нарад над іншими справами так довго, доки не заспокоїли би їх бажань. До того почали процеси проти уніятських єпископів перед литовським трибуналом, найвищим судом на вел. Кн. Литовським, що разом з дісуніятами знова складає ся по більшій часті з іновірців ворожих Унії. В тій трибуналі вигравали завсїгди процеси і в літах 1596, 1605 і 1609 митрополита Рагозу і володимирського єпископа Потія засудили на позбавленє уряду і достоїнства. Що соймових рішень і судейських вироків не виконувано, або перешкаджувано некорисним соймовим ухвалям для Унії, то певно було се заслугою короля²⁾.

Тому що литовський трибунал, по більшої часті зложений був з іновірців, кожду справу против уніятів рішав на їх некористь, відняв йому Жигмонт III. компетенцію вироків в справах між Уніятами, а дісуніятами і віддав їх так званому судови мішаному (*iudicium compositum*), що складав ся

¹⁾ Звіти апостольських нунційів, вид. Рикачевського, том II., стор. 124 в замітці.

²⁾ Пор. Інструкцію нунція de Torres ч. 1621. Звіт нунційів, том II, стр. 116 і слїдуючі.

з 6 духовних і 6 світських осіб, і сей видавав вже вирок з більшою справедливістю в спірних уніятських справах¹⁾.

Коли отже в 1620 році звісний вже нам єрусалимський патріарх Теофан, повертаючи з Москви, почасти з її намови, а по части в наслідок підбурювання Туреччини сповнив давні бажання дисуніятів і царгородських патріархів і установив особну православну єрархію — праказав Жигмонт III. нововисвячених православних владик і митрополита зловити і ув'язнити, та на жаль не сповнив тої погрози з боязни перед козаками. Все таки коли на соймах в 1621 і 1623 р. порушили справу признання висвячених Теофаном єпископів і дисуніяти, а навіть католики зі згляду на козаків сильно її підпирали, Жигмонт не дозволив на некорисні для Унії рішення²⁾.

В виду сего прихильного успособлення короля, дивним є, що він мимо частої пригадки і представлення Апостольської Столиці і мимо власної обітницї, даної при заключеню Берестейської Унії не впровадив уніятських єпископів, ані навіть митрополита до сенату і не признав їм сенаторського крісла, хоч мусів бачити користи, які сплинулиби в наслідок сего на Унію. Без сумніву не було злої волі по єго стороні, але мабуть не міг зломати сильного опору латинських єпископів, а по части і інновіріців, котрі не хотіли признати руських єпископів собі рівними в братській гідности. Кілько то горя і жалю Русинів до Польщі булоби ся усунуло тим простим актом справедливости!

Ріжні ріжно оправдували Польщу, чому то она відмовила руським єпископам крісел в сенаті. Не будемо розбирати тих аргументів, бо після нашого переконання на се не заслугоють, волимо признати, що в тім случаю стала ся Унії і Руси кривда з нашої (польської) сторони і що не допускаючи руських єпископів до сенату, поповнено вепиский політичний блуд.

Погляди і співчуття Жигмонта III. зглядом Берестейської Унії поділяв єго великий канцлер Іван Замойський. Але як перед заключенем Берестейської Унії акція єго на внї є незначною і щезає в змаганнях Жигмонта III., так еще більше

¹⁾ Alb. Wijuk Kojalowicz, Miscellanea, стор. 53.

²⁾ Архів князів Чарторийських в Кракові, Akta publ. sub Sigismundo III., ч. 754, том III, ст. 1.

треба сказати се про него по заключеню Унії. Однак кілька разів Жигмонт III. з більшою силою виступає проти злих намірів дісунїятів, Іван Замойський без сумніву стоїть за ним.

Найбільше очевидним є вплив Замойського в справі протосінгла Никифора, спомаганого князем Константином Острожським. Мимо тої великої протекції спричинив канцлер, що Никифора осуджено яко шпіона на варшавськїм соймі 1597 р.

На жаль непорозуміння, що повтаряли ся між королем а канцлером, спричинили, що вплив Замойського на хід уніятських справ в слїдуючих літах ослабив ся, а король не завсїгди умів здобути ся на таку відвагу, якої вимагала загрожена справа Унії.

РОЗДІЛ II.

Митрополит Іпатій Потій забезпечує Унії правне існування.

1. Найприроднішими оборонцями Унії були єпископи. Пізнавши однак моральну вартість руського єпископату перед заключенням Унії, трудно по них багато сподівати ся. Знаємо що їх провідник митрополит Михайло Рагоза не з власної охоти, але радше втягнений товаришами і зі згляду на короля, заявив ся за Унією і аж до оголошення її на берестейським синоді відгравав подвійну роль. Коли її оголошено, обмежує ся лише до того, що було його найстислішим обов'язком. Тому умираючи в 1599 р. не полишив сліду по своїй діяльності¹⁾.

Дивна річ, що спосібніший від нього луцький єпископ Кирило Терлецький, о скільки був діяльнішим перед заключенням Унії і о скільки до її заключення найбільше зі всіх руських єпископів причинив ся, о стільки притих по берестейським синоді²⁾. Причиною того була образа амбіції і заздрість, що Потієви, а не йому дістала ся митрополія. Се показує ся з листу Потія, який писав до Льва Сапіги дня 5. цвітня 1603 р.

Потій пише: На віщо ваше Величєство пише мені про луцького владику, котрий вносив скаргу на мене перед В. В., мов би я мав его понехати і легковажити, не вір отже Ваше Величєство сему, свою вину на мене звалює, бо від півтора року, як виділи ся ми у Вильні, ненавидить мене як пса, тай на мої листи не хоче мені відписати, все єму на оці моя митрополія і зверхність сего уряду, на котрій, колиб він був,

¹⁾ Костомарѣвъ І. с. ст. 326.

²⁾ Макарія, Історія Русской Церкви том X, ст. 411 і 412 і Виленскій Архивъ Сборный том I, ч. 70, 76.

вмівби я єго ліпше шанувати, чим він мене; міг би мені єї не завидувати, бо єго одно єпископство богатше чим два інші, хоч так нарікав. Митрополія так дуже збідніла, що коли передтим приносила доходу 1000 золотих, то тепер в сих літах і 500 золотих я не взяв; великий титул, однак малий пожиток. Але я не уважаю, хочби і жебрати прийшло ся, то поперед усього буду служити Церкві¹⁾.

Тому цілий тягар і труд праці і борби з противниками Унії, перейшов на Іпатія Потія, єпископа володимирського, а пізнійшого митрополита. На щастє Іпатій Потій був чоловіком сильної волі, в котрім в міру всяких трудностей росла також відвага і котрий не відпочав, доки не осягнув визначеної собі мети. Можна сьміло сказати, що він одинокий через кільканайцять літ піддержував і боронив Унію перед цілковитим упадком. Єго невпинній праці помагала прихильність народа і давнійша гідність сенаторська, велика вимова, а головно сьвятість життя получена з незвичайним самовідреченєм.

Неуніяти закидали єму амбіцію, однак яку амбіцію міг він мати, коли щоби зістати руським єпископом, мусів зречи ся сенаторської гідности і до кінця життя бороти ся з бідою? Нераз не мав гроша, щоби поїхати на сойм і боронити справ руської Церкви. В останніх роках життя переселив ся на село, бо в своїй єпископській столиці не мав з чого жити. Однак »щоби і жебрати прийшло ся — каже — поперед всего служити буду Христовій Церкві«¹⁾. В найліпшій случаю міг хіба позискати в друге сенаторське крісло, колиб король буь прихилив ся до бажань папів і виконав услівє поставлене руськими єпископами при заключеню Унії.

Скоро покінчив ся берестейський синод, прибув Потій до своєї володимирської дієцезії і забрав ся з правдивою апостольською ревностию, впровадити Унію в житє. Справа не була легкою, бо духовенство по містах, в котрих були брацтва, бунтоване братчиками ставило опір; по селах слухало єго лише зі страху, але не можна було числити на се, що буде провадити свої вівці в душі єдности Церкви. Одної потіхи дочекав ся перед своїм вивисненєм на митрополичу гі-

¹⁾ Архів дому Сапірів, том I, стор. 368. Львів 1892.

²⁾ Тамже.

дність, що в 1598 р. часть горожан волинського воєводства, між ними Станислав Радивилл, Юрій Чарторийський, Михайло Мишка, волинський каштелян, Авраам Мишка, обруцький староста, Іван Гулевич і інших 29 приступило явно до Унії, дякуючи королеви за злуку грецької Церкви з римською і просили єго, щоби того діла задля невдоволення декотрих не позволив розривати¹⁾. Пять літ пізнійше, т. є. в 1603 р. зробило знова то саме пядьдесят кілька шляхотських родин на Волини, між ними і Теодор Скумін Тишкевич, воєвода новгородський, Фридрих Тишкевич з Логойська, Григорий князь Четвертинський²⁾.

Все таки чим був Потій для Унії, показало ся в повнім блеску доперва тоді, коли по смерти Рагози в серпни 1599 р. піднесено єго до митрополичої гідности. Власне в тім самім році, на короткий час перед єго іменованєм, заключили дисуніяти з протестантами конфедерацію в Вильні проти Уніятів, котрої задачею було спільними силами поборювати Унію.

Ледви розійшла ся вість о винесеню Потія на митрополію, внесли члени конфедерації, о скілько належали до шляхти воєводства київського і волинського, протест на сойм в 1600 році, проти сего іменування, та в загалі проти Потія і Терлецького, яко таких що впроваджуючи до Церкви новість, спричинили замішанє і роздвоєнє в руськім народі. Сей протест дав Потієви бажану нагоду, щоби зазначити своє становище.

Явив ся на соймі і забираючи голос в обороні своїй і свого товариша а рівночасно в загалі в обороні Унії, промовив:

»Нас водять по судах так, якби ми були сьвітськими людьми і уживали наших достоїнств на загладу руського народа. Дивна річ, вівці скаржать ся на пастиря, а противно пастир повинен скаржити ся як на непослушних своему зверхникови і повинен би їх карати і приводити до послуху відповідно до упімнення сьв. Ап. Павла. Чи ж се не Ваше Королівське Величество дало мені володимирське єпископство за старанєм київського воєводи, котрий зі слезами просив мене, щоби я єго приймив? Чи ж не Ваше кор. Величество покликала

¹⁾ Colloquium люблинське стор. 36.

²⁾ Тамже стор. 38.

мене по смерті митрополита Михайла? Хто в нашій королівстві без справедливої причини відбирає кому уряд?« В справі відступлення від царгородського патріарха каже: »Ми не навчилися від патріархів ані науки, ані порядку. Їздили до нас вовки, що місто мира привозили незгоду і розстрій. Простим людям в брацтвах дали нечувану владу, противну церковному праву і увільнили їх від єпископської влади, в дійсності дали їм єпископську владу. І отже хлопча в своїй простоті присвоїла собі таку управу, що ані на єпископів, ані на панів не зважає; лучаються роздвоєння, колотнечі а навіть розлив крові. Ми анова нічого нового не почали. Мій попередник 150 літ сему на флорентійському соборі прийняв Унію, признав римського єпископа пастирем цілої Церкви і став йому послушним. Крім сего польські королі надали права і свободи руській Церкві ще тоді, коли невірний султан не мав в своїх руках ані патріарха, ані грецького цесарства. А тепер коли світська влада в його руках і після його волі патріарх вступає на свій престол, чи не обов'язані ми відступити від такого патріарха, котрий сам в неволі і спасення дати нам не може!«

Промова Потія зробила на послах вражіння і сойм рішив, що єпископи приймаючі Унію в нічому не ухилилися від краєвих законів і можуть позістати на своїх урядах.

Подібно уратував Потій справу Унії на соймі 1609 р. Коли він надармо домагався суду і виказання правдивості скарг і непокоїнь дісуніятів, коли збувано його заявою, що нема на се часу, оголосив в часі сойму довше письмо, в котрім на вступі умістив горячу відозву до короля і людей доброї віри і позискав той успіх, що виленький єпископ Війна під його вражінням приневолив короля до злагодження некорисних для уніятів законів додатком: »Если котра зі сторін стала ся винною зглядом другої, покривджена має право віднести ся до духовного суду²⁾«.

Ось уступ сеї відозви:

¹⁾ Пересторога в А. З. Р., том IV, ч. 149, стор. 221—222. Костомаровъ І. с. ст. 329—330.

²⁾ Volumina legum, том VII, стор. 465, вид. петербурське.

»А щоби хто не сказав, *qui tacet, consentire videtur*, хоч ми не були так цікаві як они (дісуніяти), однак коли було на се місце, коли оказалась ся нагода на соймах, завсїгди ми були готові подати звіт про себе до відома цілій Річипосполитій, деби лиш нас хотіли питати. Ми просили папу, просили Річпосполиту, щоби колибудь переслухали наших противників, а довідали би ся, чи мають яку причину до того ворогованя на нас і наріканя. Однак не могли ми сего ніколи випросити ізза злого часу і розруху цілої Річипосполитої. Було так, що нас по два рази наші і противники оскаржували на соїмі, однак коли ми добровільно без суду і без права хотіли оправдатись і оборонитись перед ними, недопускали нас до сего, чого навіть і найбільшому злочинцеві не зборонено, але полишено йому таке правне добродійство, що не може покарати єго ніякий суд, доки не викаже єму вини. Тому нам все діє ся противно зі сторони наших противників. Понижають нас, видають засуди без позову, без права, без належного судії... А ми відзиваємо ся до права зі словами: Не просими Вас о жадну пільгу, не відзиваємо ся до духовного нашого права (котрого не могли би ви нам боронити), отсе готові ми понести всяку кару, лише наперед ви послухайте нас, судіть, відносьть побіду правдою, а тоді доперва карайте. В менших справах не годить ся нікому робити насильства без суду, без права. А тут іде о Господа Бога, йде о сьвяту Єго славу, йде о правду Божу, о мир, о єдність Христової Церкви, в кінци йде о належну честь людий шляхотского походження. Чиж позбавити когось достоїнства то чесна справа? Якжеж так важні справи байдужно відкинути, не вислухавши сторони, без суду без права, лише на чистий голос противників, якжеж перше виконувати засуд, чим судити? А деж ви найшли таке право, в якім статуті?«¹⁾

Не ограничуючи ся лише на тім, щоби запобічи шкідливим для Унії рішенням сойму і на протесті проти некомпетенції вироків литовського трибуналу, переглядав Потій церковні архіви і збирав докази, що права і привілеї, які надали Руській Церкві польські королі в ріжних часах, на котрих по-

¹⁾ О привілеях наданих Найясн. польськими королями, Іпатія (Потія) митр. і т. д., карта 2-га. Місце і рік друку в наголовку не зазначено.

кликали ся дісуняти, відносять ся не до них, лиш до уніятів, що більше, Церква уніятська є забезпечена краєвими конституціями і привілеями, так що ані трибуналам, ані соймам не можна нарушати єї свобод і вільностей.

Вислід своєї мозольної праці списав в книжці, котру оголосив під заголовком: »O przywilejach nadanych od Najjaśniejszych królów polskich u przedniejszych niektórych dowodach, które świętą Unię wielce zalecają u potwierdzają«.

З нагромаджених церковних привілеїв предложив Жигмонтови III. до потвердження передовсім привілей котрий надав єго попередникови митрополиті Солтанови, уніятови, Жигмонт I, а котрий звучить:¹⁾

»Митрополит і єго наслідники мають свої Церкви грецького обряду держати в своїй власти і пасти і рядити і благословити їх і надавати після сьв. правил і єпископів і архимандритів і ігуменів і попів і діяконів і всякий стан духовний грецького обряду, так духовних як і сьвітських судити і рядити і сповняти і благословити ріжні духовні діла, а непослушних і відступників повздержувати і карати після права і постанов соборної східної Церкви без нічиєго закау. Також і єпископи в своїх дієцезиях, котрі суть під київською метрополією, мають також свої духовні справи судити і рядити і виповняти після давного звичаю. І приказуємо, щоби всі князі, а також воеводи, старости, намісники так латинського як і грецького обряду, війтиі посадники міст не робили кривди Церкві Божій і митрополиті і єпископам і щоби не мішали ся в церковні доходи і в ріжні духовні справи і суди і т. д.«

Позискавши королівске потвердженє сєго привілею, покликував ся від тепер на него Потій в виконуваню своєї власти против дісунятів і опираючи ся на нїм, не робив собі нічого з вироків литовського трибуналу, котрі засуджували єго і єго товаришів на зложєнє з уряду²⁾. Силою сєго привілею домагає ся передовсім по містах і коронних добрах ви-

¹⁾ Prawa i przywileje od Najjaśn. królów polskich i W. X. L. nadane obywatelom Korony polskiej u W. X. L. Religiey Greckiey w Jedności z Kościołem rzymskim będącym. Przez bractwo wileńskie św. Trójcy do druku podane. R. P. 1632, str. 41.

²⁾ A. Z. P., том IV, ч. 150.

дачі єму всіх сьвітських і монаших церков а від духовенства і народу жадав послуху і преданности зглядом себе, яко правного зверхника і пастиря.

Тому коли єго пастирський голос був без успіху з причини подбурювання і клевет¹⁾ противної партії, прийшов до

¹⁾ Як далеко посунула ся дісунїятська партія в клеветах на Потїя, доказує між иншими єго лист, котрим збиває публично ті клевети. Отже деякі уступи з сего листа: »Тому що чоловікови доброму і чесному не належить оглядати ся на заочні клевети злих людей, бо такі люди не є инакші як собаки, що побрехавши за плотом ховають ся... І коби не розходилося о приватну мою честь і мій шляхоцький стан, мовчав би я, бо знає Бог і люди, що моє походжене шляхоцьке і діла мої чесні і стан мій шляхоцький, бо від молодих вже лїт сповняв я високі уряди, що також доступив я і сенаторської гідности. Не говорю я сего з хвальбою, видить Бог, лиш длятого, що колиби я був таким, за якого мене уважають злі люди, ніколи не доступив би я був таких достоїнств, з котрих се сенаторське достоїнство і єпископський стан приняв не радо, а потвердять се самі мої противники... Будучи отже мужем державним і пастирем Церкви Христової руської релїгії і переднійшим в тій державі єго королївского Величества, наказує мені се моя совість і обовязок пастирства мого, бо мене злі люде уважають за иншого як я справді є, а до того не потайки, але явно, а що більше в промовах; рад не рад на сю явну кампанію мушу відповісти, не ізза клеветників, але для відома християнських людей, правдивих овець І. Христа.

Дійшло до мого відома, що в братській церкві у Львові якийсь піп чи сам з себе, чи научений кимсь, сьмів сказати, мовби я мав бути єретиком, а пізнійше християнином, а опісля поступенно ідучи з передсїнка пекла до самого пекла, мав бути і жидом і мав відречи ся імени Господа Бога мого Ісуса Христа; а другі кажуть, мовби я дав себе обрізати і мовби мене мав навернути аж патріярх Єремїя... Дивїть ся мої милі християни, чи ж то не явна клевета? коли мене на єпископський престол проти моєї волі тягнули, уважали мене за найліпшого християнина і опісля довший час мене за такого уважали і се міг би я потвердити їх власними листами, як мене там підносили аж під небеса; а тепер коли я ідучи слїдами моїх попередників зложив заяву вірности папі римському, намісникови Христа, — аж тепер скинули мене до пекла.

Що правда, признаю ся до того і визнаю сей гріх на себе, що не малий час держав ся я євангелицького віроісповідання, бо в молодості своїй учив ся в такій школі, а пізнійше не малий час служив я такому панови, де єресь мала своє гніздо. Але щоби я мав бути ариянином, або анабаптистом се ніколи не було і що правда, аріяньська і анабаптиська наука відтягнула мене від євангелицького віроісповідання і тому повернув я до старинної руської віри, в котрій я уроджений з діда, прадїда і з батька, мало не 20 лїт передтим, заки зістав духовним... Але щоб

переконав, що має обов'язок і право ужити сильнішого натиску на непослушних, чого хватався доперва в найгіршім положенню²⁾).

В міру того, як зростав опір против его розпоряджень, треба признати, що об'явилася в ній напрасність і упертість, що не дуже личила єпископови і що відзиваючи на тоді о своїх противниках, не перебирав в словах. Гнівало его се, що хотів добра для Церкви і свого народа, а тимчасом воля і змінчивість противників нівечила найліпшу его охоту і старання, оклеветувала его і ставила єму трудности на кождім кроці і що зі сторони уряду і католиків дізнавав дуже слабого і недостаточного попертя.

В его листах до Льва Сапіги, в литовського канцлера, коли пише про збунтованих проти себе і проти Унії попів, часто находить ся такі вискази як: »великі лотри, неспокійна сволоч, лихий хпопський народ, зрадливі, вигнанці, котрі поздижали в проклятю, Наливайківська орда, галайстра і т. п.« »Синода треба для тих лотрів« говорить на однім місці. Про Никифора, видуманого ексарха, коли тої умер в Мальборзі, висловлює ся »здох на Мальборку«. Іншим разом знова просить канцлера, як доброго католика, »щоби негідним попам дав такої латини, щоби їм пішла аж в пяти«.

Коли канцлер жалує ся перед ним, що присланий до св. Тройці чернець заховує ся нечесно, відповідає на то Потій: »Щож зроблю, коли ліпшого нема; трудно найти такого, котрому можнаби повірити, а хочби найшов ся смирніший

я коли мав визнавати жидівство прокляте, а Г. Б. мого І. Христа запечувати, то з ласки божої ніколи і в моїй думці не було...« А. З. Р., том IV, ст. 209 і 210 в замітці.

²⁾ Тому лист Щасного Гербурта, добромільського старости, писаний 1613 р. про гнети Унією дісунїятів, що відносить ся до володіння Потія, на котрий звичайно покликують ся історики, як на аргумент доказуючий гнет дісунїятів, не виказує дійсного стану річі. Що правда, писаний він спокійно, безпристрасно, але радше під вражінем неоправданих, безпереривних скарг дісунїятів, вношуваних на всіх соймах, чим на підставі фактів. Не подає ніякого факту а послугує ся самими загальниками. Лист той находить ся в »Документахъ объясняющихъ Историю Западно-Рускаго Края«. Петербург 1865, ст. 214—228. Уважаю за непотрібне розбирати докладнїше сей лист. Роздїл о Потію є достаточною на него відповідію.

і більше учений, то не схоче в голоді і холоді служити... пани бурмістри все забрали, а попови кажуть жити з вітваря, — а на вітвари пусто... лихо з ним, але еще гірше без него, я з ним слюбу не брав; всі злomu духови догоджують; я пишу, грожу, напоминаю, а если не буде добрий, викинути як жабу з сітки, пошукати другого, щоби лиш міг удержати ся та не потребував жебрати... допоможіть лиш мені Ваша Милосте своєю повагою у пана (короля) а побачите, як я їх упокорю, що і другі будуть каяти ся, бо лагідністю нічого ту не вдіємо з тою нерозумною худобою...»

Скоро довідав ся, що пинський піп Микольський був у канцлера в справі пинського єпископства і ту »вививаючи язиком« мало що не дістао ся до вязниці, жалувал дуже, що так не стало ся, тому пише »не провинилаби ся була Ваша Милість в своїй совісти, замикаючи в вязниці не сьвященника, але найгіршого лотра і ворохобника«¹⁾.

З причини, що відмавляли єму права до митрополичої влади над руською Церквою пише:

»Коли нарушить мені хто судовласть, клянусь небом і землею, що і одної години не хочу ніякого уряду і рівночасно зложу у стіп Іх Кор. Величества всі ласки і привілеї і волю умерти на власнім сьмітнику, як малаби потерпіти через мою особу отся сьвята і велика столиця, а наслідком сего булаби ганьба для папи, намісника Христа«²⁾.

Про непослушних і попів бунтовників, що не хотіли підчинити ся єго судовласті говорить:

»Доси все їм удавало ся, а тепер то на правду треба острійше поступати з ними, яко такими, що не дають ся навести на добре, а тільки в них впертости і простацтва, що справедливо можна їх назвати не попами, а простими хлопами. І св. апостол Павло не без причини написав *compelle intrare* проти таких, котрі не дбають ані о своє людське спасенє, а суть як *pestiferus morbus inter gregem Domini* (як заразлива недуга між Божою чередою), а що гірше, присвоюють собі більшу власть, як самі єпископи, відносять просто до патрирхів, котрих ніколи на очи не бачили, поминаючи власних

¹⁾ Арх. дому Санигірів, том I, ст. 340–342, 352. Львів 1892.

²⁾ Тамже, ст. 368.

єпископів. І хто заперечить, що роблять они се не так для оборони власти патріархів, як для того, щоби не мати над собою ніякого нагляду. Аж страшно оповідати, яка бута розпаношила ся між ними... коли владики, котрі приїжджають з Греції, хотять їх за який поступок покарати, то они на се звичайно відповідають: не маєте до нас права, то не ваша дієцезія, а коли знова власні їх єпископи позивають їх перед суд, вимовляють ся патріархами... Колиж отже не можемо нічого доказати в польських і шляхотських посілостях, то принайменше хай вільно буде карати їх в добрах Є. К. Величества і проводити сьвяту Унію¹⁾.

Не мало і зовсім слушно мусіла разити неструженого в борбі за найсвятішу справу Потія байдужність католиків латинського обряду в Польщі. Тому гірко жалує ся на ту байдужність католиків, що позіставили єго самого без помочи. Монастир супральський віддано під заряд чоловікови сьвітському, якомусь Пухачови, латинникови, а він багатий колись монастир ограбив, черців держав в нужді і голоді, так що нерав цілими тижнями не відправляли Служби Божої з браку вина, бо не мали за що купити. Щоби усунути то насильне надужите, кликав нераз Потій о поміч, але надармо, а обуренє єго находить вислів ось в таких словах: »Таке то миле то католицтво! Не можу дальше писати... Боже пімсти кривди, бо я нічого ту не вдію, хиба що слезами нераз вмию ся, вкінци нема иньшої ради, як повідомити о тім найвисшого пастиря (папу)²⁾.

Иншим разом пише з Миньска (1604 р. 18 грудня) до Льва Сапіги і скаржить ся на некультурне руське духовенство і на продаж в Миньску якимись братами Филиповичами, багатими хлопами ґрунту, на котрім стояла церков і там був цвинтар, до нас отже він належить, а не до тих магометан під будову мечету »для плюгавого Магомета«: »Нічого ту силож не вдію, бо то і не годить ся, а помочи ні звідки, овшім чим дальше тим більша погорда. Як лин ходжу по дні... не маю перед собою спочинку і мати не буду... Не дивуйте ся сему, що декотрі стають в їх обороні, бож і між самими ка-

¹⁾ Архів дому Сапігів, т. I., ст. 352 і 353. Львів 1892.

²⁾ Тамже, ст. 342.

толиками таких не мало... Я хот'яй підупав на здоровлю і збідований, а все таки, як тільки буде сойм в Варшаві, поволочу ся, хочбим мав там стати пізнійше... Тимчасом прошу Ваше Величество, уважайте на справи сьвятої Божої Церкви і на мене бідного чоловіка. Не виставте мене на ганьбу моїм ворогам, котрі з усіх сторін на мене напосіли ся. Знаю, що і з Волиня то само буде, тим більше, як зачуваю від католицького чоловіка... Ваші Величества, як правдиві сини своєї матери сьв. католицької Церкви не опускайте нас в нещастю¹⁾.

В иншім знова листі до Сапіги просить о оборону: »Прощу, щоби не змили мене без лугу, бо вже і католики взяли ся помагати неуніятам²⁾).

2. Коли вже загально представилисьмо трудности, з котрими бороти ся мусів митрополит Потій, коли то жадав правного узнання Унії і своєї єпископської власти над всіми церквами і монастирями обох дієцезій³⁾ київської і володимирської, як також становище, яке заняв зглядом неуніятів, перейдїм до подробиць, а пізнаємо з них еще докладнійше трудности єго положеня та безпідставні наріканя неуніятів на насильства з єго сторони.

Найтяжші борби мусів вести Потій в Вильні, коли там хотів відобрати церкву. Здавало ся якийсь час, що піддало ся єму яко своєму пастиреві крім ставропігійського брацтва сьв. Духа і декотрих зі сьвященства, проче виленьське духовенство. Однак, з часом, під впливом брацтва і ті що нїбито з початку були прихильні, почали скидати з себе маску облуди і спричинили тайний заговор на митрополита на весну 1608 р. На чолі заговору стояло двох сьвящеників, котрі до тепер тішили ся довірем митрополита, та котрих він сам установив, а іменно Самуїл Сенчило, архимандрит монастиря сьв. Тройці і Вартоломей Зашковський, виленьський декан.

Коли Потій, перебуваючи в той час на дворі королівським в Варшаві, довідав ся про сей заговор, іменував чим

¹⁾ Архів дому Сапігів, том I, стор. 438, 439, 442 і 443. Львів 1892

²⁾ Тамже стор. 440.

³⁾ Потій задержав попри митрополію також дієцезію володимирську, а то тому, що митрополічї добра загарбали неуніяти.

скорше Велямина Рутського своїм генеральним заступником на цілу Литву (1608 р. 27 липня). »Рутський, пише митролит, буде мене заступати, щоби запобігати непорядкам, буде карати винних, особливо в Вильні, де хвала Божа помножує ся... однак диявол, ворог душ, підюджує противників і насуває перешкоди; тому постановляємо, для скоршого їх усунення, щоби всі слухали О. Рутського, та щоби ніхто сему не противив ся¹⁾. Однак не запобіг, як хотів, сею другою номінацією вибухови бунту.

Коли вже бунтівники мали за собою всю виленське съвященство, крім черців св. Тройці, зійшли ся наново 10 грудня 1608 р. під проводом Вартоломея Зашковського і Самуїла Сінчили і зобовязали ся під присягою зійти ся дня 15. сего місяця, виречи ся прилюдно Потія, а піддати ся під владу царгородського патріарха. Рівночасно розкинули по литовських містах численні провокуючі памфлети проти Унії і Потія завзиваючи, щоб ішли їх слідами.

»У Потія, писали они, всю зі срібла і золота, тарілки, таци, полумиски, а піп, его брат в Христї, хліба не має. Потій має килими, макати, а вівтарі неокрашені, стіни в церкві нагі. Потреба отже як найскорше зірвати з Унією, бо зближає ся сойм, на котрім конче мусимо просити короля, щоби заховав Церков і привернув на ново владу патріархам«. Їх посіпаки згромадили коло себе багато народа, то по сельських коршмах то по церковних кладовищах. Не довго треба було ждати, а ціла Литва розгоріла ся бунтом. В Минську, Городні, Новгородку зовсім явно приступили попи до схизми²⁾.

Потій повідомлений про все приїхав до Вильна, а що небавом прибув тут і король, за его впливом відобрав церкви і віддав їх прихильним Унії священникам, тим більше, що признав єму трибунал мішаний (*iudicii compositi*). Сінчилу і Зашковського за згодою короля позбавив урядів і прогнав з міста, а архимандрію св. Тройці віддав Веляминови Рутському.

¹⁾ А. З. Р. том IV. ч. 175 і Vita Rutsci Корсака, розділ 20, манускрипт, котрого не мож було дістати. Копія з манускрипту львівського переховувана в »Польській Бібліотеці в Парижі (*Quai d'Orleans* 6) на-ходить ся тимчасово в Burgos в Іспанії, тому трудно було єї дістати.

²⁾ Житєпись св. Йосафата Кунцевича після твору О. Guérin. Львів 1885, ст. 124.

Невдача запалила у противників бажанє пімсти. Найшов ся скоро підлий знаряд до єї виконаня. Підбадьорений богатими обітницями Іван Тупека, лавник виленського магістрату, дав ся намовити до нападу на митрополита. Дня 12. серпня 1609 р., коли то Потій ішов до монарха і прийшов на ринок, тоді то нанятий розбійник напав на него з переду та так сильно вдарив его мечем, що бувби его на місци забив, а бодай смертельно ранив, колиби Потій не був заслониw ся рукою і палицею. Відтяв лиш два пальці а третій скалїчив.

Була то перша кров, пролита в оборонї Унїї. Старець впав на землю, а Рутський, котрий єму товаришив, заслониw его своїм власним тілом, щоби стати в оборонї перед дальшим наміреним ударом. Коли занесли Потїя до сусїдного дому, надбїг сам король з сенаторами, а Рутський тимчасом занїс відтяті пальці на вівтар в церкві св. Тройці і на подяку Господу Богу за захованє так дорогого житя відспївав зі згромадженням народом »Тебе Бога хвалим«¹⁾.

Дїймаюча та пригода піднесла незвичайно справу Унїї в Вильні, та кинула свого рода пострах на єї противників. Хто чеснїйший, покинув ворохобників. Не великий був то триумф, але як на таке прикре положенє, в яким була тоді Унїя, коли то навіть сам Потій сумнівав ся, чи зможе она удержати ся, була то користь не малої ваги.

Стрінув ся також Потій з сильним опором і в інших містах: в Слуцьку, Минську, Київї і Львові.

В Слуцьку виступило проти него всьо духовенство і не хотїло видати церков. Доперва коли вислав свого заступника Атаназія Гарасимовича, котрого зарядженням приказав всім повинувати ся під загрозою острих кар, заявляючи непослушним: »зі мною стрїнете ся, не з Рагозою«²⁾ поволи устав опір.

В Минську ледво зміг відобрати кілька церков, в котрих могло відправляти ся католицьке богослуженє і то доперва по кількох місяцях побуту на місци і при сильних старанях, а то

¹⁾ Архів Пропар. Рим., том III, стор. 197. Fragmentum relationis Rutsci de rebus Unitorum tempore Hipatii Pociej. М. Кояловичъ, Литовская Церк. Унїя, том II, ст. 303.

²⁾ А. З. Р. том IV, ч. 153.

безперечно тому, що не мав відповідного попертя зі сторони королівських властей. О тім то побуті в Минську пише в листі до Сапіги: »Нічого не вдію ту силою, бож і не годить ся, помочи ні звідки, овшім чим дальше тим більша погорда«¹⁾.

У Львові і Києві ні одна церков не відчинила перед ним своїх дверей; до одного ледви малого монастиря в Києві мали вступ сьвященники, котрих він там посилав, а то за ласкою короля. Король іменував его архимандритом Печерської Лаври, однак ізза безнастанного опору не досягнув ніколи сеї гідности. Утвердив в нім київське духовенство царгородський патріярх пастирським листом 1609 р., в котрім заохочує его до витревалости на взір виленського брацтва²⁾.

Той завзятий опір ставлений Унії, котрого Потій, як бачимо, силою ніколи не поборював, бо до сего бракло йому завсїгди помочи сьвітської, насував конечну потребу личної візитатії дієцезії. Розумів то добре Потій і о скілько позволяли йому на се інші справи, зі словом Божим на устах обіжджав церкви і усував упередженє до Унії. Слїди тої апостольської его діяльности бачимо в его проповідях, зібраних і виданих митрополитом Львом Кишкою. Видавець згадує в житєписи Потія, що лишило ся по нім стокількадесять зошитів і гомилій, котрі писав власною рукою. Однак на жаль більша їх часть загинула³⁾.

3. Найпильніші зусилля Потія розбивали ся все о цілковиту темноту духовенства, котре навіть на стілько не знало правд св. віри, як то повинен знати звичайний невчений християнин. Між таким духовенством не міг найти помочи, навіть там де не відказували ся від послуху, отже тим самим справа Унії не могла наперед поступати. Щоби тому запобічи треба було семінарів; а на то не було фондів, бо митрополит з двох єпископств мав заледво тільки, що міг сам вижити. Що правда, існувала вже в Вильні за старанєм Поссевіна колегія, основана Апостольською Столицею для образования руської молодїжи, але лише для малого числа.

¹⁾ Архів дому Сапігів, том I, ст. 442 і 443.

²⁾ А. З. Р. том IV, ч. 179.

³⁾ Видано в Супраслю 1714 р разом з житєписею Потія, обробленою Кишкою.

Більшої потіхи дочекав ся Потій, а еще більшої его наслідники з вихованя монашого клиру в монастирі св. Тройці в Вильні під управою Велямина Рутського; образованого в грецькій колегії в Римі і під управою св. Йосафата Кунцевича. З тої школи вийшов з часом цілий ряд сьвітлих і побожних монахів, з котрих неоден засів пізнійше на єпископським престолі і був окрасою руської Церкви; звідси також вийшло відроджене василиянського чина на Руси.

Мимо сеї усильної пастирської праці, борб і численних гризот, під котрими угинав ся Потій, яко митрополит, мав еще досить часу для літературної праці. Побіч деяких дуже цікавих, писаних ядерно і дуже численних переписок з кн. Острожським, котрого всіми способами старав ся наклонити до Унії і з в. канцлером литовським, Львом Сапігою, годить ся також згадати про основну відповідь на лист патріарха Мелетія Пігаса, доручений Потієви 1599 р. Кирилом Люкарисом, де находило ся упімененє, щоби Потій вернув до послуху царгородському патріархови.

Заголовок сеї відповіді такий: »Respons Hipacyusza Pościeja na list Melecyusza patryarchy aleksandryjskiego«. Потій розбирає в нїм спірні точки між Церквою східною а західною, виказує на підставі сьвідоцтв Отців східної Церкви, що римські єпископи мають зверхність над цілою Церквою і завзиває патріарха, щоби радше він за приміром Отців фльорентийського собору злучив ся з римською Церквою, а не намовляв его до відступства від Унії¹⁾.

Коли один в придворних письменників кн. Острожського зачіпив фльорентийський собор, взяв знова Потій за перо і написав »оборону собора« під іменем Федоровича²⁾, бо хотів, щоби книжка була присвячена кн. Острожському, а знав, що від него бувби князь присвяти не прийняв. Ту причину подає сам в однім з листів до Сапіги.

¹⁾ »Respons« уміщений є разом з листом патр. Мелетія при кінці проповідий Потія, виданих за старанєм митрополита Кишки в Супраслю 1714 року.

²⁾ Оборона св. Синоду Фльорентийського загального для правовірної Русї написана Петром Федоровичом, ректором в Колегії руській в Вильні, Митр. Киїз., Вильно Р. Б. 1603.

Великі заслуги для Унії в своїм часі положило інше письмо Потія, о котрім вже була згадка: »О привілеях наданих Найясн. польськими королями«.

Послідні літа свого життя т. є від нападу Тупека провів Потій в цілковитім спокою. Неунїяти не сміли вже від того часу так напрасно виступати проти Унії і проти него самого. Час вільний від спорів посвятив він внутрішнім справам Церкви. Коли вже чув, що підупадає на силах, котрі стратив в обороні Церкви і на услугах держави, випросив собі у короля і у Апостольської Столиці 1611 р. помічника, в особі ахримандрита монастиря св. Тройці в Вильні Велямина Рутського, з правом наслідства¹⁾.

Трудолюбиве і побожне житє закінчив він дня 13. липня 1613 р. на руках своїх дітий і О. Мороховського, оплакуваний всіми прихильниками Унії²⁾.

Без сумніву був то чоловік незвичайно заслужений коло з'єдинення руської Церкви з римською, хотяй не належав до перших єї ініціаторів. В часі коли розпочали ся переговори в справі Унії, не був тоді не то єпископом, але навіть сьвящеником. Коли став вже єпископом, то все еще якийсь час держав ся з далека від переговорів. Однак, коли відкрили перед ним тайну, віддав ся розпочатому ділу з цілим запалом, бо розумів може лучше як ініціатори вагу і користи Унії, хотяй пізнійше, по урядовім єї затвердженю, оказали ся зглядом неї байдужними навіть ті, від котрих сподївав ся помочи, а навіть самі латинські єпископи не сприяли єї. Дізнаний завід болїв єго і переповнював жалем, але не знеохочував до кінця життя боронити витревало так великої і сьвятої справи.

Трудно порішити в як велике число зросла Унія за єго душпастированя і управи. Знаємо лише певно, що в роках 1598 і 1603 приступило до Унії около 80 родин волинської шляхти. В містах, котрі були під безпосередним впливом брацтв, приріст був дуже малий, майже ніякий. Про сільське населене нема що і говорити. Від початку до кінця заховувало ся оно страдально, бо може мало що й знало, о що ходило. Не виділо

¹⁾ А. З. Р. том IV, ч. 185.

²⁾ Житєпись Потія в передмові до єго проповідий, виданих митрополитом Кишкою.

зміни в богослуженню, ходило до церкви так коли на чолі її стояв уніятський піп, як також коли був він неуніят. На жаль однак уніятських попів за життя Потія з причини згаданих вже підбурювань було мало, тому також мале число людей признавало ся до Унії.

Головна заслуга Потія слідна не в материяльнім розширенню Унії ані в утвердженню її в народї, але в тім, що виробив її на соймах і трибуналах правне істноване в краю, користаючи з прихильного успосіблення короля як до него самого, так до справи, котрої Потій був головним представителем і захитником¹⁾.

Тому міг Потій, коли вмирав по 13-літній управі а 72 р. свого життя, спокійно дивити ся в будуччину, видячи в яких руках полишає судьбу Унії.

¹⁾ Пор. Guérin, S. Josaphat Kuncewicz, том I, ст. 61 - 142. Макарія Исторія Русской Церкви, том X, ст. 303—411 і М. Кояловича Литовская церк. Унія, том II, ст. 54—80.

РОЗДІЛ III.

Митрополит Велямин Рутський організує уніяцьку Церков і по-більшає число її ісповідників.

1. Наслідником Потія на митрополичім престолі був Велямин Рутський, его співробітник в останніх двох літах его життя. Заки представимо публичне життя В. Рутського, а іменно його діяльність як митрополита, мусимо в нашій оповіданню вернути дещо і враз запізнати читача з минувиною сего знаменитого подвижника Унії. Велямин Рутський¹⁾ походив з кальвінської родини а прибув на Литву з Москви. Родив ся в селі Рута (1573) недалеко Новгородка і дивним дивом охрещений був після східного обряду. Виховане его і образоване було кальвінське; ходив до кальвінських шкіл в Вильні. Однак вже в тім часі слухаючи проповідий ОО. Єзуїтів мав нагоду запізнати ся з правдами католицької віри. Коли покінчив школи, віддали його родичі після тодішного звичаю на двір багатого католицького вельможі і тут під впливом оточення переняв ся Рутський зовсім основами католицької віри і певно бувби вже в 17 році життя покинув кальвінські блуди, колиби довідавши ся о его намірах родичі его не були відкликали его домів. В короткім часі умер йому батько (1590) а тоді він, під позором дальшого образования, виїхав до Праги, щоби там записати ся на університет.

¹⁾ В описі молодости Рутського послуґуємо ся ділом О. Guérin'a *Vie du s. Josaphat Kunczewicz*, бо помимо найбільших забірив не мож було дістати рукописи *»Vita Rutscii«* Корсака, котрою послуґує ся О. Guérin. Житє його публичне представляємо на підставі кореспонденцій, які находять ся в архіві Пропаганди.

В часі побуту в Празі зложив ісповіданє католицької віри в присутности ректора єзуїтської колегії. На вість про його поворот на лоно католицької Церкви відмовляє йому мати дальшого удержання на докінчене богословських наук, які розпочав по зложеню докторату з філософії. Між тим пізнав в Празі Єзуїта Боксу, що був призначений на ігумена Єзуїтів в Вильні. На его порученє удає ся Велямин Рутський піхотою до Риму, де прийняли его до грецької колегії, яку заложив папа Григорій XIII. 1577 року. Колиж однак читаючи устав колегії переконав ся, що питомці єї зобовязують ся під присягою, що ніколи не змінять східного обряду і заховать його до смерти, дуже настрашив ся. Бо до того часу не признавав ся до того обряду а навіть чув відразу до него, скоро пізнав великий упадок руської Церкви на Литві і розвязлість між тамошним духовенством. В сїм своїм занепокоєнню побіг до сповідника і заявив ему, що не думає покидати латинського обряду. На се сказав йому сповідник: »А може якраз Господь Бог призначив тебе на провідника руського народа на орудіє своєї справи в твоїм краю!« Рутський замовк і позістав 4 роки в колегії, однак не зложив присяги, якої вимагав устав колегії від своїх питомців. Між тим приїхав до Риму в справах монастиря його протектор Бокса. Йому то висказав Рутський трудности, про які говорив вже своєму сповідникови. О. Бокса не могучи наклонити його до зміни постанови, запровадив його до папи Климента VIII а сей на підставі сьвятого послуху зажадав від него, щоби полишив латинський обряд, а прийняв грецький. З плачем опустив папські кімнати і по кількох днях зложив жадану папою присягу і потім вже в добрій надії вертав на Литву.

Скоро прибув до Вильна 1603 року, піддав ся приказам митрополита Потія. Митрополит прийняв його з початку холоднокровно і не мав великої охоти уділити йому духовних сьвячень, хоч була велика недостача образованих і Унії прихильних сьвящеників. Бояв ся мабуть, що Рутський недавно доперва під напором сьвятійшого Отця прийняв грецький обряд не маючи до него достаточної любови і розуміння, не буде перестерігати достаточної чистоти і тим дасть ворогам Унії новий товчок до нарікань, що Унія знасилює обряд і его латинізує. Тому поручив ему, щоби виїхав за границю враз

з синами князя Радивилла. Заболіло се сильно Рутського, що за таку жертву зазнав від зверхника Церкви такого признання. Давні внутрішні борби, які переводив перед зміною обряду в Римі поновились в ній. Лише духовий вплив ОО. Єзуїтів в Вильні, з котрими був в безперивних зносинах, успокоював його поступенно. Але якийсь час держав ся далеко від світа відданий зовсім духовним вправам. Між тим умер ректор грецької колегії в Вильні і за впливом виленського єпископа Венедикта Войни, віддав Потій управу сеї колегії Рутському. Але не довго був Рутський на сім становищі. В Вильні явив ся в тім часі кармеліт Павло Симеон від Ісуса і Марії, післаний папою Пієм V. до Перзії. Рутський перенятий его післанництвом, прилучив ся до него і виправив ся з ним через Москву на схід. Скоро однак по короткім побуті в Москві прогнав їх обох цар зі своєї столиці і коли блукаючи станули ранком знова в воротах Москви, видалось кармеліті, що Рутський був для него тим, чим був пророк Йона, що утікав перед Божим приказом, для своїх товаришів на кораблі. Тому відлучив ся від него, радив йому вернути до Вильна (1605 р.) і сповнити Божу волю вказану йому св. Отцем.

В Вильні вагав ся еще якийсь час, чи позістати в східнім обряді чи ні, аж доперва близше пізнанє з богоугодним монахом монастиря св. Тройці Йосафатом Кунцевичом, настроїло його прихильнійше до східної Церкви і вплинуло на него прийняти ряси св. Василя. Небавом бачимо его вже як Василянина. В монастири взяв ся з таким жаром до практик монашого життя під впливом і приміром св. Йосафата, що вже 1608 року іменував його Потій наперед генеральним вікарієм на цілу литовську часть митрополії, а 1609 р. архимандритом монастиря св. Тройці. До 1611 р. так виріс і скріпив ся в довірю митрополита, що сей виєднав у короля і св. Отця іменованє его на свого заступника з правом наслідства.

2. Потій не міг найти відповіднійшого наслідника. Рутський мав таке образованє як ніхто инший в тодішнім руськім духовенстві, а в наслідок кількалітного побуту в монастири св. Тройці в Вильні і пожитя з св. Йосафатом Кунцевичом, виробив ся внутрішню. Єще в часі свого побуту на студиях в Римі переняв ся гадкою реформи Василянського чина, якого внутрішній занепад, але також і велике його зна-

чіне для східної Церкви знав аж надто добре. Знав він, що з него виходить весь руський єпископат і тому справедливо думав, що хто зреформує василиянський чин, тим самим зреформує руський єпископат а через него всю Церков. Задумав вже тоді спосіб реорганізації василиянського чина на Русі, на взір західних чинів, що ближше пізнати і прослідити мав нагоду в Римі і мабуть мав свій намір представити найвисшим достойникам римським і чи не самому св. Отцю, бо кардинал секретар стану подаючи порученє апостольському нунциєви Францови Сімонетти, що їхав до Польщі, згадує про проект Рутського і відсилає його до Рутського як такого, що в не-однім буде йому служити доброю радою¹⁾.

Коли по смерті Потія став митрополитом, вернув до улюбленої гадки, що повстала еще в Римі, тим більше що найшов для неї почву, яку приготував сьвятий Йосафат Кунцевич в монастири св. Тройці в Вильні і інших монастирях.

В часі коли Рутський вступив на митрополичий престіл, сияв монастир св. Тройці сьвятостию свого нового архимандрита Йосафата і строгим захованєм монаших правил всіми його жителями. Під впливом монастиря св. Тройці відновились монастирі в Миньску і Новгородку і основались нові монастирі в тім самім дусі в Битеню, в Жировицях, в Красноборі і Гродні. Однак кождий з тих монастирів, як взагалі всі монастирі василиянського чина, вів жите від ^{звичай} себе независиме. Між поодинокими монастирями не було жадної лучности, тому і карність в василиянських монастирях удержувалась з трудністю.

Ся шкідлива організація Василян зажурила не мало Рутського. Бажав він дуже злучити поодинокі монастирі в одну органічну цілість і установити одного генерального настоятеля подібно як в західних монастирях. Зміну поступенно почав в той спосіб приспособляти, що в новозаложенім битенським монастири установив для зреформованих монастирів спільний новіціят 1616 р. Не маючи відповідних сьвящеників, котріби попровадили сей новіціят, попросив генерала чина Єзуїтів, о. Клявдия Аквавіву о двох членів чина на якийсь час, а се:

¹⁾ Реляції нунціїв, Ракачовського, том II, стр. 101.

Симеона Пруського і Андрея Конинського, на провідників новіцята. Щоби скріпити гарно розвиваюче ся діло скликав слідуючого року на генеральну капітулу всі зреформовані монастирі до Руги під Новгородком. В тій капітулі, що тривала 6. днів від 20 до 26 липня 1617 р. брав також участь св. Йоасафат і висше названі Єзуїти, як дорадники. Рутський предположив устав Василян перероблений на взір західних монастирів, опираючись на тім, що устав св. Василя вже зовсім не відповідає духови часу. Головну увагу звернув на централізацію заряду чина. Тому установив протоархимандрита, даючи єму власть над цілим чином. Протоархимандрита мали вибирати монахи на ціле житє, а митрополит мав його потверджати і ^{визначати} власть свою виконувати в зависимости від митрополита. Настоятелі поодиноких монастирів мали бути установлені на ограничений час. Обовязком архимандрита було раз в рік особисто або в заступстві відвідати всі монастирі і наглядати, щоби строго заховувано зреформований устав. Настоятелі поодиноких монастирів мали що чотири роки відбувати генеральну капітулу під проводом архимандрита.

Тому що сьвітське духовенство без виїмку було женате, а канони східної Церкви вимагають, щоби єпископи були безженні, права до єпископської гідности задержав лише зреформованим монахам. Щоби однак запобічи амбіції, торжественним приреченєм зобов'язав монахів, що жаден з них не буде сам старати ся о єпископство. В першій хвили приступило до реформи вісім згаданих монастирів. Вправді слабий був початок, всеж таки був початком нової ери в історії Василянського чина на Руси. Повільним, але певним кроком поступала на період почата реформа і з кождим кроком займала щораз ширший округ помножуючи руській Церкві богоугодних і святих монахів, сьвящеників, а з бігом часу і єпископів. В році 1624 міг митрополит повідомити Рим, що реформа Василян обняла вже 20 монастирів¹⁾. З тих зреформованих монастирів вийшов з часом цілий ряд славних мужів. Досить згадати Льва Кривду, Антонія Селяву, пізнійших митрополитів, Пакослава Оренського, о. Геданія Хмельницького, о. Симеона Яцковича, про котрого славний аскетичний писатель о. Николай

¹⁾ Гарасевич, Annales etc. ст. 295.

Ленчицький говорив, що не знав иншого, якийби перевисшив його сьвятостію. А відносить ся се лиш до кількох перших літ реформи чина. Пізнійше, щобудь в загалі руська Церков видала, то все то завдячити має зреформованому Рутським чинови.

Скоро в той спосіб поклав Рутський тревалу основу до внутрішнього відродження і скріплення чина, звернув він свої очі на сьвітске, парохіяльне духовенство, про котрого глубокий занепад, занедбане і понижене вже на иншім місци докладнійше згадалисьмо і тому повтаряти сего тут не будемо. Не мож однак дивуватись низькій науковій і моральній уровени тодішнього духовенства парохіяльного, бо ніхто його не образував, ніхто не виховував з браку духовних шкіл і семінарий. Навіть енергічний Потій, що ясно дивив ся на браки своєї церкви і після сил старав ся їм запобічи, не здобув ся на отворенє духовної семінарії. По перше не було на сю ціль фондів, бо в своїх листах до Льва Сапіги жалував ся, що ледви мав з чого жити; так позагарбували його єпископські добра схизматики. По друге не мав часу зайнятись тою справою серед безнастанних спорів з ворогами Унії, що чигали на єї загладу.

Рутський в перших літах своєї управи маючи дещо більше спокою з тої сторони, всею душею заняв ся справою отвореня кількох шкіл для сьвітського і монашого духовенства і основаня духовної семінарії.

Скоро позискав для себе у папи Павла V. привілей на основанє шкіл по цілій своїй митрополії, утворив сейчас 1616 року дві колегії при Василянських монастирях в Мінську і Новгородку, в звичайнім своїм осідку; відтак слідували школи при монастирях: в Жировицях, Володимирі і Боруни. На основанє новгородської колегії мусів дати з власної кишені по причині недостачі инших фондів.

Основаня духовної семінарії не міг сейчас розпочати з недостачі фондів. А що вже папа Климент VIII. приобіцяв єго попередникови допомочи до основаня духовної семінарії, пригадав Рутський сю обітницю єго наслідникови Павлови V (1622 р.) і просив його о сповненє єї, а крім сего піддав йому гадку, щоби через нунція вставив ся у короля і наклонив спадкоємців князя Острожського, щоби звернули на сю ціль

добра луцького єпископства, які неправно загарбав старий князь¹⁾.

В два роки пізнійше пору^{ли}вав ту саму справу²⁾ і предложив, щоби половину загарбаного Острожським маєтку признано на удержанє семінарії а другу на випosaженє луцького єпископства³⁾. Змаганя сї були безуспішні; спадкоємці князя Острожського були вже тоді католиками і добра загарбані несправедливо їх предком, записали латинським монастирям і церквам, а іменно Єзуїтам. Уніятські церкви з того нічого не одержали. Основанє духовної семінарії завдяки його забігам дійшло до ціли. Папа Урбан VIII. жертвував від себе на початок 1000 скутів т. є 5000 франків, похвалив забіги митрополита і в breve (22 серпня 1626 р.) візав всіх єпископів, щоби помагали митрополиті в його похвальних змаганях⁴⁾. Крім сего скликав митрополит в осени того самого року провінціональний синод до Кобрини, щоби справу основаня семінарії при помочи єпископів посунути наперед. Сам жертвував 10.000 зл. п., прочі присутні єпископи зложили також певні суми і прирекли помагати після сил удержаню семінарії. В кінци зобовязали всі монастирі зависимі від протоархимандрита, щоби через 4 роки платили осму часть своїх доходів а мінський монастир враз із всіми доходами прилучили до семінарії і небавом отворено єї в Мінську.

Побіч справи отвореня і удержаня семінарії занялись зібрані в Кобрини єпископи справою церковної карности. В тій ціли постановили викорінити найбільше розповсюднене в церкви сьвятокупство. Єпископи мали від сеї пори повідомляти митрополита про стан своїх дієцезий, а що чотири роки зїжджатись правильно на провінціальні синоди.

3. Далеко тяжшу задачу до сповнення від двох попередних мав Рутський в обороні по кількох літах спокою загроженої на ново Унії.

Маємо на гадці грізний і небезпечний напад спрямований на уніятську Церков і єї єпископів з хвилею прибутя до Київа

¹⁾ Архів Пропаганди Рим. Акта відносячі ся до руських Василян том IV, ст. 89.

²⁾ Пор. Гарасевич, Annales, ст. 296.

³⁾ Архів Проп. Рим., Акта відносячі ся до руських Василян, т. IV, ст. 153. ⁴⁾ Theiner, Monumenta Poloniae hist., т. III, ст. 379.

1620 р. Теофана єрусалимського патріярха, що повертав з Москви, а якого царгородський патріярх наділив судовластю над цілою Русею. Поставлене Теофаном на просьбу брацтва а може й на порученє царгородського патріярха осібної неунїятської єрархії на Руси: митрополита і шістьох єпископів т. є. як раз тільки, кілька було єпископів і на ті самі престоли, на яких засідали послідні, було кличем Теофана до брацтв, щоби бунтувались проти унїятських єпископів і їм підданого духовенства, проганяли унїятських сьвящеників з їх місць, а віддали їх неунїятам. Заговір Теофана в Київі на жите Рутського і висланє 70-ох заговірників, які мали виконати на Рутським засуд; виїзд Теофаном ново висьвячених єпископів неунїятських до призначених собі Теофаном єпархій; в кінци порученє козакам, щоби були оборонцями схизми, а гнобителями Унїї — все то було причиною, що Унія, яка як бачилисьмо, внутрішно почала організуватись і скріплятись, станула перед тяжшими і грізнійшими чим до тепер борбами, а навіть видавалось, що цілком загине, скоро пригадаємо собі серед як небезпечного політичного положеня Польщі наступила агітація Теофана.

Війна з Туреччиною по недавнім нещастю під Цецорою з одної, а 60.000 козацька армія під проводом Конашевича, яка заявила, що лише на случай потвердження ново основаних єрархій буде вірно стояти по стороні Польщі, з другої сторони — була небезпекою, якої не мож було легковажити.

Вправді король відповідно до краєвого законодавства засудив на прогнанє інтрузів висьвячених, що вступили на свої місця без його волі і дозволу а митрополит Рутський кинув на них екскомунїку, але в виду недавно описаного політичного положеня краю — якуж могла мати вартість одна або друга погроза, коли не було нікого, що в тім часі бувби відважився єї виконати? Очи всіх були звернені на зближаючий ся сойм. Скоро зібрав ся сойм з початком 1621 р. в Варшаві, явились на нїм неунїяти дуже численно. Прибув також і Конашевич з одним з висьвячених Теофаном єпископів, Курцевичом, що був призначений на володимирське єпископство, а побоюючись, що самі не будуть мати переваги, злучились з протестантським сторонництвом. З унїятів ніхто еще тоді не засідав в соймі. Скоро митрополит запримітив цілу грозу положеня, поспішив на час сойму до Варшави в товаристві

Йосафата Кунцевича, що вже тоді був полоцьким архієпископом, щоби пильнувати справ своєї Церкви і позискати для неї оборонців.

Неунїяти в злуці з відступниками мали перевагу і тому не хотіли під жадним услівем відступити від жаданя, щоби сойм потвердив єрархію, що установив Теофан, а тим самим щоби позбавив унїятських єпископів їх престолів. Вже висше чулисьмо пристрастну промову волинського посла Древинського, яку при сій нагоді виголосив проти Унїї і бачилисьмо як обоятними а навіть неприязними для Унїї показались католицькі послы а між ними і латинські єпископи, що станули по сторонї неунїятів. Виступ Рутського в соймі зі сьвітлою і пориваючою промовою, охоронив справу Унїї.

Там висказав причину зарозумілости неунїятів і що ані він ані єго єпископи на викликували неспокою краю. Противно панував цілковитий спокій аж до часу, в якім появил ся Теофан і зарозуміло ~~опрокинув~~ існуючу єрархію а установив на єї місце иншу. Вичислив дальше користи з Унїї і для краю, а іменно що відвічні колотнечі, які ділили Русинів від Поляків, зовсім устали, де лише Унїя запустила глубше коріне і заняла ширші круги, показав, які поступи зробила Унїя від Берестейського синоду, мимо того, що ряд не давав майже жадної помочі і від самого початку мусіла боротись з самими перешкодами. Всі визначнійші Русини стали унїятами, нема — говорив — міста деби не було унїятів, а деякі зовсім унїятські а навіть цілі провінції вже є унїятськими, всі єпископи з виїмком львівського є в єдности з апостольською столицею, Василянський чин і сьвятість членів злучених з Церквою зростає що раз більше і через них ми Унїю розширяємо. Закидають нам, що крови шукаємо. Противно, не одного з наших монахів вбили неунїяти.

Відтак представив образ переслідувань, які грозили унїятам від самого початку аж до тепер зі сторони схизми. Пригадав, що 70 розбишак визначених Теофаном чигає на жите єго і єго єпископів, але »Бог мені сьвідком — кінчив — що радше позбавлять нас жита чим наших престолів... в католицькім краю і під католицьким королем загрожене наше жите і чому? Тому що єсьмо католиками*¹⁾.

¹⁾ Архів Пропаганди, т. IV, ст. 65, в звіті до Пропаганди.

Ревно, як вже повисше ми згадали, попирав Рутського в часі сойму також папський нунцій Діоталлеві, що мимо недуги і острої пори року, скоро Рутський представив йому грізний стан Унії, вставав з ліжка і пізнім вечером відвідував короля, латинських єпископів і прочих сенаторів, щоби корисно вплинути на них для загроженого діла¹⁾.

Король не дозволив, щоби Унія потерпіла шкоду. Однак ізза невідрадного стану держави полишив ворохобників в спокою і за їх то почином заколот і неспокій в Церкві зростали чим раз більше²⁾, а з сего повстала нова небезпека, щоби державні чинники, які до тепер Унії сприяли, умучені продовжувочими неспокоями в краю не знеохотились супроти неї і не залишили її для сьвятого спокою. Очевидно мусів Рутський по соймі 1621 р. боротись з тою небезпекою і о скільки міг запобігав її, а скоро запримітив, що вплив його не помагає, звернув ся до Риму з просьбою о поміч. І одержав її. Папа Григорій XV. вислав на бурливий і неприхильний Унії сойм 1623 р. осібною легата, що спільно з нунциєм Lancelloti мав боронити Унії. В кінці по зїдливих на Унію нападах, вибрано комісію, що мала рішити спір між уніятами а неуніятами. Комісії сій проводив примас Гембіцький, що був ворожо настроєний супроти уніятів.

Обі сторони могли вносити до сеї комісії жалоби на свої кривди. Позволили навіть, щоби псевдомитрополит Борецький і Смотрицький, псевдоєпископ полоцький, прибули до Варшави і в імені схизми вносили жалоби. Жалів їх було багато: то ізза замкнення неуніятських церков в Витебську, Полоцьку, Могилеві, Орші, Мстиславі, то ізза збещення кладовищ, то ізза не допусканя неуніятів до мійських урядів в Вильні і Полоцьку і позбавлення міщанських привілеїв. Тяжку задачу мав Рутський, щоби виказати безосновність їх закидів оперту на документах, підчас коли Борецький і Смотрицький не могли доказати їх правдивости і криком намагали ся закрити безосновність своїх закидів. Крім сего виказав Рутський цілий ряд насильств, яких допустили ся неуніяти над уніятами, а про котрі ми вже висше згадали. Однак комісія не признала правди уніятам а бажаючи спокою предложила угоду і скликанє в тій ціли

¹⁾ Архів Проп., т. IV, ст. 180. Лист Рутського до Петра Аркадія з 13. липня 1622 р. ²⁾ Тамже.

мішаного синода зложеного з уніятських і неуніятських єпископів. З таким самим пропозицією станула комісія перед королем, що на се згодив ся, але Борецький і Смотрицький і чути не хотіли і потайки в ночі винесли ся. Сойм закінчив ся слідуючою заявою: »Z powodu nawału innych ważnych spraw odkłada się pacyfikację Rusinów do przyszłego sejmku, tymczasem zaś winny obie strony pokój zachowywać«. Був то звичайний викрут сойму, тому що не умів поладити справи. Викрут сей не лише що нашої справи не допровадив до кінця, але збільшив похопність неуніятів. Деякі з поміж сенаторів зовсім не були вдоволені з такого поладження справи і дораджували митрополиті, щоби вислав до царгородського патріарха якогось більше образованого а притім меткого уніятського священника, щоби его перекупив і щоби він сам спонукав Русинів, щоби піддали ся рішенням флорентійського синода, які Русь в XV. віці прийняла, не згадуючи про папу ані про їх відношене до царгородського патріарха. Єслиб патріарх на се не згодив ся, мав йому загрозити, що польський ряд не могучи довше терпіти неспокою і колотнеч між уніятами і неуніятами, знесе руську Церков а Русинів змусить прийняти латинський обряд і не дозволить, щоби хто будь з грецького духовенства переступив границі Польщі, а навіть зірве зносини з Москвою.

Рутському не дуже подобала ся та рада, але з уряду доніс про ню до Риму і додав, що єслиби св. Отець то похвалив, то нехай хтось з латинського духовенства прилучить ся до руського посольства¹⁾. В Римі рівнож не брали сеї ради рішучо, бо в василиянських актах Пропаганди нема згадки, щоби нею занимали ся.

Закінченням сойму Рутський був дуже пригноблений і то не так браком відваги короля виконати засуд прогнання висвячених Теофаном єпископів, бо знав його невідрадне положенє і з иншої сторони мав доказ его сильної до Унії прихильности, як радше рівнодушністю і неохотою зглядом Унії католицької шляхти і латинського єпископату, що явно бажали єї знесеня.

Одиною надією Рутського була Апостольська столиця. Тому невтомимо доносить єї про стан справи, пише листи до

¹⁾ Гарасевич, Annales, ст. 261 і 262.

кардинала протектора Унії і своїх приятелів в Римі і просить, щоби не лишали уніятської справи своєї опіки. В висланих тоді двох меморіялах до Пропаганди виказує перешкоди, ізза котрих не обняла Унія всего руського народа і так повільно розвиває ся і подає середники, які моглиби єї зріст улекшити. Між иншими запевнює, що еслиб король мав відвагу виконати засуд прогнання єпископів інтрузів, а всі стани в державі Унію щиро поперли, то схизма уступилаби в однім році мимо попертя козаків. Бо козаки то безбожники, що про релігію зовсім не журять ся, а скоро побачилиби рішучість ряду зглядом схизми, притихлиби і залишилиби за неї вставляти ся¹⁾.

4. Серед тих журб митрополита про дальшу судьбу повіреної йому Церкви розійшла ся при кінці 1623 р. вістка про мученичу смерть полоцького архієпископа Йосафата Кунцевича. Мов стріла перелетіла она цілу державу. Лев Сапіга, приятель мученика, повідомив про ню короля і домагав ся належної кари на злочинців і місто, що сталося причиною сего страшного злочину. Король мимо представлень сторонників схизми, які дораджували чекати на докладніші вісти, вислав до Витебска комісарів з приказом, щоби злочинців зловити і без жадного відклику відповідно їх покарати. Схизматиків, а головно їх провідників, що по dokonаню злочину поховались, огорнув переполох; шляхта і вельможі, що до тепер зглядом Унії були упереджені, починають инакше на ню дивитись. Таким способом само Провидіне прийшло Рутському в поміч.

»Злочин виконаний на Йосафаті сплюгавив схизму — писав справедливо до короля папський посол Лянцельоті і мимоволі міг додати — поміг до побіди Унії. Зміна в загальнім настрою суспільности показала ся при отвореню сойму в 1624 р. Тоді вже не поводились з Унією і єї провідниками так легкодушно, як се було до тепер. Противно оказували для неї своє співчутє.

Скоро показав ся на соймі Сапіга, що проводив комісією в справі мученичої смерті Йосафата, привитали там його як виконавцю справедливости і вже не було чути голосів на надто строгий засуд, що видала на злочинців комісія.

¹⁾ Один з тих меморіялів є випечатаний в *Annales Гарасевича*, ст. 254—293, другий коротший найшов ся в архіві римської Пропаганди т. IV, від ст. 113.

Скоро Рутський і папський нунцій повідомили папу Урбана VIII. про мученичу смерть Йосафата, написав він до короля Жигмонта III. сей памятник лист:

»Вставай, вставай, преславний своїми побідами над Турками і ненавистію, якою палають невірні до тебе королю, хапай за оружі і щит і коли сего вимагає спасене народів, огнем і мечем нищ заразу схизми. Нехай руська Унія натхнена св. Духом, potwierджена папами, а так нагло підкопана, піднесе в кінці свою голову, нехай відчує, що Бог поставив на півночі могучого короля для оборони єї сьвятої справи. Чули ми, що там існують схизматичські брацтва і готовлять ся нові закони проти уніятів. Нехай твоя королівська повага, що повинна бути обороною віри, зломить сю зарозумілість... Покарай ложних єпископів, що сїють лише ворожнечі і проводять на козацьких соймах... огорни своєю королівською опікою уніятських єпископів, улекши їм вступ на двір і сойм і вчини, щоби їх гідність була окружена тою самою почесністю, що і латинських єпископів«¹⁾.

Мученича смерть св. Йосафата натхнула руських єпископів таким запалом до справи, котрої були сторожами, що згромаджені на страшну вістку коло Рутського заявили: »Всі єсьмо готові віддати своє жите і кров за католицьку віру«. Се був овоч крови пролитої св. Йосафатом! Благословенні єї наслідки появились в дієцезії убитого то є на Білій Руси. Коли 1624 р. наслідник мученика, Антін Селява, обнимав заряд дієцезії, не стрінув ся з опором ані в Полоцьку ані в Витебську, а навіть заявив пізнійше, що найшов в дієцезії більше уніятів, чим його попередник схизматиків, коли вступав на свій престол. Від сеї пори стояв Витебськ і Полоцьк вірно при Унії.

Лиш на Україні нічо не змінилось. Там під покровом козаків підбурював і дальше Йов Борецький з прочими псевдоєпископами і чекав на відповідну хвилю, щоби знова піднести голову і почати борбу з Унією. Сею хвилею мала бути смерть Жигмонта III., якої они нетерпеливо ожидали. Знаємо якими то уступками для схизми зазначив своє панованє Володислав IV. Болючо відчули їх уніяти. Але Церков, що вже тоді після сьвідоцтва єпископа Суші числила понад 3 міліони

¹⁾ Кульчицький, Specimen Eccl. Ruth., ст. 242 і 243, ed. Paris.

ісповідників¹⁾, внутрішню добре уряджена, маюча цвітуче монаше життя, а що найважніше на її чолі стояли світлі і ревні єпископи, не мала чого побоювати ся своєї загибелі в наслідок уступок і привілеїв для схизматиків.

Уступки Володислава IV. були новою заохотою уніятських єпископів, а головню Рутського до тимбільшої пастирської ревности. Першою його задачею було проволочи впроваджене уступок в життя, на случай колиби не зміг їм зовсім перешкодити. Рівночасно вислав до папи пинського єпископа Рафаїла Корсака зі звітом про положене і з просьбою о поміч.

Скоро приближив ся сойм 1635 р. прибув до Варшави враз зі всіма єпископами-суфраганамі і сподівав ся, що особистим впливом позискає собі сенаторів, а через них і неодну уступку короля на користь Унії.

Змаганя его мали сей наслідок, що деякі монастирі і церкви, котрі після умови мали одержати неунїяти, віддав король унїятам і установив комісію, котра мала розслідити, що мають забрати неунїяти, а що має полишити ся при унїятах. Побіч сего виеднав у короля диплом, на підставі котрого митрополію і її добра признав унїятам і заявив, що уступки для схизматиків поробив лише з конечности.

Склад комісії, яка мала рішати, що належить до унїятів, а що до схизматиків, не був щасливий. Ввійшло в него двох ревних схизматиків і двох обоятних зглядом Унії латинників. Рутський враз зі суфраганамі рішив, що хіба під напором насильства уступить, а добровільно не віддасть ані одної церкви ані монастиря. Коли Радивилл, провідник литовських протестантів, в імени комісії установленної королем, хотів відобрати при помочи кількатор уоружених протестантів і схизматиків три церкви в Вильні, згідно з повисшим рішенням станув Рутський в усіх своїх ризах і в окруженю всего духовенства і церковної служби в порозі святині і на приказ Радивилла, щоби уступив, промовив: »Ми є тут на се, щобиьмо боронили наших церков і радше перейдете по наших тілах, чим щоб ми позволили збезчестити ці святі місця«. А коли Радивилл серед наруг не поперевавав домагати ся уступленя з церкви, сказав

¹⁾ Гарасевич, *Annales Eccl. Ruth.*, ст. 310.

Рутський: »Ми є готові вмерти в обороні тих жертівників, котрі віддали нам в опіку католицьку Церков«.

Подібні події повторилися три рази і церкви лишилися при уніятах, а схизматики вдоволилися свободними площами, на котрих дозволили їм будувати свої церкви. З подібним опором стрінулися комісарі в Минську, Гродні і Солонімі. Все литовське духовенство кричало: »Умремо, але не віддамо наших церков«. В Новгородку був комісарем якийсь атеїст; в хвили коли хотів вхопитися насильства, згинув нагло смертю Арія то є випили з него внутренности. Одним словом так закорінилась Унія на Литві завдяки праці Потія, сьв. Йосафата, Рутського і зреформованого двома послідними монашого духовенства, що загал церков остав при ній, не відлучуючи дієцезії полоцької і витебської, які оживила праця, молитва і мученича кров св. Йосафата.

В луцькій і перемиській дієцезії, які признано схизматикам, а в котрих не мало було уніятів, не обійшлося без насильств схизматиків і державних комісій, аж доки вкінці схизматики не здобули обох єпископських столиць.

Луцк загарбали они доперва 1664 р. — але 100 парохій остало при Унії під судовластю жидичинського архимандрита.

В Перемишли через кільканайцять літ стояв уніятський єпископ (Крупецький) проти схизматичького (Гулевича), котрий оружною силою позбувся противника.

Таким отже способом точки згоди місто спокою, сталися причиною насильств і кровавих забурень, про які Церков передтим не чула¹⁾. Видалося, що Володислав дивлячися на роздвоєне Церкви і Руси, жалувал своїх уступок, сприяв уніятам де лише міг і носився з новими замірами в ціли повернення єдності на Руси — хотів іменно утворити руський патріархат в Києві зависимий від папи — але все то було вже запізно!

Що знова Унія мимо ворожого до неї настрою королівських комісій так багато уратувала, то головна заслуга сего є Рутського, що мимо поважного віку і доскулюючих недуг був

¹⁾ Гарасевич, Annales, ст. 310—328, де єпископ Суша в своїм звіті до Пропаганди: »De laboribus Unitorum« описує заподіяні уніятам насильства і кривди.

невтомимим в вишукуваню нових способів і средств оборони. Гарне в тім згляді свідощтво дає про него папський нунцій Visconti, в листі до кардинала Barberini, при нагоді зложеня звіту зі своєї нунціятури. Ось що пише він про митрополита:

»Второпність і ревність митрополита Йосифа Велямина Рутського знані є Вашій Сьвітлости вже звідки-інде, але в тій так важній обставині (Володислав IV. признав уступки для схизматиків) гідні суть безсмертної памяти. Працював подібно як другий Ілия, не лише щоби відперти ворожі напади, але також щоби піддержати духа у менше відважних в виду напастий ворогів. Потрібною була велика чеснота, щоби видержати такі переслідуваня; потрібним було і так велике переслідуване, щоби пізнати таку чесноту. В віці поважнім, а еще більше умученім працею не відтягав ся від оборони божої справи, а спішив там, де була найбільша небезпека. Єго хоробрість є ознакою, як великим є довіре праведного. Постійність єго будувала мене і тому з правдивою радістю лучив я свої змаганя з єго трудами«¹⁾.

5. В тих тяжких борбах, котрі мусів зводити Рутський за весь час свого панованя зі схизмою і єї сторонниками, найболючішим для него було се, що мусів еще боронити ся перед тими, котрі вже з природи річи повинні були бути єго союзниками то є перед католиками латинського обряду, а навіть їх єпископами. Борба з природними ворогами заострювала бачність і відвагу пастиря, а борба зі співісповідниками болючо ранила і їдию затроювала єго душу. Листи єго до Пропаганди, які дають звіт про стан справи, немов писані слезами. Однак єго могучий дух отряс ся скоро від знеохоченя і пригнобленя, яке єго часом опановувало в тій тяжкій і довгій борбі; любов до порученої єму Церкви побідила все.

Поминаємо се, що ми вже висше тільки разів згадували, що католицькі єпископи і сенатори не давали майже ніякого попертя на соймах в справі уніятській, овшім часто ворожо проти неї виступали, так що з їх вини руські єпископи не були допущені до сенату мимо кількарязових упімнень папи. Трудно повірити, якої погорди і якого легковаженя дізнавав руський єпископат від латинських єпископів і в загалі від

¹⁾ Звіти нунційів, том II, ст. 265.

польської суспільности. Нехай вистарчить згадати, що звичайний суфраган виленський, не споминаючи вже о дієцезальних єпископах, не хотів признати Рутському, що посідав далеко більшу судовласть в своїй Церкві від тодішнього примаса гнізненського, першеньства перед собою на торжествах церковних, що цілі літа був змушений упоминати ся о прислугуюче йому право. Навіть вироку Апостольської Столиці не хотів противник узнати і водив его від трибуналу до трибуналу, аж в кінці папський нунцій своєю інтервенцією поклав кінець тій соблазняючій справі. Але чогож дивувати ся сьмішній гордості виленського суфрагана, коли навіть краківські каноніки уважали себе висшими в гідности від руських єпископів і на похороні Жигмонта III. не хотіли дозволити їти їм перед собою¹).

Наведені сі два случаї можнаби уважати за виїмкові вибрики осіб; тимчасом що на се сказати, що єпископи польські зібрані на провінціональний синод до Варшави 1643 р. під проводом примаса Матея Любенського з цілою синодальною повагою забороняють руським єпископам уживати рівних з ними титулів, носити єпископські хрести на золотих ланцюгах на грудях, фіолетової одежі і то в тім самім розділі, в якім говорять »про поширенє Унії«²).

Не менше покривдила руських єпископів помимо Унії шляхта, яка позабирала більшу часть їх єпископських дібр і ані думала їх віддати і не питала ся о се, чи єпископи будуть мати з чого жити чи ні³).

З сего легко догадати ся, як поступали з низшим духовенством уніятським. Над всіми церквами прислугував патронат або королеви або шляхті і то не лише руській шляхті але і латинській, яка думала, що силою права патронату має над парохіяльним духовенством не менше право від єпископів. Не досить, що на случай непорозумінь з ними, вzięла ру-

latini et graeci
¹) Гарасевич, I. c., ст. 366 (In causis praecedentiae inter episcopos graeci uniti nullam aliam rationem caeteris paribus inter illos habendam esse, quam antiquitatis eorum promotionis ad episcopatum). Congr. de Prop. Fide 1630. 16. Febr. — Гарасевич I. c., ст. 288 — 293.

²) Synodus provincialis sub Mathia Lubienski a. 1643. (De unione Ruthenorum provenda).

³) Гарасевич, Annales Eccl. Ruth., ст. 287.

ських священників і по судах водила, без згляду на признані їм права рівності з латинським духовенством; змушувала їх до кріпацтва на рівні з хлопами, до заплати їм данин з духовних дібр, що соромнійше, до складання оплат за священничі функції.

На случай опору стрічали бідних священників упокоряючі кари. Такого ярма не зазнавали навіть жидівські рабіни і магOMETани в Польщі, бо сі не потребували ніколи оплачувати ся за своє богослуженє. А коли руські парохії находили ся в окрузі латинських, жадали латинські парохии дасятини не лише від руського народа, але також від руських парохів¹⁾.

Що серед таких обставин руські єпископи не зневірили ся до Унії, що на своїх становищах витревали, то хіба свідчить про їх правдивий апостольський дух.

Для цілости образу не можемо еще поминути кпин, на які були виставлені з сторони дизуніятів, які їм на кождім кроці закидали братське принятє і добродійства латинників.

Що мусіло діяти ся в душах з всіх сторін тяжко досвідчених всіми з виїмкою Апостольської Столиці і слабого короля соромно опущених і зраджених руських єпископів, можна вчитати в листах Рутського писаних до Риму про стан Унії. В звіті до Пропаганди висланім 1624 р. пише:

»Часто роздирає ся наше серце ізза упокорень і погорди зі сторони латинників не тому, щоби ми жаль до них мали, але тому що єсьмо людьми і нічо, що є людським не є нам чуже, ані не єсьмо також совершенними. Дякувати Богу, що таке поступованє з нами не відвернуло нас від сьвятої Унії і за ласкою Божою не відверне ніколи, хоть нас уважають сьмітем. Не бракує й таких між висшими (латинськими) духовними, єпископами а навіть монахами, які нам часто в очи говорять: »радше знищити Унію, чим єї попірати«²⁾.

¹⁾ Relatio ab episcopis Ruthenis sub metropolita Rutschio Rcmam S. Congregationi de Prop. Fide proposita (1624 — Гаpацевич, ст. 288).

²⁾ Гаpацевич, Annales, ст. 289, 290, 265. (»Frequenter rumpuntur interiora nostra non propterea, quasi aegre feramus, sed quia homines sumus, humani nihil alienum a nobis putamus, neque omnes perfecti sumus. Satis est quod hucusque talis indiscretio nos non avertit a. S. Unione nec avertet Deo proptio unquam, etiamsi tanquam purgamenta omnium reputabimur. Non desunt et quidem ex ecclesiasticis maioribus ac minoribus, qui sunt

6. А прецінь то не кінець болю заподіяного своїми. Не малим смутком і тривогою о будуччину Унії наповнювало ся серце унійських єпископів, коли мусіли дивити ся на те, як їм латинники забирали найблагороднійшу і найзаможнійшу часть їх вівчарні, перетягаючи руську шляхту на латинський обряд. Вправді якась часть шляхти покинула свій обряд і прийняла обряд латинський з власної волі а то з огляду на велику темноту руського духовенства. Інші зрадили ся безнастанними спорами схизматиків з уніятами і насильними забігами схизматиків, головно на соймі 1623 р., коли то запанував загальний страх, що Унія не удержить ся; хочачи оминуту повороту до схизми воліли завчасу прийняти латинський обряд. Інші знова пробуваючи на королівськім дворі або в війську в оточеню переважно польськім і маючи більше нагоди до богослуження обряду латинського і приймаючи св. Причастія після того обряду, поступово засмаковували в тім богослуженю, відвертали ся від Унії і переходили на латинський обряд.

Найбільше однак молодіжи, що образувала ся в єзуїтських колегіях спонуканої то висміюванем їх обряду зловними товаришами то підшептами учителів а в кінці правильним посіщенем латинських богослужень і прийнятем св. Причастія з рук священників того обряду, відвикли від свого обряду і переходили на латинський обряд. Митрополит доносить до Риму 1624 р., що доси від прийняття Унії Русинами 200 шкільної молодіжи змінило обряд а рівнож тільки перебуваючих на шляхотських дворах польських і служачих при війську. Надто в тім самим звіті згадує, що в кождім році принайменше сто осіб шляхотського походження покидає Унію і приймає латинський обряд¹⁾.

Цілковитий знов сумнів огортав Рутського, коли напрям до зміни обряду від 1623 р. почав також обявляти ся серед, з таким трудом зреформованого, монашого духовенства. Напрям сей серед Василян появив ся по части в наслідок заразливового приміру шляхти світської, серед якої правдоподібно

pastores animarum, et ex ipsis Eppis ac multis religiosis, qui dicunt nobis quandoque audientibus: melius destruere unionem Ruthenorum quam provehere illam».

¹⁾ Informatio Epporum Ruthenorum, Гапачевич, і. с., ст. 275 і 281.

неодин Василяннин мав свояків, в часті в наслідок страху по утвореню єрархії схизматичської Теофаном єрусалимським патріархом, щоби не були змушені вернути до схизми, а в часті в наслідок заохоти, яку давав Василянам тодішний єпископ латинський з Луцька, який на синоді єпархіяльнім в тім часі відбутім, після звіту головного прокуратора василянського, Боровича, осьвідчив готовість прийнятя всіх руських чернечих сьвящеників і сьвітських на обряд латинський і виєднати їм на се дозвіл Апостольської Столиці. В слід за тим 1624 р. ледви 100 Василян-уніятів лишило ся в монастирях, прочі перейшли на обряд латинський до францішканських монастирів¹⁾.

Може бути, що до сего громадного відступства Унії зі сторони шляхти і Василян причинили ся вісти, які розходили ся тоді по краю не знати ким розсівані, що Унія буде цілком знесена а принайменше що по смерті жиючих єпископів руських ті, які при ній остануть, будуть піддані судовласти латинських єпископів і що нових руських єпископів правительство не позволить іменувати²⁾.

Відступство Василян від обряду було для Унії більшим ударом, чим внішні переслідування неуніятів. Щоби відвернути грозячу єї звідси небезпеку порадив собі Рутський в той спосіб, що випросив у сьв. Отця (1624 р.) позволенє для кількох Кармелітів, щоби принявши руський обряд могли образувати василянських новиків — доки Чин не набере нової сили³⁾. Але як направити і чим заступити утрату так великого числа шляхти, яка перейшла на латинський обряд і як запобічи дальшим стратам?

Загрижений і заклопотаний про будучність своєї любої Церкви, для якої не щадив ані здоровля ані житя, не видів знова Рутський иншої помочи, як звернути ся о ню до Апостольської Столиці. Кілька разів від 1621 р. до 1627 р. представляє римській Пропаганді яко безпосередній своїй зверхности або знаних собі приватних а впливових осіб в Римі, як до ученого сьвященника Петра Аркадія і о. Підбереського описуючи в ярких красках шкоди, які поносить Церков через зміну

¹⁾ Архів Пропаганди. Акти руських Василян, том III, ст. 137.

²⁾ Там, том IV, ст. 153.

³⁾ Там, том IV, ст. 132.

обряду шляхтою і над все благає, щоби Апостольська Столиця поновила давнійші заклази зміни обряду так особам сьвітським як і монашам.

Справедливо твердить в тих звітах, що если Апостольська Столиця не положить кінця переходови шляхти з руського на латинський обряд, будуть виставлені уніяти на посьміховиско і погорду схизматиків, які вже тепер їм закидають, що Унія місто збогатити їх в привілеї, стала причиною їх зубожія, бо через неї стратила найгарнійшу окрасу, якою є лицарський стан і стала ся хиба мостом до латинізації а тимсамим знищення руського обряду. Говорить дальше, що по переході шляхти на латинський обряд тратить уніятська Церков, що складає ся з самих селян і горстки міщан, оборонців в соймі і сенаті, підчас коли схизматики будуть їх мати, не говорячи вже про се, що зубожіє і не буде мати нікого, котрийби бував сьвятині і спомагав потреби служби божої; що простий нарід заохочений приміром шляхти готов також спроневерити ся свому обрядови; що ся апостазія уніятської шляхти від обряду утвердить схизматиків, що стоять твердо при своїм обряді і є до него привязані в ненависти до Унії і перешкодить їк наверненню а в кінці неможливою буде річею удержати карність в духовенстві, а головно монашам в виду сего, що так легко можна змінити обряд. Кілько разів — каже Рутський — загрозить ся монахови карою, який неперестерігавби монашого правила, або зажадає ся від него острійшого житя, скидає він монашу рясу і стає латинським монахом в монастири, в котрім карність є менше строга як у Василян. Тому то закликає, щоби заострено давнійші папські закони переходу з обряду руського на латинський і пригадає, що коли без особливого дозволу Апостольської Столиці не вільно переходити з латинського обряду на руський, то чому того на відворот не перестерігає ся? Справа самої латинської Церкви того вимагає! Таж при заключенню Унії запевнила латинська Церков ненарушимість руського обряду а по довершенню єї улекшує его полишене!

Радше можна то назвати угнетенем одного обряду другим, чим Унією двох рівноуправнених обрядів. І чиж не мають схизматики з виду сего говорити, що ми стаючи Уніятами впали жертвою підступу, бож прецінь нам що иншого прио-

біцяно, а в дійсности що иншого маємо по довершенню Унії? Коли ми жиємо в злуці з римською Церквою, то нехай наш обряд буде охоронений тими самими правами і привілеями, що і обряд латинський!»

Тому то просить дальше папу, щоби наказав генералови Єзуїтського чина і ему підчиненим Єзуїтам в Польщі перетягати на латинський обряд руську молодіж, котра у них образує ся, бо в противнім случаю заборонить руським родичам посилати свої діти до їх шкіл. Рівнож просить, щоби приказав королівським сповідникам впливати на короля, щоби відкликав потверджене псевдомитрополита і прочих схизматичьких єпископів тим більше, що потверджене се було наслідком їх впливу¹⁾. Як дуже занепокоювала митрополита легкість зміни обряду шляхтою, то видно з частих листів, які він писав в тій справі до Риму. В однім з них до Василянина о. Підбереського²⁾ що перебував в Римі в ціли береження справ Церкви (р. 1627, 28 липня) так пише: »Надмірно затроюють мені жите, старайте ся прийти нам в поміч, нам, що вємо ся з болю, не маючи нікого якийби нам поміг... Декотрі нам говорять, що нам по вас«³⁾.

Тимчасом в Римі справа зміни обряду в наслідок представлень латинських єпископів хиталась³⁾ і колиби не часті згадані налягання Рутського і його суфраганів, то здавалоб ся, що Апостольська Столиця понехає Унію і буде дивити ся обоятно на дальший перехід Русинів на обряд латинський.

Латинські єпископи представляли в Римі справу не зовсім згідно з правдою, будьтоби Унія не мала виглядів на будучність, не поступала на перед серед схизматичького населеня і була лише причиною заколотів в краю, які повстали від хвилі, коли она появила ся. Тимчасом зі звітів руських єпископів до Риму знаємо, що Унія в тім часі значно поступила наперед і колиби католики і правительство більше єї попирали,

¹⁾ Архів Пропаранди, I. с., т. IV, ст. 153.

²⁾ Тамже, ст. 185: »Affligunt me supra modum, sedulo studete, ut accuratis ad adjuvandum nos; qui vehementer geminus, frequenter non habentes, a quo iuvenmur, parvulis tantum exceptis iisque non primis. Alii dicitant: qui nostra interest?»

³⁾ Звіти Нунциїв, т. II, стор. 164—166. Інструкція для нунція Lancelotti-oro.

булаби до сего часу обняла цілу Русь. Відтак латинники твердили, що знесенє руського обряду а бодай улекшенє переходу Русинам на латинський обряд утвердить єдність Церкви на зовні о много більше і утруднить руському населеню поворот до схизми, бо історія учить, що злуки східних Церков не були тревалі. Запевняли також, що різниця обрядів в одній Церкві стає причиною і суперечок і непорозумінь, в кінці що в руській обряді є недостача образованих сьвящеників, котріби були спосібні розбудити і утвердити духа віри і побожности у сьвітських людей¹⁾.

По свого рода ваганю Апостольської Столиці відніс в кінці Рутський побіду. Краснорічиві і усильні його представлення а єще більше вістка в Римі про мученичу смерть св. Йосафата Кунцевича, архієпископа полоцького склонили папу, що станув рішучо по стороні Рутського і уніятських єпископів. На вість про мученичу смерть архієпископа полоцького поручив папа горячо руських єпископів і саму Унію королеви і пригадав латинському духовенству, що руські єпископи є їм рівні, а руське духовенство має ті самі права, що і латинське²⁾.

¹⁾ Архів Пропаганди, т. IV, ст. 94 і слід. В пізнійших роках латинські єпископи домагали ся, щоби не перешкаджати уніятам приймати латинський обряд і наводили єще інші причини а іменно: а) латинський обряд є пануючим в Польщі, тому повинен мати першєнство перед руським, б) заказ переходу на латинський обряд усуває єдність і згоду між обрядами і ограничає свободу, г) треба побоювати ся, щоби надмірна опіка над руським обрядом в наслідок побільшаючої ся суспільности руського населєня не була причиною перевисшеня руського обряду і щоби латинські церкви не стояли пустою, г) Апостольська Столиця повинна більше довіряти латинникам чим грекам, д) більшість руського населєня походить з латинників то є з мазурських селян, які поселявали ся на Руси і там рушили ся в наслідок недбалости і скупости шляхти, що не хотіла будувати для них латинських церков і не робить різниці між Унією а схизмою, а навіть спішить разом із схизматиками на більші торжєства до схизматичьких церков в Київі, е) дальший згаданий заказ буде шкодою для латинників, бо руські сьвященики дуже скоро рущать і перетягають до своїх церков діти латинників, що перебувають на Україні і Поділю (Архів Проп. I. с. том IV, ст. 230. — Протєгорія латинських єписк., з 25. марта 1752).

²⁾ Theiner, Monum. Pol., том III, ст. 377.

Кардинал Бандіні, опікун руської Церкви, так пише в листі до митрополита: »не повинністе сумнівати ся про мою прихильність і про мої старання коло ваших справ, чи то відносять ся они до піддержання і піднесеня вашої гідности, чи то помочи Вам в заряді вашої Церкви, бо завсїгди попираю Ваші справедливі домагання так у Апостольської Столиці, як у короля¹⁾.

В справі зміни обряду видав папа Урбан VIII.²⁾ дня 7. лютого 1624 наказ, що »не вільно нікому сьвітській ані духовній особі, а тим менше Василянам зміняти обряд і переходити на латинський, навіть з найважнїйших причин без особливого дозволу Апостольської Столиці«.

Отже папа посунув ся дальше, як жадав Рутський, бо Рутський бажав лише, щоби ніхто не міг змінити обряду без попередної на се згоди відповідного руського і латинського єпархіяльного єпископа. Але коли папський нунцій се рішене Апостольської Столиці поручив Жигмонтови III., сей під впливом латинського єпископату на се не згодив ся і домагав ся, щоби наказ папи ограничено до духовних осіб, головнo до Василян.

В наслідок сего змінив папа 7. липня 1624 р. згаданий декрет, в яким не дозволяє лише сьвященникам руським і монахам без осібного дозволу Апостольської Столиці змінити обряд³⁾. Здаєсь однак, що сего другого декрету не проголошено; бодай на Руси єго не знали. Бо коли по якімсь часі декотрі сьвітські Русини хотіли перейти на латинський обряд і удавали ся з тої причини до Апостольської Столиці о дозвіл, відповідали їм, що на се як сьвітські не потребують позволеня⁴⁾. Очевидно така відповідь була причиною загального переходу прочої руської шляхти до латинської Церкви.

Тимчасом латинникам не вільно було переходити на руський обряд, хиба тим, що чули покликанє до Василянського

¹⁾ Kulczyński, Specimen in Appendice.

²⁾ Подібний наказ видав був вже Павло V. 10. грудня 1615. (Confer. Theiner, Monum. Polon. I. c. ст. 360).

³⁾ Малиновський, Kirchen- und Staatssatzungen, ст. 35. Львів 1861. і Гарасевич, Annales, I. c.

⁴⁾ Гарасевич, I. c.

чина, бо покликане до монашого життя уважає ся голосом Божим, а сему права Церкви не можуть противити ся. Для Василян не було се без користи, бо позискали з поміж латинників, які вступили до них, елемент інтелігентнійший від того, що виходив в лона руської Церкви.

Оборонці ненарушимости руського обряду бачуть і зовсім справедливо, що се вступлюване латинників до Василян було першим жерелом пізнійших літургічних змін, які впроваджено до руського обряду, бо давнійший латинник не міг позбути ся цілком привязаня до свого давного обряду богатшого о много в средства освячення і більше випробованого чим руський обряд і без сумніву заховав в монашій василянській рясї нахил до зближення одного обряду до другого і тому не дуже суть вдоволені зі вступлення латинників до Василян. Будь що будь хоч чистота східного обряду на тім потерпіла, то руська Церков з причин висше наведених в самій річи на тім скористала.

Обряд то річ зовнішня хоч не обоятна; однак змістом кожної релігії є дух одушевлення, що єї оживляє, а до розбудження такого духа в руській Церкві причинили ся зреформовані Василяни, що в великій часті походили з латинників.

Ми би воліли, щоби декрет Апостольської Столиці з дня 7. лютого 1624 р. був в цілості удержав ся і консеквентно його перестерігали. Був би він уратував принайменше часть руської шляхти для уніятської Церкви. Здає ся, що був то час, в яким навіть Жигмонт III. побоював ся, чи по єго і Рутського смерті в загалі Унія удержить ся перед ударами зі сторони розшалілих і підбадьорених попертем козащини неуніятів від хвилі установа схизматичької єрархії (1620). Бажав він ратувати душі, що в латинським обряді були би безпечнійші чим в Унії, еслиб що будь в будуччині Унію стрінуло. Хоч Апостольська Столиця не змогла удержати свого первісного декрету що до змін обряду в наслідок опору короля, який впрочім мав найліпші заміри, як о сім Рутський не сумнівав ся, дізнаючи вітцівської єго опіки в найбільших своїх журбах і в опущеню всіми, то мимо сего приказує Конгрегация Пропаганди 2. марта 1625 р. нунцієви, щоби напімнув сповідників так єзуїтських як і інших Чинів, щоби нікого з Ру-

синів ані не намовляли ані іншими средствами не перетягали з обряду руського на латинський¹⁾.

Рутський отже одержав свого рода задоситьучинене і бодай слабу надію, що зміна обряду шляхти перестане бути так загальною як до тепер.

На жаль утеча руської шляхти до латинської Церкви тривала без перерви дальше, та що по смерті Рутського майже ніхто з руської шляхти не полишив ся в лоні уніятської Церкви. Остала лише руська шляхта неуніятська. Вид сего відступства шляхти від родинного обряду засмучував послідні літа пастирського правління і життя Рутського.

Що до Василян дочекав ся Рутський перед кінцем свого життя великої потіхи. Мимо утечі коло сотки монахів в році 1623 до монастирів францішканських, розріс ся Чин св. Василя на ново і заяснів духовним і науковим житєм.

В хвили коли Рутський обнимав управу митрополії мали реформовані Василяни ледви кілька монастирів слабо заселених; а коли в посліднім році перед смертю то є 1636 р. скликав їх на загальний зїзд до Вильна, то було на нїм представників трийцятьох монастирів мужеських (20) і жіночих (10) оживлених духом св. Йосафата.

Послідні літа життя посвятив Рутський мимо сего, що вже сімдесятка тяжила на єго раменах тай здоровле не кріпке, мимо що переходив ріжні хвороби як сциятика і недуга каменя, мимо того що два рази навістив його паралїж, пастирським відношенням своєї провінції, щоби проступників карати, ревним додати охоти, щоби поучити, загірїти і утвердити всіх в душі єдности і любови Церкви. Коли часом втримували єго від праці понад сили і просили, щоби уважав на себе, відповідав: »то таку любов маєте до мене, хотїлибисте продовжити мое вигнанє. Буду жити доки Бог менї призначив для добра Церкви. В моїм способі життя нічо не змінюю. Господи Боже — додавав — Ти знаєш, що не бажаю довше жити; на правду не бажаю«.

7. По посліднім загальнім зїзді Василянського Чина, на котрім не щадив упімнень і пересторог для настоятелїв мона-

¹⁾ Архів ватик. Nunziatura di Polonia, єсли не миломо ся то том 39. Через не увагу не записали ми собі докладно тому при виписі повисшої записки.

стирів поручаючи іменно духа послуху і строгого перестерігання монаших правил, вибрав ся ще на дальші відвідини єпархії, предвиджував, що з тої подорожи не поверне вже більше до своєї єпископської столиці. Пращаючим его з плачем монахам сказав: »Умру як віл в ярмі«. З початком 1637 р. відвідав Волинь і задержав ся в недавно до Унії прилученім монастирі в Дерманю і тамто закінчив своє житє. Перед смертию списав духовний заповіт, в котрім відбиває ся гарна і над все любляча Церков його душа. Не моглиби ми дати докладного образу того знаменитого пастиря і мужа, єслиби ми не навели в цілости його послідної волі¹⁾.

»Я Йосиф Велямин Рутський, негідний митрополит київський, галицький і цілої Руси, єсьм покликаний перед суд Бога, щоби здати рахунок зі всіх слів, думок і діл з шістьдесять трех літ житя і щоби учути засуд, який мене жде. Дрожу цілий, бо дрожати треба, скоро маю стати перед суд Бога, однак маю надію на Його безконечне милосерде і хотяй я грішний, не відкине мене від свого лица. Жертвую Йому в тій цілі Його найсвятійшу муку, якої ціна безконечна. Маю надію на поміч найсв. Діви Марії, матери мого Судії, котру за житя почитав я завсїгди хоч негідний слуга. Взиваю також помочи Сьвятих Божих, а головно мого Ангела хоронителя і Сьвятих, яких я собі вибрав за покровителїв і що дня взивав. Серцем і устами прошу їх, щоби помогли мені в моїй послідній борбі.

Заявляю перед цілим сьвітом, що вірю у всьо, що св. католицька Церков вірувати приказує, заявляю, що лише в тій вірі можна спасти ся, а іменно зі св. римською Церквою, за яку я готовий в кожній хвилі умерти, колиби лише лучила ся нагода! Я був завсїгди папі римському послушний і тому, що його в тій державі заступав. І умираю в тім послусі. Прошу і благаю покїрно всіх, котрих я образив чи словами або приміром, щоби з любови Бога простили мені. Нехай на будуче

¹⁾ Testamentum sive protestatio Servi Dei Iosephi Velamini Rucki, metropolitae Kioviensis etc. видрукований на трох картках на 8^о без подання місця друку. На кінці написано »Scriptum in monasterio Dermanensi, dioec. Luceoriensis r. gr. Anno 1637, mense Ianuario 28 die«. (з бібліот. Курницької).

не наслідують мого життя і поступовання, але жите і поступованє добрих слуг Божих, що по мені будуть жити.

Від себе прощаю з глибини серця всім, які мене образили, навіть тим, які мене задля справедливости переслідували, так мене як рідичів моїх і братів і прошу дуже покірно Бога і Господа мого, щоби ті гріхи не упали на їх голови, але щоби вони на вернули ся і жили.

Прошу мого брата і співробітника коадютора Преосвященного пинського Владика, щоби удав ся при першій нагоді до найяснішого Короля, тепер пануючого нашого пана, заніс се останнє прашанє, яке пересилає єму вірний его підданий. Нехай жертвує єму мої молитви; зложу їх перед престолом Короля королів, коли буду допущений оглядати лице Бога.

Владика пинський нехай віддасть Унію в опіку королеви, нехай просить єго наділяти руськими церковними добрими тих, котрих поручить йому мій наслідник. Бо хтож ліпше від єпископа може знати людей спосібних або неспосібних до управи руською Церквою? тимбільше що після дуже давного звичаю східної Церкви, від єї колиски аж до наших днів не вибирали інших єпископів, як лиш монахів. Всі ті, котрі шукають сеї гідности, через протекцію свѣтських панів, нехай будуть усунені як негідні, а колиби случайно негідні осягнули, то вина упаде на совість митрополита, а совість короля не буде обтяжена.

О одну лише річ прошу моїх високопреосвящених панів і отців, руських співєпископів то є щоби любовію Христа лучились зі собою і з митрополитом. Нехай словами і ділами потвердять, що узнають его за вітця, а єслиби їх образив, нехай визнають йому се розслідивши наперед докладно в братній любови чи образа ся правдива. Колиби митрополит не опам'ятав ся, є власть, що на візване єпископів може его нап'їмнути.

Остерігаю монаше духовенство, щоби любило і поважало членів свѣтського духовенства, як співробітників і братів. Монахи, котріби були призначені митрополитом до відвідування і судження свѣтських св'ящеників, нехай поступають в душі любови і приязни і вистерігають ся погорди і пониження братів. Але також упоминаю членів свѣтського духовенства і пору-

чаю їм як найусильнійше, щоби чували над тим, що відносить ся до обовязку їх уряду, над собою і над своєю чередою, щоби спасли себе і повірені їм душі. Нехай навчають свої овечки того, що наказує віра під утратою спасеня і нехай не нарікають, коли деколи владики віддають монахам судовласть над ними.

Тих, що мають власть в руках, так шляхту як і міщанство прошу, щоби в справах духовних йшли за проводом своїх пастирів, бо такий порядок установив Бог. Нехай не мішають ся в зарядження духовних, нехай не наглядають їх житя і їх обичаїв, а полишать се їх настоятелям духовним, котрих если сего вимагає слава Божа, можуть остерегти; в кінці еще раз прошу, нехай шляхта і урядники не наглядають сьвященників і нехай після себе не пояснюють їх намірів, бо суд над ними Бог задержав собі.

Моему високопреосьвященому наслідникови поручаю і прошу єго в Бозі, щоби чував над помноженем дочасних і духовних дібр в моїй архидиєцезії і цілій моїй митрополічій провінції, бо зложить з сего рахунок перед Господом Богом.

В осібнім письмі полишаю мою послідну волю що до батьківщини і мого дому. Наконєць поздоровляю всіх, котрі мене переживуть, кождий з вас прийде за мною — поздоровляю вас!»

Заповіт свій писав Рутський дня 28. січня, а вже 5. лютого не жив. Ходили поголоски про єго отроєне, однак здає ся безосновні.

Страту його відчула глибоко ціла уніятська Русь. Руські єпископи згромадили ся в Варшаві біля його наслідника Рафаїла Корсака і вислів свого і цілої Церкви глибокого болю дали в листі до кардинала-префекта Пропаганди, в якім повідомили про єго смерть і просили о опіку по так діймаючій страті¹⁾.

Бож справді була то утрата не легка до вирівняня! Правліне Рутського тревало 23 літ, а всі ті літа були неперерваним пасмом праці, борби, гнету, переслідувань, болю і заводів не

¹⁾ Theiner, Monumenta Poloniae hist. том III, ст. 413.

до описаня. Рутський зніс все спокійно і без наріканя, стремлячи без відпочинку і без зневіри до одної ціли, якою було скріпити і вивисшити внутрішню організацією улюблену Церков, чого основи положив вже его великий попередник Іпатій Потій. Не мав він може спосібностей Потія, ані тої жовнірської відваги, яку подивляємо у попередника, але не менше від него був витревалим в праці, а перевисшав его своїм внутрішнім виробленем і богословським образованием. Більше також чим Потій дбав про внутрішнє відродженє Церкви, про піднесенє монашого житя і образованє свѣтського духовенства.

Успіхи відповідали праці і понесеним терпіням. В часі смерти Потія засідали на руських єпископських престолах люди, що не багато висше стояли від загалу тих, яких пізнали ми перед заключенєм Берестейської Унії. Монаше жите Василян було доперва в початках відродженя. Свѣтське духовенство не мало вартости; число вірних, що признавалось до Унії, було незначне.

В часі смерти Рутського стоять на чолі вісьмох руських єпископств люди хоробрі, привязані до Апостольського Престола, оживлені духом єдности Церкви, побожні і образовані. Кождий з них бувби окрасою кожного латинського єпископського престола, а їх загал перевисшав тодішний загал польських єпископів, *перевисши більше сенаторів, ніж отців*.

Зреформований василянський Чин мав в хвили смерти Рутського багато свѣтлих і богобоязливих свѣщеників, а в їх числі кількох основно образованих, біглих в старинних язиках і не злих полемічних писателїв, які доцільно відповідали на закиди неунїятів і єретиків, що писали в імени неунїятів проти Унії. Організація, яку впровадив Рутський до Чина, запевнювала, що він буде свѣтло розвивати ся. Навіть межі свѣтським духовенством находились ряди ревних і привязаних до Унії свѣщеників. Число свѣтських людей, як вже висше згадали ми, перевисшало 3 міліони.

Майже чуда доказував Рутський в новгородській землі, де в часі его вступленя на престол майже вся руська шляхта поклонилась арианїзмови. В часі управи майже зовсім очистив з єреси всю свою родинну землю.

В Римі, куда що року посилав звіт про стан уніятської Церкви, де отже докладно знали про стан справи і що Унія єму завдячити має, папа Урбан VIII. називав его звичайно: »стовпом Церкви, бігуном Унії, руським Атаназієм«¹⁾.

¹⁾ Kulczyński, Specimen, ст. 130, ed. Par., до історії Рутського порівняй еще М. Кояловича Литовськ. Церковн. Унія, том II, стр. 93—108 і Макарія, Історія Русской Церкви, том X, стр. 413—479 і Guérin-a S. Josafat Kuncewicz, в різних місцях в I. і II. томі.

РОЗДІЛ IV.

**Св. Йосафат Кунцевич, полоцький архієпископ, відроджує
уніятську Церков.** *Вигорішино.*

1. О. Калинка в передмові до польського перекладу життя св. Йосафата Кунцевича, полоцького архієпископа, написаної ученим Венедиктином о. Guérin-ом так говорить і зовсім справедливо: »Потій запевнив правне існування Унії в Річчиполітій, Рутський надав їй організаційний вид, а св. Йосафат оживляв її своєю душею«¹⁾.

Сумнівним є чи Унія мимо побідоносних борб Потія, мимо трудів Рутського та його посвяти для Церкви, булаб при кінці панованя Рутського так розширила ся, як її отсе що-й-но ми бачили, та чи би до сего часу запустила була так глибоко коріне в руськім народі, якби Г. Бог не зіслав був її св. Йосафата. Що Рутський при кінці своєї памятної пастирської управи міг похвалити ся 30-тома василиянськими монастирями, в яких процвітало монаше жите, та жив дух св. Василя; що на єпископських руських престолах засідали в тім часі єпископи гідні того імені; що вже в широких верствах народа було привязане горяче до Унії і почуте єдності в Церкві; що ні один з сучасних і пізнійших руських єпископів уніятських мимо сего, що опустив їх ряд, мимо сего що не прийняли їх латинські єпископи, мимо ограблення їх маєтків схизматиками — не зрадив ані своєї Церкви ані короля, але всі як один муж остали ся вірними своєї Церкви і невдячній і зглядом них несправедливій вітчизні. Все те було по

¹⁾ Żywot św. Josafata Kuncewicza według dzieła ojca Alfonsa Guérina, z przedmową ks. Kalinki, Lwów 1885, ст. V.

найбільшій часті заслугою св. Йосафата, що виховав монаше духовенство а серед него таких єпископів та у всіх тих вдунув свого апостольського духа, свій запал і привязане до Унії. Дух його не перестав жити в руській Церкві навіть по смерті. Бож знаємо, що діланє і вплив Святих є сильнійший по смерті чим за їх житя.

Як знаємо вже в 1623 р. почали в державі і самім Римі застановляти ся над питанєм, чи не булоб користнійшим посьвятити Унію для краю і Церкви, знести руський обряд, а уніїтів перевести на латинський; та нараз мученича смерть св. Йосафата вивела справу уніятської Церкви на иншу дорогу, єї вороги замовкли на кілька літ, а Апостольська Столиця відкинула гадку латинізованя Русинів. Ніхто отже, а навіть найбільш упереджений не може заперечити тісної злуки поміж тою наглою зміною поглядів на користь Унії а мученичою кровію Святиого.

Тому образ борб, що має на ціли представити зведених в обороні Унії в часі від Берестейського синоду аж до утвердження запевнення єї істнованя, бувби не повний і бракувало би йому найгарнійшої окраси, єслиб ми його закінчили дотеперішним оповіданєм а поминули апостольську діяльність полоцького архієпископа. Вправді трудно нам буде заняти читача чимсь цілком новим досі незнаним по основнім творі священника о. Guerina Венедиктина про св. Йосафата¹⁾, однак надіємо ся, що найспірнійшу точку в житю святиого удало ся нам дещо докладнійше представити, чим се представив згаданий автор.

Заслуги св. Йосафата коло утвердження Унії перевищають значно своєю величію заслуги всіх инших робітників сеї ниви. Доказом сего нехай буде ся одна обставина, що до нікого з поміж перших творців Берестейської Унії не палала російська схизма такою ненавистію як до него. Робила она всякі можливі стараня в Римі, щоби не допустити на его канонізацію, а по довершеню канонізації не може знести його почитаня,

¹⁾ Saint Josaphat, Archevêque de Polock, Martyr de l'unité catholique, par Le R. P. Dom Alphonse Guépin, Benedictin de la Congreg. de France, 2 vol. Poitiers 1874.

яке оказують йому католики під російським скиптром і рівняють его зі злочинем¹⁾.

А положив Йосафат Кунцевич незрівнані заслуги коло руської Унії не так своєю глибокою наукою, бо не посідав її в висшій степені як пересічний руський єпископ того часу; але передівсім своїм сьвятим і апостольським житєм, що навіть жертвував жите за єдність Церкви, та вихованєм в тім дусі великого числа побожних монахів, що по его смерті ширили на Руси чернече жите і віру. Але як звичайно Провидіне уживає до великих діл незначних і часто сьвітом погорджуваних середників, так стало ся і в тім случаю.

Йосафат Кунцевич, якого призначенєм було воскресити завмерлу руську Церков і зробити її живучою, плодovитою галузкою на пни Христової Церкви, походив з незможної міщанської родини в Володимирі, родини чесної і побожної але поза місцем свого побуту мало кому знаної²⁾. Уродив ся 1580 р. і при хрещеню одержав імя Іван, яке пізнійше в Чині замінив на імя Йосафат. Незначне образование виніс зі школи, яка була тоді в его родиннім місті. Скоро покінчив ту школу, призначили його родичі до купецького звання і віддали його на науку до Поповича, купця в Вильні. Прибув він там як дозріваючий молодець в часі, коли то по заключеню Берестейської Унії кипіла завзята боротьба проти неї і єї єпископів. Молодець Іван вихований в невинности під оком родичів, держав ся з далека від тої борби, анї не ходив до церков, що були огнищем схизматичької агітації, але ходив стало на Богослуженя до церкви Пресьв. Тройці, яка в тім часі бодай з імени була уніятською і при котрій був монастир і брацтво. В сій то церкві перебував значний якийсь час на молитві на подив всіх знакомих.

1) В тій цілі слідили ми знова акти апостольської комісії в справі канонізації сьвятого, які находять ся в рукописи о. Пралата Шиманського п. з. »Excerptum ex Commissione Generali in causa canonisationis B. Josaphat« в збірниках Towarzystwa Przyj. Nauk. Poznańskiego. Переслухане сьвідків переписане дослівно з оригіналу. Містять ся они в першім томі рукописи о. Шиманського, в. 4^о під букв. А. 23.

2) Родина ся називає ся також Кунци, так бодай називають св. Йосафата в беатифікаційнім процесі деякі сьвідки. Пор. Акта апост. комісії I. с. ст. 74, том I.

Купецьке званє не відповідало ані успособленю ані духови, бажав чогось висшого, але на жаль відчував, що до заспокоєня тих висших бажань не достає йому знаня і науки. Провидіне хотіло, що він стрінув ся з кількома славними мужами, які на той час перебували в Вильні, а се з Греком Петром Аркадієм, ректором грецької колегії, котрого Потій спровадив з Риму перед кількома літами, і з двома Єзуїтами, професорами виленської академії: Валентієм Фабрициєм і Гружевським.

Они захоплені незвичайною сьвятостію молодця та видячи у него жажду науки заопікували ся ним; а що він не знав латинської мови і не міг користати з їх публичних викладів з катедри, дозволили йому приходити до себе приватно і ознакомлювали єго не лише з правдами віри, але і тайнами духового житя. По кількох літах такої тихої праці дозріло у него покликанє до монастиря.

Над сподіванє своїх опікунів, що бажали мати єго спадкоємцем свого майна, вступив він до знаного нам монастиря св. Тройці 1604 р. Монаше житє в тім монастирі, що лише з імени був уніятським, майже не існувало, бо жило в нїм ледви двох чи трох черцїв. Се боліло молодого монаха, як також брак духа Унії між товаришами і тому тим більше себе умертвляв; а скоро спостеріг в місті побожного а до того образованого молодця, зближав ся до него і притягав його до монастиря. В той спосіб з'єднав нового члена монастиря, знаного нам пізнійшого митрополита Велямина Рутського, що недавно повернув з Риму. Колиб Рутський не був зближив ся до Йосафата Кунцевича і колиб не навязав був з ним близьких і братних зносин, то здаєсь мимо своєї науки і основного образования не бувби таким, яким ми його пізнали.

В короткім часі став Йосафат любимцем не лиш цілого монастиря, але і цілого міста. Тому то, коли Сенчило архимандрит св. Тройці, скритий схизматик, змовив ся був з провідниками схизми в Вильні, та хотів монастир св. Тройці відірвати від Унії і в тій ціли вислав Рутського з монастиря в далеку дорогу, старав ся він просьбою і грозьбою наклонити покїрного і тихого Йосафата, щоби він покинув Унію і вимовив послух Потїєви. Безуспішні були його заходи. Непоколебимий Йосафат зістав при Унії, а митрополит що довідав ся про

зраду і відступство Сенчила від Унії, позбавив его архимандрії і на його місце поставив Велямина Рутського¹⁾.

2. В 1609 р. Йосафат Кунцевич одержав тайну священства і від того часу був неструженим сповідником і проповідником. До своїх проповідей добирав найрадше спірні питання між уніятами і схизматиками а представляв їх так ясно і пориваючо, що по його проповідях дуже багато наверталося до Бога. Тому назвали його схизматики «душехватом» і своїм приклонникам не дозволяли слухати його проповідей. Часом запрошували его на диспути зі своїми богословами; св. Йосафат йшов радо і завсїгди виходив в диспут побїдно. Слово успішно впливало, бо було оґріте горячою любовію душ, до котрих говорив, і бажанєм позискання їх для Господа Бога. Коли не бачив нікого при своїй сповідальниці, виходив на місто відвідував дома, про котрі знав, що потребують духовної потїхи чи материяльної помочи. Однак найрадше вступав до шпиталїв і usługував хорим в тїй одинокій ціли, щоби мати нагоду віддавати духовну прислугу душам, що єї потребують. Більшу часть ночі перебував на молитві і умиртвленю. В зимі вставав о третій годині, в лїті о другій і розпочинав день бичованєм.

Тодїшний посадник полоцький, Доротей так зізнає в канонїзаційнім процесї: «На той час не було в Вильні лучшого монаха від Йосафата, постив строго, не носив біля лиш волосїнницю, спав на твердій шкіряній постели а часто на голій землї, бичував ся в день і в ночі, а хотяй крив ся зі своїми умиртвленями, то однак зі згляду на людий не занедбував їх ніколи»²⁾.

І як раз та сьвятість його житя притягала до него навіть схизматиків; а тим більше горнули ся до него уніїти. Також монастир Пресв. Тройці єще недавно пустий, через вплив св. Йосафата наповнив ся многими кандидатами до чернечого житя, що не мігби був їх помістити задля браку місця, колиб Провидїне не було натхнуло двох побожних основателїв в 1613 р. жертвувати св. Йосафатови монастирі в Битеню

¹⁾ Акти комісії в справі канон. Йосафата. Рукопись о. Пралата Шиманського т. I. ст. 87—102. Сьвідчене митрополита Рутського.

²⁾ Тамже, т. I. ст. 90. п. з. »Excerptum ex Commissione Generali in Causa Canonisationis B. M. Josaphat.

і Жировицях¹⁾. Сам св. Йосафат заціпив в тих монастирях перші галузи то є вибрав і умістив в них перших черців.

Великим добродійством для Литви став ся небавом монастир в Жировицях. Маючи в своїй церкві чудотворний образ Матери Божої, що року стягав сей монастир численних руських богомільців на торжества Пречистої Діви Марії. Був то по найбільшій часті нарід схизматичький або заражений ересею. Жировицькі Василяни оживлені духом св. Йосафата обслуговували ревно путників, які радо приходили до їх церкви та заціплювали в них віру, побожність і привязане до Апостольської Столиці, а тимсамим ширили і утверджували Унію не лиш в найблизшій околиці монастиря, але і подальших сторонах. Раз-в-раз відвідував св. Йосафат своїх членів і будив в них духа ревности. Підчас одних таких відвідин вдало ся йому повернути одного великого в околиці вельможу а притім завзятого ворога Церкви, Солтана²⁾.

Нараз спадає на Йосафата уряд і тягар архимандрита монастиря Пресвь. Тройці, коли то по смерти Іпатія Потія митрополита гідність перейшла на Рутського (1614). Хотяй заряд монастиря численного на той час, бо містив 60 черців, забрав йому багато часу і збільшив не мало його клопоти, бо монастир не був багатий і нераз не мав Йосафат чим вижити так численної дружини, то мимо того не занедбував своєї головної і найважнішої задачі то є навернення схизматиків, мусів часто опускати монастир св. Тройці, або товаришити митрополитови підчас його пастирських подорожий.

Підчас подорожий навіть на попасі навертав на Унію нераз з нараженем свого житя, скоро лиш лучилась нагода. Згадаємо лиш про один случай. Рутський ставши митрополитом, уважав своїм обовязком обняти торжественно свою єпископську катедру в Києві то є церков св. Софії, бо від XVI. віка київські митрополити не перебували в Києві, що був наражений на часті напади варварів, але перебували в Вильні або в Новгородку коло Вильна. Думав він також своєю присутністю в прастарій митрополитій столиці піднести на душі гурток тамошних уніятів, та при тім розглядав ся чи не вдалоби ся

¹⁾ Рукоп. висше згадана, том I, ст. 15.

²⁾ Susza, Cursus vitae B. Josaphat, ст. 24 і 25.

там щось зробити для скріплення і розширення Унії. Товаришував йому св. Йосафат до Печерської Лаври, найстаршого, найбільше із всіх руських монастирів поважаного і найбільшого з них але і найзавзятішого в схизмі монастиря. Вже за Іпатія Потія мимо того, що король іменував его архимандритом Лаври, так завзято опирав ся Унії, що Потій ніколи не міг обняти в ній свого уряду. Рутський знаючи про опір черців, сам добровільно зрік ся привілею, який від давна прислугував митрополитам.

Все то знав Йосафат, а мимо того відважив ся переступити пороги Лаври, в якій — згадати треба — законне жите було дуже розв'язле. Недалеко монастиря стрінув він мисливого, окруженого ватагою псів та громадкою стрільців. Був ним сам архимандрит Курцевич, що походив з роду руських князів. Скоро архимандрит спостеріг Йосафата, спитав його про його назвище, а коли довідав ся що се Йосафат, попав в страшну люті і почав так зневажати Сьвятого, що здавало ся, що за яку хвилинку прикаже вкинути Сьвятого в філі Дніпра. Однак св. Йосафат успокоїв його кількома словами і пішов з ним дальше до монастиря. Голосом дзвінка скликано всіх монахів до рефектаря, а було їх 200, щоби оглянути «душехвата».

Св. Йосафат станув межи ними. Велике обуренє огорнуло їх на вид сьвятого і дали ся чути голоси негодованя. Одні кричали: »по що ти тут прийшов?« Другі знова: »Чи хочеш нас обманити або висьміяти нас? Чи думаєш, що обманиш нас так як інших?!« Иньші в кінци: »До Дніпра з ним! час вже скінчити з тим зрадником, з тим ворогом православія!« В кінци на приказ настоятеля замовкли, тоді відізвав ся до них Йосафат повними любови словами, що прийшов до них, щоби пізнати ся з ними як з братами і щоби віддати почесьть мощам їх сьвятих. Потім просив їх, щоби подали йому біблію і літургічні книги в славянській мові; з тих книг наводив він незбиті докази на поперте правд зненавидженої ними католицької Церкви, а тим самим Унії. Доказував наочність зверхности Апостольської Столиці над цілою Церквою і потребу єдності Церкви. Монахи остовпіли, коли почули, що в щоденних своїх літургічних молитвах несвідомо повтаряли осуджене своїх блудів і потвердженє католицької науки. Єще більше

здивоване огорнуло їх, коли Йосафат доказував їм на підставі руських літописей довголітню злуку київських митрополитів з римськими папами. В кінці візав їх, щоби доказали йому, що він помиляє ся, а тоді він готов перейти на їх сторону. Відповіли на се мовчанкою. Відтак відносили ся до него з великою щирістю і повтаряли собі слова: »Отсе правдивий душехват!«

Коли опускав Йосафат монастир, відпровадили його монахи як свого батька і приятеля і хоть не навернули ся, то однак глибоко були упокорені. Рутський очікував його в своїм домі з великою нетерпеливістю¹⁾.

Коли вернув з Київa до Вильна, прийняло його місто з правдивим триумфом. Міщани вийшли громадно йому на зустріч і радували ся, що побачили його по довгій неприсутности. Ту хвилю його повороту до Вильна зазначили численні навернення із схизми на Унію.

Історики його життя згадують про дивне навернене одної заможної виленської міщанки. Підчас гостини у неї згадував єї Йосафат, що повинна покинути схизму. Ті слова викликали в неї обуренє. В тім обуреню зганила св. Йосафата а навіть думала його ударити. Йосафат встав і сказав на прашанє: »Єслиби я був предвидів, що буду причиною такої зневаги Бога, не бувби я прийшов«. І відійшов. Женьщина вражена тими послідними словами, занепокоїла ся. По якімсь часі прийшла, щоби кинути ся до стіп Сьвятого і в той спосіб перепросити його. Йосафат пригадав єї знова, що для уратованя своєї душі повинна покинути схизму а перейти на Унію. Тепер не лиш сама стала уніяткою, але навернула багато иньших осіб, межи ними також жіночий схизматичький монастир.

Великої ваги для дальшої судьби Унії на Руси було навернене під впливом св. Йосафата двох воеводів і сенаторів, а то: князя Михайла Друцького Соколїнського, воеводи полоцького і Теодора Скумина Тишкевича, воеводи новгородського. Простий нарід не мав власного переконаня а ступав звичайно за приміром своїх панів. Так стало ся і тут. Вже передтим за старанєм Йосафата навернули ся до Унії литовські родини

¹⁾ Susza, Cursus vitae et certamen martyrii B. Josaphat Cuncevicii yrchiep. Poloc. etc., Romae 1665, ст. 32—35.

Мешків і Тризнів¹⁾. Скумин Тишкевич є той сам, на котрого сьоглядає Михайло Рагоза в часі нарад єпископів і Жигмонт III. в справі Унії.

Тишкевич був тоді противником Унії, бо думав, що Унія знищить руський обряд. Писав він: »Як міг би я научити ся латинських обрядів, коли не умію по латині?« В тім опорі зглядом Унії піддержував его князь Константин Острожський. З другої сторони по заключеню Унії Тишкевич не належав до ніякої агітації проти Унії. Держав ся з далека від Рагози, як також від Потія; а доперва зближив ся до Йосафата, про котрого сьвятість довідав ся, а овочем того зближення було його навернене до Унії з цілою родиною. Та родина положила в пізнійших часах для Унії великі заслуги. Папський нунций Visconti (1635) в листі до папи хвалить ревність і побожність Івана Тишкевича сина Теодора²⁾.

3. Коли отже вплив і значінє св. Йосафата в Церкві і в руськім народі ставали щораз більші, задумав митрополит винести його на становище, на яким би мав ширший круг діланя. Вправді всі єпископські столиці були обсажені, але в Полоцьку був архієпископ 90-літний старець Гedeон Брoльницький, що був неспосібним до управи в так великій диєце-зиї, яка обіймала цілу Білу Русь. Сам Брoльницький був лиш з імени уніят, а в дійсности сприяв схизмі і полишив єї всяку свободу.

На сю то диєцезию доси занедбану і дуже слабими узлами з Апостольською Столицею злучену звернув митрополит свою увагу. За дозволом короля іменував Йосафата в 1617 р. помічником полоцького єпископа з правом наслідства. Легко можна собі представити, як дуже злякав ся Йосафат, коли митрополит заявив рішучу волю. Йосафат отягав ся від сего уряду і не хотів задля своєї смиренности прийняти жертвованої йому гідности. Доперва під впливом свого приятеля і сповідника о. Фабриция постановив підчинити ся волі настоятеля. В Вильні сповнив вже був Йосафат свою задачу. За його старанєм до сего часу ціле місто зачисляло ся до Унії — з виїмком незначної кількості упертих і з брацтвом св. Духа злучених.

¹⁾ Susza Cursus vitae et certamen martyrii B. Josaphat Cuncevicii archiep. Poloc. etc. Romae 1665, ст. 26 — 32.

²⁾ Звіти нунційів, том II, ст. 250.

Монастир св. Тройці був тоді в найкращім розвою. Треба було отже утворити йому нове поле до ділання. Того самого року то є 1617. відбуло ся на превелику радість міста в церкві висвячене Йосафата. Сьвятителем був сам Велямин Рутський.

Вість про іменоване Йосафата на помічника архієпископа Брільницького прийняли радо в цілій диєцезії. Тому, що Біла Русь була більше на північ висунена, не підлягала до тепер тим амбіціям схизматиків, які мали місце в інших частях Литви і на Чорній і Червоній Руси, бо царгородські висланники так далеко не запускали ся. Рівнож не було на Білій Руси брацтв, тих головних огнищ бунту проти Унії. В однім лише Могилеві стрічаємо брацтво, про котре пізнійше докладніше поговоримо.

В сути річи населене Білої Руси в хвилі, коли св. Йосафат приходив до него як владика, не було уніїтським, але з початку не ставило Унії багато опору. Дотеперішній єї архієпископ був зависимий від митрополита Рутського, а ціле населене уважало його своїм пастирем. Тому без спротиву приймає Йосафата Кунцевича, що більше готується на торжественне прийняте в Полоцьку, в головній побічній побіч Витебська і Мстиславя оселі архієпископів. На се прийняте зібрав ся численно не лиш сільський народ і міщани, але також і шляхта. В воротах міста очікували его радні, знатнійші міщани і ученики єзуїтської колегії. В імени короля привитав его Януш Скумин Тишкевич, а в імени міщанства Михайло Друцький Соколинський, котрого недавно на вернув до Унії св. Йосафат. Перед воротами міста побудовано вівтар, при котрім убрав ся св. Йосафат в владичі ризи, помолив ся, відправив молебен разом з народом, а відтак удав ся в торжественнім поході до зруйнованої катедри св. Софії, щоби там прийняти послух від зібраного із сеї нагоди духовенства. Близька руїна стара полоцька катедра, що походила з XIII. в. була вірним образом тої внутрішньої духовної руїни, в якій Йосафат обняв поручену йому диєцезію.

Однак і сей триумфальний візд владика до Полоцька не відбув ся без малого заколоту. Коли Йосафат молив ся при вівтарі перед брамами міста, приступив до него один Русин і сказав: »Владико, чи сильно держиш ся руської віри?« Інший знова відізвав ся тими словами: »Если приходиш з до-

брим наміром, витай нам; єсли нї, то щоби ти нїколи не ввійшов до Полоцька!» Інший видячи, що полоцьке духовенство бере участь в прийнятю владики і що навіть Єзуїти вступили до церкви св. Софії, закликав: »пропав вже наш обряд!«¹⁾.

Правда, досить невинні були се голоси і не походили они так в цілі протесту проти Йосафата, як радше з якогось страху і підозріння. Однак своїм мудрим, спокійним, лагідним поведенєм з кожним, зумів усунути ті підозріння, а побожних людей зєднав собі тим, що запровадив в полоцьких церквах лад і щоденну Службу Божу, якої до тепер не було; що проганяв соблазняючих сьвящеників з їх парохій, а головно тим, що щедрою рукою роздавав милостиню убогим, хоч сам мав незначні доходи і часто мусїв затягати позичку, щоби вижити себе і свою прислугу.

4. По кількох місяцях від побуту Йосафата в Полоцьку, попращав ся з тим сьвітом старий архієпископ Брольницький, приготований на смерть своїм помічником. З тою хвилею обіймає Йосафат уряд архієпископа і бере ся сейчас до направи і реформи своєї дієцезії, пізнавши в тім короткім часї єї недостачі. Передовсім звернув він увагу на надужите сьвітських осіб, а головно патронів зглядом церков і монастирів. Землі і доходи інших церков, а навіть самі церкви і монастирі були в руках сьвітських людей, що їх надали або давнійші властителї церковних дібр як своїм землякам або силою собі їх загарбали. Однак не могучи їх спонукати до добровільного віддання загарбаної церковної власности сам шукав документів по різних церковних архівах, щоб доказати права церкви. Нераз цілі дні жертвував тій праці, а коли найшов докази, судово змушував їх до видачі загарбаних дібр. В той спосіб відзискав що найменше половину страчених церковних дібр так в самім Полоцьку, як і в Могилеві, Мстиславі і в Витебську²⁾.

Рівночасно відбудовував церкви і то не лиш в Полоцьку і інших містах, але і по селах, а також дбав завсїгди про се,

¹⁾ Susza, *Cursus...*, ст. 38—40. Contieri, *Vita di S. Giosafat*, ст. 101—102 і 107. Guépin, *S. Josaphat*, I. 206—207. *Excerptum ex Commissione gener. in Causa Canon.*, т. I, ст. 56—57.

²⁾ *Excerptum ex Commissione gener. in canonisat.*, т. I, ст. 19.

щоби Служба Божа відправлялась торжественно і величаво. Однак більшу ще увагу звернув на внутрішні потреби дієцезії. Як в інших частих Руси, так і білоруське духовенство було темне і без образования. Під зглядом моральним рівнож богато лишало до бажаня. Було між ними богато таких, що по смерти перших жінок, в друге проти законів Церкви женили ся і то одні за виразним дозволом попередного владики а другі навіть не питаючись о такий дозвіл. З тими, що виказали ся хоч неправним дозволом, поступив з великою оглядністю; не усунув їх з посад, але заборонив їм сьвященних дійствій і змусив їх утримувати сотрудників, що в їх заступстві відправляли Богослуженя. Тих знова, що не мали позволеня, усунув з парохій. Рівнож і в монастирях як жіночих так і мужеских не було карности, ані монаших правил. Отже для відновлення в них монашого житя спроваджував до них монахині і монахів з виленської конгрегації св. Тройці і заселявав ними монастирі.

Відтак почав обїздити свою розлогу дієцезию, що обіймала кілька воеводств і відвідував одну парохію по другій. В часі тих відвідин не лиш народ заохочував до побожности і скріпляв в душі єдности Церкви, але головно поучав сьвящеників, як мають сповняти свій взнеслий пастирський уряд. Скоро переконав ся, що потреба дуже богато часу, щоби відвідати кожду церков в так просторій дієцезії, а також що лихі дороги стояли на перешкодї, установив щорічні синоди і то не лиш в однім місци але в трох: в Полоцьку, Витебську і Мстиславі; щоби по можности що року мати коло себе всіх сьвящеників. На тих синодах подавав їм вказівки і пастирські ради, не лише упоминав, картав і заохочував до ревности недбалих і проступних, але викладав їм правди віри і іспитував їх, бо бачив як дуже сего духовенство потребувало. А щоби овочі сеї праці були тревалійші, списав катехизм і роздавав его всім сьвященикам. О скільки заховало ся до наших часів, то випечатав одно і друге о. Contieri в своїй італійській житєписи св. Йосафата, що вийшла в Римі з нагоди его канонізації. Перший знаний є під заголовком: »Правила блаженного Йосафата для сьвящеників«. Тих правил є 48 і 9 конституцій або канонів, що містили кари для проступних

св'ящеників¹⁾. Передівсім віє з них духом любови душ і любови Божої. Та о скільки більше огрівав тим духом любови своє духовенство, коли відзивався до него живими словами, що пили з горячого серця! Один з невідступних товаришів св. Йосафата о. Геннадий Хмельницький, учасник згаданих синодів, дає таке про них свідощтво під присягою: »Я був на диєцезальних синодах, скликуваних щорічно від початку єго архієпископства аж до смерті; я чув єго горячі упізнання до духовенства, читав і відчитував я приписи для св'ящеників, що він сам уложив«. Інший знова свідок додає: »Кожний мусів зворушитись до глибини на вид такої науки і св'ятости²⁾».

Дуже болючо вражало Йосафата то, що шляхта по селах поводила ся з духовенством на рівні з селянином і не мала жадного згляду на єго св'ященничий характер і на привілеї, які прислугували руському духовенству на рівні з духовенством латинським від часу прийнятя Унії; що та сама шляхта мішала ся у внутрішні справи парохіяльні, супружі і розводів і позволяла собі їх осуджувати і задля яких будь непорозумінь потягала духовенство перед св'ітський суд. Тих надужить не міг знести і заборонив духовенству ставати перед св'ітськими судами, а боронити прав, які надав король в часі Унії³⁾.

Крім сего і інші надужитя лучили ся в єго диєцезії. Шляхта іменно в своїм безграничнім бунті будувала на своїх посілостях церкви і покликувала до них св'ящеників не питаючи о дозвіл архієпископа. Св. Йосафат виступив енергічно проти сего і св'ящеників, що сміли відправляти Службу Божу в тих церквах, або усував і карав гривною, або навіть проганяв з дуєцезії. Однак беручи загально, духовенство підчиняло ся без опору єго власти, годило ся на Унію і в тім дусі Унії виховувало підчинений собі народ. Рівнож нарід по селах був вдоволений новим ладом, бо з одної сторони не бачив ніякої

¹⁾ Vita di S. Giosaphat. Arcivescovo a Martire Ruteno, do Nicola Contieri. Roma 1867, порівнай додаток сеї книжки.

²⁾ Excerptum ... ст. 18—19.

³⁾ Regulae presbyter. 12 і 17, в додатку житєписи св. Йосафата о. Contieri.

зміни в церковних обрядах і церковних звичаях, до котрих був прив'язаний, а з другої сторони подобався йому лад як по парохіях так і в Службі Божій, а також і більша дбалість духовенства в катехизаціях і в проповідях. Крім сего бачив частійше чим давнійше самого архієпископа, мав нагоду зближитися до него і почути його апостольський голос; а тому що сьвятостію і лагідністю св. Йосафата кожного притягав, то і не диво, що народ, що прив'язався до него, любив його і радо ішов за його голосом. Навіть завзяті схизматики говорили: »О колиб він був наш, то радо пилиб ми воду, котрою він змиває свої ноги!«¹⁾. Навіть в більших містах не стрічав поважнішого опору. Чули ми вже як був прийнятий в своїй столиці в Полоцьку. З подібним спокоєм прийняв його Витебськ, друга його єпископська столиця.

А тому що знав, що мимо зовнішньої прихильності чи може лише пасивності зглядом Унії не було католицьких переконань ані внутрішнього прив'язання до Унії, то старався і то не без успіху, позискати ширші верстви прихильників, широко відданих собі і Унії будьто завязуванем личних зносин зі знатнішими міщанами і шляхтою, будьто проповідями про спірні місця між уніятами а неуніятами. Де знова не міг сам удати ся, там поширяв добрі книжки, що поучали читачів чим є Унія і доказували, що она не є нова і незнана на Русі, але що руська Церква в ній перебувала, бо більше чим один вік по своїм основаню, а відтак більшу часть 15. віку по флорентийськім соборі. Між тими книжками, що ширив св. Йосафат, стрічаємо на першім місці твір Оборонця церковної єдності, який видав в 1617 р. в Вильні Лев Кревза, виленьський архимандрит на приказ Велямина Рутського²⁾. Незвичайно пориваючі були проповіді св. Йосафата, а сила їх лежала без сумніву в тім, що то про що говорив не було пустими реторичними фразами для попису і власної хвальби, але виразом

¹⁾ Акти апостольської комісії І. с. Сьвідоцтво о. Геннадія Хмельницького, том І, ст. 20.

²⁾ О. Guerin каже, що автором тої книжки є св. Йосафат, але після нашої гадки безосновно. Не розуміємо чомуби в тім случаю Кревза уважав себе її автором. За сім промовляє вступ до »Оборони«, то автором є Кревза а не св. Йосафат.

найглубшого переконання його горячої душі і горячого бажання переляти єго в душі слухачів а не лише забавити їх уxo.

Який вплив мали його проповіді доказують численні свідoctва, запряжені перед апостольською комісією, яка переслухувала свідків, так уніятів, як неуніятів в справі його беатифікації. Певнійших над ті свідoctв не може навести ніякий історик. З многих наведемо тільки одно і то свідка, що з початку як завзятий неуніят утікав перед його проповідями, а іменно свідoctво нотаря міста Полоцька, а передше виленського горожанина Івана Дзягилевича.

»Я як наочний свідок можу посьвідчити — се його слова — якими середниками послугував ся св. Йосафат, щоби навертати до св. Унії. Хто зможе достаточо висловити єго повні огня проповіді, які так часто нам говорив? Кілько разів проповідував, нарід жадний його слова битком наповняв церкву св. Софії, так що не було в ній одного місця. Нераз відзивав ся з проповідниці: »Вже кінчу, бо не хочу вас довше задержувати«. Тоді нарід захоплений його словами кликав: »Отче съвятий, говоріть, еще говоріть, ми вас радо слухати будемо, хотяйби ви цілий день говорили«¹⁾.

Не минуло й три роки його душпастирської діяльности, а з малими виїмками ціле білоруське населенє приступило до Унії. Так принайменше говорить Мороховський, володимирський єпископ в житєписи св. Йосафата, а то свідoctво потверджує згаданий Дзягилевич в своїм зізнаню перед апостольською комісією в беатифікаційнім процесі съвятого словами: »...Всі ми були схизматиками за архієпископа Ґедеона; а св. Йосафат навернув нас до Унії«²⁾.

Рівнож мешканці Витебська дають подібні свідoctва про апостольську працю св. Йосафата, як також про своє привязанє до него як пастиря в своїх зізнаннях перед королівською комісією, що мала по убитю Йосафата викрити і укарати виновників бунту і морду. Ось що читаємо в тих зізнаннях: »Коли небіщик гідної і блаженної памяти о. Йосафат, полоцький архієпископ, витебський і мстиславський владика приїхав

¹⁾ Акти Апост. комісії I. с. Свідoctво Івана Дзягилевича, том I ст. 38—40.

²⁾ Акти апост. комісії I. с. ст. 41 і 42.

1618 р. тут до Витебська на єпископство і показав листи його королівського величества нашого пана, ми прийняли його за свого пастиря. А коли приглянулися ми його св'ятости, побожному життю і його добрій науці і побачили, що він не робив найменшої зміни в обрядах Божої Церкви, але всьо відправляв після синодів і правил св. Отців і у всіх заховав віру старинного грецького обряду, ми дуже тішилися з того і поважали його як свого пастиря і пізналисьмо його доброту і вітцівську любов до нас¹⁾.

З дійсним і завзятим опором стрівувся св. Йосафат в Могилеві, а опір той дасться пояснити тим, що в Могилеві було братство, якого не було по інших білоруських містах, а також в Полоцьку. Межи всіми руськими братствами існувала певна лучність і взаємні зносини, головню від коли заключено Берестейську Унію. Скоро розійшлася вість про іменоване св. Йосафата на помічника полоцького архієпископа з правом наслідства, виленське братство упередило проти него згадане братство і за його то справою ціле духовенство і міщанство Могилева збунтувалося проти свого пастиря, а коли св. Йосафат зближався зі своїм оточенням до його мурів, замкнуло перед ним свої ворота і виступило уоружене якби проти ворога. Щоби уникнути проливу крові, відступив св. Йосафат і повідомив короля про неприхильне становище міста і про агітацію проти него і королівської поваги, яку розвинуло схизматичке братство. Рівнож за справою того братства молилися по церквах того міста за султана, за царгородського патріярха, а не згадували в молитвах польського короля і правного пастиря. Король віддав справу до розслідування литовському канцлерови Львови Сапізі, званому в цілій Литві зі своєї безсторонности, а сей 1614 р. 22. марта засудив на смерть провідників бунту, бо не лише зневажили правного архієпископа але також королівське величество тим, що злегковажили рішене короля і провинилися проти публичного спокою. Крім того засуд королівського комісаря рішив: »Від тепер віддаємо церкви і монастирі як також черців і всіх могилівських попів судовласти і послухови владики; їх церкви і монастирі разом

¹⁾ О. Стебельський том III. додаток до хронології. Комісарський засуд ст. 198—199. Львів 1866 і Susza Cursus vitae ст. 36—56.

з фелонами і фондами і всіми додатками і доходами мають могилевські міщани відступити архієпископови — і то до шістох тижнів — по виданю того рішення¹⁾.

Засуду смерті ніколи не виконано; і не шість неділь але шість місяців чекав архієпископ — нім могилівчани віддадутъ йому церкви і монастирі враз з майном, сподіючись, що в тім часі надумають ся і добровільно виконають королівське рішене. Коли однак очікуване завело його, домагав ся признання своїх прав і відобрав церкви і монастирі під свою власть, а сьвящеників, що уперто стояли при схизмі, усунув а на їх місце установив уніятських²⁾.

Хвилеве із сего незадоволене мешканців Могилева почало поволи уступати, скоро переконали ся про ложність очернення Унїї, які розсїяли братські агітатори і бачили ревну пастирську працю наданих їм сьвящеників, а головно скоро пізнали, що Унїя старого церковного обряду не зносить і навіть не змінє, але противно відправляє ся з тим більшою величавістю.

5. Коли здавало ся, що Йосафат відніс вже побіду над схизмою на цілій Білій Русі, прийшов фатальний в історії руської Церкви 1620 рік, коли то єрусалимський патріярх Теофан в повороті з Москви вступив на запрошене Сагайдачного-Конашевича до Київа і установив на просьбу брацтв, а правдоподібно на припоручене з Царгороду схизматицьку єрархію побіч уніятської, установляючи в кожній дієцезії єпископа проти єпископа. Проти полоцького архієпископа назначив той самозванець і бунтівник, як вже знаємо, Мелетія Смотрицького, мужа великих здібностей, а не менш краснорічивого бесідника. Він по висьвяченю на архієпископа, одержавши інструкції від патріярха прибув найперше до Вильна, осїв в монастири церкви св. Духа і з відси вислав на всі сторони полоцької дієцезії схизматицьких монахів з письмами і відозвами, що підбурювали білоруське населене проти правного свого пастиря.

Рівночасно вийшли з під його пера зідливі для Унїї твори як: »Верифікация«, »Оборона Верифікації«, »Еленх«, в котрих

¹⁾ Киприан Жоховський Colloquium Lublinense, Львів 1680, ст. 90.

²⁾ Susza I. с. ст. 73. Guépin I. с. том I, ст. 266—270.

боронив прав Теофана що до установленя схизматицької єрархії а тим самим правности своїх съвячень і свого права духовного володіння на Білоруси. В підбурюючих знова відозвах, ширенем яких заняв ся з особлившою ревністю якийсь чернець Сильвестер, кидав клевети і очернення на особу св. Йосафата. Голосив про него, що він запродав ся латинникам і сам став латинником, бо відправляв Службу Божу в костелі, що впроваджував нову віру і взивав Білорусинів, щоби раз покінчили з проклятою унією і позбули ся того папісти, єретика і відступника старинної церкви, а его uznали правним своїм пастирем. Агенти, що розносили ті відозви і письма по Білій Руси, додавали правдоподібно до згаданих зі своєї сторони еще інші клевети і очернення.

Двох полоцьких міщан, що від початку неприхильні були св. Йосафатови, але тихо сиділи до тепер, в наслідок агітації монаха Сильвестра вибрали ся до Вильна, щоби лично порозуміти ся зі Смотрицьким і взяти від него вказівки.

Коли їх одержали, повернули до Полоцька, стали завзято агітувати за Смотрицьким проти св. Йосафата. За їх впливом шляхтич Іван Гедройць, до тепер завзятий схизматик, почав діяльність межи Білоруською шляхтою на користь схизми. На щастє Гедройць стрінув в тій неблагородній праці противника високопоставленого а ревного католика, Михайла Скумина Тишкевича, сина новгородського воєводи. Тимчасом загал білоруських міст, як Витебськ, Могилів, Орша, пішов за агітаторами і заявив ся за інтрузом. Найменше апостазії відносно до інших міст було в самім Полоцьку¹⁾.

Була то тяжка проба для сьвятого Йосафата, видіти свою трилітну апостольську працю знищену кільканайцятьома бунтівниками і то в хвилі, коли здавало ся, що серця всіх білоруських Русинів належали до него і до Унії.

Противники з'уміли вдарити в найчутливійшу струну білоруського населення. Нарід руський, як і всі східні народи, завсїгди підозрівав латинників, начеб они чигали на загладу его релігійного обряду. То підозріне проти Йосафата, як відданого римській Церкві, піддержували сторонники Смотрицького,

¹⁾ Susza, Cursus vitae ст. 57 і 58.

використуючи все, що позірно попірало їх закиди, прим. що відправляв Богослуженє в латинським костелї в Варшаві, що брав участь в латинських торжествах і процесиях на Боже Тїло, і що приставав з Єзуїтами. То вистарчало для темного народу, щоби занепокоїти єго серце і відвернути від любленого до тепер пастиря, неначе від вовка, що в овечій шкірі нищив Церкву.

На нещастє, коли приготовляло ся згадане замішанє на Білій Руси — пастиря не було в вівчарни. Св. Йосафат був тоді на варшавським соймі, щоби там разом з Рутським боронити справи Церкви перед нападами нововисвячених інтрузів. А донїс єму про се до Варшави. о. Геннадий Хмельницький, коли бунт обняв вже всі більші міста Білої Руси. Переляканий вісткою Хмельницького сейчас вернув до дієцезії, хоч прихильники перестерігали єго, щоби відложив поворот, бо знали що схизматики вчинили заговор на єго жите. Кожного иншого могли ті перестороги здержати, але не єго, що кожної хвилі був готов пожертвувати своє жите за вівці і за Унію.

Скоро отже опинив ся в Полоцьку. На самім вже вступі до Полоцька запримітив справді незвичайну зміну в настрою Полочан в порівнаню з тим, який полишив перед відїздом до Варшави. На щастє до тепер не змогли схизматики відобрати жадної церкви в Полоцьку. Цїле духовенство остало вірним своєму пастиреви і на дальше відправляло богослуженя в дусї Унії. Се улекшило єму дальшу працю над наверненєм заблудших.

Зачав знова сам проповідати в катедральній церкві. А коли участь на проповідях була менша, як давнїйше, відвідував найбільше затверділих в їх домах, або запрошував їх до себе, щоби мати нагоду промовити до них по вітцївськи.

По кількох тижнях такої праці, в якій дуже помагали єму двох міщан бурмістр Доротей Ахремович і Іван Дзягилевич, успокоїли ся зворохоблені уми так, що не прийшло до жадного вибуху, хоч одна часть мешканцїв уперта в своїх упередженнях до Унії, не уважала єго своїм пастирем.

З поворотом св. Йосафата до Полоцька утік знаний нам ворохобник Сильвестер і перенїс ся до Витебська (в січні 1621 р.), де позискав собі до помочи якогось попа Івана Камінця. В короткім часї зворохобили оба цїлий Витебськ проти

св. Йосафата, або радше проти Унії в той сам спосіб і тими самими средствами що Полоцьк. Сильвестер певний побіди урядив дня 1. марта в Витебську публичні збори і з сею товпою пішов під ратуш, де мійська рада відбувала наради і з криком домагав ся, щоби ему було вільно відчитати відозву Смотрицького, в якій той представляв себе правним полоцьким архиепископом проти св. Йосафата.

З початку радні міста не знали, що робити і ждали часу надумати ся. Але крик і погрози підбурюваної товпи приневолити їх уступити. Рівночасно провідники збіговиска заявили, що нарід не хоче довше уважати Йосафата Кунцевича своїм пастирем, що его пастир є Смотрицький. Кілька днів пізнійше прибув Сильвестер на ратуш з адресою послуху зглядом Смотрицького, предкладаючи єї до підпису мійській радї. Рада не робила вже жадних трудностей, а навіть відобрала уніятам всі церкви, деяких сьвящеників наклонила до відступства а прочих прогнала з Витебська. Так відпало ціле місто і ледви мала частина міщан остала при Унії і правнім пастири¹⁾.

Св. Йосафат, успокоївши дещо Полочан, на вість про відступлене Витебська удав ся там чим скорше, а відтак до Могилева і до Орші, котрі за підбурюванем сторонників Смотрицького пішли за приміром Витебська. Всі его старання, щоби збаламучених повернути до Унії, були безуспішні. Ледви мала часть послухала его упімнень і пересторог. Вернув отже до Полоцька; але і тут справа підчас его неприсутности приняла оборот на гірше, було замітне більше напружене умів.

По селах і малих місточках здавалось панував спокій. В звіті до митрополії з дня 10. серпня 1622 р. пише св. Йосафат, що шляхта не бере участи в заворушеннях проти него і що в Полоцьку лиш кілька пяних осіб підписало протест проти Унії, а коли витверезили ся, жалували того і казали, що не знали, що робили²⁾.

Св. Йосафат вичерпавши всі середники лагідности і пастирських упімнень, уважав за відповідне візвати короля на

¹⁾ Комісарський засуд на убийників бл. Йосафата — Стеблецький том III, ст. 198—200.

²⁾ Витебская Старина, том I, Витебськ 1883 ч. 116.

поміч. Смотрицький голосив в своїх відозвах, що має потверджене від короля на полоцьке архієпископство. Тому св. Йосафат просив короля, щоби видав до збунтованих міст універсал і в нїм оповістив, що тільки він один є правний, королем узнаний, полоцький пастир і тому всі повинні єго слухати і поважати як свого духовного зверхника, а Смотрицьким погордити як інтрузом, справником обиди королівського маєстату.

Король видав жаданий універсал і поручив Михайлови Соколинському оголосити єго. Воевода сповнив приказ короля найперше в Полоцьку на ратуши в товаристві архієпископа. В наслідок його повстало серед неунїятського населеня, що товпою стояло під ратушом, велике невдоволенє. Підняли крик, не дозволили докінчити відчитаня королівського універсалу і відзивали ся голосним протестом проти Унїї і св. Йосафата. »Не хочемо — кричали — Унїї, не хочемо Йосафата мати архієпископом!« Інші знова кричали: »Смерть зрадникови, смерть тиранови віри, душехватови!« Грозила небезпека, що ані архієпископ, ані представники королівської власти не вийдуть ціло з ратуша. Доперва на рішучий виступ воеводи провідники бунту перелякані небезпечними для себе наслідками, успокоїли нарід, так що архієпископ і прочі єго товариші могли безпечно перейти посеред товпи і вернути до своїх домів. Спокій св. Йосафата, постійна лагідність серед так прикрих подій, вплинули так, що в коротці кількох знатнійших провідників бунту пізнали свій блуд і вернули на доно Церкви¹⁾.

Св. Йосафат був присутний при оголошеню королівського універсалу не лиш в Полоцьку, але також і в Витебську. Тут повторили ся далеко бурливійші сцени чим в Полоцьку. Зворохоблена людність не хотїла слухати королівських слів, »попільство і декотрі зі старших, скидаючи з голов шапки, кидали на купу«, як кажуть зізнаня перед королівськими комісарями, »і мало не убили отця владики, так що сам пан воевода Завиша і наш війт з отцем владикою були в великій небезпеці. І хоч на лист єго королівського Величества нашого милостивого пана віддала владиці церкви, то все таки від

¹⁾ Susza, Cursus vitae, від стор. 58.

тепер не повинувала ся св. Йосафатови. А в 1623 р. збудували для приватних сходин в місті дві шопи — одну над Двиною, а другу на Задунавю¹⁾.

Коли архієпископ відправляв богослуженє в одній з відібраних церков, впала сюди товпа роззучених схизматиків, побила єпископських слуг і вірне архієпископови духовенство, а відтак ограбила церковну касу і закристию.

То всьо діяло ся 1621 року.

Св. Йосафат не зражував ся тими невдачами. По повороті до Полоцька сповняв дальше свій апостольський уряд і не трапив віри в успіх своїх змагань. Дійсно по цілорічній невтомимій праці удало ся єму відзискати часть утраченого стада вірних, але не велику.

6. Заким поступимо дальше в оповіданю, треба нам ближе приглянути ся закидови, який підносять проти Йосафата російські історики неунїяти, а попирають менше або більше виразно декотрі польські письменники, начеб св. Йосафат то відступство від Унїї і щойно описану ненависть своїх овець стягнув на себе сам нелюдським поступованєм з ними. Закид той опирає ся на листі Льва Сапїги великого литовського канцлера до св. Йосафата з дня 12. марта 1622 року. В згаданім листі Сапїга витикає архієпископови, що насильними средствами привертає Русинів до Унїї, що не поступає після заповіді любови ближнього, що своїм насильством наражає Річпосполиту на небезпеку зі сторони козацтва, що насильно замикає схизматикам церкви і позбавляє їх через се богослуженя і св. Тайн¹⁾.

Ті закиди, получені з численними почасті сьмішними напiмненнями для св. Йосафата і переплітані цитатами зі сьвятого письма, начеб учитель поучав ученика, є тим дивнійші, що Лев Сапїга, хоч уроджений і вихований в кальвінізмі, однак навернений Скаргою, був щирим католиком. Він іменно попирав справу Унїї, заступав короля на берестейськiм синодi, всі церкви в своїх численних добрах, в котрих мав много Русинів

¹⁾ Лист той є випечатаний в «Przegl. Pozn.» 1862 р. ст. 25—33 в Бантима Каменського «Историческое Извѣстiе о возникшей въ Польщи унiи» Москва 1885 ст. 75—84, а звідси дістав ся до твору Самуїла Бог. Лiндоро «O statucie litewskim» Варшава 1816, ст. 150—165.

як патрон обсаджував лиш уніятськими сьвящениками, причинив ся до основаня жирівського монастиря, кілька разів справував уряд королівського комісаря в справах Унії, а за-всїгда прихильно для неї, та зобов'язав в імені короля Могилівян до видачі сьв. Йосафатови всіх церков, яких они сьв. Йосафатови при обниманю заряду дієцезії не хотїли добровільно віддати, а при кінци 1621 року видав він навіть рішене проти схизматицького брацтва св. Духа в Вильні, що було огнищем агітації проти Унії на цілу Литву і Білу Русь, від часу висьвячення Смотрицького на полоцького псевдоархiepіскопа. Коли переконав ся в слідстві, що в тім брацтві кнували всякі змови і братчики були в порозуміню з Теофаном, приказав ув'язнити найбільше винних членів¹⁾.

За свою ревність коло католицьких справ а головно коло Унії одержав кілька разів похвалу від папів Климента VIII. і Павла V.²⁾ При тім не був він звичайним мужем державним, а міг суперечити під зглядом здібностей і бистроумности навіть з Іваном Замойським. Зі св. Йосафатом був до тепер в близьких і приязних зносинах. Ті відносини датують ся еще від тоді, як св. Йосафат був архимандритом монастиря св. Тройці в Вильні і не устали, коли став полоцьким архiepіскопом. Нічого нам принайменше не відомо про яке небудь непорозумінє перед тим. Тому тим труднійше вияснити сей наглий і ображаючий виступ Льва Сапіги проти св. Йосафата. З дотеперішних взаємин належало б думати, що св. Йосафат мусїв дати дуже важну причину, що Сапіга відїзжав ся до него в такий спосіб.

Колиб ми писали гaгiографію полоцького архiepіскопа, вистарчило б вказати побожному читачеві, що шукав би лише збудованя в ній і більше нічого, на се, що той архiepіскоп був винесений на престол Церкви, як вірний Божий слуга і як такий не міг бути жорстокий і нелюдський гонитель, бо се не годило б ся з характером сьвятости. Але пишемо історію не лиш для віруючих католиків, але і для таких, що не узна-

¹⁾ Казимир Когновицький «Życie Sapiehów». Вильно 1790, том I, ст. 337—384.

²⁾ Там, ст. 259, 265, 275 і 277 і Theiner, Monumenta Poloniae hist., т. III, ст. 288 і 293.

ють сьвятости полоцького архієпископа, або не мають понятя з якою точностию і совісностю відбували ся беатифікаційні процеси. Длятого треба нам критично розібрати закиди литовського канцлера і доперва на тій основі видати суд про їх справедливість або несправедливість.

Закиди Льва Сапіги, повисше коротко зясовані, говорять загально і не мають жадного доказу на жорстоке поступоване св. Йосафата з неунїятами, на насильство їх совісти або знущане над ними, крім відобраня їм церкви в Могилеві при помочи сьвітської власти. Крім того уняті суть они в формі, що зраджує велике роздражнене пишучого. То подражнене, що подиктувало литовському канцлерови один і другий лист (першого не знаємо, бо запропастив ся), було викликане внутрішнім неспокоєм в краю, що тревав тільки літ в наслідок борб схизми з Унїєю, а єще збільшив ся, коли 1620 р. установлено в Київі осібну для Руси схизматицьку єрархію. Крім того була єще небезпека зі сторони козащини, що кожної хвилі грозила вибухом, коли не будуть сповнені жаданя схизми, а в кінці небезпека рівночасної війни з Москвою, Туреччиною і Татарами. Доки на Білій Руси панував релігійний спокій — а удержав ся він тут менше більше до 1621 р., Сапіга був приятелем і приклонником Унїї так зі зглядів церковних як і політичних і попирав єї о скільки міг і о скільки мав нагоду. Коли наслідком нечаяної агітації, котру вело виленське неунїятське брацтво і Смотрицький, розгорів ся бунт проти правного пастиря і проти Унїї і до того заєдно зростав і поширяв ся, Сапіга змінив своє становище зглядом Унїї. Він недавно як много інших польських католицьких сенаторів почав з політичного становища знеохочувати ся до Унїї і вірити брехням підношеним неунїятами проти унїятських пастирів. Лякав ся, щоби краєві схизматики не злучили ся зі зовнішнім ворогом Москвою і Туреччиною, то є щоби на случай нападу на польські границі козащина не ввійшла в злуку з ворогами краю.

Не бракувало прецінь доказів, як знаємо, що в інтересі Туреччини ділав серед Русинів неунїятів тодішний царгородський патріарх Кирило Люкарис і що він через Теофана підбурював Москву проти Польщі, щоби зірвала мировий договір заключений з Жигмонтом III. Схизма нападала найсильнїйше на полоцького архієпископа, як найгорячішого

подвижника Унії і найнебезпечнішого ворога схизми. Тому звернув ся проти него також Лев Сапіга думаючи, що є дещо правди в так часто проти него повторюваних закидах схизматиків. Візвав отже его, як канцлер і давний приятель, до розваги в інтересі добра спокою краю, але в спосіб невластивий, опираючи ся мабуть на поголосках ворогів, злобно поширюваних так проти горячого уніїта, як рівнож польського патріоти. Знаний нам лист з дня 12 марта 1622 р. є другий з ряду, писаний в тій справі до Йосафата. Перший лист до нас не заховав ся, подібно як і відповідь Йосафата на него. Але зі знаного нам листу Сапіги можемо в части догадати ся змісту першої відповіді архієпископа. Відповідь та при цілім підчиненню державному зверхникови мусіла бути рішуча і не признавала ему правдивости того, що Сапіга ему закидав. Здає ся, що та власне рішучість побіч гідности, з якою архієпископ відповів канцлерови, еще більше подразнила его магнатску гордість. Може перший раз в житю стрівув ся з опором того, котрого уважав своїм підданим. Звідси така жорстокість в его листі.

Впрочім послухаймо, що відповідає ему архієпископ на роблені ему закиди з листі з дня 12. марта 1622 р. і як боронить ся. Відповідь носить дату з дня 12. цвітня¹⁾. Наведемо уступи з неї, в котрих Йосафат рішучо протестує проти закидів канцлера:

»Відносно до моєї особи — пише архієпископ — сьвідчу ся моїм Богом, що глядить на моє серце і на мої справи, що я жадним промахом в житю, ані жадним проступком не зразив собі Полочан і інших моїх парохіян. Противно нема найменшого сліду моєї строгости, котрою би я розянив уми бунтівничих людей, шкідливих Річипосполитій. Радше старав ся я і стараюсь кермувати ся у власти і в моїй пастирській повільності Божою волею, волею Его королівського Величства і добром Річипосполитої. Посьвідчить мені много осіб не лиш католицьких, але і еретицьких, добрих горожан моєї дієцезії що так а не інакше. На схизматиків не можу оглядати ся, бо они з появою проклятого Смотрицького, обридивши собі сьв. правду, мають і узнають нас, що дбаємо про єї розширене,

услуговують

¹⁾ Той лист находить ся в »Przegl. Pozn.« 1862, том 34, ст. 36—42.

за дуже злих людей. То належить розуміти і о сьвященниках мені підчинених; тому злі і нерозумні, що мене слухають і колиб були прихильні схизматикам, то булиб добрі і учені... Щоби я когось силою примушував до Унії, то сего ніколи не було. Моя звичайна єпископська присяга змушує мене боронити церковних прав, скоро на них насильно нападають. Однак і в тім поступаю дуже обережно, ідучи за приміром св. Амброзія і св. Хризостома, котрі хоробро боронили Божої правди... Длячого не маємо користати з правних добродійств (тим більше, коли не може бути інакше) в обороні життя і наших свобод, як інші користають? Богато є схизматичьких скарг на нас по трибуналах, земствах, городах і мійських судах, хотяй ми в нічім не завинили; навіть їм сего не ганять а противно так їм судьба щастить, що вірять їх ложним кличам. А нашу сьвяту старинну Унію без скарги, без суду і права на сліпо, опираючись лише на звичайнім обвиненю, старають ся нищити і усувати додаючи, що всі родинні незгоди і соймові крики походять від нас, від Унії, а доказати сего не можуть. Всі знають нашу смиренність. А причиною того всього є схизма, яка не має так давних прав, які ми маємо, тому хочуть їх криком звати, тим більше, що на се глядять крізь пальці... Отже не мають ніякої причини, яка би їх розярювала, хіба тільки то, що ми в Христовій лодці, під проводом найвисшого керманича, Христового намістника. Без нападів та лодка ніколи не була і не може бути, без огляду на се, чи ми є в ній чи нас нема. А если кому видає ся, що причиною тих нападів суть якісь наші надужитя, то нехай нас заскаржать, законом нас переконають, а потім як Йону викинуть з лодки. Схизматики і бють і плачуть а на нас з криком і галасом всю вину складають. А також деякі католики помагають їм нас гнобити задля самого їх галасу!... Щож то за спокій буде, коли наступить через образу Божу?... І якої безпеки має сподівати ся та вітчизна, коли в ній позволяють козакам і псевдовладикам на то, чого они домагають ся, а що переходить всяку справедливість, то є щоби осіли в наших столицях, підлягали царгородському пастиреви а тим самим, щоби були в злуці з так могутчою а до того ворожою для нас державою, як Туреччина?... Ворота стануть отвором всім шпігунам і зрадникам з турецької держави до краю Є. К. Величества, нашого милостивого

Пана. Знав се і сам московський государ, що та злука его духовенства з Царгородом не є корисна для его держави і тому перед трийцять роками просьбою і грозьбою наклонив патріарха Єремію, щоби іменував йому осібного патріарху в Москві... Колиб на то всьо не уважали, а козацьку поміч поставлено висше як Унію і сповнено їх волю (проти Божої волі), треба бояти ся, щоби той сам Бог не покарав своїм справедливим судом милої вітчизни і то задля тих самих козаків...»

Як видно св. Йосафат протестує на закиди начеб насильними средствами ширив Унію і переслідував задля Унії, та домагає ся від канцлера, щоби виказав єму якібудь поодинокі случаї насильств і жорстокости, які заподіяв схизматикам; що більше, завзиває, щоби его покликали перед суд і судили після закона, если покаже ся, що він проти него провинив ся

Але тому, що ніхто не може бути судією в своїй власній справі, подамо свідощтва уніятів як і неуніятів, які нам викажуть, якими средствами послугував ся звичайно св. Йосафат при навертаню схизматиків. Суть то свідощтва, які рідко коли можуть мати історики на попереке свого твердження, бо взяті суть з канонізаційного процесу. Отже складали їх свідки, які мали опінію віродостойних людей, а відбирали їх також віродостойні люди і звязані присягою на се, щоби свої слідства вели точно і згідно зі своєю совістю.

Акти сего процесу, які находять ся в архіві римської Пропаганди, переписав свого часу з архіву уніятських митрополитів о. Шумлянський, пралат холмської, руської катедри. А тепер маємо їх під рукою в збірках по блаженної памяти о. Івані Козьмянї, котрі суть в бібліотеці Познанського Товариства приятелів наук¹⁾.

Комісію сю визначила Апостольська Столиця 1637 року, отже несповна чотирнайцять літ по мученичій смерті св. Йосафата. А працю свою почала дня 3. серпня того самого року в Полоцьку, коли то вже успокоїлись пристрасти і запанував релігійний спокій на цілій Білій Русі.

¹⁾ Є се два томи рукописи in 4°, том I. має 504 сторони битого письма, том II. 462 сторін. На них покликували ся ми вже нераз в нашім оповіданю.

Кожному з комісарів, а було їх трох крім заприсяглого нотаря, поручила Конгрегация Пропаганди, щоби кожному переслуханому свідкови задали слідуочі питання:

Як поступав св. Йосафат зі схизматиками, чи їм сприяв або ненавидів, чи їх переслідував і яких уживав способів в переслідуваню? Відтак длячого переслідував і ненавидів схизматиків, чи задля кривд, які терпів від них, чи також для того, що були противниками святаї апостольської віри і не слухали найвисшого пастиря, римського єпископа? Дальше що робив св. Йосафат, щоби їх навести до релігійної єдності і до правдивої віри? Чи старав ся досягнути се погрозами, зневагами і переслідуванем чи також лагідними словами, напимненнями і заохотою?

На ті і подібні питання находимо в беатифікаційнім процесі згідні відповіді в користь св. Йосафата. Його найдавніший товариш о. Геннадий Хмельницький, ігумен монастиря в Новгородку і доволітний сповідник полоцького архієпископа так зізнає перед комісією: Знаю, що Йосафат навертаючи, схизматиків до Унії не уживав ніколи ані грозьб, ані лайок ні переслідувань, але найлагідніших слів, напимнень і заохоти. В тім змаганю був найщасливішим, бо майже завсїгди досягав ціль, коли говорив з схизматиками про Унію... А від нікого не чув я, щоби Йосафат зділав кривду якунебудь схизматикам чи то словом чи ділом. Овшім свідчу як єго духовний отець, що навіть в гадці ніколи нічо злого не бажав схизматикам, як лиш, щоби їх навести до Унії. Та з власних його уст чув я, що радо відступивби Смотрицькому архієпископство, коб лише він прийняв Унію¹⁾.

Іван Дзягилевич, нотар в Полоцьку, який довший час був противником Йосафата яко уніята — а опісля навернув ся слухаючи єго проповідий в Полоцьку, так зізнає:

»Дуже добре знаю, як загально звісний щоденний свідок, якими средствами послуговував ся Йосафат, щоби невірних привернути до св. віри і єдності Божої Церкви. Бо найперше хто зможе відповідно оцінити так пориваючі проповіді, які він сам майже що дня голосив, що нарід захоплений любовю слу-

¹⁾ Акти Апостольської комісії І. с. Свідокство о. Хмельницького том І, ст. 20, 21, 25, 26.

ханя Божого слова по береги наповняв досить велику церкву св. Софії, так що в ній місця не було... Навіть одного прикрого слова не чув я від Йосафата, котрим міг би образити схизматиків, а яке взбудилоб в них таку ненависть. Противно, хочай мав велику силу проти бунтівників і законом міг їх побідити та постарати ся о справедливу кару, то не хотів покористувати ся тими острыми середниками, але явно завсїгди говорив, що лише того від них бажає, щоби прийняли Унію... Знаю, що причиною всього зла був Смотрицький, колишний псевдоархиепископ полоцький. Він то листами і мовами збунтував архиепископство¹⁾.

Дуже важним сьвідком є полоцький підсудия Михайло Тишкевич. Візваний Апостольською Столицею заявив між иншими: »Дуже добре знаю про все, що відносить ся до Йосафата і я цілком певний, що схизматики не мали найменшої причини в божім слугі (якого впрочім сами називали сьвятим) до ненависти, з якою відносили ся до него. Лишила ся одна причина тої ненависти хіба та, що піддав ся папі і всїх накликував до того послуху і злуки з римською Церквою а схизматиків старав ся усунути²⁾.

Наведемо еще зізнання Станислава Косїнського, ректора єзуїтської колегії в Полоцьку, який ^{застає} надавши ^{докази} його великої смиренности, ввічливости, сьвятости та надзвичайного духа самовідреченя, так говорить: »Знаю як заховував ся Йосафат як архиепископ і гадаю, що під зглядом чистоти і сьвятости життя і не менше під зглядом пастирської діяльности, найвірнійше наслідував житє, сьвятість і ревність св. єпископів і мучеників, а навіть для всїх міг бути взором сьвятости... А що до ненависти схизматиків, перенятий духом пророка Ілії як в розмовах так і в проповідях і диспутах зміряв до того, щоби запевнити Унії побіду і в тій цілі казав переводити латинські книжки, які занимали ся тим предметом, на рідну руську мову. Та хоч ненавидїв схизматиків, то однак старав ся лагідними словами і напiмненнями наклонити схизматиків до Унії. І дуже щасливо йому то вдавало ся³⁾.

¹⁾ Л. с. Сьвідoctво Дзягилевича, том I, ст. 41—43.

²⁾ Л. с. Сьвідoctво Мих. Тишкевича, т. I, ст. 65.

³⁾ Л. с. Сьвідoctво о. Косїнського, т. I, ст. 67 і 68.

Треба однак додати, що се є лиш короткі виїмки з дуже довгих і дуже подрібних зізнань висше згаданих свідків, о скільки ті зізнання лучать ся з відношенем полоцького архієпископа до схизматиків.

Наведені зізнання походять від уніятів або католиків римського обряду. А щоби оминати закиду, що ми односторонні, не можемо поминути свідоцтв інновірців а передовсім схизматиків, яких також апостольська комісія переслухувала.

На першім місци ставимо Івана Ходика мійського радника в Полоцьку, який до кінця життя Йосафата був его завзятим противником, а котрий, коли був в Витебську в торговельних справах і побачив там тіло св. мученика витягнене з Двини, дізнав такого вражіння, що сейчас навернув ся до Унії.

Ось его свідоцтво: »Скоро Йосафат всім розповів, що прийняв Унію, то стало причиною до того, що схизматики змовили ся на его жите і намовили білоголових, щоби убили Йосафата ножами або каміннями, яке носили в своїх кошиках... Борони Боже, щоби я міг щось сказати про жорстоке поступоване з нами як схизматиками, або щоби нас в чім небудь скривдив, або щоби був причиною ненависти проти себе. Овшім, я був при тім полоцькім бунті на ратуші. Полоцький воевода Соколинський кинув ся на нашого тодішного провідника Івана Терликовського, полоцького посадника і хотів вдарити його своїм желізним дручком. Йосафат хватив його за руку і не позволив щось подібного вчинити своему ворогові. Се зробив Йосафат, бо мав приятельське і батьківське серце до всіх і Бог потішив его тим, що того самого Терликовського бачив добрим уніятим, а навіть і помер в Унії. Мушу признати ся, що я був між тими, що не сприяли Йосафатови... І дуже добре знаю, що Смотрицький як схизматик і ложний пастир писав до нас Полочан як схизматиків і ложних овець листи і сім таких листів передав мною з Вільна, а я їх дав Іванови Гедройцеви, шляхтичеви також схизматикови, а сей знова розіслав тоту заразу в ріжні сторони, за що тепер з цілої душі жалую перед Богом¹⁾.

В кінци, щоби не мучити надто читача цитатами, наведемо з комісарського засуду, виданого на убийників Йосафата,

¹⁾ L. c. Свідоцтво Івана Ходика, том I, ст. 52 і 53.

в цілості уступ, по часті вже нам знаний, в яким обвинені перед королівськими судіями згідно зізнають:

»Коли блаженної і сьвятої пам'яті небіщик отець Йосафат, полоцький Архiepіскоп, витебський і мстиславський владика 1618 р. тут в Витебську засів на владичім кріслі і показав нам листи Єго королівської Високости, нашого милостивого пана, прийняли ми єго за свого пастиря. І приглянувши ся єго сьвятости, побожному житю і пориваючій пастирській науці, бачучи рівнож і то, що він не робив найменшої зміни в обрядах божої Церкви, але всьо сповняв після синодів і правил св. Отців, дуже ми ним утішили ся і єго шанували як свого пастиря і всі признали єго ласку і батьківську любов до нас.

Так було через три роки. Відтак з божого допущу Мелетий Смотрицький прислав в чернечім одягу якогось Сильвестра зі своїми листами до Витебська, звідки згадані черці і місцевий Іван Каменьць підданий єго Королівській Милости, які тайно збунтували місцеву людність... дня 3. марта 1623 р. прийшли на ратуш і передали лист, в яким той Мелетий підписав ся як полоцький Архiepіскоп, витебський і мстиславський владика, начеб з волі і за згодою єго Королівської Милости був висвячений... опісля панове горожани, шляхта, які з тими черцями пішли на ратуш, поспільство і деякі старші як Наум Волк, Симеон Ніша і другі... не даючи ся успокоїти, вивілили послух отцю владичі Йосафатови¹⁾.

До повисше наведених сьвідотств, які так ясно обороняють лагідність характеру полоцького архiepіскопа і виказують, що самотніми єго средствами, яких уживав навертаючи схизматиків до Унії, були поученя, диспути о спірних правдах між схизмою а Унією, примір сьвятого житя і удержуване приватних товариських зносин з неуніятами, а насильство виключно по противній стороні; не потребуємо нічо додавати від себе, неупередженого читача переконують певнійше чим наші власні докази.

¹⁾ Комісарський засуд Стебельського, том III, ст. 198—200. Поручаємо також розвідку італійського двотижневника «Civiltà Catholica» 1865 р., том IV, ст. 385—404, розвідка: «Il Beato Giosaphat Arcivescovo di Polotsk calunniato dagli scismatici».

Однак мусимо приглянутись ближше еще двом закидам в листі Льва Сапіги до св. Йосафата Кунцевича: »перший відносить ся до насильного відбираня схизматикам церков особливо в Витебську; другий, який є вислідом першого видуманого проступку св. Йосафата, є той, що діти без хресту а родичі без Найсвятийшого Тіла і Крови Божої умирають, або живуть на віру«.

На перший ми вже відповіли розглядаючи такий сам закид, який ставлено митрополиті Іпатієви Потієви. Деякі з наведених там гадок будемо мусіли і тут примінити. Отже найперше пригадуєм, що в цілій західній Європі в XVI. і XVII. віці, коли впроваджувано релігійні зміни, не питали ся нікого про волю народа; а рішали о тих змінах дуже часто навіть не єпископи, лиш пануючі князі, мійські магістрати та шляхта в своїх земельних посіلوх.

Того самого способу в Польщі уживали шляхтичі при впровадженю протестантизму в своїх добрах. На Руси знова не ходило о накинене народови иншої віри в стислім того слова значіню, ані навіть до зміни обряду, до якого нарід був більше привязаний як до самої віри, а головно зміни єрархічного порядку. Місто царгородського патріярха мала руська Церков по принятю Берестейської Унії узнати папу своїм зверхником.

Рішив се цілий руський єпископат, хотяй пізнійше двох єпископів спроневірило ся своїй давній постанові. Впрочім хтож мав о тім рішати: спасеннійше буде для руської Церкви надальше узнавати своєю головою царгородського патріярха, чи також жити в єдности і злуці з Христовим намістником? Чи може темний нарід, який не мав понятя про релігійні правди чи низше духовенство, яке хиба о стільки перевишало своїм образованєм простий нарід, що вміло читати церковні книги і відправляти літургію? Колиб не брацтва, колиб не бунтівники з Царгороду, булоби духовенство разом з народом повільно пішло за голосом своїх начальних пастирів, як се бачили ми в перших трох роках управи св. Йосафата в полоцькій дієцезії. Бунт проти св. Йосафата доперва тоді повстав, коли почали ся підбурюваня виленьських братчиків і Смотрицького. Бунтівники сі накидаючи ся Русинам неуніятам на оборонців,

страшили їх, що Унія запродасть їх латинникам, а самі вводили їх в єресь.

Уніятські єпископи були свідомі сего, що поборюючи схизму поборюють передовсім обманців народу і бунтівників та що позбувши ся їх і просвітивши збаламучений нарід знайдуть в нім найпослушнійші овечки. Томуто оперши ся на своє законне поставлене ^{на власті} прислугуюче їм, справедливо домогали ся послуху та підлеглости від всіх, які належали до східної Церкви і консеквентно домогали ся, щоби віддано їм церкви, які були в їх дієцезиях. На тім становиску стояв св. Йосафат, скоро обняв заряд полоцької дієцезії.

З попередного оповідання знаємо, що з виїмком Могилева в ніякім місці своєї розлогої дієцезії не стрінув ся з поважним опором; всі церкви отворили ворота перед ним, як своїм законним пастирем. А що було жерелом опору Могилівчан, також вже знаємо. Але мимо того, що опір Могилева був зневагою его пастирської гідности і власти, як також злегковаженем королівської власти і величества, знаємо з якою рівновагою ужив св. Йосафат своєї власти. Королівське рішене позволяє єму в 6 тижнях відобрати всі церкви, а він 6 місяців терпеливо чекав, доки не опам'ятають ся обманені Могилівчани та добровільно не віддадуть єму церков. Доперва коли не міг дочекати ся того опам'ятання усунув впертих схизматичьких священників, а церкву віддав в руки собі відданих священників.

В Витебську ціла та справа еще інакше виглядала. Витебщани прийняли его від разу за свого пастиря, три роки слухали его пастирського голосу і доперва підбурені висланниками Смотрицького більшу часть духовенства потягли до відступства від законного пастиря і перейшли до інтруза. Отже навіть і після найсвобідніших понять не св. Йосафат допускав ся насильства на Витебщанах, але противно збунтовані зневажили св. Йосафата, котрий відбираючи церкви, які мали в своїх руках схизматики, боронив свого права і тих, які в Витебську вірно держали ся Унії.

З послідним закидом, який роблять св. Йосафатови » що діти без хресту, а дорослі без Найсв. Тіла і Крови Божої умирили і на віру жили, коротко покінчимо.

Може бути, що один або другий схизматик віддавши церков св. Йосафатови в Могилеві і в Витебську умер без св. Причастія, або не охрестив своєї дитини, тому лише що не хотів брати духовної прислуги від уніятських св'ящеників. Але такі вказівки, щоби сторонили від уніятської Церкви та св'ящеників подав їм Смотрицький¹⁾. Впрочім закид Сапіги є надпересадний, бо неуніяти сейчас вибудували собі тимчасово в Витебську і Могилеві інші деревляні церкви, в яких їх св'ященики без ніякої перешкоди зі сторони влади духовної і світської відправляли богослуження, та як сейчас довідаємося, уділювали св. Тайн, отже не були без св. Тайн.

7. Справивши ся з закидами, які робили св'ятому Йосафатови Сапіга, а по нїм інші, повернім ще до перерваного тягу оповідання про наміри і старання св. Йосафата в цілі утвердження Унії на Білій Русі і відзискання понесених страт. При кінці 1621 р. відібравши від схизматиків витебські церкви, які насильно загарбали, вернув Йосафат до Полоцька, бо в недовзі бурливі елементи ту і в інших литовських та руських містах почали брати перевагу, а передовсім витебський магістрат за проводом двох своїх членів Наума Волка і Семена Ніши, що раз завзятійше ставив опір Унії та її заступникови архієпископови. Не маючи відваги зі згляду на королівські рішення в друге загарбати собі церков, вибудували за Двиною на краю міста дві нові церкви та в них відправляли богослуження св'ященики, які відступили від Унії. Св. Йосафат як найдокладнійше знав все то що там діяло ся, від своїх св'ящеників, а коли побачив, що пристрасти їх не успокоюють ся, а схизматичке духовенство числячи на безкарність зі сторони польського уряду, який тоді був зайнятий іншими для себе грізнішими справами, що раз то сьміливійше підносить голову і зовсім явно змагає до цілковитого винищення Унії в Витебську, а навіть задумує позбавити життя свого пастиря, постановив еще раз лично відвідати обманені овечки і батьківськими словами їх напїмнути. Єго приятелі в Полоцьку і домівники старали ся всіми силами відвести єго від сего наміру, поясняючи єму, що

¹⁾ Sowita Wina ст. 81. Крім сего пор вичерпуючі виводи о. прелата Шиманського над листом Льва Сапіги і відповідю св. Йосафата в »Przegl. Pozn.« 1862, том 34, ст. 21—74 і 129—271.

даремні будуть єго старання серед розбурханих пристрастей, а що більше єго жите буде загрожене. Ся послідна замітка не мала найменшої сили, щоби повздержати єго від наміреної подорожи, бо вже від давна найгорячішим єго бажанем було віддати своє жите за Унію. »Не бою ся смерти — відповів тим, які переконували єго, що не годить ся наражати себе на найпевнішу небезпеку — о коби то Господ Бог допоміг мені заслужити собі мученичий вінець«.

Не могучи повздержати єго від сповнення повзятого наміру, хотіли єго приятелі, а передовсім полоцький підсудия Михайло Тишкевич, який дуже добре знав всі пляни Витебщан, окружити єго більшою сторожію, яка малаби єму товаришити в дорозі та боронити єго в потребі перед нападниками. Йосафат не дав собі навіть о тім говорити. »Не потрібно мені ніякої оборони — відповів Тишкевичеві — сам Бог буде моєю охороною. Щастем буде для мене, коли буду міг умерти за віру, а сподію ся від Бога сеї ласки, яку уважаю за найбільшу на землі«.

Впрочім так був певним, що не поверне вже живим до Полоцька, що казав перед відїздом вибудувати собі гріб в полоцькій катедрі по правій стороні вівтаря, та повідомити єго в Витебську як вже буде готовий.

З кінцем жовтня 1623 р. прибув він з кількома своїми слугами без найменшої перешкоди до Витебська і ту через 14 днів щоденно в різних церквах відправляв богослуженя, а за кожним разом проповідав між громадкою вірних, зібраних коло него, та відвідував декотрі родини по приватних домах, а навіть завзятих своїх противників, стараючи ся батьківським, повним любови словом позискати їх серця. Тим часом ту і там по улицах міста через цілий день розносились острі погрози, та навіть кілька разів хтось зі служби і домівників Йосафата появив ся на улиці, посиплювали ся різні зневаги та погрози, щоби в той спосіб спричинити бійку, а відтак цілу вину на них скинути. Але св. Йосафат приказав їм все зносити терпеливо і не відповідати на їх зачіпки.

Одного дня (26 жовтня) в свято св. мученика Димитрія голосячи проповідь на тему: »отсе надходить година, в котрій хто будь буде старати ся вас убити, переконаний що зробить Богови прислугу«, між іншими сказав з проповідниці: »І ви

Витебщани хочете мене убити, засідаєте ся на мене по улицах, мостах, по дорогах і в місті. Отсе я є серед вас яко ваш пастир, знайте що найбільшим щастем для мене буде умерти за вас. О, коби то мені Бог дав ласку, щоби я віддав моє жите за св. Унію, за зверхність св. Петра та єго наслідника папу! Я є готовий умерти за правду під вашими ударами».

І справді, смерть якої він так горячо бажав, небавом мала наступити з рук нанятих розбишак. Проводирі бунту, які вже давно рішили були в який будь спосіб згладити зі сьвіта св. Йосафата, та через єго смерть покінчити вже раз з Унією, не лише в Витебську, але і в цілій Білій Руси були дуже розярені на се, що так довго не лучила ся їм так пожадана нагода замордувати зненавидженого пастиря. Тому остаточно між 8. а 10. падолистом рішили на ратуши, що дня 12. падолиста мусить конечно наступити єго смерть, без огляду на се, чи окруженє св. Йосафата дасть їм до сего причину чи нї. Рівнож здає ся, що при тій нагоді намовили вони одного попа, іменем Ілію, який відступив від Унії, щоби дражнив домівників св. Йосафата і кпив собі з самого св. Йосафата. Тому то через кілька днів по кільканайцять разів денно переходив через подвіре єпископської палати в визиваючий архієпископську службу спосіб, зневажаючи уніїтів і самого архієпископа. Домівники, а навіть архидиякон архієпископський домагали ся, щоби архієпископ позволив єго укарати. Йосафат забороняв, в кінци дня 11. падолиста згодив ся на се, щоби єго увязнено, если єще повторять ся єго провокації.

Не довго на то треба було чекати. Коли архієпископ, по цілонічній молитві і умертвленях, слідуючого дня, а було се в неділю, раненько йшов до катедри, вже чекав на него піп Ілія лаючи єго. Архидиякон Доротей, який товаришив архієпископови, скористав з сего і приказав одному зі слуг архієпископа увязнити проклятого. Тоді замкнено єго на кілька годин в кухні архієпископської палати. На се лише чекали схизматики, дано знати на ратуш, ударено в ратунковий дзвін, а на єго відгомін відізвали ся дзвони всіх церков з винятком катедральних дзвонів. Був се умовлений знак заговірників, на котрий небавом згромадили ся всі около архієпископської палати, а за ними численна товпа розяреного і уоруженого в сокири і інші убійчі знаряди народу. Всьо то стало ся перед

скінченєм утрені в катедрі. А скоро по скінченю єї владика вийшов з церкви, ціла та товпа збитою лавою стояла між храмом а єго помешканєм, та раз по раз виходили з неї кличі: »смерть єму, бийте, убийте єго!« Однак ніхто не сьмів піднести сьвятотатської руки на божого післанця. Св. Йосафат спокійно перейшов до помешканя. А скоро там довідав ся, що причиною того збіговиска і криків є увязнене попа Ілії, приказав сейчас випустити єго на волю. Колиби проводирам збіговиска ходило було лиш о увільнене увязненого, булиби сейчас по осягненю своєї ціли успокоїли ся та приказали людям розійти ся. Та ціль їх була инша. А се мало сповнити ся рішене смерти архієпископа, яку визначено на сей день¹⁾.

Бож ледви архієпископ з'явив ся в товаристві слуг на подвірю своєї палати, товпа виважила браму, сокирами розваляла паркан і стріляла на службу архієпископа. З подвіря пігнали головні проводирі до середини палати архієпископа, знущаючи ся в страшний спосіб над єго службою, яку немилосерно калічили, о скільки не могла уратувати ся утечою. На зустріч тим розбишакам вийшов з бічної кімнати архієпископ, щоби повздержати їх від змуцання ся над невинними і так промовив до них. »Діточки, в чім провинила ся вам моя челядь. Єсли маєте що до мене, то маєте мене, а полишіть в спокою мою челядь і не убивайте єї«²⁾. Спокій і відвага єпископа повздержали їх на хвилю, але сейчас по сїм залунали дикі голоси: »бий, забий того паписту!« і ударом сокири в голову сповнили найгорячіше бажанє замученого, бо завсїгди передтим щиро молив Бога, щоби міг жите віддати за свої овечки та за св. Унїю. Розярена і перекуплена проводирями бунту товпа, знущала ся єще над єго трупом в сей спосіб, що ранила єго і доптала ногами. А щоби унїяти не лише живого але і помершого не бачили вже більше між собою, привязали до єго тіла тяжкий камінь та за містом в найглубшій місци ріки Двини єго утопили. По шістьох днях віднайдено єго і яко тіло св. Мученика торжественно виставлено найперше

¹⁾ Повисші подробиці, що відносять ся до убійства св. Йосафата, суть виняті з »комісарського засуду убийників блаж. Йосафата« в о. Стебельського ст. 187—219 і зі зізнань сьвідків в беатифікаційнім процесі.

²⁾ Сьвідоцтво наочного сьвідка Михайла Кантакузина, І. с., том І ст. 31—32.

в витебській катедрі, а опісля перевезено в торжественнім поході до полоцької катедри, де згідно з волею св. Мученика его похоронено.

І знов сповнило ся на нїм се, що завсїгди повтаряє ся в історії Церкви, а се, що »мученицька кров є насїнем християн«. Один наочний свідок розказує нам, що коли шестого дня видобуто тіло Св'ятого з глибин Двині, товпи з витебського народу і з околиці плакали і нарікали на злочин і на тих, котрі до того допровадили і з найбільшою пошаною окружили его, тиснули ся щоб бодай его дїткнути ся, а ті що доси були найбільшими его ворогами, стали тепер уніятами і проклинали схизму. А коли знова служба св. Йосафата хотїла на своїх плечах занести св'яте тіло з катедри до лодки на Двині, щоби так перевезти его до Полоцька, ті самі не дозволили на се, але несли его на власних своїх раменах і се уважали собі за найбільше своє щастє.

Подібно було також і в Полоцьку, коли перевезено св. тіло з Витебська. Іван Дзягилевич, публичний нотар в Полоцьку і наочний свідок, який між іншими рівнож спроваджував тіло з Витебська, так свідчить перед апостольською комісією: »Скоро приїхали ми (до Полоцька), ціле місто, від найменшого почавши до найбільшого, всі вийшли на зустріч, щоби подивити ся на так нечуваний вид. Довкруги нічого більше не можна було чути, як лиш крик і щире наріканє. Одні проклинали убийників, другі просили Божого мужа о св'ятї молитви, інші признавали схизму за гріх та присягали на вічну Унію. Чули ми від схизматиків, чи то тих, котрі его убили, чи то тих, котрі позволили на убийство, що папська і латинська віра (як они називають католиків) позбавила життя Йосафата... Полоцьк і Витебськ ствердить то, що по его смерті так горячою була Унія і ту і там, що як здавало ся була одна вівчарня і один пастир аж до смерті бл. п. Жигмонта III., коли то провідники схизми на виборі короля вимусили свободу совісті, повибудували собі церкви, попсували нечесних (то є відвели від Унії що було гіршого)«¹⁾.

Той сам Лев Сапіга, що перед роком виступив проти св. Йосафата з так безосновними кривдчними його закидами, ба-

¹⁾ Свідectво Дзягилевича, I. с. том I, ст. 45 і 46.

жаючи очевидно винагородити заподіяну йому кривду, перший домагався, щоби покарати злочинців в відповідний спосіб; а коли король визначив комісію, яка мала вислідити винних і відповідно їх покарати, він сам обняв в ній провід і 27-ох найбільших винуватків засудив на смерть, а містови Витебськ відобрав всі привілеї, навіть ратуш казав з землею зрівнати і пізніше найревнніше дбав о канонізацію св. мученика. Крім того цілу свою родину віддав під особлившу его опіку.

Всі злочинці з винятком одного (Василевського, полочанина) навернулися перед смертю і прийняли Унію. В загалі ціла Біла Русь по убитю св. Йосафата з дуже малими виїмками отверто признавалася до Унії. В тій запопадливості спорив Витебськ з іншими білоруськими містами. Аж до кінця XVIII. віка то є аж до розбору Польщі не було там ані одної схизматичської церкви. Був се найкращий овоч мученичої смерті св. Йосафата¹⁾.

¹⁾ Порівнай ще Макарія Історія Русской Церкви, том X, ст. 457 і слідуєчі, том XI, ст. 277—308 і М. Кояловича, Литовская церковная Унія, том II, ст. 121—139.

РОЗДІЛ V.

Мелетій Смотрицький навертає ся до Унії, його літературні твори в її справі і обороні.

Головний справник усіх забурень, яких жертвою упав св. Йосафат, Мелетій Смотрицький¹⁾, забавивши якийсь час по мученичій смерті св. архієпископа у Вильні в монастири св. Духа, скоро побачив, що публична думка приписує ему вину убійства св. Йосафата, уважав за відповідне утечи нишком з монастиря і з Вильна, щоб в сей спосіб уйти перед рукою справедливости. Вперед сховав ся в Київі, а коли ему тут совість не давала спокою, вибрав ся в дорогу на схід до Царгороду, а опісля до Єрусалиму мабуть тому, щоби у жерел дослідити науку східної Церкви²⁾. Тимчасом, як сам опісля в своїй »Апології« признає, місто правди найшов там незнане і еретицькі блуди, що плямили чистоту східної віри. А що. вже давніше, заки еще зістав архимандритом монастиря св.

¹⁾ Saulus et Paulus Ruthenae Unionis seu Meletius Smotriscius, Archieppus Hieropolitanus, per Jacobum Susza, Eppm. Chelmensem, editio altera Bruxellis 1864. — пор. М. Кояловичъ, Литовская Церковная Унія, том II, ст. 139—165, Макарія, Історія Русской Церкви, том XI, ст. 259—370, о. Стебельського, Хронологія, Львів 1866. Guérin, S. Josaphat, том II, ст. 1—25 і 157—181 і Кульчинський, Specimen Eccl. Ruth. ст. 221—243 в Парижі.

²⁾ Про сю подорож Смотрицького на схід повідомляє Борецький ректора школи виленського брацтва Бобриковича 12. січня 1625 у Голубева I. с. ст. 273—275. Коли 1626 р. рознесла ся вістка, що Смотрицький а wraz з ним і Борецький покинули схизму, висилає Борецький новий пастирський лист до цілої Руси, в яким осуджує сю вістку, як неправдиву видумку, I. с. ст. 279—281.

Духа в Вильні, мав сумніви що до науки, яку з такою заїло-
стю голосив проти Унії і тайно зносив ся з уніятами, шука-
ючи у них просвічення і лиш завдяки своїй слабій волі і змін-
чивому характерови перервав сі зносини, скоро доглянув, що
брата з монастиря св. Духа его слідять, взяв ся тепер на ново
досліджувати католицьку науку і вернувши по кількालітній
вандрівці з'заграниці до вітчизни, прийняв Унію і в покуті як
вірний син Церкви закінчив жите в Дермани на Волини в та-
мошнім Василянським монастири.

В останніх літах перед своєю смертю оголосив кілька
своїх праць в обороні Унії, що по нинішній день гідні суть
того, щоб їх прочитати так ізза змісту, як також прегарного
польського язика, в яких осуджує свої давніші блуди, а схиз-
матиків взиває, щоб пішли за его приміром.

Перший твір, видрукований по повороті зі Сходу і по
наверненню до Унії має заголовок »Apologia Peregrinatiey do
krajów wschodnich« (1628 р.). Оправдавши ся в ній з причин,
які его наклонили до сеї подорожи, а про які була згадка
висше, виказує наглядно, що Схід, а особливо царгородський
патриарх заразив ся кальвінською ересью, що з царгородських
проповідниць проповідники сю ересь безкарно голосять, що
навіть народний катехизм, виданий 1622 р. якимсь Ґарганом,
подає еретицькі блуди-яко науку східної Церкви.

Переходячи до руських відносин і до характеристики го-
ловних провідників руської, схизматичької Церкви і писмен-
ників, що бороли ся проти уніятів, питає ся: »Хтож був сей
Христофор Філярет¹⁸⁷ (Бронський), що перший виступив проти
сеї єдності наших старших? Кальвініст, який не знав ані віри
нашої грецької, ані руського письма; отсе писав про се і тим
нас боронив, чого навчив ся в заведенях кальвінських а не
в наших церковних. Хтож був Теофіл Ортольог (псевдонім
Смотрицького перед наверненем)? Приклонник Лютра, який
свої молоді літа стратив на науці в липській і вітемберській
академії при гробі Лютра а окоптілій димом лютерського
жару прибув на Литву і Русь підносячи лямент (автор письма
»Ламент«) тимсамим заразив єї чадом. Хтож знова Зизаній?
Неук, який розуміючи, що так легкою є річю, добре про
догмати віри розправляти, як не є річю трудною як небудь
проповідувати, попав сам в тоті блуди і ереси, які нам подавав

і нас єресью заразив. А що за один Клирик? Подібний до Зизанїя навчитель (dydaskał), до якого достроївся також і зненавиджений понурянський навчитель, котрого проклятий ариянський дух пробиваєся в розумованях проти походження св. Духа¹⁾.

В дальшій оповіданю висвітлює ріжницї, котрі ділять Церкви східну і західну, доказує що сущної ріжницї в вірі між одною а другою нема, суть лише непорозуміння; що ріжницї до Церкви внесли ложні учителї, пересякли єресь, які велїли руському народови вірити в єретицькі блуди яко в правди віри старої руської Церкви, а надто розсїваючи брехнї на західну, латинську Церков поширяли підступно роздор між одною а другою Церквою і розярили проти себе уми.

Кінчить свою Апольогію гарним зворотом до шляхотського стану на Руси, словами: »Пригляньмо ся шляхотський стане отїй Зизанїєм, Філялетом, Ортольогом, Клириком і иншим того рода новими богословами описанїй і друком по по сьвітї проголошенїй новїй вірі і розваж точку в їх блудах і єреси, чи є она згідною з вірою ваших предків! Без сумнїву побачите, що так дуже від себе ріжнять ся, як дуже ріжнять ся між собою правовірний і єретик... Блуди їх і єреси киньмо під наші ноги... Повернїм до православної віри наших правовірних предків, а подібно як они яко правовірні прославимо ся!...

Так отже поступи преславний шляхотський стане, а Бог дасть, що небавом ти будеш тішити ся а враз з тобою і цілий руський нарід... Очистїм від єретицьких плям віру предків наших і увінчаймо єї любовію одностумцїв в вірі: тоді Господь Бог буде з нами і приверне нам всьо наше тілесне і душевне добро, якого ми вже так довгий час не зазнавали, усуне грозячий нашій Церкві упадок і приверне нашому народови руському давну свободу²⁾.

Заки еще Смотрицький віддав Апольогію до друку, віддав єї рукопись до оцінки псевдомитрополитови Борецькому. Акт его навернення не був еще тоді довершений. Завізваний Бо-

¹⁾ Апольогія ст. 95 і 96.

²⁾ Л. с. ст. 126—128.

рецьким прибув разом з іншими схизматичькими єпископами на синод до Київа 1628 р. Уповаючи на свою вимову, та на повагу, яку мав у схизматиків, був переконаний, що віддасть на тім синоді велику прислугу Унії і що не виявляючи себе уніятим, єще й інших єпископів за собою потягне¹⁾. Тимчасом гірко завів ся.

Скоро лиш появив ся на синоді, счинила ся серед схизматичьких єпископів страшна проти него буря, яких Борецький і Мужилівський, случький протопіп, упередили про зміст Апольогії, жадаючи її осудження. Щоб спасати жите, йдучи за радою своїх прихильників, підписав все, чого від него зажадали. Коли однак через се відзискав свободу і вернув до Дерманя, оголосив незабаром »Протестацию« проти київського синода²⁾ і дізнаного насильства, виразив жаль ізза свого упадку і без зміни видрукував »Апольгію«. З противної сторони викликала »Апольгія« відповідь під заголовком: »Antidotum przeciw Apologii«. Як автор підписав ся протопіп Мужилівський, хоч дійсним автором »Антідота« мав бути єретик Гідель³⁾. Письмо се повне їдких нападів на Унію і Смотрицького. Тому то й Смотрицький не полишив його без відповіді. Завдячуємо йому наслідком сего в теологічній і полемічній літературі польській один з найгарнійших літературних творів так під зглядом змісту як і форми, то є книжку під заголовком: »Exaetesis«. Книжка ся зеднала Смотрицькому у сучасних зовсім справедливе прізвіще »польського Ціцерона«⁴⁾.

¹⁾ Схизматичька оборона сего синода є випечатана у Голубева І. с. ст. 302 317.

²⁾ Протестация Мелетія Смотрицького проти київського собора, який відбуз ся в августі 1628 р. – випечатана у Голубева І. с. ст. 323 —348. Написана була 7. вересня 1628 р.

³⁾ Повний заголовок дуже рідкої книжки є: »Antidotum przeznaczemu narodowi ruskiemu albo Warunek przeciw Apologii jademu napelnionej, którą wydał Melecy Smotrycky niesłusznie Cerkiew ruską prawosławną w niej pomawiając Herezyą i Schizmą dla niektórych Scribentów, przez Wgo Ojca Andrzeja Mużyłowskiego. Слуцьк 1629.

⁴⁾ Exaetesis abo Expostulatia t. j. Rozprawa między Apologią i Antidotem o ostanek błędów, herezyi i kłamstw Zyzanijowych, Philaletowych, Orthologowych u Klerykowych, uczyniona przez w Bogu wielebnego Meletiusza Smotrzyskiego, rzeczonego Archiepiskopa Połockiego, Episkopa Witebskiego i Mscisławskiego, Archimandrytę Wileńskiego y Dermańskiego

Не можемо відмовити собі сего, щоб не подати з неї в отсім місци хоч кілька уступів. Сейчас на вступі заявляє, що самотнім его змаганем є попірати справу Унії і винагородити нанесену їй кривду в часі схизматицького заслїплення. В дальшій тягу книжки, поділеної на т. зв. експостуляції або розділи, ^{вказує} що так руська як і царгородська Церков в наслідок довголітної схизми попали в єреси і збиває розділ по розділові закиди автора «Antidotum», який усильно старався руську Церков увільнити від закиду єреси і хотів би випертися усіх учителів і письменників, які боролися в її імені через тринадцять літ проти Унії, а за яких голосом прямувала ціла руська схизма і їх оплачувала, щоб писали в її обороні.

Мужиловський закидає Смотрицькому, що він тому покинув схизму і прийняв Унію, бо полюбив світ і віддав ся йому в неволю.

На се так відповідає Смотрицький в першій розділі: «Кожного року з многих місць, від певних і поважаних між вами осіб по три тисячі готового гроша на отсім своїм зборі в Києві (1628 р.) ви мені жертвували і обіцялись удержане для приділених мені духовних і світських осіб в печерській Лаврі. Єслиб я гонив за світом, то був бим поперестав на тім, що ви самі мені до рук пхали... але я не хотів погубити себе проклятою схизмою, поширюючи єретицькі блуди, не хотів я в кінці бути Каїном, яким би я мусів стати, єсли бим остав при вас».

Відтак на доказ їх каїнової природи вчисляє жорстокости, яких допустили ся на уніятах, так дальше пише: «О немилосердні батько- і брато-убійники, ви більше жорстокі чим Есав... ви як би так могли то живцем пожерлибсьє всіх уніятів як ваші предки, бо ви дуже на се зло захланні; внутренности їх з них висновуючи жерлибсьє, чого мало що не зділали ті, котрі мстилися над висше згаданим св. Архиепископом (Йосафатом)... Тому що уніят, нуж з ним під лід, під меч, під топір. Тих, котрі св. Церков, її віру, обряди і церемонії в Руській народі заховати і укріпити і на вічні часи

do obecnej Istryony Narodu Ruskiego. Anno Dni 1629 Aprilis 3. w monasteru Dermaniu. Львів, друк Шелірі. (Находить ся в книгозборі графа Жигм. Чернецького в Руську і звідси брали ми до ужитку).

задержати старають ся, тих то ви невдячники переслідуєте, тих бете, січете, убиваєте, топите і мордуєте. Єще вам з рук ваших кров убитих вами братів тече, а ви мимо сего важите ся називати ^{своє світлиці} ~~мимо сего~~ Авелями... Що правду на вас говорю, то знає про се добре преславна Корона і В. Князівство Литовське».

В посліднім, тринадцятім розділі виказує, до якого упадку і пониження привела схизма Русь і Церков у інших народів і так пише: »Не глядіть на давнину схизми, але шукайте єї початку, поступу і скріплення, і як то єї Господь Бог покарав неволею, неладом, безуспішностию і голодом слова Божого, як єї в нічім нігде, на свободі ані в неволи, не благословить і ні в чім їй не пособляє. Бо той сам занепад, який є найбільшим добром в свободі московській, той сам є в неволи турецькій. Всюди в ній утіхи духовні занепали, всюди спасенні справи остигли. Всюди полагоджують спасенні справи як наймити і невільники, от щоби відправило ся... Монаший послух занепав, ревність попередників завмерла. Духовного мужа між монахами зі свічкою, а між світськими й не шукай. Школи упали. Сьпів церковний устав... дяка доброго трудно, а вченого сьвященника єще труднійше знайти, а про мудрого проповідника навіть не питай. Ті християнські народи, які суть в турецькій неволи, по більшій части вже потурчились, нашого народу також не малу частину забрала Церков римська, не малу часть загарбала ересь, кальвінізм, аріянізм, а навіть і магометанство. Стратилисьмо князів, шляхти мало, а панів єще менше. Духовенство висше і низше є у своїх в зневазі; в Москві бояри, коли по їх гадці в справах духовних не поступають гноблять їх і в той спосіб не пастирі пасуть череду але череда, пастирів. А за щож таке пониженє? Ото за нічо инше, як тільки за те, що зневажають Вітця Вітців, тому то їх також і Господь Бог віддав в зневагу людий сьвітських. Народила Вам та пекольна їдь нових блудів і ересий, наплодила вам та проклята схизма схизматенят...«

В противеньстві знова до тих шкід, які принесла схизма народови, вказує на користи, яких Церков і всі стани по Унії сподівати ся можуть, заохочує покінчити вже раз зі сумним роздором народа і Церкви.

Еще перед появою »Exaetesis« чув себе Смотрицький зобов'язаним відозвати ся осібю до виленського брацтва св. Духа, з яким вязали його багаторічні зносини яко архимандрита, і в котрім стільки нагрішив проти Унії, а особливо проти св. Йосафата і його білоруської дієцезії. Хоч однак трудно доказати, що він був безпосереднім винуватком убійства полоцького архієпископа, то без сумніву посередно тяжила на ній вина його мученичої смерті. Колиб не його висланники, не його підбурюючі письма і відозви вислані до Білорусинів, булаб Біла Русь остала в спокою і послузі своєму пастиреви, як то в часі трох перших літ спокійно признавала його своїм пастирем. Знав, що він найбільше причинив ся до схизматичького завзятя виленського брацтва і його ненависти до Унії, тому непокоїла його совість, доки не направив о скільки міг заподіяного зла. Еще в грудні 1628 р. вислав до тогож брацтва »Paraenesis abo Napomnienie«¹⁾. Письмо се повне великої любови так до самого брацтва, якому під многими зглядами почуваеться до вдячности, як також до руського народа і в наслідок тої любови висказує просьбу до брацтва і руського народа, щоби не дались зводити ложним і сліпим учителям. Пригадує брацтву, як то він, хоч нишком і несміло, коли перебував в монастири св. Духа, перестерігав перед ложію і блудами, що поширював Зизаній і інші облудники, яких письма розходили ся з братської друкарні по цілій Литві і Руси та поширяли заразу. Покинувши схизму, не покинув, як каже, старої руської віри, але ересь, якою заразили згадані писателі неуніятську Церков. »Змінив я — є його слова — сею моєю зміною і сі тобою на світ пущені блуди і ереси на православну віру; а не змінив віри православної а лише ереси і блуди. Дай Господи Ісусе Христе, щоб і ти (брацтво) за Єго св. ласкою спільно зі мною те саме зділало, і всі ті, що чванять ся будьто би знали в що вірують, а мимо сего в блудах і ересьях Зизанія по уха занурили ся.

Вір тепер, преславне брацтво, що як повіривши твоїм Зизаніям, ти зійшло на манівці, так зійдеш на манівці і тепер, если не оглянеш ся а підеш за сими викликателями правди божої і правдивих догматів віри. Колиб я за твої великі

¹⁾ Краків у Андрея Пйотровчика 1629 (ст. 62).

зглядом мене добродійства не був тобі зобов'язаний, колиб я не був архимандритом монастиря виленського, колиб я не був архиєреєм руської Церкви, то я би мовчав. Але всі ті три причини змушують мене, щоб я тебе напімнув і перестеріг¹⁾).

Пригадує дальше брацтво, що вже само брацтво 1623 і 1626 схиляло ся до Унії, але злі дорадники відвели єго від неї. »Тому, пише дальше, преславне брацтво, продовжай сю почату угоду. Не уважай гріхом ані встидом сего, що інші народи без встиду і без гріха зділали. Ти лише як колись багато руського народу могло потягнути до повірення тим твоїм новим писателям і виступлення проти Унії, так також можеш багато відтягнути від сего а привести до сьвятої єдності²⁾).

Перестерігає також брацтво, що єреси, які єго учителі і писателі закидають римській Церкві, є правдивою потворою. Всі ті видумані єреси римської Церкви подрібно розбирає і виказує, що є пустою вигадкою. А довершивши того, звертає ся до брацтва і руського народа і успокоює єго перед побоюванєм, які поширювали серед Русинів люди злої волі: поспитаймо так самі себе, що нам відбирає св. єдність такого, на чім опирало би ся наше спасенє, що змінєє нам в наших богослуженю, що нарушує в звичаях, церемоніях і обрядах? Полишає нам ціле наше богослуженє, цілий царгородський символ, ціле осьвяченє і споживанє на кваснім хлібі і під двома видами Тайни Євхаристії. До увірення в чистилище нас не змушує... і всьо инше, що небудь є в Церкві східній, в цілости нам полишає. Говорите, календар старий з часом залишити нам прийде ся. Однак знаємо на певно, що то не є правда віри. Вже св. Золотоустий доказує, що не добре роблять ті, що в одній і тій самій східній Церкві одного і тогож дня сьвяткують два сьвята а то Різдво Господа Христа і Богоявленє; до тих однак, котрі обходили сьвята подібно як ми тепер, каже: Їх розуміння не осуджуймо, а йдїм за своєю наукою, полишїм кожного при своїй гадці... Тому то і ми так само говорім з тим Сьвятим про свій день Пасхи і про день Пасхи римської Церкви.

¹⁾ Paraenesis ст. 28 і 29.

²⁾ Там, ст. 34 і 35.

Кажете також і того мабуть найбільше боїте ся, що з Унією пропаде нам митрополія і єпископства, бо права церковні не дозволяють, щоби в одній дієцезії було двох митрополитів або двох єпископів. Але і се ваше побоюванє не має основи, бо знаєте, що в одній і тій самій дієцезії, а навіть в однім і тім самім місци можуть бути два єпископи, але ріжних обрядів, отже не загине ізза Унії ані митрополія ані єпископства, бо не стоять сему на перешкодї права церковні... Унія задержує всі наші духовні і свїтські права, свободи і вольности, які тепер на ново потверджують присягою польські королї, а без Унії все марно пропаде... Царгородський патріархат перенесїм на землю Руську, бо з волї Божої маємо до сего час, нагоду і причину... Нагоду пригїдну, бо дістанемо поміч від патріярха патріярхів і Короля Єго Величества нашого Пана. Маємо причину до сего також поважну, бо патріярх є єретиком. Що я все добре розважив і під твою розвагу ті відповіди даю, то видно з сего, що відкинувши блуди і єреси твого Зизанїя, Філялета, Ортольога... не хочу мати нічого спільного з їх єретицьким пастирем, а посредством св. загального Фльорентського Собора і тут в нашій вітчині Берестейського Собора, сю спасенну правду тобі поручаю¹⁾.

Не можливо, щоб сї вимовні і повні сили слова не знайшли відгону в серцях мнoгих читачів писань Смотрицького, і щоб не стались они причиною пізнання правди, хоч історія не зберегла нам імен осіб, що під его впливом навернули ся.

В наведених письмах, що їх Смотрицький як уніят оголосив, налягав також на се, щоб для пріспішеня наверненя прочих схизматиків до Унії скликано синод, зложений так з уніятів як і зі схизматиків, на яким через виміну гадок сподївав ся, що легко дадуть ся усунути ріжницї, котрі ділять одних і других. Напїмнене его не остало без наслідку. Король позволив на той синод²⁾ і єпископи уніятські на него згодили ся. Назначено его на 28. жовтня 1629 р. у Львові. Прибув там митрополит Рутський зі своїми єпископами і численним ду-

¹⁾ Paraenesis ст. 48—52.

²⁾ Письмо короля до митрополита Рутського з 29. марта 1629 р у Голубева I. с. ст. 353—354.

ховеньством; прибув також сам Смотрицький як головний его справник.

Зі сторони схизматицьких єпископів не прибув ніхто. Прибуло вправді до Львова кількох монахів, висланників виленського брацтва св. Духа і декількох світських осіб, іменно князь Пузина і Древинський, волинський судия¹⁾, але ті не брали участі в торжественних синодальних зібраннях, що відбувалися в латинській катедрі, лише приватно представилися митрополитови. Подібно львівське брацтво ставропігійське помимо наказу королівського лиш приватно зносилося з митрополитом, так само як посли виленського брацтва. Сі послідні заявили: »не наша то справа, а наших отців єпископів є річю залагодити приступлене до Унії«. На зібраню у митрополита дня 31. жовтня додали ще виленські посли з Пузиною: »най буде вільно патріярхови приїхати до Польщі, а що він постановить, за тим підемо!«²⁾ Дивна суперечність з дотеперішнім заховуванємся брацтв виленського і львівського і прочих схизматиків! Коли їх старшина і пастирі то є єпископи заявилися були за Унією — брацтва виступили проти неї і потягнули за собою руське населенє, ставляючи свою гадку в церковних справах висше гадки і суда пастирів. Тепер не уважають себе покликаними видати суд в тій самій справі, мимо сего, що не могло їм бути незвісним, що їх патріярх, за яким були готові піти, був більше кальвіністом чим сином східної Церкви³⁾, тепер відкликуються до его рішення. Впрочім відклик до рішення патріярха був нещирий, бо они добре знали, що ані уніяти не згодяться на спровадженє патріярха до Польщі, ані патріярх не упокориться перед Апостольською Столицею.

¹⁾ Козаки і неуніятська шляхта були противні львівському синодови. Здавалось, що Борецький годився на него, але під напором козаків і шляхти, які зїхалися на нараду до Київa, уступив враз з прочим неуніятським духовенством. Пор. цікаву про сей предмет переписку у Голубева I. с. ст. 360 - 3, 9.

²⁾ Проект угоди православних з уніятами, приготований уніятами на синод — у Голубева I. с. ст. 379—384.

³⁾ Supplementum ad h storica Russiae documenta, Petropoli 1848 ст. 157, ч. 66 і »Miscellanea« Кояловича, Vilnae 1650, ст. 40—61.

Зїзд отже не принїс овочів, яких сподївав ся Смотрицький, а обурих короля на схизматиків еще більше, так що король від тоді заборонив будувати схизматицькі сьвятинї і покликувати схизматиків до сенату. Схизматики видячи грізну поставу монарха спокорніли і притихли, коли не на довгий час, то принайменше аж до смерти Жигмонта III. Був в сїм певного рода хосен для Унії, бо уніяти не потребуючи боронитись перед схизматиками могли працювати з здвоєними силами над поширенєм і укріпленєм Унії.

2. Розчароване, якого дізнав Смотрицький на львівськїм соборі а до якого привязував великі надїї, спричинило мабуть се, що коли в недовзі опісля запитував його папа Урбан VIII, яких би средств треба ужити, щоб позбути ся останків схизми на Руси і привести до Унії цілу Русь, вже не дораджує ані синодів ані диспут ані переконувань, противно промовляє за енергічними середниками.

«Русини від єдности Церкви відірвані, каже, є темні, без образования і знання догматів і правд віри. В тій темноті і засліпленю подібні до людей позбавлених здорових змислів ідуть несвідомо на свою погубу і не дозволяють провадити ся тим, які є просьвічені сьвітлом правди. З такими нема що говорити а иншого для них нема средства, як се, яке подає євангеліє: «нагли». Бож люди нерозумні і вперті инакше добре не роблять як примушені. Чого то не робили уніяти через трийцять лїт? Кілько то диспут, наук для їх просьвічення урядили, кілько письм видали? а все таки впертих і засліплених схизматиків не позискали для єдности. Колиб місто сего всі католики, які мають нарід руський в добрах своїх, були дбали про єго спасенє і лише сьвящеників уніятських до парохіяльних церков допускали, не булоб нині схизматиків. Але на жаль в наслідок байдужности про добро душевне того народа, попирають схизматицьких єпископів, а схизматицьких сьвящеників по парохіях боронять перед уніятськими єпископами, схизматицьких єпископів хоронять по монастирях свого патронату і в сей спосіб піддержують схизму і на себе стягають кару божу. Бачать, як засліплений нарід губить себе, держачись схизми, а не запобігають погубі єго. Тому нехай папа прикаже королеви, сенаторам і єпископам, щоби всі Унію попирали, а духовенство сьвітське і монаше щоби нікому не

уділяло св. Тайн, хто в добрах своїх схизму словом чи ділом попирає, а тоді схизма скоро зникне».

Друге средство, яке подав Смотрицький свв. Отцю для утвердження і поширення Унії було, щоби св. Отець заборонив членам Конгрегації оо. Єзуїтів змушувати руську молодіж, що образується в їх колегіях, змінити обряд а приймати латинський, бо в той спосіб Унію ослаблюють, а схизматиків до Унії відражають¹⁾.

Рада, щоб латинська шляхта недопускала в своїх добрах на Руси схизматицьких попів, видає ся після нинішних наших понять строгою і гноблячою совістю, а булаб може тим, колиб нарід руський в тім часі був мав переконання релігійні, або колиб через накинене йому уніятських священників накинено також й догмати, противні його дотеперішній вірі. Тимчасом надто він був темним, щоб зрозуміти ріжницю між Унією а схизмою; а Унія не лиш правд віри первісної східної Церкви але навіть обрядів тоїж Церкви не нарушувала, піддаючи Церков виключно під зглядом єрархічним в зависимість від папи в місто від царгородського патріярха. Колиб була рада Смотрицького ввійшла в жите і то від першої хвилини Унії, не булиб мусіли уніятські єпископи, Потій, Рутський, св. Йо-сафат стільки борб звести в єї обороні, а Польща не булаб виставлена на стільки колотнеч, яких ми були свідками. Але коли се не стало ся за володіння Жигмонта III, то тим менше можна було сподівати ся сего з почином пановання вільнодумного короля Володислава IV, якому видало ся, що уступками для схизматиків успокоїть край.

Коли Смотрицький подавав свої ради папі, Жигмонт III. був вже на склоні житя. З тої мабуть причини папа Урбан VIII, йдучи за радою Смотрицького, не виявив йому своїх бажань. А тим менше міг се зробити для його наслідника, не бачучи в нім ані тої самої прихильности для Унії, ані того самого єї зрозуміння.

Лиш заборонив Єзуїтам, щоб руської шляхотської молодіжи, яка образувала ся в їх колегіях, не відтягали від східного обряду, тому що вже передше і пізнійше, про що

¹⁾ Epistola Meletii Smotriscii ad Urbanum VIII Anno Dni 1630 die 16. Febr. в твopі Szuszi: »Saulus et Paulus...« Bruxellis 1864, ст. 167—179.

висше була згадка, жадали сего митрополит Рутський і єго єпископи. На жаль заборона ся вийшла за пізно, бо до сего часу загал руської шляхти вже був покинув рідний обряд і приняв латинський.

Після мученичої смерті св. Йосафата а іменно після при-
мірного а строгого покараня єго убийників, як також і тих,
що могли а не перешкодили злочини а їх похваляли, страх
переняв схизматиків; коли то сьвідків по раз перший після
30-літної безкарної самоволі віддано строгій справедливости
монарха і польского ряду, коли схизматицькі архиєреї повті-
кали з призначених собі Теофаном єпископств і шукали при-
біжища в Києві і на Україні і коли єще гетьман Конєцполь-
ський в 1625 р. задав козакам діймауче поражене, принево-
люючи їх до прийнятя упокорюючих условин мира — тоді
Польща мала корисну нагоду до цілковитого позбутя схизми
і скріплення Унії. Енергічний ряд бувби скористав в перепо-
лоху, який тоді огорнув схизматиків і їх протекторів козаків,
а псевдомитрополита Борецького разом з єго єпископами
потягнув до відвічальности, яко висьвячених проти краєвого
права, бо без попередної презенти і королівського дозволу
і покарав прогнанєм з краю тим більше, що не було трудно-
доказати їм зрадничих зносин з Царгородом а навіть з Мос-
квою¹⁾. Сим бувби усмирив ворохобників проти уніятських
єпископів, а прочим схизматикам бувби перешкодив спроваджу-
вати схизматицьке духовенство.

Перепровадивши се з енергією і консеквенцією на вісім
літ перед вступленем на престол Володислава IV, був би за-
побіг трудному положеню, в яким найшов ся Володислав IV.
при вступленю на престол, як також дальшим наслідкам того
положення. Населене увільнене від бунтівників, дізнавши цілю-
чого впливу Унії і пересьвідчившись, що до тепер кормлено
єго лиш обмовою проти неї, по кількох літах булоб перестало

¹⁾ Петрушевич: «Сводная Галицко-Руская Лѣтопись» від 1600—1700
р. Львів 1874. На стор. 454 каже, що Йов Борецький псевдомитрополит,
вислав 1625 р. до царя Михайла Федоровича, луцького єпископа Ісаака
з просьбою, щоби заопікував ся Україною і Запорожем. Мабуть більше
таких булоби викрило ся в часі слідства. На иншім місци згадує ся,
що Жигмонт III. в листі до Льва Сапіги виразно згадує про зносини
Борецького і Смотрицького з Туреччиною.

тужити за схизмою, яка єму під зглядом духовим не приносила правдивого хісна.

Коли Конецпольський побив козаків, так они спокорніли і зглядом Унії зобоятніли, що в услівях мира ані словечком не упоминали ся про ^{загальні} ~~інші~~ права схизми, як се робили при кожній спосібности від 1620 р. Рівнож замовкли брацтва, навіть таке найрухливіше і найзавзятійше як виленське, від мученичої смерті св. Йосафата і королівського засуду на виленських братчиків, тим більше що стратило так краснорічивого і діяльного провідника, яким був Мелетій Смотрицький.

На жаль того хвилевого корисного положення для Унії не з'умів ряд польський як звичайно використати для Унії і для себе. Мученича смерть св. Йосафата більше чим єго апостольська праця принесла Унії овочі; бо не лиш єї скріпила і утвердила на Білій Руси, але впливала спасенно і на інші руські диєцеції, а що найважнійше додавала уніятським єпископам відваги до дальшої витривалості і жадними труднощами не зраженої оборони св. справи, якої они були представниками. Зібрані около свого митрополита в Новгородку, на вістку про злочин сповнений на їх сьвятім товаришови, пишуть до Риму до сьватоґо Отця, що готові подібно як замучений полоцький архієпископ положити своє житє за Церков і за душі собі поручені!¹⁾ І дійсно не спроневірив ся ні один.

Не одну еще тяжку борбу до кінця XVII. віку доведеть ся Унії звести; але зрошена і скріплена мученичою кровію св. Йосафата, трудом і апостольською працею своїх пастирів, она так вже зросла ся з руським народом, так глибоке в нїм запустила коріне, що ніяка буря, ніякий удар з ворожої сторони не вспіє єї не лиш викорінити, але перешкодити єї зростови, противно вік XVII. кінчить ся приступленем до неї останніх трех досі відділених в границях Польщі єпископств: луцького, перемиського і львівського.

¹⁾ Архів Пропаґанди, том I, переписка руських єпископів і Василян з Пропаґандою — і Кульчинський Specimen Eccl. Ruth. ст. 235—236 в Парижі. Є тут лист єпископів до Пропаґанди про смерть св. Йосафата.

ДОДАТОК

ЖОТЛДОН

I.

Professio fidei Praesulum Ruthenorum nomine Hypatii Episcopi Brestensis Romae Clementi VIII facta. (Vide Monumenta hist. Poloniae, Theineri, tom III, pag. 238—245).

Sanctissime ac Beatissime Pater!

»Ego humilis Hypatius Pocij Dei gratia Protothronius Volodimiriensis et Brestensis Episcopus in Russia, nationis Russorum seu Ruthenorum, unus ex procuratoribus reverendorum in Christo patrum dominorum Praelatorum ejusdem nationis videlicet: Michaelis Rahosa Archiepiscopi Metropolitae Kioviensis et Haliciensis, ac totius Russiae, et Gregorii Archiepiscopi denominati, electi in Episcopum Polocensem et Vitebscensem, et Jonae Hohol electi in Episcopum Pinscensem et Turoviensem, et Michaelis Kopestynski Episcopi Praemisliensis et Samboriensis, et Gedeonis Balaban Episcopi Leopoliensis, et Dionysii Zbiruiski Episcopi Chelmensis, ab eis specialiter constitutus et missus una cum reverendo in Christo Patre domino Cyrillo Terlecki Exercha Episcopo Luceoriensi et Ostrosiensi ejusdem nationis, altero ex procuratoribus dictorum dominorum Praelatorum, et collega meo ad ineundam et suscipiendam unionem Sanctitatis vestrae et sanctae Romanae Ecclesiae, atque ad deferendam debitam obedientiam ipsorum omnium et totius Ecclesiastici eorum status et ovium eis commissarum nomine hic sanctae Sedi beati Petri et Sanctitati vestrae uti summo Pastori universalis Ecclesiae, ad Pedes ejusdem Sanctitatis vestrae positus, ac infrascriptam sanctae Orthodoxae fidei professionem juxta formam Graecis ad unitatem dictae sanctae Romanae

Ecclesiae redeuntibus praescriptam factururus et emissurus, tam procuratorio nomine praedictorum dominorum Archiepiscopi et Episcoporum Ruthenorum meorum principalium, quam etiam meo proprio, simul cum praedicto domino Cyrillo Exarcha Episcopo Luceoriensi et Ostrosiensi procuratore et collega meo, polliceor et promitto, quod ipsi domini Archiepiscopus et Episcopi illam ratam et gratam habebunt, ac suscipient et acceptabunt, et intra tempus competens ratificabunt et confirmabunt, atque de novo juxta praedictam formam de verbo ad verbum facient, et emittent, et eorum manu subscriptam et sigillo obsignatam ad Sanctitatem vestram et hanc sanctam Apostolicam Sedem transmittent, prout sequitur:

Firma fide credo et profiteor omnia et singula, quae continentur in Symbolo fidei, quo sancta Romana Ecclesia utitur, videlicet:

Credo in unum Deum Patrem omnipotentem, factorem coeli et terrae, visibilium omnium et invisibilium. Et in unum Dominum Jesum Christum, Filium Dei unigenitum. Et ex Patre natum ante omnia saecula. Deum de Deo, lumen de lumine, Deum verum de de Deo vero. Genitum, non factum, consubstantialem Patri: per quem omnia facta sunt. Qui propter nos homines, et propter nostram salutem descendit de coelis. Et incarnatus est de Spiritu sancto ex Maria Virgine, et homo factus est. Crucifixus etiam pro nobis: sub Pontio Pilato passus, et sepultus est. Et resurrexit tertia die secundum Scripturas. Et ascendit in coelum: sedet ad dexteram Patris. Et iterum venturus est cum gloria judicare vivos, et mortuos: cujus regni non erit finis. Et in Spiritum sanctum Dominum, et vivificantem: qui ex Patre, Filioque procedit. Qui cum Patre, et Filio simul adoratur, et conglorificatur: qui locutus est per Prophetas. Et unam sanctam Catholicam et Apostolicam Ecclesiam. Confiteor unum baptisma in remissionem peccatorum. Et expecto resurrectionem mortuorum. Et vitam venturi saeculi. Amen.

Credo etiam, suscipio, atque profiteor ea omnia, quae sacra Oecumenica Synodus Florentina super unione Occidentalis et Orientalis Ecclesia definivit et declaravit, videlicet; quod Spiritus sanctus a Patre et Filio aeternaliter est, et essentiam suam suumque esse subsistens habet ex Patre simul et Filio: et ex utroque aeternaliter, tamquam ex uno principio, et unica spiratione procedit. Cum id quod sancti Doctores et Patres dicunt, ex Patre per Filium procedere Spiritum sanctum, ad hanc intelligentiam tendat, ut per hoc significetur Filium quoque esse, secundum Graecos quidem

causam, secundum Latinos vero principium subsistentiae Spiritus sancti, sicut et Patrem. Cumque omnia, quae Patris sunt, ipse Pater unigenito Filio suo gignendo dederit, praeter esse Patrem; hoc ipsum quod Spiritus sanctus procedit ex Filio, ipse Filius a Patre aeternaliter habet, a quo aeternaliter etiam genitus est. Illamque verborum illorum, Filioque, explicationem veritatis declarandae gratia, et imminente tunc necessitate, licite ac rationabiliter Symbolo fuisse appositam.

Item in azymo sive fermentato pane triticeo corpus Christi veraciter confici, sacerdotesque in altero ipsum Domini corpus conficere debere, unumquemque scilicet juxta suae Ecclesiae, sive Occidentalis, sive Orientalis consuetudinem.

Item si vere poenitentes in Dei charitate decesserint, antequam dignis poenitentiae fructibus de commissis satisfecerint et omissis, eorum animas poenis purgatorii post mortem purgari: et ut a poenis huiusmodi releventur, prodesse eis Fidelium vivorum suffragia, Missarum scilicet sacrificia, orationes, et eleemosynas, et alia pietatis officia, quae a Fidelibus pro aliis Fidelibus fieri consueverunt secundum Ecclesiae instituta. Illorumque animas, qui post baptismum susceptum nullam omnino peccati maculam, vel in suis corporibus, vel eisdem exutae corporibus (prout superius dictum est) sunt purgatae, in caelum mox recipi, et intueri clare ipsum Deum trinum et unum sicuti est, meritorum tamen diversitate alium alio perfectius. Illorum autem animas, qui in actuali mortali peccato, vel solo originali decedunt, mox in infernum descendere, poenis tamen disparibus puniendas.

Item sanctam Apostolicam Sedem, et Romanum Pontificem in universum Orbem tenere primatum; et ipsum Pontificem Romanum, successorem esse beati Petri Principis Apostolorum, et verum Christi Vicarium, totiusque Ecclesiae caput, et omnium Christianorum patrem ac doctorem existere; et ipsi in beato Petro pascendi, regendi, et gubernandi universalem Ecclesiam a Domino nostro Jesu Christo plenam potestatem traditam esse; quemadmodum etiam in Actis Oecumenicorum Conciliorum et in sacris canonibus continetur.

Insuper profiteor ac recipio alia omnia, quae ex decretis sacrae Oecumenicae Generalis Synodi Tridentinae sacrosancta Romana et Apostolica Ecclesia, etiam ultra contenta in supradicto

fidei Symbolo, profitenda ac recipienda proposuit atque praescripsit, ut sequitur.

Apostolicas et Ecclesiasticas traditiones, reliquasque ejusdem Ecclesiae observationes et constitutiones firmissime admitto et amplector.

Item sacram Scripturam juxta eum sensum, quem tenuit et tenet sancta mater Ecclesia, cujus est judicare de vero sensu et interpretatione sacrarum Scripturarum, admitto, nec eam umquam nisi juxta unanimum consensum Patrum accipiam et interpretabor.

Profiteor quoque, septem esse vere et proprie sacramenta novae legis a Jesu Christo Domino nostro instituta, atque ad salutem humani generis, licet non omnia singulis necessaria, scilicet Baptismum, Confirmationem, Eucharistiam, Poenitentiam, Extremam unctionem, Ordinem et Matrimonium; illaque gratiam conferre: et ex his Baptismum, Confirmationem et Ordinem sine sacrilegio reiterari non posse.

Receptos quoque et approbatos Ecclesiae Catholicae ritus in supradictorum omnium sacramentorum solemnii administratione recipio et admitto.

Omnia et singula, quae de peccato originali, et de justificatione in sacrosancta Tridentina Synodo definita et declarata fuerunt, amplector et recipio.

Profiteor pariter in Missa offerri Deo verum, proprium, et propitiatorium sacrificium pro vivis et defunctis, atque in sanctissimo Eucharistiae sacramento esse vere, realiter, et substantialiter corpus, et sanguinem una cum anima et divinitate Domini nostri Jesu Christi; fierique conversionem totius substantiae panis in corpus et totius substantiae vini in sanguinem, quam conversionem Catholica Ecclesia transubstantiationem appellat.

Fateor etiam sub altera tantum specie totum atque integrum Christum, verumque sacramentum sumi.

Constanter teneo purgatorium esse, animasque ibi detentas Fidelium suffragiis juvari. Similiter et sanctos una cum Christo regnantes venerandos atque invocandos esse, eosque orationes Deo pro nobis offerre, atque eorum reliquias esse venerandas.

Firmissime assero, imagines Christi, ac Deiparae semper Virginis, necnon aliorum Sanctorum habendas et retinendas esse, atque eis debitum honorem ac venerationem impartiendam.

Indulgentiarum etiam potestatem a Christo in Ecclesia relictam fuisse, illarumque usum Christiano populo maxime salutarem esse affirmo.

Sanctam Catholicam et Apostolicam Romanam Ecclesiam omnium Ecclesiarum matrem et magistram agnosco, Romanoque Pontifici beati Petri Apostolorum Principis successori, ac Jesu Christi Vicario veram obedientiam spondeo ac juro.

Caetera item omnia a sacris Canonibus et Oecumenicis Conciliis ac praecique a sacrosancta Tridentina Synodo tradita, definita, et declarata, indubitanter recipio atque profiteor: simulque contraria omnia, et schismatica, atque haereses quascumque ab Ecclesia damnatas et rejectas et anathematizatas, ego pariter damno, relicto et anathematizo.

Hanc veram Catholicam fidem, extra quam nemo salvus esse potest, quam in praesenti sponte profiteor, et veraciter teneo, eandem integram et inviolatam usque ad extremum vitae spiritum constantissime, Deo adjuvante, retinere et confiteri, atque a meis subditis, vel illis, quorum cura ad me in munere meo spectabit, teneri, doceri, et praedicari, quantum in me erit, curaturum. Ego idem Hypatius Pociei Protothronius Episcopus Vladimiriensis, et Brestensis, procurator supradictorum dominorum Archiepiscopi et Episcoporum Ruthenorum, procuratorio eorum nomine et meo proprio, ut supra, spondeo, voveo, ac juro: Sic me Deus adjuvet, et haec sancta Dei Evangelia.

II.

Constitutio super Unione Nationis Ruthenae cum Ecclesia Romana.

CLEMENS EPISCOPUS

Servus Servorum Dei ad perpetuam rei memoriam.

Magnus Dominus et laudabilis nimis in Civitate Dei nostri in monte sancto ejus. Civitas Dei supra montem posita, quae abscondi non potest, in qua gloriosa et admiranda operatur Deus, et ipse fundavit eam Altissimus, Sancta est Ecclesia una Catholica, et Apostolica, aedificata a Christo Domino supra Beatissimum Apostolorum Principem Petrum, qui est fundamentum Ecclesiae,

quod positum est a summo architecto Christo Jesu, qui cum si primarium fundamentum et Lapis electus et angularis, qui portat et sustentat omnia verbo virtutis suae, idem ipse, cui vocat ea, quae non sunt, tanquam ea quae sunt, et qui dixit, et facta sunt, Simonem Jonae filium hominem mortalem et natura sua imbecillum singularis gratiae privilegio Cepham vocavit, hoc est Petrum, eique tantam firmitatem et soliditatem dedit, ut esset petra immobilis, supra quam aedificavit Sanctam Civitatem suam, quae est Ecclesia Dei viventis, eademque per legitimam Summorum Romanorum Pontificum successionem, in quibus beati Petri auctoritas nunquam deficit, aedificat autem usque in finem saeculorum. Itaque per omnes aetates et tempora ad hanc petram Fidei, Spiritu Sancto auctore, confluent gentes, et in hanc Deo dilectam Civitatem per salutaris Baptismi januam introducuntur nationes et populi multi. Saepe etiam, qui fallaciis hominum, et Diaboli insidiis seducti per devia aberrantes, et perniciose schismata sectati inseruerunt se doloribus multis, et ab hac Sancta Civitate discesserunt, iidem Divinae misericordiae abundantia per resipiscentiam, conversionem et poenitentiam tamquam ex fluctibus emergunt, et erroribus ac schismatibus damnatis et repudiatis iterum in hanc sanctam Civitatem a Summo Romano Pontifice, qui illus Claves habet, reducuntur, et ad pristinam unitatem magno Ecclesiae Catholicae gaudio revocantur, et ad pristinam unitatem magno Ecclesiae Catholicae gaudio revocantur. Et ne veteram antiquitatis memoriam repetamus, novissime his diebus nostris illustre reconciliationis et reversionis ad Catholicam Ecclesiam exemplum extitit Ruthenorum Episcoporum: qua in re abundantes divitias bonitatis Dei erga humilitatem nostram agnoscimus, qui cum ita disposuerit, ut Pontificatus Noster in tam multas Christianae Reipublicae calamitates et tantam temporum acerbicatem incideret, saepe etiam secundum multitudinem dolorum in corde nostro consolationibus suis laetificat animam nostram. Antea siquidem Rutheni Episcopi, atque ea omnis copiosa et clara Natio cum Romana Ecclesia omnium Ecclesiarum Matre et Magistra non communicabat, sed proprii sermonis, atque idiomatis usu, retento Graeco ritu, vivebat, et luctuosum Graecorum gentem tanquam a fonte quodam promanarunt.

Nuper vero Venerabilis frater Michael Archiepiscopus et Metropolitae Kioviensis, Haliciensisque, ac totius Russiae, et cum eo plerique ejus Comprovinciales Episcopi, videlicet Venerabilis frater

Hypatius Protothronius Episcopus Wlodimiriensis et Brestensis, Cyrillus Exarcha Episcopus Luceoriensis et Ostrosiensis, Gregorius nominatus Archiepiscopus electus in Episcopum Polocensem et Vitebscensem, Leontius Episcopus Piscensis, et Turoviensis, qui paulo post ex hac vita decessit, et Dionysius Episcopus Chelmen-sis et Belsensis, et deinde Jonas Archimandrita Kobrinensis electus in Episcopum Pinscensem et Turoviensem in locum demortui Leontii praedicti, hi omnes divina Spiritus Sancti luce eorum corda collustrante, coeperunt ipsi secum cogitare, inter se multa consultatione et prudentia adhibita conferre, et serio tractare, se et greges quos pascere, non esse membra corporis Christi, quod est Ecclesia, qui visibili ipsius Ecclesiae capiti Summo Romano Pontifici non cohaerent, et propterea spiritualis vitae influxus se non posse capere, neque crescere in charitate, cum ab eo essent disjuncti, ex quo secundum Deum pendet totum corpus compactum, et connexum per omnem juncturam subministrationis in mensuram operationis uniuscujusque membri: quin etiam se omnibus animae periculis et insidiis Principis tenebrarum tanquam leonis rugientis propositos esse, qui intra ovile Christi, intra Arcam salutis, et intra Domum illam non essent, quae est aedificata supra petram, quam flumina et venti irruentes nequeunt prosternere, in qua sola domo Agnus ille ad vitae fructum comeditur, qui tollit peccata mundi. Quamobrem pro concilio, et salutari deliberatione inter se statuerunt, ac firmiter decreverunt redire ad suam et omnium fidelium Matrem Romanam Ecclesiam, reverti ad Romanum Pontificem Christi in terris Vicarium, et totius populi Christiani communem Patrem et Pastorem, longo quidem temporis intervallo post annos fere centum quinquaginta, et amplius, postea quam primum a pia mem. Eugenio Papa IV. in Generali Concilio Florentino Graeci recepti et reconciliati Ecclesiae fuerant. Hanc autem deliberationem et decretum scripto tradiderunt, et mandarunt, cui Michael Archiepiscopus, et omnes supradicti Episcopi subscripserunt, datumque est die secunda mensis Decembris anno 1594, in quo seipsos ad Romanae Ecclesiae communionem, et unitatem procurandam communi veluti vinculo obstrinxerunt.

Quod igitur idem Michael Archiepiscopus, et Coepiscopi ejus supradicti salutariter statuerant, sedulo exequentes, duos ex eorum numero delegerunt primarios Episcopos Venerabiles fratres Hypatium Protothronium Episcopum Wlodimiriensem, et Brestensem, et

Cyrillum Exarcham Episcopum Luceoriensem et Ostrosiensem, praestantes viros et zelo Dei praeditos, qui cum Romam advenissent, secum decretum illud detulerunt, de quo supra diximus, Michaelis Archiepiscopi, et Metropolitae, et sua, et aliorum Episcoporum, qui superius enumerati sunt, manu subscriptum. Et literas praeterea ad Nos scriptas attulerunt, datus ex Regno Poloniae, et Magno Ducatu Lithuaniae die 12. Junii anno Domini 1595. juxta Kalendarium vetus, quibus infrascripti Episcopi subscripserant, Michael Archiepiscopus Metropoli Kioviensis, et Haliciensis, ac totius Russiae Hypatius Protothronius Episcopus Wlodimiriensis et Brestensis, Cyrillus Exarcha Episcopus Luceoriensis et Ostrosiensis, Gregorius nominatus Archiepiscopus electus in Episcopum Polocensem, et Vitebscensem, Leontius Episcopus Pinscensis et Turoviensis postea defunctus, Michael Episcopus Premisliensis, et Samboriensis, Gedeon Episcopus Leopoliensis, Dionysius Episcopus Chelmensis, et novissime Jonas Archimandrita Kobrinensis, electus postmodum in Episcopum Pinscensem, et Turoviensem loco praedicti Leontii Episcopi, ut praefatur, defuncti.

Cum igitur duo supradicti Episcopi et Oratores Hypatius et Cyrillus benigne a Nobis in conspectum et colloquium nostrum essent admissi, easque literas ab ipsis quoque subscriptas Nobis reddidissent, Nostram atque Apostolicae Sedis gratiam humiliter petierunt, seque intra gremium Catholicae Romanae Ecclesiae recipi, et tanquam membra iterum capiti uniri supplicarunt, salvis eorum ritibus, et caeremoniis in Divinis Officiis, et Sacramentorum administratione, et alias juxta unionem celebratam in Concilio Florentino inter Occidentalem, et Orientalem Graecorum Ecclesiam: vicissim obtulerunt se paratos omnes haereses, et schismata damnare, omnesque errores detestari, quos damnat, et detestatur Sancta Catholica Romana Ecclesia, et eos praesertim, quorum causa hactenus ab eadem Romana Ecclesia separati et disjuncti fuerint, tum etiam Fidei Catholicae professionem rite facere, ac Nobis denique uti vero Christi Vicario, et Sanctae Apostolicae Sedi obedientiam, et subjectionem debitam praestare, et perpetuo spondere. Attulerunt iidem Episcopi praeterea ad Nos literas charissimi in Christo Filii Nostri Sigismundi Poloniae, et Sveciae Regis, qui ut est egregie pius, et Catholicae Religionis propagandae cupidus, salutare hoc negotium de Ruthenis ad reconciliationem, et unitatem Catholicae Ecclesiae recipiendis magnopere Nobis com-

mendavit, quod et alii fratres Nostri Catholici Episcopi Poloni fecere, hoc est dilectus filius Noster Georgius Cardinalis Radzivilius Episcopus Cracoviensis, Joannes Demetrius Archiepiscopus Leopoliensis, et Bernardus Episcopus Luceoriensis.

Nos igitur, qui per Dei gratiam nihil magis optamus aut quaerimus, quam animas Christo lucrari, eorum petitionibus, et oblationibus intellectis, et consideratis, eas etiam a Venerabilibus fratribus Nostris S. R. E. Cardinalibus Congregationi Sanctae Romanae, et Universalis Inquisitionis praefectis diligenter considerari jussimus; cumque omnia accurate excussa et examinata essent, et duo Episcopi supradicti Hypatius, et Cyrillus tam suo proprio, quam Michaelis Archiepiscopi, seu Metropolitan, et Coëpiscoporum suorum nomine, quae ad haeresum, errorum, et schismatis condemnationem, et detestationem pertinebant, rite praestitissent; item prompti essent publice fidem Catholicam ex formula praescripta profiteri, ac Nobis, et Sedi Apostolicae veram obedientiam exhibere, ob eas causas statuimus ad Dei gloriam Ruthenos Episcopos, et Nationem ad corporis Ecclesiae, et Romanae Ecclesiae communionem et unitatem admittendos et recipiendos esse. Quod ut more magis solemni, et majori cum laetitia spirituali fieret, certo constituto die, hoc est hodierno, qui est tertius et vegesimus mensis Decembris anni praesentis 1595 sacro Sabathi quatuor temporum, et vigiliae Natalis Domini Nostri Jesu Christi geminato jejunio, Venerabiles fratres nostros S. R. E. Cardinales, eorumque amplissimum Collegium in Nostrum Apostolicum Palatium, et in Aulam, quae dicitur Constantini, hujus rei causa congregaverimus, quibus nobiscum de more considentibus, multisque Praesulibus, Praelatis, et Aulicis honoratis viris, et familiaribus nostris praesentibus et astantibus, duos supradictos Episcopos Ruthenos Oratores introduci mandavimus, qui ad pedes humilitatis nostrae provoluti, se ad corporis Ecclesiae catholicae, et Romanae Ecclesiae unitatem, et obedientiam recipi, et admitti iterum suppliciter petierunt. Tum jussu nostro lecta est deliberatio et decretum supradictum Michaelis Archiepiscopi Metropolitan, et Episcoporum Ruthenorum, qui ei subscripserunt, quique supra singulatim nominati sunt, de petenda, et quibusvis impedimentis remotis firmiter efficienda cum Romana Ecclesia ejusmodi reconciliatione, et membrorum ad caput suum nova unione. Lectum est autem primo loco Ruthenico sermone, ut conscriptum est, deinde lecta est versio

latina ad verbum. Tum lectae sunt etiam literae de eadem re ad Nos a praedictis Michaeli Archiepiscopo Metropolitano, et Episcopis Ruthenis scriptae, de quibus supra diximus, et eodem plane modo, primum quidem Ruthenico sermone, deinde ex latina versione ad verbum sunt lectae, mox ab uno ex Secretariis nostris domesticis clara voce ipsis Episcopis, et Oratoribus latine significare iussimus, quantam animus noster laetitiam caperet, et exultaret spiritus noster in Deo salutari nostro propter Ruthenorum hanc saluberrimam deliberationem, quantum ipsi deberent Deo bonorum omnium auctori, qui Spiritus Sancti afflatu hanc eis mentem dedisset ut veteres errores agnoscerent, et detestarentur, et ad petram Fidei, ad Romanam Ecclesiam, Caput, Matrem, et Magistram omnium Ecclesiarum redirent.

Tum illi statim Hypatius, et Cyrillus tam suo proprio nomine, quam uti oratores et Procuratores Michaelis Archiepiscopi et Coepiscoporum suorum supradictorum fidem Catholicam juxta formam professionis fidei orthodoxae a Graecis faciendae ab hac Sancta Sede praescriptam integre, et de verbo ad verbum professi sunt, Nobis, et Apostolicae Sedi debitam, et perpetuam obedientiam, et subjectionem praestiterunt, quam Nos una cum Venerabilibus fratribus nostris S. R. E. Cardinalibus recepimus, atque haec omnia Archiepiscopum, et Episcopos Ruthenos eorum collegas ac Clerum et Populum rata, et grata habituros, et eamdem fidei professionem facturos, atque obedientiam praestituros, omnia denique per ipsos eorum Oratores, et procuratores, atque et promissa confirmaturos, et observaturos bona fide, et corde sincero coram Deo, qui judicaturus est vivos et mortuos, jurejurando promiserunt. Primus autem Hypatius Episcopus fidei orthodoxae professionem fecit latina lingua, quod ipse latine nosset, juxta formam praedictam: legit autem eam clara voce de scripto integre in eum, qui sequitur modum.

Sanctissime, ac Beatissime Pater, Ego humilis Hypatius Poiciey, Dei gratia Protothronius Wlodimiriensis, et Brestensis Episcopus in Russia, Nationis Russorum, seu Ruthenorum, unus ex Procuratoribus Reverendorum in Christo Patrum Dominorum Praelatorum ejusdem nationis, Venerabilis Michaelis Rahosa Archiepiscopi Metropolitae Kioviensis, et Haliciensis, ac totius Russiae, et Georgii Archiepiscopi denominati electi in Episcopum Polocensem, et Vitebscensem, et Jonae Hohol electi in Episcopum Pin-

scensem, et Turoviensem, et Michaellem Kopystenski Episcopi Premisliensis, et Samboriensis, et Gedeonis Balaban, Episcopi Leopoliensis, et Dionysi Zbiruisky Episcopi Chelmensis, ab eis specialiter constitutus, et missus una cum Reverendo in Christo Patre Domino Cyrillo Terlecky Exarcha Episcopo Luceoriensi, et Ostrosiensi ejusdem Nationis altero ex Procuratoribus dictorum Dominorum Praelatorum, et Collega meo ad ineundam, et suscipiendam unionem Sanctitatis Vestrae, et Sanctae Romanae Ecclesiae, atque ad deferendam debitam obedientiam ipsorum omnium, et totius Ecclesiastici eorum status, et ovium eis commissarum nomine, huic Sanctae Sedi Beati Petri, et Sanctitati Vestrae, uti Summo Pastori Universalis Ecclesiae ad pedes Sanctitatis Vestrae positus, ac infrascriptam Sanctae Orthodoxae Fidei professionem juxta formam Graecis ad unitatem dictae S. R. E. redeuntibus praescriptam factururus, et emissurus tam procuratorio nomine praedictorum Dominorum Archiepiscopi, et Episcoporum Ruthenorum meorum principalium, quam etiam meo proprio simul cum praedicto Domino Cyrillo Exarcha Episcopo Luceoriensi, et Ostrosiensi Procuratore, et Collega meo polliceor, et promitto, quod ipsi D. Archiepiscopus, et Episcopi illam ratam, et gratam habebunt, ac suscipient, et acceptabunt, et intra tempus competens ratificabunt, et confirmabunt, atque de novo juxta praedictam formam de verbo ad verbum facient et emitteet, et eorum manu scriptam, et sigillo obsignatam ad Sanctitatem Vestram, et hanc Sanctam Apostolicam Sedem transmittent, prout sequitur: (*Omittitur professio Fidei, quia supra reperitur impressa*).

Tum Ruthenica lingua conscripta, et similiter ab ipso subscripta pro eo lecta est a dilecto filio Eustachio Volovitio Canonico Vilnensis Ecclesiae ejusdem linguae perito. Deinde Cyrillus Episcopus eamdem Orthodoxae Fidei professionem fecit ad eamdem prorsus formam, prout Hypatius Episcopus fecerat Ruthenice scriptam, eo quod linguam latinam non calleret. Sed, et latina scriptam, ac ab ipso subscriptam ejus nomine legit dilectus filius Lucas Doctorius Canonicus Luceoriensis, huiusmodi sub tenore, videlicet: Sanctissime, ac Beatissime Pater. Ego humilis Cyrillus Terlecky Dei Gratia Exarcha Episcopus Luceoriensis, et Ostrosiensis in Russia, nationis Russorum, seu Ruthenorum, unus ex Procuratoribus Reverendorum in Christo Patrum Dominorum Praelatorum ejusdem Nationis, videlicet Michaelis Rahosa Archiepiscopi

Metropolitae Kioviensis et Haliciensis, ac totius Russiae, et Gregorii Archiepiscopi denominati electi in Episcopum Polocensem, et Vitebscensem, et Jonae Hohol electi in Episcopum Pinscensem et Turoviensem, et Michaelis Kopystensky Episcopi Premisliensis, et Samboriensis, et Gedeonis Balaban Episcopi Leopoliensis, et Dionisii Zbiruisky Episcopi Chelmensis, ab eis specialiter constitutus, et missus una cum Reverendo in Christo Patre Domino Hypatio Pocii Protothronio Wlodimiriensi, et Brestensi Episcopo ejusdem Nationis, altero ex Procuratoribus dictorum Dominorum Praelatorum, et Collega mea, ad ineundam et suscipiendam unionem Sanctitatis Vestrae, et S. R. E. atque ad deferendam debitam obedientiam ipsorum omnium et totius Ecclesiastici eorum status, et ovium eis commissarum nomine, huic Sanctae Sedi Beati Petri, et Sanctitati Vestrae, uti Summo Pastori Universalis Ecclesiae ad pedes ejusdem Sanctitatis Vestrae positus, ac infrascriptam Sanctae Orthodoxae Fidei professionem, juxta formam Graecis ad unitatem dictae Sanctae Romanae Ecclesiae redeuntibus praescriptam factururus, et emissurus, iam proprio nomine praedictorum Dominorum Archiepiscopi, et Episcoporum Ruthenorum meorum principallium, quam etiam meo proprio simul cum praedicto Domino Hypatio Protothronio Wlodimiriensi, et Brestensi Episcopo Procuratore, et collega mea polliceor, et promitto, quod ipsi Domini Archiepiscopus, et Episcopi illam ratam, et gratam habebunt, ac suscipient, et acceptabunt, et intra tempus competens ratificabunt, et confirmabunt atque de novo juxta praedictam formam de verbo ad verbum facient, et emittent, et eorum manu subscriptam, et sigillo obsignatam ad Sanctitatem Vestram, et hanc Sanctam Apostolicam Sedem transmittent, prout sequitur. Firma fide etc. *prout supra.*

Quare Nos commisimus, et mandavimus dilecto filio nostro Julio Antonio Presbytero Cardinali Sanctae Mariae Transtiberim Sanctae Severinae, Majori Poenitentiario nostro, ut eosdem Hypatium et Cyrillum Episcopos et Oratores, ac eorum comites, familiares et domesticos tam Presbyteros et Clericos, quam etiam laicos, et alias quascumque personas dictae Nationis Ruthenorum Romae praesentes a quibusvis excommunicationis, suspensionis, interdicti, aliisque Ecclesiasticis sententiis, censuris, et poenis, in quas propter praemissa, seu schisma, haereses, et errores praefatos, quibus fors adhaeserint, quomodolibet incurrerunt, auctoritate nostra in utroque foro absolvat in forma Ecclesiae consueta, nec

non cum eisdem Episcopis ac eorum comitibus, familiaribus, et domesticis, et quibusvis aliis personis, Presbyteris, et Clericis super irregularitate per eos praemissorum occasione contracta, quodque clericali caractere, quo antea rite insigniti fuerunt, illiusque privilegiis uti, ac in omnibus etiam sacris et Presbyteratus Ordinibus antea rite susceptis etiam in Altaris ministerio ministrare, seu dicto caractere, qui insigniti non sunt, insigniri, et si idonei fuerint, ad omnes etiam Sacros et Presbyteratus Ordines praedictos promoveri, et quaecumque, et qualiacumque Beneficia Ecclesiastica cum cura, et sine cura, etiamsi canonicatus, praebendae, dignitates, personatus, administrationes, vel officia existant, sive si jam obtineant sive si eis alias in futurum canonice conferantur, recipere, et obtinere, et quoad vixerint, retinere; nec non cum eisdem Episcopis, ut Ecclesiis, quibus canonice praesunt, seu praefecti fuerunt, praesse: et munere concecrationis per eos antea rite suscepto uti, et ad alias similes Cathedralis, vel etiam majores etiam Metropolitanas Ecclesias transferri, et illis praesse, libere, et licite possint, et valeant dicta auctoritate dispenset.

Ipsis vero Hypatio, et Cyrillo Episcopis, et Oratoribus facultatem, et potestatem dedimus, cum in Russia fuerint, absolvendi eadem nostra Apostolica auctoritate eodem modo ab excommunicationis, suspensionis et interdicti sententiis, censuris, et poenis Michaellem Archiepiscopum, et ceteros Episcopos supradictos. Ac similiter cum praefatis Archiepiscopo, et Episcopis super hujusmodi irregularitate praemissorum occasione per eos fortasse contracta dispensandi. Ac insuper, ut iidem Archiepiscopus, et Episcopi supradicti sic absoluti, et cum quibus, ut praefatur, fuerit dispensatum, unusquisque in Propria Civitate, et Dioecesi, vel in sua jurisdictione omnes, et singulos tam Presbyteros, et Clericos, quam alias quascumque etiam laicas utriusque sexus personas, qui, quaeve ad huiusmodi unitatem S. R. E. venerint vel eam amplexi fuerint, in praedicta forma Ecclesiae absolvere, nec non cum Presbyteris, et clericis praedictis super irregularitate per eos, vel eorum aliquem occasione praemissorum quemodolibet contractam quoad Ordinum executionem, quam quorumcumque beneficiorum Ecclesiasticorum retentionem vel assequutionem dispensare pariformiter eadem nostra auctoritate, possint, quemadmodum etiam aliis literis Nostris in forma Brevis latius continetur.

Ut igitur de Ruthenorum ad Romanam Ecclesiam reditu, et reconciliatione ad posteritatis memoriam certa, et perpetua extet testificatio hac nostra perpetua constitutione Venerabiles fratres Michaellem Archiepiscopum Metropolitam, et ceteros Episcopos Ruthenos supradictos, qui decreto consenserunt, et literis ad Nos missis subscripserunt, tam praesentes, quam absentes, una cum omni eorum Clero, et populo Nationis Ruthenae, seu Russae, quae ad temporale dominium, et ditionem charissimi filii nosfri Sigismundi Poloniae, et Sveciae Regis pertinet, ad laudem, et gloriam Sanctae, et individuae Trinitatis, Patris, Filii, et Spiritus Sancti, ad incrementum, et exaltationem Fidei Christianae intra gremium Ecclesiae Catholicae, et unitatem S. R. E., uti membra nostra in Christo recipimus, unimus, adjungimus, annectimus, et incorporamus, *atque ad majorem charitatis nostrae erga ipsos significationem omnes sacros ritus, et caeremonias, quibus Rutheni Episcopi, et Clerus juxta Sanctorum Patrum Graecorum instituta in Divinis Officiis, et Sacrosanctae Missae sacrificio, ceterorumque Sacramentorum administratione, aliisve sacris functionibus utuntur, dummodo veritati, et doctrinae Fidei Catholicae non adversentur, et communionem cum Romana Ecclesia non excludant, eisdem Ruthenis Episcopis, et Clero ex Apostolica benignitate permittimus, concedimus, et indulgemus.*

Non obstantibus Constitutionibus, et Ordinationibus Apostolicis, ceterisque contrariis quibuscumque.

Omnes igitur unanimes uno spiritu benedicamus Deum coeli, et Patrem misericordiam, qui facit mirabilia magna solus a saeculo, qui corda filiorum ad patrem convertit, oves Christi ad ovile reduxit, membra capiti iterum conglutinavit. Benedictus Deus, qui semper cogitat cogitationes pacis et vult omnes salvos fieri, et ad agnitionem veritatis venire. Benedicti sint fratres nostri Michael Archiepiscopus Metropolita, et Coepiscopi ejus Rutheni, qui aures suas non obturaverunt ad vocem Domini, sed illi ad ostium cordis stanti, et pulsanti aperuerunt, per ipsius gratiam, qui dat velle et perficere pro bona voluntate. Det illis Deus abundantiam coelestium donorum, et conservet, et corroboret in hoc sancto proposito cum omni Clero, et fidei populo, ut permaneant in charitate, et obedientia S. R. E. Matris suae, ut agnoscant, et perpetuo confiteantur magnitudinem divinae misericordiae erga ipsos, et ambulent in via Domini conservantes unitatem spiritus in vinculo pacis nobiscum,

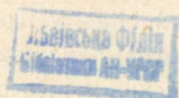
ut filii nostri dilecti, quos singulari nostro cum gaudio suscepimus in Domino. Ita Christus Dominus pro sua immensa clementia Ruthenorum exemplo Graecos omnes ab Orthodoxae Fidei tramite aberrantes, qui eos in erroribus sequuntur, permoveat, qui Ruthenis ipsis in hac reconciliatione praeire debuerant, qui tamdiu duplici gravissimo iugo animae, et corporis premuntur, quorum calamitatem dies, et noctes lugemus, et ut ipsi sectentur unitatem, et pacem, ac erroribus et tenebris rejectis amplectantur veritatem et lucem, et revertantur ad Nos, qui intra cor nostrum in visceribus Jesu Christi eos recipere optamus, ut in omnibus glorificetur Deus, et Pater Domini Nostri Jesu Christi, et fiat unum ovile, et unus Pastor. Amen.

Volumus autem, ut praesentium literarum transumptis etiam impressis, Notarii publici manu subscriptis, et sigillo personae in dignitate Ecclesiastica constitutae obsignatis eadem prorsus fides in iudicio, et extra illud ubique locorum habeatur, quae iisdem praesentibus haberetur, si forent exhibitae, vel ostensae.

Nulli ergo omnino hominum liceat hanc paginam etc. nostrae receptionis, unionis, adjunctionis, annexionis, incorporationis, permissionis, concessionis, et indulti infringere etc.

Si quis autem etc.

*Datum Romae apud S. Petrum anno Incarnationis Domini-
nicae 1595. Decimo Kal. Januarii Pontificatus nostri Anno IV.*

ЗМІСТ.

	Сторона
Передне слово автора	V
Виказ жерел, з яких автор черпав	IX
Вступ	1

КНИГА ПЕРША.

Погляд на відносини руської Церкви до Апостольської Столиці від часу заведення християнства на Руси до другої половини XVI. віка.

Розділ I. Відносини руської Церкви до Апостольської Столиці від заведення християнства на Руси до фльорентийського Собору	9
Розділ II. Відносини руської Церкви до Апостольського Престола від фльорентийського Собору аж до другої половини XVI віка	15

КНИГА ДРУГА.

Внутрішній стан руської Церкви перед Берестейською Унією.

Розділ I. Руський єпископат	29
Розділ II. Низше руське духовенство сьвітське і монаше	36
Розділ III. Сьвітські люди реформаторами руської Церкви — Брацтва	49
Розділ IV. Царгородські патріархи в виду внутрішнього занепаду руської Церкви перед Берестейською Унією	55

КНИГА ТРЕТА.

Переговори, які попередили Берестейську Унію.

Розділ I. Перша гадка про Унію	64
Розділ II. Побут царгородського патріарха Єремії II. на Литві і Руси в 1588 і 1589 р.	73
Розділ III. Заходи руських єпископів в справі Унії в 1590, 1591 і 1592 рр.	86
Розділ IV. Переписка князя Константина Острожського з володимирським єпископом, Іпатієм Потієм, в справі Унії 1593 р.	92

Розділ V. Переговори в роках 1594 і 1595	96
Розділ VI. Дволичність митрополита Михайла Рагози у веденню нарад	106
Розділ VII. Відносини князя Константина Острожського до переговорів	111

КНИГА ЧЕТВЕРТА.

Єпископи Іпатій Потій і Кирило Терлецький їдуть до Риму.

Розділ I. Єпископи Іпатій Потій і Кирило Терлецький їдуть до Риму, щоби в імені цілого руського єпископату віддати руську Церков під владу папи	123 ✓
Розділ II. Підбурюванє проти Унії в часі між заключенєм Унії в Римі а синодом в Бересті 1596 р.	128
Розділ III. Синод в Бересті від 6. до 10. жовтня 1596 р.	136

КНИГА ПЯТА.

Берестейська Унія загрожена.

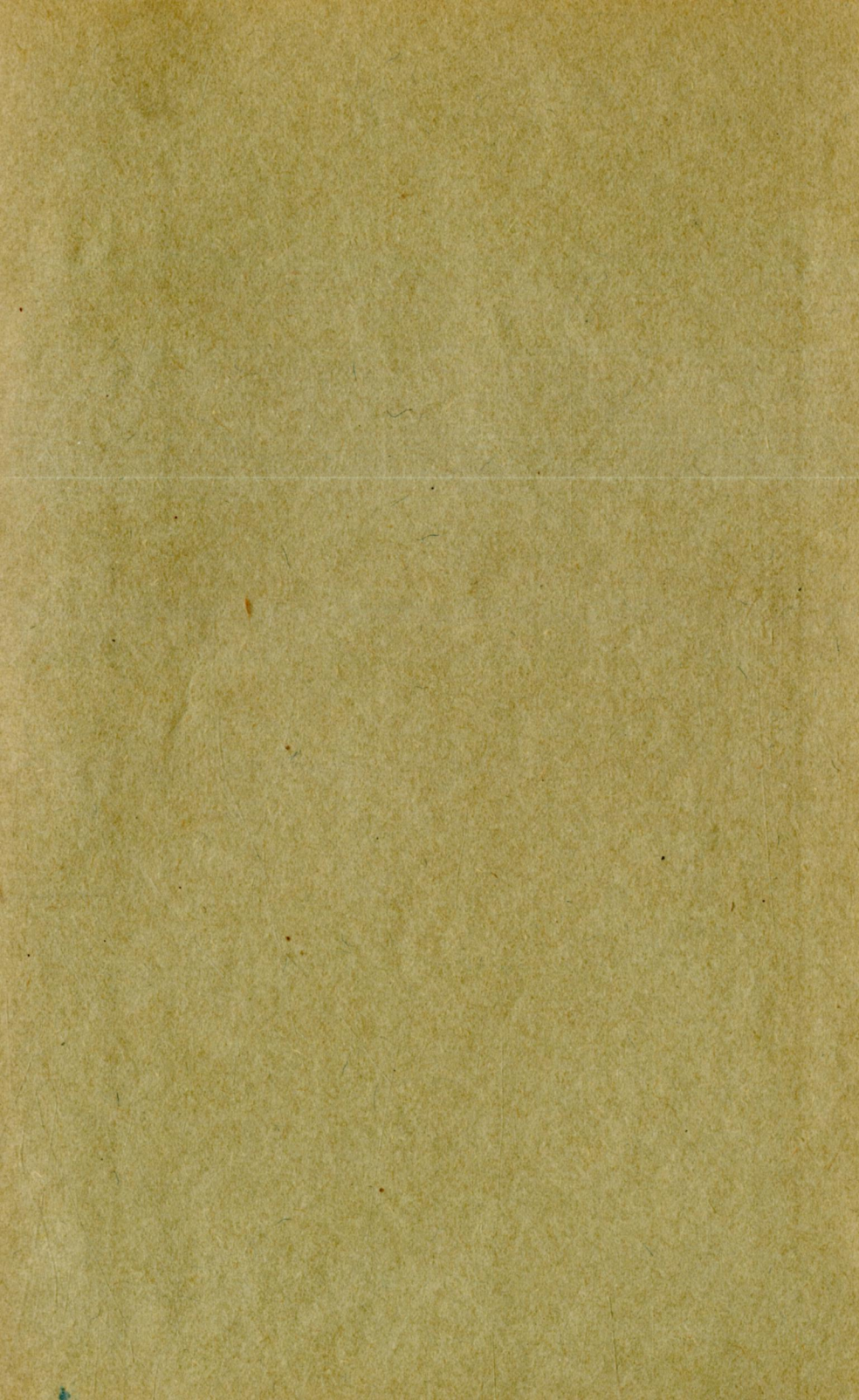
Розділ I. Інтриги князя Константина Острожського	159
Розділ II. Церковні брацтва в борбі проти Унії	178
Розділ III. Запорозьські козаки по стороні схизми	188

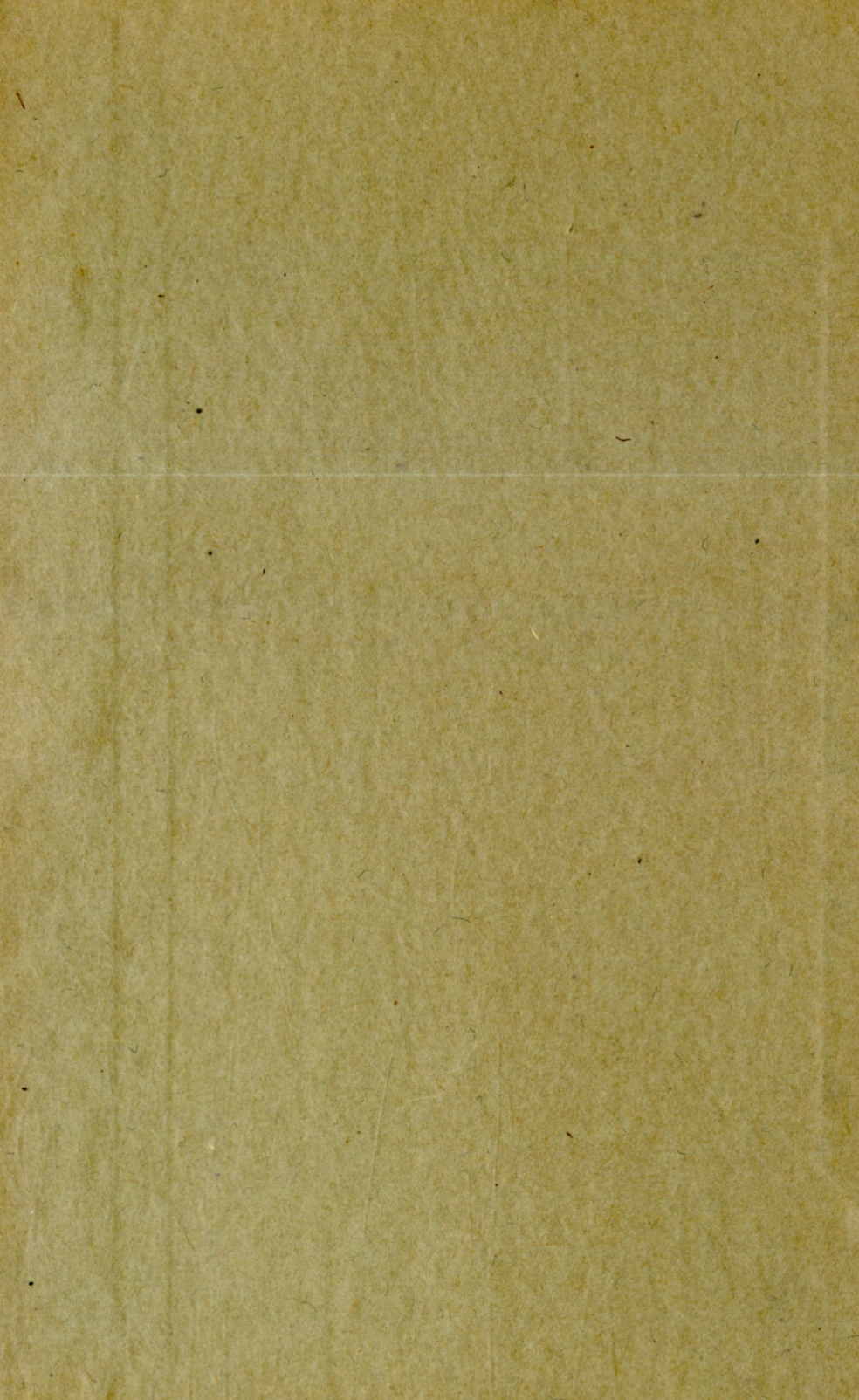
КНИГА ШЕСТА.

Унія повільно побіджає.

Розділ I. Опіка папів і Жигмонта III. над Берестейською Унією	207
Розділ II. Митрополит Іпатій Потій забезпечує Унії правне існуванє	215
Розділ III. Митрополит Велямин Рутський організує уніятську Церков і побільшає число єї ісповідників	232
Розділ IV. Св. Йосафат Кунцевич, полоцький архієпископ, відроджує уніятську Церков	265 ✓
Розділ V. Мелетій Смотрицький наворачтає ся до Унії, єго літературні твори в єї справі і обороні	302
Додаток	317

Виз

И 58.418

Е. Піковський

Берестей-
ська
унія

КА
СЕМІНАРІЙ

1/2.5/2.